

FRA KIRKE- OG KULTUR- KAMPEN UNDER OKKUPASJONEN

Supplement til okkupasjonshistorien

Institutt for
norsk
okkupasjons-

Odd Melsom

arbeidet aktivt i Nasjonal Samling fra 1933 til 1937 og tok igjen kontakt med partiet sommeren 1940 etter at kampene i Norge var opphørt. Han ble straks redaksjonssekretær og senere sjefredaktør i «Fritt Folk». Den siste stilling hadde han inntil 1. mars 1942, da han ble ansatt som presseleder i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon og kom med i LO's arbeidsutvalg. Han redigerte også LO's store ukeavis «Norsk Arbeidsliv». I mars 1944 vendte han tilbake til «Fritt Folk» og var avisens sjefredaktør frem til krigens slutt. Odd Melsom døde i juli 1973.

Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) har tidligere utgitt følgende bøker av Odd Melsom:

PÅ NASJONAL URIASPOST
Innb. kr. 80,—
ISBN 82-90181-00-0

NASJONAL SAMLING OG
FAGORGANISASJONEN
Innb. kr. 65,—
ISBN 82-90181-01-9

Serien: SUPPLEMENT TIL
OKKUPASJONSHISTORIEN,
samlet.
ISBN 82-90181-03-5

Fra kirke- og kulturkampen under okkupasjonen

Til

Helge Petter

Hjertelig hilsen

Edvardine Trulsen,

22-3- 1942

Odd Melsom

Fra kirke- og kulturkampen under okkupasjonen

Supplement til okkupasjonshistorien

Bind III

Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO)
Oslo 1980

© Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO)

Serien: «Supplement til okkupasjonshistorien» ISBN 82-90181-03-7

Tidligere utkommet: «På nasjonal uriaspost» ISBN 82-90181-00-0 (1975)

«Nasjonal Samling og fagorganisasjonen» ISBN 82-90181-01-9 (1977)

Oslo 1980

ISBN 82-90181-02-7

Trykk: Viking Boktrykkeri A.s

Innhold

Forord	9
I. Innledning	
1. Nasjonal Samlings kulturelle syn	14
2. Verdenskrigens og okkupasjonens innflytelse	15
3. Den nasjonal-romantiske bakgrunn	18
4. Dr. Gulbrand Lundes innsats	25
II. Kulturtinget	
1. Opprettelsen og det første møte	30
2. Kulturprisutdelingen og Olaf Gulbrandsen	36
3. Et ukjent brev fra Olaf Gulbrandsen til Quisling	38
4. Kjente kulturpersonligheter slutter opp om NS	39
5. Norge og «Germania»	43
6. Kulturtingets siste møte i juli 1944	44
7. Innstilling om kulturlivets fremtidige organisering	45
8. Ikke tid til å realisere planene	49
III. Striden med Berggravs kirke	
1. Nasjonal Samlings kristne grunnlag	51
2. Berggrav blåser til politisk strid	52
3. Berggrav etablerer «kristelig generalstab»	55
4. Kirkedepartementet ville ikke målbinde kirken	56
5. Politiske «hyrdebrev» og embetsnedleggelse	57
6. Nasjonal festgudstjeneste som påskudd	58
7. Prestelig advarsel mot Berggrav	60
8. Biskop Støren under press	62
9. AFTENPOSTEN om embetsnedleggelsene	62
10. Quisling klarlegger partiets stilling til kristendommen	64
11. Biskop Størens nevø forsøker å megle	66

12. Karl Seeland om presteskapet	73	13. Pressens organisasjonsmessige stilling	153
13. Terbovens rolle i konflikten	74	14. Pressefolk med innflytelse	155
14. Ingen kristelig, men klar politisk strid	75	VI. Teatret under okkupasjonen	
15. AFTENPOSTEN om Berggravs usannheter	77	1. Teaterdirektoratet opprettes	160
16. Domprost Hygens tvilsomme rolle	79	2. Nationaltheatrets nye sjef om teaterpolitikk	162
17. Anslag mot statskirken	81	3. Dårlig direkte oppslutning blant skuespillerne	164
18. Nye forhandlinger	82	4. Og litt om Rulle Rasmussen	165
19. Regjeringen godtar nytt forslag	84	VII. Musikklivet	
20. Forkaster sitt eget forslag!	85	1. Per Reidarson trekker opp nasjonale retningslinjer	168
21. Redegjørelser fra kirkestyrelsen	86	2. Stor tilslutning fra musikklivet	170
22. Ekspedisjonssjef Feylings oversikt	87	3. Et norsk musikkakademi	171
23. Opprop fra de nye biskoper	92	4. Byggeplaner for et konserthus	172
24. Geistligheten og NS-medlemmene	93	5. Fast operascene	173
25. De enkelte NS-medlemmer og kristendommen	96	6. Fortjente NS-kunstnere post mortem	174
26. Hva oppnådde så geistligheten for sin statskirke?	98	VIII. Bildende kunst	
27. Arbeidet med ny salmebok	99	1. Norsk og fremmed i vår malerkunst	179
IV. Nasjonal Samling og skolen		2. «Kunst og ukunst» i Nasjonalgalleriet	180
1. Dagens strid om skolepolitikken	102	3. Mere om utstillingen	185
2. Nasjonal Samlings skoleprogram	103	4. Okkupasjonstidens kunstneriske utfoldelse	187
3. Synet på akademikerne	112	IX. Litteraturen	
4. Lovgivningen og forvaltningen	113	1. Klar nasjonal linje	191
5. Tvilsom lov	115	2. Ødeleggende forlagspolitikk	192
6. Foranledningen gripes med begjærighet	117	3. Nye forordninger og mange nye bøker	194
7. Også læreraksjonen satte biskop Berggrav igang	117	4. Eyvind Mehle og andre	195
8. Halvparten av landets lærere ble sluttelig stående som medlemmer	119	X. Filmen	
9. Arrestasjonen av lærere	120	1. Norsk film i støpeskjeen	202
10. Lærerne og den nye forfatningsplan	122	2. Bærer i sjøen, men dog mange nye norske filmer	207
11. Professor Skanckes rystende skjebne	123	XI. Om kringkastingen	
V. Pressen		1. Kringkastingen som politisk virkemiddel	209
1. Pressefrihet og ytringsfrihet	129	2. Dr. Mehles plan for virksomheten	210
2. Underdanig norsk presse	131	3. Ny lov om kringkastingen	212
3. Partiets pressepolitikk	132	4. Misnøye med inndragningen av apparatene	213
4. Pressedirektøren uttaler seg om resultater og planer	133	XII. Norsk byggekunst, bautaer m.v.	
5. Disse aviser kom ut hele tiden	135	1. Nasjonal linje i byggekunsten	216
6. Svakheter ved presseledelsen	137	2. Planer om restaurering av Paléet	217
7. Klevenberg om pressepolitikk	137	3. Hamardomen og kanaliseringen av Glomma m.v.	218
8. Misnøye blant pressefolk	140		
9. En henvendelse til Quisling	140		
10. Pressedirektivene	146		
11. Presseklubben etableres	150		
12. Utdannelsen av journalister	151		

XIII. Nasjonal Samling og studentene	
1. Nasjonale studenter	219
2. NS Student-Fylking	222
3. Studentheimen i Oslo	224
4. Utskiftning i studenterutvalgene	224
5. Brannstiftelsen i Aulaen	225
6. Forsøk fra NS på å hjelpe de arresterte	228
XIV. Ny rettskrivning	
1. Arbeid på å skape et «høynorsk høvisk mål»	230
2. Et norsk sprogakademi	233
XV. Avslutning	235
Kilder	236
Personregister	237

Forord

Når jeg her legger frem tredje bind — og nok fra min hånd det siste — i den serie Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie utgir som supplement til den gjengse og autoriserte okkupasjonshistorie, så er det naturlig at jeg kaster et blikk på dagens kulturelle liv sammenliknet med det vi arbeidet med og gikk inn for som medlemmer av Nasjonal Samling i okkupasjonstidens Norge. Etterkrigstidens kulturpolitikere har kunnet peke på en lang rekke fortjenstfulle tiltak i løpet av de 33 år som har gått siden de nye makthavere overtok det man gjerne har villet kalle Nasjonal Samlings konkursbo. Etter at «kulturbarbarene» var blitt fjernet i mai 1945 var veien nå åpen for virkelig kulturutfoldelse, ble det hevdet. Og ettersom verdenskrigen også i realiteten var slutt, lå det heller ikke slike hindringer i veien for en demonstrasjon av virkelig kultur fra makthavernes side.

De mange kjente kulturpersonligheter som stillet seg i spissen for Nasjonal Samlings innsats på dette område, hadde bare fem korte år på seg til å legge grunnlaget for en ny nasjonal kultur — og det mens en verdenskrig raste og stillet hindringer i veien på så mange områder, mens deres nydemokratiske etterfølgere altså har hatt 33 år uten krig og i et høykonjunkturs Norge.

Ser man på det som er skapt i løpet av disse 33 år, så oppdager man pussig nok at det praktisk talt bare dreier seg om fullførelse av planer og idéer som man syslet med i okkupasjonstiden. La meg bare nevne Konserthuset, fast operascene, teaterskolen, høyere utdannelse for journalister, Sprogakademi, Musikkakademi, utbygging av Nasjonalgalleriet på Tullinløkken, og meget annet. Verdenskrigen ble jo etterhvert total og kom til å berøre også menneskene i det Norge som gikk ut av denne krig i juni 1940, som slått og okkupert. Det ble mangel på arbeidskraft til avløsning av den tidligere arbeidsløshet, og byggeplaner var det under disse forhold umulig å gjennomføre. Den tyske okkupasjonsmakt, som naturlig nok hadde det siste ord på alle områder, tillot heller ikke noe slikt fra norsk side. Arbeidskraften skulle settes inn til fordel for tyske krav og oppgaver.

Det ble under disse forhold derfor oftest med planer og idéer, som ettertiden fikk gleden av og æren av å sette ut i livet.

Det fremstilles idag gjerne slik at kulturen som sådan led slik overlast i okkupasjonstiden, da en flokk «kulturbarbarer» altså hadde tilrevet seg ledelsen av det kulturelle liv i Norge. En slik påstand er grepet fullstendig ut av luften. Det var ingen hvemsomhelster som tok ledelsen på det kulturelle område da Nasjonal Samling fikk en iallfall begrenset adgang til å gripe tøylen. De navn som blir presentert i denne bok vil klart vise det.

Sant nok hadde disse kulturpersonligheter et annet syn på den ønskelige utvikling enn de som før verdenskrigen hadde stått for styre og stell. Man kan være enig eller uenig i det syn de la frem og arbeidet efter, men de arbeidet alle ut fra et fast kultursyn med røttene dypt i norsk jord. I denne bok vil det da bli redegjort for hva det nye syn bestod i på de forskjellige områder.

Det er dette nye norske kultursyn i sammenstøt med det gamle internasjonale syn, med alle utvekslene på de forskjellige områder, det siktes til når det i bokens tittel tales om kulturkamp.

Ellers gjør denne bok rede for den såkalte kirkekamp slik Nasjonal Samlings medlemmer så den. Det var fra deres synspunkt såvisst ingen kamp om kristne verdier, men om biskop Berggravs manipulering med kirke og kristendom ut fra politiske hensyn. Ikke rart derfor at denne opptreden fra statskirkens menn, hvor biskop Berggrav satte kronen på verket med smedeskiftet «Folkedommen over NS» — en bok som la et slags moralsk grunnlag for all umenneskeligheten og ukristeligheten under landssvikoppgjøret — at denne opptreden drev så mange tidligere NS-medlemmer ut av statskirken.

Det menigmann, og spesielt da den norske ungdom, har hørt om denne kirkekamp, er hovedsakelig alle beskrivelsene av presters «heroiske motstandskamp» etterhvert som de enkelte fylte år eller forlot denne verden. Noen sammenhengende beretning om hvorledes våre hjemlige statsmyndigheter dengang så på den strid Berggrav fikk i stand, har man ikke fått. Det gjøres i denne bok forsøk på en slik fremstilling.

Norges kjente lyriker, Kristen Gundelach, ga kanskje uttrykk for den alminnelige mening blant NS-medlemmene når han i en «sonette i hamisk» på Ilebu skrev:

«Jeg syns jeg ser ham da han hånden la
på lærerhodet som var fylt av anger.
En yndig stund med alt hvad man forlanger
av skinnhelg, salvelse, etcetera . . .

Som skuespiller er jo bispen bra,
og primasrollen er hans yndlingsgenre.
Men hånden? — *var* den nå så nådesvanger?
Er Gud blitt spurt? — gad vite hvad Han sa.

Absolusjon kan være på sin plass,
den lesker sjelen som har handlet ilde, —
men der er grenser for fra hvilken *kilde!*

Nær knyttet til denne kirkekamp, som man vel også kan se på som en slags kulturkamp, er lærerstriden, som vel ingen med den aller beste vilje kan se på som noen kamp om kulturelle verdier. I kanskje enda sterkere grad enn kirkekampen har denne strid om lærernes medlemskap i lærersambandet i etterkrigstiden blitt fremstillet på en måte som svært lite har med de virkelige forhold å gjøre. Grunnen er vel her dels at lærerne også gjerne vil svinge med patriotiske palmegrener, men naturligvis også at de lærere som direkte fikk føle striden på kroppen har hatt spesielt vanskelig for å overvinne de sterke affekter fra den gang.

Det var dette at rikskommissar Terboven blandet seg inn i striden som gjorde at dette norske stridsspørsmål utviklet seg dramatisk og førte til at et trass alt lite mindretall av demonstrerende lærere ble sendt nordover på et slags tvangsarbeid da de nektet å oppfylle betingelsene for å virke som lærere. Med tanke på den nasjonale arbeidsinnsats langt borte fra hjemmet, får man vel si at i og for seg var denne lille arbeidsinnsats fra lærernes side lite å lage stordrama av.

Det gis i denne bok en nærmere redegjørelse for lærerstriden slik de norske myndigheter og Lærersambandets leder, Orvar Sæther, så den. Beretningen avviker i høy grad fra den autoriserte.

Det har i etterkrigstiden vært gjort iherdige forsøk på å fremstille de mere kjente av «våre» folk fra dengang som en slags halvjøssinger. Det gjelder ikke bare de to med verdensberømmelse, hvis glans man gjerne vil sole seg i: Knut Hamsun og David Monrad Johansen, men også mange andre. Man vil i dette bind finne prøver på hva de sa og mente.

Hvilke forutsetninger har jeg så for å skrive et slikt bind om okkupasjonstidens kirke- og kulturkamp?

Der jeg ikke selv var direkte involvert i hendelsene, hadde jeg iallfall anledning til å følge dem fra orkesterplass. Mitt virke under okkupasjonen var i alt vesentlig i pressens tjeneste. Jeg arbeidet fra juli 1940 til mars 1942 som sjefsekretær i Nasjonal Samlings hovedorgan FRITT FOLK, fra 1942 til mars 1944 var jeg presseleder i Landsorganisasjonen og sjefredaktør i LO's store ukeavis NORSK ARBEIDSLIV, og fra mars 1944 til den for oss bitre ende i mai 1945 sjefredaktør i FRITT FOLK.

Jeg hadde 14 års virke som journalist bak meg da jeg i juli 1940 — efter at Norge hadde avsluttet sin statlige krig — begynte mitt virke i FRITT FOLK. At mine kvalifikasjoner også var i orden viser ikke bare mine attester fra kjente pressemenn, men også den dom jeg fikk i Eidsivating lagmannsrett. Det het i den bl. a. at jeg hadde vært en energisk og dyktig journalist, og at min virksomhet derfor hadde betydd stor fare for motstandskampen.

Det ble meg tilmålt en ganske anseelig straff for en virksomhet som jeg så på som en grunnlovssikret menneskerett: menings- og ytringsfrihet. Det får så være. Jeg ser på dette som den seierherrenes justis som det er talt og skrevet så meget om.

Men disse menneskene som i verdenskrigens slutfase — og sterkere og sterkere eftersom utfallet ble klart — skrek opp om hvor ilde Nasjonal Samling fór frem mot folk som bare ville gjøre bruk av slik ytringsfrihet, de hadde tydeligvis ingen betenkeligheter ved å nytte de så sterkt kritiserte metoder fortsatt — etter at verdenskrigen var over og faktisk opp til denne dag.

Jeg kan forsåvidt her tale på egne vegne. Jeg har tidligere gitt ut to bind i denne serien, bind som har fått positiv mottagelse av historikere og andre som har forutsetninger og kunnskapsbakgrunn til å bedømme dem. Men iallfall osloavisene og de fleste bokhandlerne har opp til dette skrives slavisk fulgt ordren fra Storebror om fortielse og boikott. Nå 33 år etter at de historiske begivenheter jeg skildrer fant sted.

Det er som man forstår mange måter å sette ytringsfriheten ut av kraft på. Og de har alle vært benyttet opp til denne dag, og det av dem som sterkest kritiserte Nasjonal Samling for restriktive tiltak i de fem år under verdenskrigen.

Jeg legger ikke skjul på at det bind jeg her legger frem som et supplement til okkupasjonshistorien ikke har vært så lett å gjøre ferdig. Det dreier seg om forhold og hendelser som lett setter følelsene i sving og et kulturelt syn som på mange vis var så grunnleggende for vårt medlemskap i Nasjonal Samling. Jeg har forsøkt å unngå at slike følelser kommer for sterkt til orde. Om det har lyktes meg får da leserne avgjøre.

Men, jeg vil understreke hva jeg har anført også i de to tidligere bind, at det her naturligvis ikke dreier seg om historieskrivning i vanlig «objektiv» forstand. Finnes det for øvrig noen slik objektiv historieskrivning? Disse bind forteller ene og alene om hvorledes vi NS-medlemmer så og opplevet okkupasjonstidens hendelser. At de «på den annen side» ikke så slik på det, sier seg selv. Hva *de* mente har de jo hatt anledning til å gi uttrykk for i aller rikeste monn gjennom 33 år. Jeg har derfor ikke sett det som noen oppgave i disse bind påny å legge frem dette «de andres» syn. Bøkene dreier seg om «vårt syn».

La meg sluttelig i dette siste bind fra min hånd takke dem som har gjort det mulig for meg å fullende det arbeide jeg påtok meg i 1975: å gi en beretning om hvorledes vi i Nasjonal Samling så på og opplevet okkupasjonstiden. Det har vært en uhyre krevende oppgave, spesielt kanskje fordi de tidligere NS-medlemmer både dengang, og spesielt etter 1945, så og ser så forskjellig på folk og forhold. Bøkene gir derfor ikke i ett og alt uttrykk for forfatterens personlige syn, selv om dette naturligvis i forholdenes medfør har kommet til å prege dem.

Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) har ydet en stor innsats ved å fortsette det arbeid Forbundet for Sosial Oppreisning, under ledelse av Anders Hafskjold, tok opp for å få utgitt et slikt supplement til okkupasjonshistorien. Instituttet har maktet det nær sagt utrolige, å få utgitt de foreliggende bind trass i boikott og motstand på alle hold. Æren for dette har i første rekke INO's formann, Kåre Haugerud.

På den mere private sektor vil jeg gjerne nevne den hjelp og støtte forfatteren har hatt av sin gamle venn og artiumskamerat, cand. jur. Einar Jøntvedt.

Jeg synes også det er spesiell grunn til å nevne den hjelp jeg har hatt når det gjelder selve beretningen av filmregissør Leif Sinding, hvis inngående kjennskap til norsk kulturliv jeg har kunne dra nytte av. Videre nevner jeg Lærersambandets leder, Orvar Sæther, og den senere så forkjetrede, nå avdøde, konsul Finn Støren. Andre navn vil fremgå av teksten og flere er i den situasjon at det ikke er riktig å trekke dem frem i offentlighetens lys.

Oslo, mars 1978

Odd Melsom

I. Innledning

1. Nasjonal Samlings kulturelle syn

Efterkrigspropagandaen har utvilsomt fått folk flest til å tro at Nasjonal Samling var kulturfiendtlig og at partiet la en klam hånd over alt åndelig og kunstnerisk liv i Norge under okkupasjonen. Men intet kan være mere misvisende enn en slik påstand, noe forøvrig litt omtanke burde kunne overbevise enhver uhildet gransker om. For det er jo en ubestridelig kjennsgjerning at en lang rekke av landets mest fremskutte åndsmennesker med Knut Hamsun i spissen direkte sluttet opp om Quisling og hans parti, og at det på den annen side var få kunstnere og forfattere som direkte engasjerte seg på den annen side før Tysklands nederlag var åpenbart for enhver og dermed, slik situasjonen lå an, også Nasjonal Samlings dager var talte. Ja, enkelte av dagens kjente kunstnere og showbusiness-folk, hadde dels medlemskap (ukjent) i Nasjonal Samling, og dels debuterte de i partiets regi.

Både Terbovens norske ministre og senere Quislings nasjonale regjering forsøkte i den utstrekning det overhodet var mulig i et okkupert land, å gjennomføre Nasjonal Samlings program, så utgangspunktet for partiets kultursyn og virksomheten på det kulturelle område må man også søke i dette program.

Avsnitt IV i det partiprogrammet som sto uforandret fra 1934 til 1945 lød slik:

IV. Skole og åndsliv

22. Kristendommens grunnverdier vernes.
23. Bedre skoleutdanning på kortere tid med større vekt på karakterdannelse, kroppsutvikling og det praktiske liv. En samlet skoleplan med spesialisering etter den enkeltes anlegg og framtidsplaner, og etter samfunnets behov. Ved stipend koster staten den høgre utdanning av særlig begavet ungdom. Forskningsinstitutt og fagskoler utbygges.
24. Fritt åndsliv med organisert selvstyre under statens tilsyn og kontinuerlig økonomisk støtte.

25. Presse, teater, kringkasting, film og andre kulturformidlere skal fremme nasjonens interesser. Samfunnsfiendtlig propaganda og utbredelse av klassehat forbyes.

Som man forstår er det siste avsnitt i punkt 25 som har vært utnyttet til å fremstille partiet som kulturfiendtlig slik i sin alminnelighet. Det har imidlertid naturligvis intet med kulturfiendtlighet å gjøre at staten setter grenser også for en virksomhet som vel i og for seg kan kalles kulturell, hvis denne virksomhet direkte skader samfunnet. Slike grenser har man alltid satt og setter fremdeles i Norges land, selv om jo grensepelene har vært flyttet lenger og lenger henimot det åpenbart samfunns-skadelige. Følgene av denne grenseflytning kan man da også tydelig se i dagens samfunn.

På den annen side skal det naturligvis gjerne medgis at forholdene under okkupasjonen nok førte til at grensene ble trangere enn hva de ville ha vært under mere normale forhold. Medvirkende til det var jo blant annet at også okkupasjonsmakten ville være med på å bestemme grensene, og at den arbeidet ut fra et langt mere restriktivt syn enn Nasjonal Samling.

Den gamle arbeiderpartimann Håkon Meyer slår i sin bok «Et annet syn» (Dreyers forlag, Oslo 1952) fast at «Quisling og Gulbrand Lundes propaganda i de første år var 'stor-norsk', ikke 'stor-germansk'» og det er overveiende bevismateriale for denne påstand. Det var da heller ikke bare «i de første år» at dette var tydelig. At okkupasjonsmakten under Terboven så annerledes på det er en annen sak. Rent bortsett fra de direkte uttalelser fra Quisling, Lunde og partiets ledende menn ellers, gir for eksempel partiets kampsanger klart uttrykk for et nasjonal-romantisk, stor-norsk grunnsyn.

Et slikt utpreget nasjonalt syn gir da også de ledende åndsmennesker som sluttet opp om Nasjonal Samling stadig uttrykk for.

Det skal imidlertid heller ikke underslåes at hos mange — ikke minst kanskje hos Hamsun — var det også sterke drag av pangermanisme.

Men — intet av dette var naturligvis kulturfiendtlig, selv om man nektet å gi det man så på som direkte samfunnsskadelig retten til fritt å påvirke den norske ungdom. Det er jo noe man gjør i en lang rekke land også idag, ikke minst i østblokklandene, mens det dekadente Vesten synes å ha sluppet tøylene helt og mere og mere går i åndelig oppløsning.

2. Verdenskrigens og okkupasjonens innflytelse

Nå er det naturligvis i og for seg liten mening i å tale om kulturutfoldelse i vanlig forstand under en verdenskrig så total at ikke et menneske var uberørt av den. Under slike forhold blir også kulturen trukket inn

som en del av krigføringen. Det er derfor både urettferdig og meningsløst å bruke vanlig fredsmålestokk når en bedømmer kulturens kår i de krigførende land slik man i etterkrigstiden spesielt har gjort når talen er om Tyskland.

Nå ser som kjent ikke de tidligere NS-medlemmene på Norge som noe krigførende land etter den totale kapitulasjon med våpenstillstand for verdenskrigens varighet som fant sted i juni 1940, men det sier seg selv at også et okkupert Norge måtte avfinne seg med krigens kår. Og like lite som man kan bedømme den tyske nasjonalsosialismes forhold til kulturen ut fra krigsforholdene og de restriksjoner krigen selv måtte legge også på kulturutfoldelsen, kan man bedømme Nasjonal Samlings forhold til kulturen ut fra hendelsene under den tyske okkupasjon.

Når det i dag skrives og tales om okkupasjonstiden, så synes det som om man bevisst søker å legge skjul på at det etter vår tapte krig var okkupasjonsmakten som hadde det avgjørende ord, også etter at Quisling dannet sin norske regjering. Det var jo det som var hovedgrunnen til Nasjonal Samlings uopphørlige kamp for å få istand en fredsavtale med Tyskland som kunne medføre at rikskommissar Terboven ble trukket tilbake og at bestemmelsesretten ble overført til norske instanser. Bestrebelse som ikke førte frem på grunn av de tyske tilbakeslag ved frontene og Hitlers frykt for en alliert invasjon i et Norge som ikke var fast i tysk hånd. Dette forhold styrket også rikskommissar Terbovens stilling hos Hitler, slik at det ble umulig å få fjernet ham trass i alt hans hårdhendte vanstyre og trass i storadmiral Raeders iherdige forsøk i den retning. Forhold som i siste omgang førte til admiralens tilbaketreden.

Selvsagt ble forholdene noe bedre da Quisling i februar 1942 med okkupasjonsmaktens samtykke dannet sin egen selvstendige norske regjering, men også da med en Terboven som siste og avgjørende instans. Det skyldes vel i en viss grad Nasjonal Samling selv at historikere og andre som har behandlet okkupasjonstiden ikke gjør noen nevneverdig forskjell på tidsrommet fra september 1940, da Administrasjonsrådet trådte tilbake, til februar 1942, og tiden etter at Quisling overtok som regjeringssjef. Partiet talte om «maktovertagelsen» da de politiske partier ble forbudt i september 1940 og bare Nasjonal Samling ble stående igjen som akseptert politisk bevegelse, men i virkeligheten var jo Nasjonal Samling i dette tidsrom uten annen innflytelse enn den man kunne utøve gjennom de statsråder tilhørende partiet som Terboven hadde utnevnt. Disse ministre var naturligvis når det gjaldt avgjørelser i ett og alt underlagt rikskommissaren og hans forskjellige avdelinger, men under saksforberedelsene kunne statsrådene jo i noen grad påvirke det som skjedde. Det korrekte er derfor å tale om «Terbovens regjering» fra september 1940 til februar 1942, og om «Quislings nasjonale regjering» (under Terbovens kontroll som representant for okkupasjonsmakten og med vetorett) frem til mai 1945.

Under slike omstendigheter, og spesielt da naturligvis under Terbovens direkte regjeringsutøvelse, var det i første rekke den enkelte statsråd som ble bestemmende for den norske innflytelse som man kunne utøve. Det var hans personlighet, hans politiske styrke og smidighet som ble avgjørende. Etter februar 1942 kunne ministrene jo i noen grad støtte seg på hverandre i regjeringsmøtene, men da Terboven styrte alene, ble det ikke holdt regjeringsmøter og statsrådene måtte i adskillig utstrekning kjempe alene og enkeltvis for et norsk syn.

Rikskommissar Terboven fulgte ikke den gamle departementsinndeling da han dannet sin egen regjering etter at forhandlingene om riksrådet brøt sammen. Heller ikke holdt han seg til Administrasjonsrådets oppdeling av administrasjonen. Etter tysk mønster laget han således foruten et eget politidepartement også et eget departement for kultur- og folkeopplysning, og dette departement ble stillet under ledelse av en sterk personlighet med dype røtter i norsk nasjonalromantisk jord. Det var ikke lett for de tyske instanser å dirigere en mann som Gulbrand Lunde. Det kom da også til å begynne med til hyppige sammenstøt, blant annet med Terbovens «kultursjef» og nestkommanderende, ministerialråd Müller, men stort sett kom det til å bli Lundes vilje som seiret.

Det er da også karakteristisk at det nettopp ble Gulbrand Lunde som kom til å foreta det første norske «statsbesøk» i Tyskland, tidlig på året 1941. Det er berettet om dette besøk i bind I «På nasjonal uriaspost» (side 120 og fig.). Lunde og hans følge ble mottatt med full honnør, det norske flagget valet over diplomathotellet «Kaiserhof», og de norske representanter ble mottatt av en lang rekke prominente personer med dr. Goebbels i spissen.

På den annen side er det naturligvis riktig at folk fra Einsatzstab Wegener også fikk anledning til å gjøre sin innflytelse gjeldende på de forskjellige områder av kulturlivet og dermed i noen grad ga meget et visst tysk preg. Gjennom sensur og inngripen av forskjellig art, og da som regel under påberopelse av militære hensyn, gjorde okkupasjonsmakten sin innflytelse gjeldende. Dette gjelder naturligvis i første rekke den tyske «Presseabteilung».

Når man leser det som skrives om okkupasjonstiden, så får man det inntrykk at Nasjonal Samlings folk på de forskjellige områder bifalt slik tysk inngripen eller iallfall slavisk avfant seg med det. Dette er imidlertid ikke korrekt. På alle områder var det en evig kamp mellom partiets folk og okkupasjonsmaktens representanter om de retningslinjer som skulle følges. At det tyske syn under de rådende krigsforhold ofte vant frem i disse kontroverser sier seg selv. For heller ikke Administrasjonsrådet klarte å følge noen norsk linje. Det avfant seg i enndog større grad enn Terbovens senere norske ministre med det okkupasjonsmakten bestemte.

Det sier seg selv at kunstnere og andre kulturutøvere så med liten glede på restriksjoner og sensur som ble en følge av krig og okkupasjon, og

det gjaldt naturligvis i like høy grad NS-medlemmer som andre. Men livet måtte jo gå videre og det gjaldt å gjøre det best mulige ut av forholdene som de nå engang var. Selv følte jeg som pressemann avgjort motvilje mot alle de unødvendige inngrep som ble foretatt, og jeg forsøkte også i de publikasjoner jeg arbeidet i stadig å bryte gjennom skrankene. Jeg har aldri hatt noen tro på nytten av å målbinde folk. Skal dampkjelen ikke sprenges, må den ha ventiler. Det lar seg ikke nekte at pressens menn hadde lite tilfredsstillende forhold å arbeide under — i Norge som i de krigførende land. Og det var da heller ingen pressemann tilhørende Nasjonal Samling som så på disse inngrep mot en fri presse som noe mål. De var krigsbetinget og ville naturligvis bli avløst av friere forhold så snart situasjonen tillot det, mente man.

Men når dette er sagt, så skal det heller ikke forties at på de fleste andre kulturområder ble der ikke, hverken fra tysk eller norsk side, grepet inn overfor selve kulturutfoldelsen, overfor de enkelte kunstnere. Det skjedde overfor deres organisasjoner, overfor den offentlige presentasjon av kunstverkene, men ikke overfor selve kunstutøvelsen.

Ledende norske kulturpersonligheter tilhørende Nasjonal Samling som ble satt i stillinger med innflytelse på den kulturpolitikk som skulle føres, hadde sine meget bestemte meninger og trakk opp utpreget nasjonale retningslinjer, men de enkelte kunstnere ble ikke undergitt annen tvang enn forbud mot offentlig gjennom sine arbeider å drive statsfiendtlig og tyskfiendtlig propaganda i en total krigstid.

3. Den nasjonal-romantiske bakgrunn

Den norsk-amerikanske professor Unstad har i sin bok «Vidkun Quisling — the Norwegian Enigma» sterkt understreket Nasjonal Samlings nasjonal-romantiske karakter. Han trekker sammenligninger mellom den grundtvigianske folkehøyskolebevegelse han kjente så godt fra sin barndom hjemme i Norge og Nasjonal Samling, og liknende tanker er det jo også Håkon Meyer som nevnt er inne på i sin bok «Et annet syn». Hverken Quisling selv eller hans kulturministre gikk inn for at Norge skulle bli en provins i et stor-germansk rike. De drømte om en ny storhetstid for Norge, om et stor-norsk rike slik sagaen beretter om fra den tidlige middelalder.

Det er riktig nok at dette syn i noen grad kom i strid med visse tendenser til stor-germanisme eller pan-germanisme, tendenser som da ofte falt sammen med en higen efter å samle Europa rundt en slik kjerne av germanske land, men det er ikke vanskelig å se at i all den propaganda som ble drevet fra ansvarlig partihold, var det norske nasjonale tanker som dominerte. Både Gulbrand Lunde og hans efterfølger som kulturminister, Rolf Jørgen Fuglesang, var typiske representanter

for en slik kulturell linje. Det var sagasus og glede over forfedrenes bedrifter og kulturutfoldelse over alt det Kulturdepartementet stod for. Ikke minst naturligvis som en motvekt mot den ulykkelige stilling vi var kommet i. Ellers var det jo noe helt nytt for norske forhold dette å ha et eget departement for kultursaker, og selv om dette departement også hadde en oppgave i å drive folkeopplysning — eller la oss kalle det propaganda for Nasjonal Samlings syn — så viser vel nettopp opprettelsen av et slikt departement den vekt man la på den kulturelle side av virksomheten.

Denne nasjonale streben går også som en rød tråd gjennom alt det de ledende norske kulturpersonligheter på alle felter sa og skrev. Det fremgår blant annet tydelig av en serie radioforedrag som ble holdt og som kom ut i bokform under titlen «Norsk åndsliv på vegen heim» (Gunnar Stenersens Forlag, Oslo 1942). Foredragene ble holdt vinteren 1941-42 og jeg tar med noen utdrag fra dem senere under de forskjellige kulturområder som omtales.

Minister Gulbrand Lunde var den som kom til å trekke opp linjene for den kulturpolitikk som også Fuglesang kom til å følge helt til okkupasjonens slutt. I en større artikkel i verket «Det nye Norge», som ble redigert av Haldis N. Østbye, og som kom i kommisjon på Blix Forlag, er det en lengere artikkel av minister Lunde om «Norsk kulturvilje». Jeg gjengir et fyldig utdrag av denne store programartikkel:

«Norge ligger med hele sin lange kyst ut mot Nordsjøen og Norskehavet. Nettopp denne vår geografiske beliggenhet har vært årsak til et livlig kulturelt samkvem med andre land, og innflytelse fra fremmed kultur lar seg lett påvise hos oss på mange områder. Allikevel har vårt folks egenart holdt seg usvekket, og i kunsten kommer det typisk norske særlig fram. Selv om fremmede kulturstrømninger nok har øvet sin innflytelse, så har de oftest bare virket befruktende på vår nasjonale kultur.

Et folks nasjonale kultur preges alltid av den nasjonale egenart. Kunsten taler samtidig et språk som forstås av alle, tvers over alle landegrenser. Kunsten er nasjonens ansikt ut mot verden, og den høyeste form for kultur. Det er også riktig det som den norske maler, Gerhard Munthe, har sagt 'at hele kunsthistorien og al Logik peger paa det Nationale som et absolut og bevislig Fællesmærke for den monumentale Kunst'.

Ser vi tilbake i kunstens historie, og ser for oss alt det som er bevart av gamle kunstsatter, så forteller disse mer enn noe annet om folkets kulturelle nivå til de forskjellige tider. I mange tilfeller er disse kunstsatter det eneste som er bevart for etterverdenen om dette folket. Og også i dag er det slik at den nasjonale egenart kommer til uttrykk gjennom kunsten. Gerhard Munthe sier det også på den omvendte måten, at 'intet folk kan gjøre Fordring paa at kaldes en Nation, med mindre det har vist en speciel intellektuel Vilje og en Særmening paa det aandelige Gebet. Dette er Nations Regalier, Tegnene paa dens Værdighed.'

En taler riktignok ofte om at kunsten er nasjonal.

Men dette er bare for så vidt riktig som den kan oppfattes og forstås internasjonalt. Men det som tiltaler oss i andre nasjoners kunst, det som vi finner vakkert, det er nettopp det nasjonale, som gir oss et innblikk i folkets særpregete karakter. Derfor finner vi og i den norske kunst et uttrykk for det norske folks egenart.

I kunsten nedlegger folket overskuddet av den kraft som ikke må brukes i kampen for de materielle verdier. Ser vi på de forskjellige kunstgrener i dag og analyserer dem ut fra et nasjonalt syn, så merker vi et sørgelig forfall, som har vært særlig sterkt i den demokratiske partipolitiske periode. Hvor langt vi har fjernet oss fra det nasjonale, blir vi først klar over når vi betenker at av de bøker som ble utgitt i Norge, var halvparten oversatt utenlandsk litteratur, for en vesentlig del engelsk/amerikansk, for en stor del sterkt kultur-bolsjevisk infisert, og inntil for kort tid siden for en stor del også tysk/jødisk emigrantlitteratur.

Ser vi på ukebladene og den illustrerte presse, så er forholdet enda verre. Ungdommen ble proppet med noveller, hvor handlingen var henlagt til engelske herregårder eller Hollywood, og oppdradd til drømmere, som så idealet i en slik ørkesløs luksustilværelse. Det nye styre har bevisst grepet inn i dette med vidtgående forordninger, som igjen skal sikre norsk litteratur og norske forfattere en hedersplass i norsk åndsliv, og stenge for alt det mindreverdige utenlandske som vi har vært oversvømmet av. Ikke så at vi skal stenge ute det gode utenlandske, men vi skal verne oss mot det syke og nedbrytende. Men også de norske forfattere selv har vært sterkt infisert av denne fremmede jødiske psykoanalytiske ånd. Jeg er overbevist om at disse moderne psykoanalytiske problemforfattere som vokste opp som paddehatt under den marxistiske konjunktur, de vil forsvinne igjen og være glemt like så hurtig som slike paddehatt visner om høsten, mens de verdifulle norske forfattere som har kjempet sin stille kamp, og som har vært tro mot seg selv og det norske i seg, vil komme til å leve.

Slik er det jo også i malerkunsten og den bildende kunst, at de kunstnere som har skapt noe ut fra sin egenart, selv om de ikke var anerkjent av sin samtid, av ettertiden er blitt anerkjent som nasjonens store kunstnere. De kunstnere som har vært 'moderne', som har prøvd å være utenlandsk i sin kunst, og laget de merkverdige produkter vil snart gå i glemmeboken selv om de har vært aldri så populære i sin samtid, mens de kunstnere som henter sine inspirasjoner fra den nasjonale kultur, evig vil leve videre i folket.

Hvor dypt forfallet har vært, kan vi kanskje særlig merke i musikken. Idag er det endog slik at folk til dels ennå ikke skjønner noe av den norske folkemusikk, ja det har til og med hørt til god tone på kabareter og endog i Norsk Rikskringkasting å harselere over norsk folkemusikk og andre nasjonale verdier, livlig applaudert av publikum i byene. Nei, da var det noe annet til stas å høre på negermusikk fra Hollywood etter siste mote. Og istedenfor å dyrke norske folkedanser, som tildels har sine røtter helt tilbake fra tiden endog før kristendommens innføring, så svinger den norske ungdom i byene, ja endog på landsbygden, seg på forunderligste måte etter rytmer som hører hjemme i Afrikas urskoger. Det er klart at en ungdom som har en slik fritidsbeskjeftigelse, ikke på noen måte er egnet til å gjenreise vårt folk og dets frihet på nasjonal grunn. Før vi rydder opp i denne kultur, kan vi ikke vente å vinne ungdommen for nasjonale mål og idealer.

Har noen tenkt over at det i grunnen var rart at våre gamle norske kongesagaer måtte oversettes fra gammelnorsk til dansk for å bli forstått? For vi hadde mistet sammenhengen med den gamle norske kultur. Men i bygdene levde den gamle kulturen videre. Vårt språk førte der sitt eget liv i den lange tiden da en fremmed kultur ble tvunget inn på oss med fremmede embetsmenn, fremmede prester. Men ikke bare språket, hele den gamle norske kulturen med sine røtter i vår glemt storhetstid, levde sitt stille liv i våre bygder, i folkemusikken, i våre sagn, i våre bunader, i vårt heimeyrke. Bare noen få av de mange kunstnere i bygdene våre som hadde fortjent et større vingefang, maktet å ta spranget over i den fremmede danskpregete bykultur, for dermed å komme fram til offentlig anerkjennelse. De andre ble gående som bygdegenier i hver sin grend.

Det har vært nokså alminnelig i tiden etter 1814 og fremover å tale om dansketiden, som de mørke århundrer, og det var jo for så vidt en mørk tid, som Norge mer og mer ble politisk avhengig av Danmark.

Men den norske kulturen, som hadde sine røtter i det gamle norrøne, døde ikke. Den levet sitt eget liv ved siden av den danske bykulturen, og for så vidt kan en si at Norge i denne tiden hadde to kulturer, som levde sitt liv uavhengig av hverandre. Den norske og norrøne kulturen som ble trengt lenger og lenger inn i fjordene, og lenger og lenger opp i dalene, hadde nok en slags begrep om bykulturen, men bykulturen hadde ingen som helst forståelse for den norske kultur. I store kretser i våre byer har en fremdeles ikke noen forståelse for den.

Vi er inne på et problem som er overordentlig viktig for hele vår framtid som folk: skal vi i denne brytningstid makte en politisk gjenreisning av vårt folk, så må vi bygge på det norske, det nasjonale, og være klar over at vi må helt tilbake til de gamle norske kilder som ennå er levende i våre bygder. Vi må være klar over, at disse nasjonale verdier, denne vår egenart som er den eneste sikre grunn vi kan bygge på, den har ingenting å gjøre med den bykultur som har sin rot i det påtvungne danske embetsmannsstyre og alt det som fulgte med det.

Denne dansk/norske kultur har på sett og vis fått hjemstavnstrett her i landet, fordi mange av våre store menn har gitt sine tanker form og uttrykk gjennom den.

Men den nasjonale nyreisning må skje på helt norsk grunn og den dansk/norske kultur må helt opptas i den norske og gis norsk særpreg, slik som alle andre utenlandske kulturstrømninger og retninger tidligere har fått det.

Og denne assimileringsspross av den dansk/norske kultur i alle dens former er ennå ikke tilendebragt i vårt folk.

«Er det virkelig noe i den tanke at vi egentlig har to kulturer her i landet?» spør David Monrad Johansen i sin bok om Edvard Grieg.

Er det ikke bare et fantom, et spøkelse som manes frem av chauvinister eller andre hvis åndelige horisont ikke engang rekker utover bygdemiljøets snevre grenser, langt mindre ut over landets? Eller er det en *realitet* som ingen kan komme forbi, aller minst når man vil anstille betraktninger over det åndelige liv i Norge i de siste hundre år? Har de kanskje rett de menn som ut fra en dyp sans for realiteter og i kraft av egne bitre erfaringer påstår at Norges gamle kultur, de åndelige verdier fra vår storhetstid, de sank ikke i grus samtidig med at landet gled inn i politisk vanmakt. Nei,

de fortsatte sitt liv i folket, og de ikke alene fortsatte, men de gjennomgikk tillike en rik utvikling med stadig nytt tilfang.

Og det vi kaller 'det nasjonale gjennombrudd' fra for snart hundre år siden, det var ikke disse evners og krefters gjennombrudd i folket, nei, der hadde de levet sitt liv, der hadde de gjennomgått sin utvikling. Nei, 'det nasjonale gjennombrudd' det var disse evners og krefters første sammenstøt med landets offisielle kultur, representert ved vår embetsstand, ved de rike patrisierfamilier i byene og ved enkelte rasjonalistiske forfattere. En kultur som henter sine vesentlige impulser utenfra, som nok kan vise innslag av norsk ånd, påvirkning av norsk inspirasjon, men en kultur uten *rot* i landet.'

I alle disse århundrer av politisk ufrihet da bare veien gjennom den fremmede kultur førte fram til offisiell anerkjennelse, levde den ekte norske kultur sitt eget liv i våre bygder. Vårt kunsthåndverk levde her sitt eget liv. Utallige er vitnesbyrdene om store genier i våre bygder, som er bevart for oss gjennom kunsthåndverket, og som vi i dag kan beundre på Maihaugen, i Folkemuseet på Bygdøy og de mange bygdemuseer, foruten på gårdene omkring i landet, helst oppe i fjellbygdene, hvor den norske kultur ubrutt har vært levende.

Alle disse vitnesbyrd viser oss hvilke veldige skapende krefter det har ligget og fremdeles ligger i det norske folket. Men de kom ikke fram den gangen. De ble stående på halvveien og gikk i graven som bygdegenier fordi spranget over i den dansk/norske kulturen var for stort, som Jørgen Bukdahl sier i sin bok 'Det skjulte Norge':

'Han naade aldrig frem, Dalen og Bygden bandt ham, han manglede det større Kulturmiliø, hvor han kunde føle sig hjemme. Han brændte inde med sine rige Anlæg. Og ikke ham alene, bak ved ham er der mange, der ikke kunde gøre Springet over i den dansk/norske Kultur. De blev gaaende som Bygdegenier. De grov deres Drøm og Dåd ind i snirklede Utskæringer, Rosemalingen, spillede deres Kunsttrang og Kunstlængsel ind i en Slaat ved et Bryllup. Fordi Evnene ikke naade frem, har nærsynte Folk snakket om døde Aarhundreder. Fordi disse Mennesker aldrig kunde føle sig hjemme i den dansk/norske Kultur har man snakket om at Folket sov, ikke ejede Aandsliv.'

Det er for så vidt ganske eiendommelig at det er en danske, forfatteren Jørgen Bukdahl, som skal fortelle oss disse ting, mens de toneangivende kretser i våre byer, inklusive de såkalte nasjonale politikere ikke skjønne noen ting.

Men i dag brøyter en ny tid seg vei her i landet. Alt det som ikke er i pakt med det ekte norske og nasjonale vil uvegerlig bli skjøvet til side når det skjulte, men alltid levende Norge stiger fram i lyset.

— — —
Hvor langt vi har fjernet oss fra vår egenart, vises best av det som jeg nettopp har nevnt, at befolkningen i byene har mistet evnen til å oppfatte vår nasjonale folkemusikk, og har mistet kontakten med vårt språk, og dette er så meget farligere fordi det nettopp er det som binder en nasjon sammen, at hvert enkelt medlem av folket eier evnen til å oppfatte hva som er nasjonalt, altså hos oss, hva som er norsk. Det er ikke den norske folkemusikks og den øvrige norske kulturs feil at den ikke blir forstått. Feilen ligger hos den delen av det norske folket som har mistet evnen til å føle norsk. Lik-

nende forhold finner vi også i vår byggekunst og i våre heimer. Langsomt og sikkert *vandret de norske møblene ut av bondestuene*, og standardiserte pinnestoler fra fabrikkene kom inn igjen fra andre siden. Hyller og bord ble prydet av nipsgegenstander av glass og porselen, massevarer laget i fabrikker i utlandet som smarte jøder hadde satt i gang. Istedenfor norske bondestuer vokste det opp sveitserhus, bungalower og funkisvillaer endog oppe i våre daler. Den norske hustype har utviklet seg gjennom århundrers tradisjon og erfaring. Vi har for eksempel skrå tak på husene våre, fordi regnet lett renner av, og fordi de tåler større snetyngde. Ikke desto mindre så ble det satt opp rundt omkring i Norge de dessverre alt for kjente geitosthus, hvis modell vi kjenner igjen fra husene i ørkenen. *Der passer det nemlig med slike firkantede kasser.* Nei, alt utenlandsk var gildt, og de unge norske jentene kom hjem fra Paris og andre metropoler medbringende det siste skrik fra en forjaget og jødeinfisert verden. Vårt teater ble litt etter litt erobret av marxisme og psykoanalyse, for ikke å snakke om filmen, som bare var et redskap i de jødiske spekulanters hender. Landet vårt ble oversvømmet av Hollywood-filmer fulle av flitter og stas, som skapte en *fullstendig forvrengt verden for den norske ungdom*.

Men hva betød det, når det skaffes penger i kommunekassene, og agentene for de utenlandske jødefirmaer kunde tjene på det.

Hvis vi virkelig vil en gjenreisning av det norske folket, så kan dette bare skje på nasjonal grunn. *Vil vi gjenreisningen av dette nasjonale, så må vi ta ondet ved roten.* Vi må uten skånsel fjerne all den fremmede ukulturen og erstatte den med norsk kultur. Det er vår plan at teatrene, filmen, kringkastingen, pressen og alle andre kulturformidlere virkelig skal bli midler til å gjenreise troen i folket vårt på de gode norske idealer, at det skal bli midlet til å vekke ungdommens idealitet og tro, og stimulere den skapende evne i folket. Vi appellerer til alle gode krefter i det norske folket om å støtte opp om dette byggende kulturprogram.

Det nye samfunn som vi bygger opp med en sterk og nasjonal ledelse uavhengig av partipolitiske klikker og særinteresser, vil også kunne gi kunsten ganske andre muligheter. At de store nasjonale norske kunstnere lengtet etter en slik tid går klart fram av noe som vår norske maler Gerhard Munthe en gang skrev:

'Paa Rosenborg Slot var jeg forleden. Ja vist er det jo ærgerligt at vi ikke selv eier Sølvløverne. Men det er med dem som med saa meget andet (Holberg, Tordenskiold m.m.). Vi havde Sølv et Danmark lavede Løverne — morsomme, prægtige Løver. Der findes endnu Sølv i Norge — bare vi nu kunde forme det til noget andet end Spiseskeer. Men da *maatte vi først faa lidt Enevoldsmagt og hele det Syn på Tingene som fulgte med den.* Det var jo det som lavet Løverne, Slottet og alt det Unyttige som glæder os i andre land.'

Det er jo også de sterke nasjonale stater i gammel tid som har vært ledet etter førerprinsippet, som har etterlatt verden de veldige kulturmonumenter som vi i dag beundrer, og som for mange kulturfolks vedkommende er det eneste som overhodet er blitt igjen etter dem, og som gir oss muligheter for å kunne vite noe om disse kulturfolk.

I et folks kulturvilje finner vi uttrykt viljen til å hevde seg selv og til

å utvikle sin egenart, og *det er ved på denne måte å være seg selv at vi som folk oppfyller vår misjon*, yter vårt bidrag til verdensfellesskapet.

Men det er den norrøne kultur, som har sin rot i vår storhetstid, det nye Norge må bygge på. Det bærende i et folk kommer alltid fra bøndene. I byene brenner slektene opp. Det er våre bønders kultur som har bevart den norrøne arv slektledd for slektledd, som har holdt fedrenearven i ære, og det er *denne* kultur vi må bygge på.

I våre dialekter i bygdene og hos de forfattere som har bygd på disse norske dialekter, lever det gamle norrøne språk fra våre sagaer videre. I våre norske bondeætter lever det norske vikingeblood, ikke hos innflyttere som bare kan telle et par generasjoner her i landet. Det er på *denne* kultur og på *dette* blod det nye Norge skal og må reises. Torstein Høverstad sier i sin bok 'Norsk Livskunst' at de ætter hvor norske mannsnavn er blitt oppkalt i seks generasjoner bakover, særlig Tors-navnet, med sikkerhet har ført tradisjonen ubrutt gjennom dansketiden. Det er dette i sammenheng med ætten som er grunnlaget for alle norsk livstro og som vi må bygge på. Vi må vite at vi ikke bare er et enkelt individ, men at hver en av oss er en del av et folkefellesskap. Vi er bare et lite ledd i en sammenhengende rekke av slekter som har båret og skal bære videre vår norske og norrøne kultur, fram gjennom tidene, og at vi bare ved å se vår oppgave på denne måten, som et ledd i vår ætt og det norske folks liv kan fylle vår plass i livet. Torstein Høverstad viser og i den samme boken, hvorledes kampen mellom den gammelnorske kulturen og kristendommen har avspeilet seg i vår folkediktning, og at den vitner om den strid som har stått i den norske folkesjel før den nye tro vant seier. Det er således en gammel tro at en ikke må oppkalle en i ætten før han er død, og dette viser den gamle tro at ætten lever videre i etterkommerne, og at forfedrenes ånd og kultur lever videre i ætten. 'Særlig kjem det fram i segnene um haugafolket, d.e. dei som bur i haugane, d.e. ætta, ho som har garden sin på same tuftene, og liver millom oss både heime og på stølen, som trår so etter å koma i samband med folka på garden', skriver Høverstad. Han viser óg hvordan eventyret om Askeladden i norsk folkediktning kan føres tilbake til denne striden. Det er typisk at de to brødrene som ikke blir til noe heter Per og Pål.

'Det er ein type, men tvo mann, Per og Pål, mest som ein folkeleg humor slær på at det skulde vera mange av det slaget. Upphavet til namna Per og Pål er apostelene Peter og Paulus, kyrkja la mykje brett på å få burt namn som minne um heidendomen, særlig Tors-namna, og innføra kristelege namn som Peter og Paulus i staden, so vart det etter kvart mange Per og Pål, d.e. mange fedrer som hadde brote samanhangen med sine foreldre, heimen og ætta.'

Men Høverstad ser det ikke slik at man skal bryte med det som nå engang er. Vi skal bygge videre, men knytte båndene igjen mellom det gamle, slik som Aukrust så klart har uttalt det:

'Sameine krafti i hamar og kross.'

Og Høverstad peker på de verdier som det norske folket har: 'det heidne, norrøne mannsidealet, det liver både i norsk sjæl og norrønt åndsliv, frå det har med og kann me få livsansvaret, mannsmodet, gjestven-skapen, rettvisa, d.e. dei store dygdene som alle i ætta måtte eiga til å trygda æveleg sæla for daude og livande i ætta. Frå kristendomen dessuten tenarhugen, det varme hjartelaget, guddomen som far, menneskja som ei ætt'.

På samme måten kan vi heller ikke sette en strek over bykulturen, som i flere århundrer har vært den form hvori store norske ånder har skapt uforgjengelige verker. Men den fremmede bykultur må helt gå opp i den norske, slik at det igjen bare blir *en* sterk norsk og norrøn kultur. Da først er Norge på kulturens område igjen samlet til ett. *Da* kan dette eiendommelige, lille norske folket på nytt reise seg til en ny stortid, og dets navn vil som i gammel tid lyse mellom nasjonene.»

4. Dr. Gulbrand Lundes innsats

Når det gjelder minister dr. Gulbrand Lunde, så var det, som nevnt, han som trakk opp linjene for den kulturpolitikk som også hans etterfølger kom til å følge. Lunde og frue omkom som kjent på en foredragsreise, idet bilen han satt i gikk til bunns ved et fergeleie. De ble begge bisatt ved en statshøytidelighet i Trefoldighetskirken 31. oktober 1942. Stillingen som sjef for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet sto en måneds tid ubesatt. Det var flere kandidater til stillingen og også okkupasjonsmakten forsøkte å blande seg inn i hvem som skulle etterfølge Lunde som kulturminister. Tyskernes fremste kandidat, forøvrig en av AFTENPOSTENS redaktører, avsto imidlertid å overta, og så endte det med at man til syvende og sist grep til den etter min oppfatning uheldige løsning å la partiministeren, overta også dette departement. Det var da gått nesten en måned og Rolf Jørgen Fuglesang tiltrådte stillingen fra 26. november 1942 å regne.

Når okkupasjonsmakten forsøkte å øve innflytelse på valget, så skyldtes det blant annet at man anså dr. Lunde som for norsk-nasjonal og mistroisk innstillet overfor tyskerne.

Jeg nevnte at jeg finner det uheldig at partiministeren ble utpekt som dr. Lundes etterfølger. Fuglesang fulgte riktignok helt ut den nasjonale linje dr. Lunde hadde trukket opp, men egentlig krevet såvel partiarbeidet som ledelsen av kulturpolitikken sin mann fullt ut. Han hadde fra før heller ikke den posisjon blant ledende kulturpersonligheter som den meget dynamiske Gulbrand Lunde. Det var jo Lunde som personlig hadde plukket ut lederne på de forskjellige områder av kulturlivet, deriblant medlemmene av kulturrådet som departementet jo skulle støtte seg til. Ofte ble det etter dr. Lundes død underordnede departements- og partifunksjonærer som på egen hånd kom til å utøve bestemmende innflytelse.

En av de kulturpersonligheter som sto minister Lunde nær har i en artikkel i bladet FOLK OG LAND i september 1967 under pseudonymet Hors de Combat, gitt en skildring av Lunde slik han opplevet ham. Jeg gjengir fra artikkelen:

«Ingen var vel mere nasjonal enn minister Gulbrand Lunde. Det burde forlengst ha vært erkjent at han med fare for sitt eget liv — mon tro at han ikke også mistet det av den grunn? — sto steilt mot okkupantene på nær sagt alle felter. La oss citere litt fra boken 'Bak okkupasjonens kulisser' av generalkonsul Ellef Ringnes. Det gjelder en samtale han hadde med den tyske gestapist dr. Ohm. Han skriver på side 326:

'Han (dr. Ohm) kom så inn på NS-personer og nevnte at tyskerne ikke hadde noen særlig grunn til å sørge over Gulbrand Lundes død. Tvert om. — Jeg må vel ha måpet litt, for han tilføyde: «Ja, De er vel klar over at Lunde i virkeligheten var en av de verste tyskhaterne som fantes i landet, og det ga han uttrykk for så ofte han fikk anledning. — Han har gjentagende gitt uttrykk for at det som det nå gjelder er å bli kvitt disse 'fordømte tyske svina', ellers kan vi ikke få noen nasjonal samling i Norge, og på den måten skapte han en animositet også blant NS mot oss, som ikke var av det gode.'

I tilslutning til dette minner vi om at Lunde i et møte med alle sine medarbeidere alvorlig innprentet dem: 'Glem aldri at det er vi som er den virkelige motstandsbevegelse'.

Hors de Combat kommer så inn på påstanden fra en ung skribent om at Lunde beundret dr. Goebbels og også lignet ham av utseende. Og skriver så:

«Maken til vrøvl. Lunde lignet slett ikke Goebbels. Han hadde et åpent, vennlig ansikt med et lyst vinnende smil. Han virket som det han var: et godt menneske. I motsetning til ham virket Goebbels dyster, det var noe av satyren ved ham. — Lunde likte slett ikke Goebbels, og ved et par leiligheter hadde han vanskelig nok for å skjule det.»

Han nevner i denne sammenheng Lundes statsbesøk i Tyskland og besøket hos dr. Goebbels, noe forfatteren, som også deltok i reisen og besøket hos Goebbels kan bevitne.

Det var, som man vil se av det som foran er gjengitt av Nasjonal Samlings program, forutsetningen at man skulle ha et «Fritt åndsliv med organisert selvstyre under statens tilsyn», og det ble da også høsten 1942 etablert et kulturting.

Rådet fikk følgende sammensetning:

Vitenskap og forskning: Universitetets prorektor, professor Adolf Hoel
Skulptur: Direktør for Statens Kunstakademi: Professor Wilhelm Rasmussen
Maleri: Nasjonalgalleriets direktør, professor Søren Onsager
Musikk: Komponisten David Monrad Johansen
Litteratur og teater: Forfatteren Finn Halvorsen
Film: Filmregissør Leif Sinding
Arkitektur: Byarkitekt F. W. Rode
Presse: Redaktør Johannes Knudsen

Kulturtinget fikk følgende faste representanter:

Universitetsprorektor, professor Adolf Hoel
Landbrukshøgskolens rektor, professor M. M. Langballe
Norges tekniske Høgskoles rektor, professor Olav Heggstad
Pressedirektoratet ved pressedirektør Anders Beggerud
Filmdirektoratet ved byråsjef Birger Rygh Hallan
Teaterdirektoratet ved teaterdirektør Asmund Sveen
Nasjonalgalleriets direktør, professor Søren Onsager
Riksbankens direktør, professor Alfred Hagn
Noregs Ungdomslags landsleder Eiliv Trahaug
Norsk Rikskringkastings programsjef, dr. Eyvind Mehle
Riksarkitekt Hans Fredrik Crawford-Jensen

Videre for:

Vitenskap og forskning:

Professor Herman Harris Aall
Professor Birger Meidell
Dosent Erling Styri
Professor Hans Skarphagen
Dosent Thordar Quelprud
Dosent Henrik L. Selberg
Sjefkjemiker Lars Erlandsen
Professor Gudmund Schnitler
Magister Harald Egenes Lund

Presse og kringkasting:

Direktør Paul Glasenapp
Redaktør Johannes Knudsen
Redaktør Torstein Lange
Redaktør Dehli-Laurantzson
Redaktør Arnt Rishovd
Avdelingssjef Ivarson

Kunst- og kunsthåndverk:

Billedhoggeren professor Wilhelm Rasmussen
Kunstmaleren Roar Matheson-Bye
Grafikeren Olaf Willums
Tegneren Harald Damsleth
Komponisten David Monrad Johansen
Kapellmester Jim Johannessen
Fiolinisten Willy Johansen
Operasjef Karl Aagaard Østvig
Billedveversken Ragnhild Prestgard
Byarkitekt F. W. Rode
Arkitekt Wilhelm Essendrop
Bestyrerinnen av Nasjonalhøgskolen fru Dina Stave
Konsulent Leif Sinding
Teatersjef Gustav Berg-Jæger
Skuespiller Johan Hauge

Litteratur:

Forfatteren Finn Halvorsen
Forfatteren Kristen Gundelach
Forlagsbokhandler Gunnar Stenersen
Bibliotekar frøken Askerød

I den lille bok «Nasjonal Samling og Lovverket», som minister Riisnæs ga ut i 1942 på Gunnar Stenersens forlag omtaler han det som inntil da (d.v.s. i minister Lundes tid som kulturminister) var laget av lover og forordninger på kulturlivets område. Det heter i boken (side 38 og flg.):

«Nasjonal Samlings program forlanger i punkt 25 at presse, teater, kringkasting, film og andre *kulturformidlere* skal fremme nasjonens interesser og at samfunnsfiendtlig propaganda og utbredelse av klassehat forbys. For å tilrettelegge viktige forutsetninger for virkeliggjørelsen av dette program, har ministeren for det nyopprettede Kultur- og Folkeopplysningsdepartement utferdiget flere forordninger med sikte på i Nasjonal Samlings ånd å verne om våre nasjonale kulturverdier og fremme forståelsen for dem hos befolkningen. Innen departementet er opprettet et pressedirektorat med den oppgave å rettlede pressen i dens kulturformidlende virksomhet og som uttrykk for den nasjonale vilje. Tilsvarende oppgaver har innen sine områder teaterdirektoratet og filmdirektoratet.

Blant de forordninger som ministeren for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet har utferdiget, nevner jeg — uten å gå i enkeltheter — forordning av 31. januar 1941, hvorefter utdeling av kunstnerstipend og understøttelse av offentlige legater eller fond som er opprettet til fordel for kunstnere, bare kan skje etter godkjenning av departementet, som skal våke over at det ligger en saklig vurdering til grunn for utdelingen. Forordning om vern av den norske bokheimen av 17. februar 1941 bestemmer at bøker eller andre skrifter som skader det norske folks nasjonale og sosiale fremgang, dersom de blir utbredt blant almenheten, kan beslaglegges og inndras uten vederlag. Bestemmelse herom treffes av departementet, uten at domstolene har noen prøvingsrett. Forordning av 30. april 1941 om kinematografbilder fastsetter at inn- og utførsel av slike bilder bare må finne sted med tillatelse av departementet. Kinematografbilder må ikke forevises offentlig før de er godtatt av departementet. Forordning om teaterforestillinger av 30. mai 1941 stiller teatrene i videste forstand under departementets overordnede ledelse med hensyn til deres kulturelle oppgaver. Til teaterdrift kreves tillatelse av departementet. Tillatelsen kan gis på nærmere betingelser og når som helst tilbakekalles. Den kan bare gis når det foreligger sikkerhet for at teatret vil bli drevet i pakt med norske teatertradisjoner og i overensstemmelse med den nasjonale nyordnings krav. Ved ethvert teater skal ansettes en leder (teatersjef) som må godkjennes av departementet og er ansvarlig overfor dette. Til kontroll med flommen av jødisk, engelsk/amerikansk og emigrantlitteratur fastsetter forordning av 29. oktober 1941 om oversettelseslitteratur m.v. at det er forbudt å utgi i norsk oversettelse eller i norsk utgave bøker, skrifter og andre litterære åndsverker, illustrerte verker og tegneserier som er utgitt i utlandet, eller hvis forfatter er utlending eller norsk emigrant, med mindre departementet har godkjent verket til utgivelse her i landet.»

Det sier seg selv at dette målt med dagens målestokk og den oppløsning av all autoritet som systematisk er fremmet fra venstreradikale hold etter annen verdenskrig og med støtte i de propagandaslagord man fant å burde benytte fra Tysklands motstanderes side, så er det minister Lunde gjennomførte et klart forsøk på sensur fra statsmaktens side. Ingen benekter det, men mange av oss fant i likhet med dr. Lunde at det var nødvendig slik forholdene lå an.

II. Kulturtinget

1. Opprettelsen og det første møte

Som omtalt i «På nasjonal uriaspost» var det i september 1942 meningen å sette ut i livet den nye form for folkestyre som Nasjonal Samling tok sikte på, med et riksting, et næringsting og et kulturting. Imidlertid ble det grepet inn fra overordnet tysk hold. Man ønsket ingen styreform som kunne forlene Quisling med den nasjonale makt som ville utgå fra et bredere norsk folkestyre. Man fryktet visselig for at et slikt styre kunne skape vanskeligheter for okkupasjonsmakten, og man fryktet også for at opprettelsen av det kunne skape uro og øket motstand. Quisling fikk beskjed direkte fra Hitlers rikskansellisjef Lammers om at man ikke tillot opprettelsen av et riksting. Da det imidlertid var blitt offentlig kjent på forhånd at slike ting ville bli opprettet, fikk man av hensyn til den nasjonale regjerings prestisje lov til å oppnevne iallfall det ene av de ting man tok sikte på: Kulturtinget.

Forholdene lå ikke slik til rette under striden med organisasjonene at man kunne overlate disse selv å utpeke sine representanter til et kulturting. Man måtte regne med at det bare ville gjøre tinget til et politisk slagfelt og skape ny uro. Minister Lunde oppnevnte derfor selv Kulturtingets medlemmer, bestående av kulturpersonligheter fra de forskjellige felter av kulturlivet. Listen taler for seg selv.

Noe åpningsmøte av det nye Kulturtinget ble ikke holdt. Det første møte fant sted høsten 1943. Minister Lunde var da død og var blitt etterfulgt av minister *Fuglesang*, som holdt åpningsforedraget. Det er referert i FRITT FOLK 24. september 1943. Ministeren omtaler her noe av det Kulturdepartementet hadde arbeidet med også etter Lundes død. Han sa bl. a. ifølge referatet:

«En rekke av Kulturdepartementets oppgaver i denne tiden er selvsagt i større eller mindre grad forårsaket av krigssituasjonen selv. Som et rent krigsbetinget tiltak vil jeg nevne det omfattende arbeid med sikte på å

beskytte våre rike kulturminner mot de farer som krigen kan føre med seg. Ministerpresidenten har gjennom en storstilet bevilgning stillet de nødvendige midler til disposisjon for dette formål. Tiltakene består i evakuering til sikre oppbevaringssteder, bygningstekniske beskyttelsesarbeider, samt organisering av vakthold og brannvern m.v.

Hva angår bildende kunst har Statens Kunstakademi på grunn av mangelen på egnede lokaler måttet innskrenke virksomheten til et minimum. Denne siste vanskelighet er det imidlertid håp om å få løst.

Fra departementets side er det i det forløpne år truffet tiltak med sikte på å regulere og kontrollere kunstomsetningen for å få fjernet de uheldige sider av denne. Gjennom lov av 22. oktober 1942 er kunsthandelen brakt inn i fastere former.

Videre har departementet funnet det riktig å treffe alle forholdsregler med henblikk på gjennomføring av planene til Nasjonalgalleriets utvidelse. Det er truffet beslutning om utskrivning av arkitektkonkurranse. Også spørsmålet om reising av egen bygning for Statens Kunstakademi er tatt opp.

Hva teaterlivet angår viser det ingen tegn på stagnasjon trass i krigssituasjonen. Nye ansikter dukker friskt vekk opp på de skrå bredder. Æren for dette tilkommer i første rekke Den norske Teaterskolen, som er blitt en ubetinget suksess.

Av direkte tiltak fra departementets side på dette område kan nevnes lov om offentlig kontroll med konsert- og artistbyråer og deres formidling av kunstner- og artistengasjementer. I henhold til denne lov er det utferdiget bestemmelser som sikrer sunde og redelige forhold på dette område. De opptredende kunstners interesser er i videste utstrekning blitt beskyttet.

På litteraturens område bød bokhøsten 1942 dog, alle forhold tatt i betraktning, på atskillig verdifull litteratur, både norsk og oversatt. Særlig oppmuntrende virket det forholdsvis store antall diktsamlinger, som freidig tok opp konkurransen med prosaen. Særlig rik var høsten på litteraturhistoriske og politiske verker.

Statens teaterdirektorat innbød ifjor til konkurranse om det beste skuespill om Norge av i dag. Ved innleveringsfristens utløp den 1. januar 1943 var det kommet inn ikke mindre enn ca. 60 stykker. Også i kunstnerisk henseende ble konkurransen en suksess.

Den stort anlagte og gjennomgripende rasjonalisering av pressen er fortsatt i det forløpne år, såvel for avisene som for tidsskrifters vedkommende, med sikte på bl. a. å skape et sunt økonomisk grunnlag for de respektive avisforetagender.

Papirspørsmålet har også for pressen skapt store vansker. Således har det vist seg nødvendig å foreta en radikal innskrenkning, spesielt for tidsskriftlitteraturens vedkommende. Disse tiltak har dog overalt møtt den nødvendige forståelse.

Av saker som departementet akter å ta opp i samarbeid med pressen kan nevnes opprettelsen av en journalistiskole. Planer foreligger ferdig utarbeidet.

På filmens område har departementets bestrebelser gått ut på å søke å skape et solid grunnlag for utviklingen av norsk filmproduksjon. Dette har nødvendiggjort at det i samarbeid med produsentinteressene skjer en rasjonalisering og sammenslutning av det forholdsvis store antall økonomisk svake produsenter til et mindre antall produsentgrupper som i direkte samarbeid

med Statens filmdirektorat kan gå inn for å organisere seg og skape en norsk filmproduksjon som ikke alene må ta sikte på å være på høyde med den beste utenlandske, men som utover dette må gi uttrykk for norsk kultur og norsk ånd og vilje på dette område. Gjennom Filmdirektoratet er det truffet en rekke foranstaltninger med sikte på å støtte den voksende norske filmproduksjon.

Det er gledelig å kunne konstatere at norsk filmproduksjon, på tross av krigen har kunnet sende et langt større antall norske filmer ut på markedet enn noensinne tidligere. Filmdirektoratet har også truffet tiltak for å skape en god, norsk ukerevy, som foruten norske nyheter også vil inneholde aktuelt stoff fra utenlandske revyer. Det er også sendt ut en rekke ypperlige, norske kulturfilmer som vil bli fulgt av stadig nye.

Den viktigste sak som Filmdirektoratet og departementet for tiden arbeider med er dog regulering av hele området film og filmframvisning. Det er i den forbindelse utarbeidet forslag til en grunnleggende lov som formodentlig vil kunne settes ut i livet i løpet av de nærmeste måneder. Gjennom denne lov vil det være mulig for departementet i samarbeid med produsentinteressene å kunne skape det økonomiske grunnlag for et kraftig oppsving når det gjelder norsk filmproduksjon.

Musikklivet oppleves rundt om i landet en blomstringstid. I forbindelse med Grieg-jubileet har det vært planer om å reise et monument over Edvard Grieg i Oslo. Realiseringen av denne plan er overlatt Norsk Komponistforening.

Den viktigste sak som departementet har tatt opp på musikklivets område er virkeliggjørelsen av Ole Bulls, Nordraaks og Griegs idé, opprettelsen av et Norsk Musikkakademi.

På arkitekturens område vil jeg spesielt nevne spørsmålet om arkitekttitlens beskyttelse, samt autorisasjon av arkitekter, videre spørsmålet om opprettelse av fylkesarkitektinstitusjonen og opprettelsen av en faglig sentralledelse for landets byggevirksomhet. Gjennom Ministerpresidentens vedtak av 27. mai i år er medlem av Kulturtinget og Kulturrådet, byarkitekt Rode gitt i oppdrag å utrede disse spørsmål.

Til slutt vil jeg nevne spørsmålet om opprettelse av et Norsk Språkakademi. Her vil jeg få framholde følgende:

Den splittelse i vårt kulturliv som sprogstriden er et ytre uttrykk for, bør vi snarest søke å oppheve. Jeg tror det er uriktig at de respektive departementer og statsinstitusjoner skal arbeide alene med løsningen av dette viktige spørsmål. Jeg tror det er uriktig at behandlingen av denne viktige sak skal skje innenfor rammen av et departement med innkallelse av enkelte fagkrefter etter behovet og etter vedkommende departements egen avgjørelse. Vi må sørge for at vår sprogutvikling kommer under fagkyndig behandling i overensstemmelse med Nasjonal Samlings programkrav om fagstyre.

Jeg vet at såvel de som sokner til riksmålsleiren som de som går inn for nynorsk er enig i denne tankegang, og departementet akter derfor å forelegge Kulturtinget spørsmålet om opprettelse av et norsk språkakademi sammensatt av representanter for de forskjellige sider av vårt kulturliv og fra begge sider i sprogspørsmålet. Gjennom opprettelsen av et slikt akademi vil arbeidet med å nå fram til et ensartet norsk skriftsprog kunne skje i organiserte og sikre former.

Endelig bør nevnes opprettelsen av Statens Kulturråd. Kulturrådet ble opprettet den 24. september 1942 og avløste det første midlertidige konsultative råd for departementet. Kulturrådet er departementets rådgivende organ i alle spørsmål vedrørende kulturlivet.

Grunnlaget for all kultur er arbeid med jorden. Bonden er den første kulturskapende faktor i vår europeiske kulturs historie. Arbeidet med jorden er den første og viktigste kulturskapende innsats, i dag som for tusener av år tilbake. Vår norske bondekultur og vår folkekunst har ikke bare vært det livgivende og inspirerende grunnlaget for våre framste kulturframbringelser i de forgangne generasjoner, men er det fortsatt i dag. Kulturdepartementet ser det derfor som en av sine viktigste oppgaver med alle midler å bevare de livsfriske røtter vi har for hele vår kulturutvikling i vår gamle bondekultur og vår nasjonale folkekunst. Det er vårt hensikt på dette område i nøye samarbeid med de eksisterende institusjoner og sammenslutninger, og gjennom et videre organisasjonsarbeid systematisk og planmessig å ta opp til løsning de viktigste oppgaver som her foreligger.

Vår norske nasjonale folkekunst må igjen gis livsrett i landet.

Arbeidet med å innsamle hva der finnes av overlevende verdier fra vår norske bondekultur og folkekunst må skje effektivt og systematisk. På alle områder foreligger det her arbeidsoppgaver som hittil har vært søkt løst ved privat initiativ og av private kulturpersonligheter. Tiden er no inne til at disse tilfeldige og spredte tiltak på de forskjellige områder innpasses i et systematisk og organisert arbeid, med sikte på å løse effektivt de oppgaver som her foreligger, og å skape forståelse og kjennskap hos hver nordmann til det som er det alltid livgivende grunnlaget for norsk kulturutvikling på alle områder.

Ved opprettelsen av Norsk Musikkakademi vil man på musikkens område skape en institusjon som ikke minst kan ta seg av systematisk og planmessig innsamling og bearbeidelse av vår rike folkemusikk. Det er departementets akt å gi andre institusjoner liknende oppdrag for de øvrige kulturområders vedkommende.

Nasjonal Samlings program pkt. 2 lyder:

«Nasjonens kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrende legaliserte yrkeslag (laug) som danner bindeleddet mellom den enkelte og staten, under statens kontroll. Et riksting av yrkeslagene organiseres og gis innflytelse på rikets styre.»

Programmets pkt. 24 lyder:

«Fritt åndsliv med organisert selvstyre under statens tilsyn og kontinuerlig økonomisk støtte.»

I disse programposter blir det klart og tydelig gitt uttrykk for Nasjonal Samlings syn på kulturlivet og hvorledes arbeidet på kulturlivets område skal organiseres og innpasses i det nye samfunnet som no tar form. Når Norges Kulturting ble konstituert den 25. september i fjor (1942), skjedde det som det første skritt på vegen henimot å realisere Nasjonal Samlings program, post 2, idet det var tanken at et nærmere fastsatt antall av Kulturtingets representanter med tiden skal inngå i det kommende riksting som kulturlivets representanter i dette.

Når vi tenker oss den framtidige ordning, må den ytre organisasjonsmessige oppbygging av vårt kulturliv gjennomføres således at der på de forskjellige

kulturlivets områder arbeider og virker selvstyrende legaliserte sammenslutninger, omfattende alle de som har sitt eksistensgrunnlag og gjør sin innsats i kulturlivet. Disse organisasjoner vil danne grunnlaget for oppbyggingen av Norges Kulturting. På denne måte vil det skapes en direkte kontakt mellom alle de skapende og arbeidende krefter på kulturlivets område og rikets styre, idet Kulturtinget vil bli gitt en direkte innflytelse på de tiltak som treffes fra statsmyndighetenes side når det gjelder reguleringen av vårt kulturliv.

Når Norges Kulturting ikke allerede ifjor ved dets konstituering kunde framgå som et resultat av et intimt tillitsfullt og godt samarbeid mellom Kulturdepartementet og de fra tidligere eksisterende og arbeidende organisasjoner og sammenslutninger på kulturlivets område, skyldes dette ikke manglende vilje til et sådant samarbeid fra Kulturdepartementets og statsmyndighetenes side, men skyldes utelukkende manglende vilje til samarbeid og medvirkning fra enkelte av de bestående foreningers side.

Det er ganske klart at Nasjonal Samling og nyordningen, på dette område som på alle andre, ikke akter å la seg hemme eller hindre i sitt positive gjenreisnings- og oppbyggingsarbeid av elementer som ikke vil medvirke i et sådant positivt oppbyggingsarbeid, men som ut fra politiske grunner lar sitt standpunkt influere av usaklige motiver og ut fra slike motiver vil søke å hindre at de former og de institusjoner skapes, som i realiteten vil bety en kraftig stimulering og støtte av vårt kulturliv på alle områder. Så meget mer usaklig fortøner deres standpunkt seg når en tar i betraktning at de i virkeligheten i stor utstrekning erklærer seg helt enig i de tiltak som treffes og de planer som foreligger.

Slike elementer vil imidlertid sette seg selv utenfor på dette område som på alle andre. De vil komme til å erfare at nye menn og nye krefter kommer til å innta deres plass, ungdommen vil rykke fram.

Det sittende kulturting er ikke i første omgang utgått som et resultat av samarbeid mellom de gamle organisasjoner på de respektive områder og statsmyndighetene. I en rekke tilfeller er det riktignok skjedd, men ellers er representantene oppnevnt av departementet, idet det er tatt hensyn til at de fleste bestående institusjoner på kulturlivets områder skal være representert i Kulturtinget gjennom sine ansvarlige ledere.

At dette er en overgangsordning, må være innlysende for enhver. Den videre utvikling må ubetinget naturlig lede til at det etableres et samarbeid mellom de eksisterende sammenslutninger på kulturlivets områder og Norges Kulturting og Kulturdepartement, såfremt et sådant samarbeid er ønsket av dem som sitter med ledelsen innen de forskjellige sammenslutninger. I denne forbindelse bør disse ledere ha den ting klart for seg at de ikke sitter i sine hverv for å fremme usaklige politiske mål og i den henseende å utnytte de organisasjoner og de organisasjoners medlemmer, hvis saklige og faglige interesser de er satt til å ivareta. Fra statsmyndighetenes og kulturtingets side forlanges det ikke at disse organisasjoner og deres ansvarlige ledere skal opptre som politikere på den politiske arena. Det krav som imidlertid statsmyndighetene stiller, og det det er et fullt ut berettiget krav som det sittende styre til enhver tid har rett og plikt til å framsette, er at det vises vilje til et ærlig og tillitsfullt samarbeid om løsningen av de faglige spørsmål på de respektive kulturområder.

Jeg finner grunn til ved denne anledning å peke på de overordentlig store muligheter som åpner seg for alle som gjennom arbeid og innsats er knyttet til kulturlivets områder, nettopp gjennom Statens direkte medvirkning og den organisatoriske oppbygging av kulturlivet som finner sted i og med dannelsen av Norges Kulturting og den utbygging av kulturlivet etter de linjer som her er trukket opp. På alle områder betyr denne nyordning at Staten yter en effektiv støtte og medvirker til løsningen av oppgaver og planer som en tidligere ordning ikke evnet å realisere.

Når det gjelder kulturlivets utvikling, kan det nye styrets innstilling formuleres i disse få ord: Staten ønsker ikke å diktere, men å regulere. Eller som det er uttrykt i den tidligere nevnte post i Nasjonal Samlings program, post 24: Fritt åndsliv med organisert selvstyre, under statens tilsyn og kontinuerlig økonomisk støtte.

Det eneste krav staten stiller når det gjelder kulturlivets utvikling, er uttrykt i Nasjonal Samlings program, post 25:

«Presse, teater, kringkasting, film og andre kulturformidlere skal fremme nasjonens interesser. Samfuntsfiendtlig propaganda og utbredelse av klassehat forbys.»

Der er enkelte som fra tid til annen har framholdt at man umulig i en programpost kan tale om fritt åndsliv, samtidig med at man i den neste post taler om å forby visse former for propaganda.

Dette standpunkt skyldes ganske åpenbart den begrepsforvirring som karakteriserer den liberalistiske epoke i vårt land og ellers i alle land verden over. Man talte dengang om begrepet *frihet*, men mente dermed *retten til å ta seg friheter*. Det var den *anarkistiske* form for frihet som liberalismen hevdet. Vi i Nasjonal Samling legger et annet innhold i dette begrep. Vi ser det slik at det er menneskenes og folkenes oppgave og misjon i verden å søke å bringe mest mulig til utførelse alle de gode egenskaper som bor i dem. Vi ser det slik at det er samfundets oppgave å tilrettelegge samfunnsformene slik, at de rent ytre forhold i videste utstrekning muliggjør den mest mulig fri utfoldelse av de *sunne*, de *gode* og de *byggende* krefter.

Dette kaller vi *frihet*, at alle de gode egenskaper er sikret den mest mulige fri, egenartede og personlige utfoldelse.

Vi kan ikke innse at de destruktive og ødeleggende krefter har noe som helst krav på frihet innenfor rammen av det nasjonale samfund. Vi erindrer latterliggjørelsen av alle sunne, nasjonale tendenser innenfor norsk kulturliv. Vi erindrer hvorledes alt det rotekte norske ble søkt utryddet til fordel for alle mulige internasjonale retninger.

Det eneste grunnlaget hvorpå den norske kunst påny kunde gjenreises og utvikles videre til full utfoldelse, ble med alle midler søkt ødelagt. På alle kulturlivets områder virket krefter som tok sikte på å oppløse samfunnet, nedbryte moralen hos den enkelte, oppløse ekteskapet og familieinstitusjonen.

Disse bolsjevikiske krefter innenfor norsk kulturliv bekjemper vi med alle midler. For disse krefter gis det ikke lenger noen frihet innenfor det nye Norge og det norske nasjonale kulturliv som no etterhvert tar form.

De positive byggende krefter som betyr liv og gjenreisning og utvikling av norsk kulturliv — disse krefter vil innenfor rammen av nyordningen i Norge få full frihet, vil bli betinget fri utfoldelse av sine evner og egenskaper, fordi disse krefter fremmer nasjonens evige mål og interesser.

Det er dette som ligger i programmets post 25. Til alle de positivt innstilte krefter, til de som føler sitt kall og føler trang til å være med når noe bygges opp, som føler trang til å tjene land og folk gjennom sin ansvarsfulle gjerning i en vanskelig tid. Alle de krefter rekker vi hånden til ærlig samarbeid og vi sier til dem: Der vil ikke bli forlangt en tøddel mere av dem enn det du kan forsvare overfor din samvittighet å gi det norske folk. Vi forlanger ikke at du med en gang skal forstå og innse i den videste sammenheng den politiske kamp som Nasjonal Samling idag utkjemper for det norske folks eksistens og framtid. Vi forlanger ikke at du skal stå fram og holde politiske taler. Vi oppfordrer deg bare til å være bildende kunstner, å være forfatter, å være musiker eller komponist — kort sagt å gi de krefter som bor i deg fri utfoldelse og å delta i det arbeid som no fra statens side og fra sunne og byggende krefters side på kulturlivets område er innledet for å gjenreise norsk kultur og derigjennom å skape et stort og rikt og sterkt norsk folk.»

Av overskrifter ellers i FRITT FOLK 23. september 1943 i forbindelse med møtet i Kulturtinget noterer jeg:

«Professor Onsager går inn for et museum på Tullinløkken. Det nye museum skal rumme vår egen tids kunst, den unge kunst og den kommende kunst. — No må vi også få et Munch-museum.»

«Et norsk musikkakademi — Ole Bulls og Griegs tanke — blir en realitet. David Monrad Johansens tale på Kulturtinget i går.»

«Arbeidet med naturfredning må bli en statssak. Økonomisk og administrativt må dette arbeid støttes av det offentlige, hvis vi skal komme noen veg med effektivt vern av norsk natur. Professor Hoels foredrag i går formiddag.»

2. Kulturprisutdelingen og Olaf Gulbransson

At det skulle utdeles kulturpriser var blitt bestemt på Nasjonal Samlings riksmøte i september 1942, samtidig som Kulturtinget ble proklamert og etablert. I 1942 ble kulturprisene tildelt professorene Herman Harris Aall og Halfdan Strøm.

Når det gjaldt kulturprisene året etter meddeler FRITT FOLK dette i sitt referat fra Kulturtingets møte:

«Årets kulturpriser ble tildelt Olaf Gulbransson, Gunnar Utsond og søstrene Prestgard (billedveversker). På Gulbranssons vegne ble prisen mottatt av Søren Onsager. Minister Fugelsang sa om dette bl. a. at 'Gulbransson bor i sin villa ved Tegernsee i nærheten av München. Han ville sikkert vært til stede i dag hvis ikke et langvarig sykeleie, en ondartet lungebetennelse hadde hindret ham heri.»

At Gulbransson virkelig var så alvorlig syk at det var utelukket å foreta en reise til Oslo for å ta imot kulturprisen er hevet over enhver

tvil. Men at dette skulle kunne gjøre ham til en slik innbitt motstander av Quisling, Nasjonal Samling og til og med tyskerne, som man senere har gjort ham til, tør være mere enn tvilsomt. Det er spesielt fru Gulbransson og det besynderlige motstandsblad Aftenposten som efter verdenskrigens slutt har foretatt denne forvandlingsprosess. AFTENPOSTENS Hydle hevdet til og med at han hadde det fra Gulbranssons egen munn.

Nå er det i og for seg naturligvis forståelig at det syntes nødvendig med en slik forandring under den ville hets som rådet i 1945 og utover. Det gjaldt jo en mann som under hele verdenskrigen og lenge før den syntes å ha avfunnet seg storartet med de nye forholdene i Tyskland, som bodde fredelig og rolig og uantastet i sin villa ved Tegernsee nær München og som altså ble tildelt og aksepterte den kulturpris Quisling og Nasjonal Samling tildelte ham i 1943.

De historiske kjennsgjeringer synes imidlertid å være helt andre. La meg da først og fremst nevne at Olaf Gulbransson sammen med de andre tegnerne i Simplissimus fikk stor og hederlig omtale i propaganda-bladet SIGNAL allerede i august 1940. SIGNAL ble som kjent utgitt også i en norsk utgave med stor utbredelse. Gulbransson hadde her i likhet med sine kolleger villig stillet seg til disposisjon for fotografering. Blant annet var det et fotografi av Gulbransson som slår gress. Underskriften var:

«Engen tilhører naturligvis ham selv! Gulbranssons hele kjærlighet gjelder jorden — han slår også alltid gresset og passer sine trær og blomster.»

Under et annet bilde i bladet står det:

«I sitt hus ved Tegernsee går han alltid i et antrekk av rensdyrskinn (når han ikke akkurat ligger prustende i vannet) og hans kone (ovenfor i midten) bruker også norske klær.»

Nå er det jo ikke bare forfatteren av denne bok som trekker Olaf Gulbranssons rolle som «motstandsmann» i tvil. Da hans karikaturer — deriblant en meget veltruffen en av Churchill — ble utstillet i Munch-museet skrev AFTENPOSTENS Even Hebbe Johnsrud — som altså ikke syntes å være helt på linje med Hydle — bl. a. dette:

«Det var godt gjort å holde ut der nede (i Tyskland) med forstanden i behold. Men litt drøyt kanskje å ville gjøre ham til 'motstandsmann', slik jeg leser i katalogen. Den karikaturen av Churchill er riktig flau, nesten bare dum. Olaf Gulbransson er stor nok til å kunne tåle en politisk eller kulturell belastning i form av Tyskland-begeistring.»

Dermed blir det vel da bare tilbake motstand mot Quisling og Nasjonal Samling. Vi skal se litt på hvorledes det forholder seg med det også

fordi det hele er så karakteristisk for den historieskrivning som presteres i Norge etter maktskiftet i 1945.

I forbindelse med tildelingen av kulturprisen skrev FRITT FOLK 24. september 1943 bl. a.:

«At Gulbransson er over 70 år betyr ikke at han har lagt arbeidet på hyllen. Framleis strør han om seg med karikaturer, beske og rammende, men aldri ondskapsfulle. Det strømmes også stadig tegninger og portretter fra hans hånd. Og han er levende interessert i det som hender i fedrelandet. I et brev til et norsk tidsskrift ganske nylig skriver han: 'Ja, *Vidkun Quisling vil jeg gjerne en gang tegne*. Han er en dundrende norsk viking, siden for over 20 år siden, og han har bak sitt lyse ansikt hele Telemarken stående bak seg som en vegg.' — Etter en lungebetennelse er Gulbransson no i gang igjen med sitt arbeid. Vi håper at han enno i mange år må få spre smilet ut over verden, og vi føler stolthet over at denne vår store sønn endelig er blitt hedret i sitt eget land.»

Nå kan man naturligvis si at Gulbransson var nødt til å tute med de ulver han var iblant og ikke kunne protestere. Det får nå være som det vil med det, men faktum er iallfall at Gulbransson mottok kulturprisen og til og med åpent ga uttrykk for glede over å ha fått den. Om overleveringen av prisen heter det i et spesialtelegram til FRITT FOLK fra Berlin — ledsaget av et fotografi av Gulbransson der han sitter med diplomtet i hånden:

«Den høytidelige overlevering av Statens kulturpris for 1943 til professor Olaf Gulbransson i hans heim i Tegernsee fant sted 13. mai (1944). Overleveringen, som på kunstnerens uttrykkelige ønske var ganske enkel, uten formaliteter, ble foretatt av NS' Utenriksorganisasjon ved gruppelederen for Wien, professor Gunnar Graarud, og kretsen Stor-Tysklands presse- og propagandaleder, redaktør Mohn.

Professor Graarud overbrakte diplomtet i Nasjonal Samlings navn og takket Gulbransson i enkle ord for hans innsats og store betydning.

Vi gjengir ovenfor et foto som ble tatt i det øyeblikk kunstneren var blitt overrakt det høytidelige dokument. Også ut fra den kjennsgjerning at vår store landsmann så godt som aldri har latt seg fotografere, er det et sjeldent bilde vi her har høve til å gjengi.»

Det er også en kjennsgjerning at Gulbransson og frue på det mest elskverdige tok imot i sitt hjem ved Tegernsee både norske frontkjempere og offisersaspiranter fra SS-førerskolen i Tölz og gjestende NS-medlemmer. Og villig lot seg fotografere sammen med disse.

3. Et ukjent brev fra Olaf Gulbransson til Quisling

Ellers er jeg ved et tilfelle kommet i besiddelse av et brev som Gulbransson skrev til Quisling etter å ha mottatt kulturprisen. Forhistorien til

dette er at jeg for noen år siden ble oppsøkt av en yngre franskmann, som fortalte meg at han hadde arbeidet som huslærer hos den franske ambassadør da denne i 1945 flyttet inn på Quislings Gimle. Huslæreren fortalte meg meget rart fra det liv som utfoldet seg her under det nye regime, og han fortalte også at Quisling gikk igjen og hadde vist seg for ham flere ganger. Jeg kom etterhvert på en vennskaplig fot med franskmannen og da han vendte tilbake til sitt hjemland lovet han å sende meg noen papirer han hadde tatt vare på etter Quisling. Papirene var blitt kastet i papirkurven av den nye leier og det var meningen at de skulle brennes opp. Imidlertid hadde altså franskmannen tatt vare på noe. Etter en tids forløp fikk jeg også sendende endel papirer. Det dreiet seg for en stor dels vedkommende om kondolansebrev i forbindelse med gamle fru Quislings død og andre privatbrev. Men blant brevene var også det nevnte brev fra Olaf Gulbransson, forsynt med små tegninger inne i teksten.

Brevet var typisk Gulbanssons og lød:

«*Kjære Herr Ministerpresident.*

Idag fikk jeg meddelelse fra Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet om at kulturprisen er sat ind i Bærum Sparebank, og at diplomtet vil bli mig overrakt av National Samlings representant i München.

JA — Hvordan skal nu jeg arme djævel faa takket nok!

Hvad hadde ikke dette vært for en *glæde* for min bestemor Lisa, men hun er død for længe siden. Hun blev ikke mer end 95. Faar jeg lov å sende dette beskjedne tryk av hende — Bare for at De kan se som hun ser norsk ut.

JA — Naa ligger vel det granitskjæret mit i Bærum Sparebank. Jeg er svært lite skriftkyndig. Kan jeg nu la det bli liggende der til det kanskje blir no' a det engang?

Jeg takker — og takker igjen — som det staar i en gammel norsk psalme 'Av hjærtet som jeg jo saa gjerne vil'.

Deres Olaf Gulbransson»

I en forutgående meget hjertelig illustrert takk til Quisling sier han at pengene skal settes inn i norsk bank og når fredeligere forhold kommer, brukes til kjøp av et granitskjær på Norges kyst.

4. Kjente kulturpersonligheter slutter opp om NS

Når man ellers i etterkrigstiden har vært så opptatt av å stemple Nasjonal Samling og Quislingregjeringen som kulturfiendtlige og av å berette om hvor dårlig det sto til med norsk kulturliv under okkupasjonen, så må det være på sin plass å minne om den lange rekke av våre fremste kulturpersonligheter som sluttet opp om partiet.

Det er vel nesten ugjærlig her å regne opp disse kulturpersonligheter uten å uteglemme noen. Men la oss iallfall peke på noen — uten hensyn til rekkefølgen: Nobelprisvinneren Knut Hamsun, professor Wilhelm Rasmussen, professor Søren Onsager, Chr. Sinding, Iver Holter, Cally Monrad, Karl Aagard Østvig, Rulle Rasmussen, Gustav Berg-Jæger, Finn Halvorsen, Leif Sinding, Einar Tveito, Karl Holter, Per Reidarson, Einar Schibbye, Adolf Hoel, Ola Cornelius, Eyvind Eldegard, Lars Hansen, Aasmund Sveen, Gunnar Graarud, Henry Alf, foruten en lang rekke personer fra vitenskapelig forskning og høyskoler. Enda er det vel her uteglemt flere enn det er tatt med.

Flere av de her nevnte har også skriftlig gitt uttrykk for hvorfor de ble medlemmer av Nasjonal Samling. Ikke minst gjelder dette Knut Hamsun, som man senere har forsøkt å gjøre til en slags halvjøssing for bedre å kune sole seg i glansen av hans geni.

La meg da sitere fra FRITT FOLK for 17. mai 1943, hvor jeg finner denne «hilsen til NS på 10-årsdagen» fra Knut Hamsun:

«Jeg synes det går riktig godt nu. Ubåtene arbeider jo Natt og Dag, Europa har gjort sig rede, inden et par Uker vil vi vel spørre Nyt fra Østfronten, og inden en Maaned har Japan rørt paa sig. En Spaamand kan trives i denne Situation! Og i vort eget lille lange Norge er det 17. Mai og jubilæumsdag for Nasjonal Samling. — Jeg ønsker oss alle til lykke!»

Og når det gjelder spørsmålet om Hamsuns formelle medlemskap i Nasjonal Samling, så bragte FRITT FOLK 22. oktober 1941 en artikkel av Knut Hamsun med hans underskrift i faksimile om hvorfor han var medlem av partiet. Det het her:

«Ved siden av min upåklagelige bondeforstand og min mulige evne til å følge med, var det vel en viss intuisjon hos meg som fikk meg til å bli Quislings mann. Og jeg har nå vært det i mange år, i tykt og tynt, ja selv i de dager da andre fant det politisk lønnsomt å forlate ham. Han er etter mitt sinn, han er en stort rustet personlighet, en mann med viden, rak i ryggen og administrator av rang.

Når jeg staver og legger sammen hva Quisling har utrettet de siste år er jeg trygg for Norge under hans ledelse.

Og det ser ut til at også okkupasjonsmakten har tillit til ham. Det er ingen tvil om at Quisling har oppnådd mer for vårt folk på den kant enn vi etter vår idiotiske krig med Tyskland kunne vente.

Tyskland har gitt oss et løfte om å ville respektere udelt vår nasjonale frihet og selvstendighet. Det er godt som en ed. Men forutsetningen er at vi på vår side gjør oss fortjent til løftet: Vi skal i et samlet Europa gå inn i forbundet av europeiske stater under tysk nasjonalsosialistisk førerskap.

Det er vår oppgave.

Den del av vårt folk som ennå er engelsk innstillet vil ha å omlegge sitt gamle nedarvede livssyn. Det er ingen mulighet for å unnsnippe dette for det er Norges fremtid det gjelder. All motstand vil bli knust, selv om en

del godfolk i sin tåpelighet kan forhale avgjørelsen en tid. Hva går vi så inn til? Hitler har ikke skjult det for oss: Tyskland skal føre oss og Europa! Vi avslutter med England, vi innser vår egen redning og gir avkall på å bli utbyttet av de langtannede briter i fremtiden. Vi har skiftet spor og vi er på reise i en ny tid og en ny verden.

Mens det for England alltid gjaldt å holde hvert land i Europa i en viss tilstand av svakhet, går Tyskland i motsatt retning. Det er innlysende at i et nyordnet Europa har Tyskland selv fordel av at hvert land innen forbundet er sterkt og selvstendig og kan skjøtte sitt eget vakthold.

Men det er også innlysende at vi ikke kan leve vårt liv på en så negativ ting som å holde England ute fra oss. Hitler har heller ikke skjult hva vår positive oppgave er: Vi skal leve livet i fredelig samkvem med alle folk, arbeide sammen med dem, bytte varer, kunst og intellektuelle ideer med dem, skape gjensidig utvikling, innleve oss i et system av hjelpeaksjoner — kort sagt nasjonalsosialisme.

Dette system vil være åpent for all verden, ingen er utelukket. Selv de efterliggende folk i Europa kan komme med når de en gang våkner. England og Sovjet-Samveldet kan komme med, ja Amerika kan komme med når det våkner.

Det skulde da tilsammen dann verdenssosialismen, men på hvert lands nasjonale grunn.

Jeg har forstått det noenlunde slik. Det er skrevet så meget og av så mange om vår fremtid. Men av alle har Hitler talt til mitt hjerte.»

Det var nok mange av NS-medlemmene som ikke var så grepet av de pangermanske tanker og av Hitler-beundring som Knut Hamsun, men det foran siterte viser iallfall at dagens Hamsun-beundrere utenfor den gamle NS-kretsen, liten grunn har til å «frikjenne» Hamsun i motsetning til de andre NS-medlemmer. Først altså fordi Hamsun selv åpent bekjente at han var NS-medlem og «Quislings mann» i tykt og tynt, og dernest fordi vel ingen i den utstrekning som Hamsun har gått åpent og offentlig inn for Adolf Hitler og nasjonalsosialismen, noe som vel burde telle mer enn et alminnelig partimedlemskap.

La meg ellers gi nok et eksempel på Hamsuns pangermanisme. I FRITT FOLK for 27. januar 1941 gir Knut Hamsun «Svar på to spørsmål»:

«På de to spørsmål man har stillet mig, om det nye vil bli til det beste for Norge og Tyskland og om det kan komme istand en ekte kulturell utveksling mellom de to folk, svarer jeg med et ubetinget JA. Forutsetningene er gitt.

Det vil sannsynligvis ta en tid. Fra vår side vilde det sikkert ha gått hurtigere, dersom Bjørnson, vår store landsmann og pan-germanist, ennå hadde levet og virket blandt oss.

Men «Tider skal komme, tider skal henrulle».

Saaledes som våre land i tidligere tider hørte sammen i handel, vitenskap, samferdsel og livsbetingelser, så vil det atter blomstre op en rik kulturperiode som bygger på en germansk livsanskuelse i Norge og i Norden. Forutsetningene er der.

Dette er ingen profeti, det er sund viden og historisk intuisjon. Det er en dyp bevissthet om det kjente og hemmelige, grunnet på slektskap og blod. Vi er alle germanere.»

Det er en selvfølge at Knut Hamsun, som Quisling og hans kampfeller ellers, forutsatte et europeisk folkefellesskap bygget på de enkelte folks frihet og selvstendighet og likeberettigelse, selv om fellesskapet naturligvis ifølge sakens natur som et sluttet hele måtte stå under tysk ledelse. Og sant er det at Hamsun ettersom Terboven-styret fikk utfolde seg i Norge ble mere og mere irritert og uten forbehold sluttet opp om Quisling i dennes evige strid med Terboven.

Jeg kom i bind I «På nasjonal uriaspost» inn på Hamsuns møte med Adolf Hitler etter at han hadde deltatt på den store internasjonale journalistkongress i Wien i juni 1943. Dikteren opptrådte her på vegne av Quisling for å si Hitler noen sannhetsord om det utålelige Terboven-styre i det okkuperte Norge og det er riktig nok at han ble sterkt skuffet over den mottagelse han fikk hos Hitler. Han beskyldte tolken for ikke å ha oversatt hans kraftige uttalelser riktig, og det er naturlig nok at han ved hjemkomsten overfor sin sønn Tore nok ga uttrykk for sin skuffelse over Hitlermøtet. Hamsun pleiet jo ikke å stikke sin mening under en stol. Men å utlegge dette som noen slags motstandsholdning hos Hamsun og som en avstandtagen fra Hitler, og eventuelt nasjonal-sosialismen, er å skyte langt forbi målet. Den holdning Hamsun inntok ble delt av så å si alle NS-medlemmene og misnøyen var rettet mot det Terboven stod for og ikke mot Hitler selv, som man mente så annerledes på det.

I denne sammenheng bør man huske på hva Hamsun selv hadde uttalt like før møtet med Hitler, i en tale på journalistkongressen. Det heter i et telegram fra Berlin gjennom NTB:

«Berlin, 24. juni

Knut Hamsuns tale på journalistkongressen i Wien har gjort et meget sterkt inntrykk i Berlin, ikke minst på grunn av den overordentlige skarpe kritikk han ga de britiske voldsmetoder. Hans sterkt underbygde anklage mot Englands maktsyke og hans åpne bekjennelse til det europeiske fellesskap, som sprang fram av den dypeste overbevisning, er førstesidestoff i den tyske presse i dag og gjengis in extenso.

I herværende politiske kretser understreker man forøvrig at journalistkongressen i Wien har fått betydning langt ut over kongressens opprinnelige ramme, fordi førende personligheter fra alle Europas stater deltar i forhandlingene og gir kongressen et tverrsnitt av det europeiske folkefellesskaps åndelige struktur.»

Og enda større vekt bør man legge på Hamsuns ord om Adolf Hitler ved dennes død. Den nekrolog han skrev i AFTENPOSTEN var en eneste beundrende hyldest til statsmannen og hans verk i en stund da

alt raste sammen og alle rottene skyndsomt forlot det synkende skib.

Under avsnittet «Kulturlivet» i bind I «På nasjonal uriaspost» (side 195 og flg.) har jeg ellers gjengitt en rekke uttalelser av kjente kulturpersonligheter, bl. a. av komponisten David Monrad Johansen og operasanger Henry Alf, foruten av Knut Hamsun. På side 246 i samme bind er det også gjengitt en lengre uttalelse av Aasmund Sveen om «Hvorfor jeg er medlem av NS». Jeg har ellers i dette bind (side 196) pekt på at vår store billedhugger Gustav Vigeland, uten selv å være medlem av partiet, stillet seg meget velvillig og samarbeidsvillig overfor Quislings regjering og okkupasjonsmakten. Se blant annet hans brev til Kulturdepartementet gjengitt i AFTENPOSTEN for 15. april 1944. Jeg viser ellers til listen over medlemmene av Kulturtinget.

5. Norge og «Germania»

Jeg nevnte foran at det i visse kretser av Nasjonal Samling var en sterk pan-germansk stemning. Man talte og skrev om et «Germania», som omfattet alle de germanske folk. Bemerkelsesverdig er det imidlertid at også dette i bunn og grunn var et utslag av en nasjonal-romantisk innstilling med røtter i folkehøyskolebevegelsen. En av dem som vakrest ga uttrykk for slike følelser var den betydelige lyriker Kåre Bjørgen, som dessverre — som så mange andre — ble taus etter 1945. I et av hans dikt heter det:

«Germanias velduge tidebolk
tonar sin inngang for alle folk.
Odins og Alariks ætter bryt opp
frå Brandenburgs sletter til Dovres topp.

Det blenkjer i blankt ideal og symbol,
det kvitnar tå Rondane og Tyrol.
Det susar av Snorre og Edda-kvad,
det logar frå tusundårs runerad.

Lurtonan' gjeng for den nye tid.
Valhallas heltar rid ut til strid.
Eit verdsleg og åndeleg Bråvallaslag
på ættenes store frigjeringsdag.

Det brakar som isgang og ofse vill.
Ei verd gjeng under, ei ny blir til.
Det fløymer av vår frå pol til pol,
av folkereising og mektug sol.»

Også komponisten Per Reidarson ble grepet av disse linjer og laget musikk til diktet.

6. Kulturtingets siste møte i juli 1944

Kulturtinget holdt ellers sitt annet og siste møte i Trondheim i slutten av juli 1944. Kulturprisen ble på dette møte tildelt Lom Heimbygds lag som en hyldest post mortem til dikteren Olav Aukrust, som i sin tid tok initiativet til dannelsen av laget.

Minister Fuglesang uttalte forøvrig i henhold til referat i FRITT FOLK 26. juli 1944 bl. a.:

Norges kulturting trer i dag sammen under de vanskeligste ytre forhold skapt av krigen. Tiltross for dette er dette møte i Norges Kulturting det mest betydningsfulle som er holdt hittil. Tinget vil få seg forelagt en rekke særdeles viktige saker, som hver især betyr avgjørende skritt mot de mål vi har satt oss. Av disse saker nevnes opprettelsen av et Statens musikkakademi, Kulturtingets organisering og arbeidsorden, samt pressens organisering. De nedsatte utvalg har alle ydet et grundig og godt arbeid, og jeg tror at det vil vise seg at de innstillinger som er lagt fram vil bety en snarlig gjennomføring av de tiltak det dreier seg om.

Jeg anser det unødvendig ved denne anledning å komme inn på norsk sprogakademi og den store betydning dette har. Likeledes finner jeg det unødvendig å komme nærmere inn på spørsmålet om pressens reorganisering.

Hva angår Statens musikkakademi er følgende å bemerke: Den vanskelige situasjon landet vårt står i, legger selvsagt mange hindringer i veien for gjennomføringen av et musikkakademi. Særlig vil jeg peke på den vanskelighet at enkelte av våre musikere og komponister på grunn av de ytre krigsbegivenheter muligens vil holde seg tilbake, dette til tross for det faktum at tanken har vunnet absolutt og almen tilslutning fra alle hold, og gjennom de siste to generasjoner har fortonet seg som en uoppnåelig ønskedrøm for de fleste av musikklivets menn.

Denne kjennsgjerning hindrer selvsagt ikke at vi skal realisere denne saken som er så overmåte viktig for kulturlivet. Vi kommer imidlertid til å la oppbyggingen vokse organisk fram etter hvert, og tar ikke det annet skritt før vi har tatt det første.

Men saken vil bli realisert, og den vil bli realisert etter de linjer og på den måte som vi holder for å være riktig. Arbeidsutvalgets innstilling danner for øvrig et utmerket grunnlag for sakens realisering.

I forbindelse med innstillingen om Kulturtingets organisering og arbeidsorden vil jeg understreke følgende: Denne sak er den mest betydningsfulle som Kulturtinget ved denne samling får til behandling. Innstillingen omfatter også Kulturtingets oppgaver, funksjon og myndighet og opprettelsen av de institusjoner som utvalget mener bør skapes for å løse de oppgaver som foreligger.

Om de saker som ellers er oppført på dagsordenen vil jeg nevne rede-
gjørelsen for Instituttet for pressevitenskap. Realiseringen av denne sak er møtt av begeistret oppslutning av den samlede norske presse.

Ministeren ga deretter en orientering om Kulturdepartementets arbeid i det forløpne år, siden Kulturtinget sist var samlet.»

7. Innstilling om kulturlivets fremtidige organisering

Minister Fuglesang pekte, som man vil se foran, på at dette første kulturtinget ikke var organisert og oppnevnt slik forutsetningen var. Det sittende kulturting var ikke utgått som et resultat av samarbeid mellom de gamle organisasjoner på de respektive områder og statsmyndighetene. I en rekke tilfeller var dette riktignok skjedd, men ellers var representantene oppnevnt av departementet, idet det er tatt hensyn til at de fleste bestående institusjoner på kulturlivets område skal være representert i Kulturtinget gjennom sine ansvarlige ledere. Men det var innlysende at dette var en overgangsordning.

Under Kulturtinget høsten 1943, oppnevnte tingets president, minister Fuglesang et organisasjonsutvalg, som skulle utarbeide nærmere forslag om hvordan det endelige Kulturting skal organiseres. Utvalget bestod av byarkitekt Rode, formann, sjefskjemiker Lars Erlandsen, filmdirektør Rygh-Hallan, forfatteren Finn Halvorsen og redaktør Johannes Knudsen. Som utvalgets sekretær fungerte ekspedisjonssjef i Justisdepartementets lovavdeling, G. Hasle.

Utvalgets innstilling forelå på kulturtingets møte i 1944 og dets formann, byarkitekt Rode, redegjorde på møtet for innstillingen. FRITT FOLK refererer hans foredrag slik i sitt nummer for 27. juli 1944:

«Sjefen for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet, minister Lunde, oppnevnte i september 1942 et Kulturting av framstående representanter for åndslivets forskjellige felter. Det var allerede den gang helt på det rene at dette var en midlertidig løsning av problemet. I 1943 ble det så nedsatt et organisasjonsutvalg med det mandat å komme fram med forslag om Kulturtingets organisasjon og yrkesmessige sammensetning. Organisasjonsutvalgets innstilling foreligger no.

Kulturtinget kunde teoretisk organiseres på én av tre måter. Enten som en forsamling av framstående kulturelle personligheter, som organiseres under ledelse av Riksstyret, eller som et Ting av lederne for de forskjellige organisasjoner innen kulturlivet, men uten direkte tilknytning til organisasjonene. Endelig kunde Tinget bestå av lederne for de forskjellige yrkes- og næringsorganisasjoner, som organisatorisk er direkte overordnet kulturlivets forskjellige organisasjoner.

Utvalget er blitt stående ved denne siste løsning. Utvalget foreslår at kulturlivets yrkes- og næringsutøvere organiseres i 11 hovedforbund, nemlig følgende: 1. Norges Arkitektforbund. 2. Norsk Forbund for bildende kunst. 3. Norges Filmforbund. 4. Norsk Forbund for Kirke- og Forkynnelse. 5. Norges Kringkastingsforbund. 6. Norges Litteraturforbund. 7. Norges Musikkforbund. 8. Norges Presseforbund. 9. Norges Teaterforbund. 10. Norges undervisningsforbund. 11. Norsk Forbund for Vitenskap og Forskning.

I Kulturdepartementet foreligger det videre visse planer om organiseringen av et tolvte forbund, nemlig et forbund for norsk folkekunst.

Under de enkelte hovedforbund forutsettes medlemmene som regel innordnet under landsforeninger, slik at hovedforbundet blir en forening av

foreninger. Eksempelvis kan Forbundet for bildende kunst deles i Norske Kunstmaleres Landsforening, Norske Billedhoggeres Landsforening, Norske Grafikeres Landsforening, Norske Kunsthandleres Landsforening og Norske kunstforeningers Landsforening.

Under Presseforbundet får vi forutsetningsvis åtte landsforeninger, nemlig avisredaktørene, journalistene, pressefotografene, tidsskriftmedarbeiderne, avisene, tidsskriftene, ukebladene og pressebyråene.

Et ledd i vår kommende statsforfatning.

I Norges kommende statsforfatning må en regne med følgende forfatningsmessige ledd: Ministerpresidenten, ministrene med departementene, Rikstinget, Kulturtinget med underorganisasjoner, Næringstinget med Norges Næringssamband og Arbeidssambandet. — Rikstinget er et politisk organ, sammensatt av personer som sitter der i kraft av den stilling de inntar, dels av representanter for Kulturtinget og Næringstinget. Kulturtinget og kulturorganisasjonene arbeider med de kulturelt faglige spørsmål. Næringstinget og Norges Næringssamband skal arbeide med faglige næringsspørsmål og skal ha den sentrale ledelse av næringslivet og den videre utbygging av dette. Norges Arbeidssamband skal samordne og lede forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker i konflikter om lønsspørsmål og arbeidsforhold, ta seg av arbeidernes kulturelle og sosiale forhold osv. Det skal være et sosialt organ. Etter NS' program skal landets kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrte, legaliserte yrkeslag. Dette betyr ikke at alle mennesker i landet skal være medlem av en næringsorganisasjon underordnet Norges Næringssamband og Kulturtinget. Arbeiderorganisasjonene kommer nemlig inn som et tredje faktor. Derimot vilde det vært riktig å si at framtidsmålet er at alle arbeidende mennesker i Norge skal være medlem enten av en næringsorganisasjon eller en kulturorganisasjon eller av en yrkes- eller arbeidsorganisasjon. Det er nemlig gjennom disse organisasjoner, og derigjennom atter gjennom de tre Ting, at folket skal delta i rikets styre. Dette forutsetter at alle som arbeider, må være medlem av en eller annen organisasjon.

Derav følger ikke i og for seg at vi i dag skal gjennomføre pliktmedlemskap. I næringsorganisasjonene har vi gjennomført pliktmedlemskap, men næringsorganisasjonene samler bare selvstendige næringsdrivende og næringsdrivende selskaper, ikke funksjonærer og arbeidere. I Landsorganisasjonen har pliktmedlemskap hittil ikke vært gjennomført. For kulturorganisasjonenes vedkommende er tiden ikke inne til å gjennomføre slikt medlemskap. Videre forsøker hvert forbund innen sitt område å få den størst mulige tilknytning frivillig.

Når det gjelder spørsmålet om hvem som skal være medlemmer av kulturorganisasjonene, har utvalget drøftet spørsmålet om organisasjonene bare skal omfatte utøvende kunstnere og yrkesutøvere eller om også de medvirkende, i første rekke kontorfunksjonærene, skal være med. Man kan si at de medvirkende er nødvendige for at kulturytelsen i det hele skal kunne komme fram til folket, og det er videre en viktig sosial oppgave å la de medvirkende føle at de er nødvendige ledd i kultursamfunnet og at de derfor skal være med i kulturorganisasjonene på like fot med de utøvende kunstnere og yrkesutøvere. — Imidlertid er det på den annen side nettopp Arbeidssambandets sak å tjene som sosialt utjevningsledd.

Utvalget finner derfor å måtte nøye seg med den engere kultursektor til å begynne med, slik at man innskrenker organisasjonsplanen til å omfatte de kulturelt utøvende kunstnere og yrkesutøvere.

Kulturtinget skal være det formidlende organ mellom kulturutøverne og staten, en formidlende virksomhet som nødvendigvis må ledes gjennom kultur- og yrkesorganisasjonene. På dette vis skapes den best mulige kontakt mellom statsmaktene og folket. Statsmaktene skal ha adgang til hurtig og effektivt å finne fram til yrkesutøvernes, altså fagfolkernes mening om de enkelte spørsmål. Og den enkelte yrkesutøver — når det gjelder den enkelte kulturinteresserte borger — skal ha adgang til å få sine synspunkter fremmet overfor statsmakten når det virkelig er av interesse. Dette kan bare gjøres på en måte, nemlig ved at alle som utøver et kulturelt yrke samles innen landsforeninger som igjen samles i forbund. De som direkte er underordnet Kulturtinget, skal danne toppen på pyramiden. Teoretisk er det naturligvis en mulighet å organisere Kulturtinget som en forsamling for seg selv, løst fra organisasjonene. Det er nettopp tilfellet med det Kulturting som minister Lunde oppnevnte i 1942. Men der berøver man automatisk Tinget enhver evne til å utrette noe positivt.

Tingets oppgaver

Kulturtingets oppgave skal være den å medvirke til å lede og føre landets kulturliv, samt være formidler mellom de enkelte kulturutøvere og samfunnet, så vel ovenfra og nedover som nedenfra og oppover. Kulturtinget skal være et faglig organ og ikke noe politisk. Det skal videre danne en arbeidende forsamling og ikke noen politiserende og debatterende. Kulturtinget skal være rådgivende organ for statsmyndighetene, først og fremst for Ministerpresidenten og Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet, men også for Rikstinget og de andre departementer som behandler saker av kulturell betydning. I første rekke blir det her tale om Kirke- og Undervisningsdepartementet. I samband med dette oppstår spørsmålet om hvordan man skal forholde seg hvis den avgjørende myndighet overveier å gå imot eller utenom det råd som Tinget gir i den enkelte sak. Utvalget er kommet til det resultat at den avgjørende myndighet i så fall i alminnelighet plikter å søke kontakt med Tinget på nytt for å drøfte saken i fellesskap. Men forpliktet til i alle tilfeller å følge rådet kan en avgjørende myndighet ikke være, i så fall vilde Tinget ikke være rådgivende.

Etter å ha gjennomgått nærmere Kulturtingets oppgaver og forhold til andre myndigheter, konkluderte formannen i organisasjonsutvalget med å si at med disse planer er det første grunlaget lagt for en organisering av vårt kulturliv, som vil sikre kulturlivets egne folk en bestemmende innflytelse på kulturlivets videre utvikling og på Statens støtte til kunst og vitenskap.

Ut fra dette prinsipielle syn foreslår utvalget at forbundslederne, altså lederne av de 11 hovedforbund, landslederne, lederne av de forskjellige landsforeninger og en valgt målsmann for hver landsforening, tar sete i Tinget. De valgte representanter skal velges av medlemmene ved hemmelig skriftlig avstemning. Vi må allikevel nok gjøre den reservasjon at enkelte av hovedforbundene får såvidt mange underordnede landsforeninger, at de får en uforholdsmessig stor representasjon om det skulde være to tingmedlemmer for hver forening. I disse tilfelle får da landslederne seg imellom og de valgte

representanter seg imellom velge et passende antall representanter til Tinget. Antallet av representanter fra hovedforbundene og landsforeningene bør kanskje være om lag 100 uten at man enno kan nevne noe sikkert tall. I tillegg til dette skal kunstflid og heimeyrke for øvrig forslagsvis ha to representanter og kunsthåndverket tre. Som faste medlemmer av Kulturtinget i kraft av den stilling eller de verv de innehar foreslår utvalget Justitiarius i Høyesterett, biskopen i Nidaros, rektor ved Universitetet i Oslo og høyskolene, formannen i Centralinstituttet for planlegging av rasjonalisering og forskning, direktørene for Nasjonalgalleriet, Statens Kunsthøgskole og Statens Musikkakademi, Riksarkitekten, landsledaren for Noregs Ungdomslag, sjefen for Norges Arbeidstjeneste og Presidenten for Norges Idrettsråd. Videre bør det i Tinget sitte en representant for hvert fylke, og endelig må Ministerpresidenten ha høve til å oppnevne andre kulturpersonligheter som ikke innehar lederverv innen sine organisasjoner, men som det likevel er ønskelig å ha som tingsmedlemmer. Etter dette skulle Tinget få om lag 150 medlemmer i alt.

Forutsetningsvis skal Kulturtinget ikke tre sammen mer enn én gang om året, og en forsamling på 150 mennesker er heller ikke synderlig egnet til daglig praktisk arbeid med de enkelte saker. Disse vil derfor bli løst dels ved spesielle utvalg for en enkelt sak, dels ved de underordnede hovedforbund og landsforeninger og disses kontorer. Men Kulturtinget må også ha et mer stadig arbeidsutvalg. Utvalget foreslår derfor at dette arbeidsutvalget blir kalt Kulturrådet, og at det som medlemmer får forbundslederne foruten Tingets president og visepresident og andre medlemmer som Kulturdepartementet oppnevner etter innstilling fra Kulturtinget.

Dette kulturråd bør ikke ha mer enn 20 medlemmer. Videre foreslår utvalget at Kulturrådet overtar de funksjoner som det nåværende kulturråd har foruten at det vil bli tildelt en rekke andre oppgaver. Rådet vil erstatte det samlede ting i den tid dette ikke er samlet.

Utvalget har videre foreslått at det, i samsvar med ansvars- og førerprinsippet, blir tingets president som treffer alle vedtak på tingets eller rådets vegne, etter eget omdømme, etter å ha hørt de andres mening. Fra dette har en likevel foreslått flere ganske vesentlige unntak. For det første skal det holdes hemmelig skriftlig avstemning, når Ministerpresidenten krever det, eller Tingets president gjør vedtak om det. For det andre skal det under den ordinære tingsamling hvert år stemmes over om presidenten har tingets tillit, og endelig kan femteparten av de møtende medlemmer kreve hemmelig skriftlig avstemning over at et vedtak av presidenten skal ankes inn for Ministerpresidenten til endelig avgjørelse. Den siste regel er et nødvendig korrektiv. Presidenten kan da treffe sine vedtak i møte med Kulturrådet når saken er av betydning, men i møte med det samlede ting når saken er av stor viktighet. Saker av mindre betydning, særlig saker som bare vedkommer en enkelt kultursektor vil presidenten som regel avgjøre utenfor møte, hvis da ikke direktøren for Tingets kontor ekspederer den på egen hånd, i de tilfelle hvor avgjørelsen er kurant. På denne måten vil man få en rask og smidig behandling av sakene, idet de små og mellomstore saker blir behandlet og videre ekspedert etterhånden, mens bare de største sakene blir liggende til den årlige tingsamling.»

En ser ellers tydelig i denne innstilling hvor vanskelig utvalget har hatt for å innpasse dette med førerprinsippet i noe som ellers bærer preg av en demokratisk ordning. Slik forholdene lå an under okkupasjonsstriden i Norge skjedde jo så å si alle oppnevnelser ovenfra og uten vanlig valg. Naturligvis kunne ingen unngå å forstå at man på dette vis ikke kunne påberope seg organisasjonenes støtte om en ovenfra oppnevnt leder uttalte seg. Også Kulturtinget var blitt oppnevnt ovenfra i 1942, av minister Lunde. Utvalget fant naturlig nok dette lite tilfredsstillende og kom i sitt forslag frem til et kompromiss. Fremdeles måtte man regne med at lederne for organisasjonene ikke var valgt, men oppnevnt av myndighetene. For å bøte på det foreslo man imidlertid altså at Kulturtinget foruten disse ledere også skulle bestå av valgte representanter.

Tydeligvis var man imidlertid — naturlig nok under de foreliggende forhold — redd for at disse valgte representanter skulle blåse til kamp mot myndighetene og lage politiske vanskeligheter. Det ble, som man ser, stadig innskjerpet at Kulturtinget ikke skulle befatte seg med «politikk». Noe som i og for seg naturligvis var noe tøv, for «kulturpolitikk» måtte det da iallfall beskeftige seg med.

Slutelig i innstillingen kommer man påny i konflikt med dette «førerprinsippet», som var og forble et lik i lasten for Nasjonal Samling. En ting er nemlig å gi valgte myndigheter avgjørende myndighet i deres funksjonstid, noe annet å gi dem slik myndighet like overfor dem som egentlig burde ha valgt dem. Utvalget ser seg nødt til å foreslå at Kulturtingets president «i samsvar med ansvars- og førerprinsippet» skal treffe alle vedtak på Tingets vegne. Det fremgår ikke av innstillingen hvem som skal være Kulturtingets president, men det er tydeligvis ikke meningen at han skal velges av Tinget ettersom dette ikke anføres. Det er vel trolig at hensikten var — iallfall foreløpig — at sjefen for Kulturdepartementet skulle være Tingets president også og dermed til syvende og sist ha avgjørelsen.

Ikke så rart at utvalget da kommer i konflikt med sitt eget virkelige syn og lager alle slags underlige krumspring, som imidlertid slett ikke hjelper stort. Man kunne innanke presidentens avgjørelse for Ministerpresidenten, men hva hjalp vel det når kulturministeren også var partiminister? Ialffall hadde det jo lite med virkelig folkestyre å gjøre.

8. Ikke tid til å realisere planene

Dette møte i kulturtinget ble som nevnt foran holdt i siste halvdel av juli 1944, hvorefter møtedeltagerne foretok en reise og bl. a. besøkte Røros. Det var da først i august 1944 deltagere kunne gjenoppta sitt arbeide i Oslo. Det begynte nu å lakke mot enden og det var andre

presserende problemer som kom til å oppta mange av deltagerne, for ikke å snakke om Kulturdepartementets sjef, minister Fuglesang, som også var partiminister og naturlig nok fikk problemene med en avslutning av verdenskrigen nær inn på livet.

Jeg hadde 10. januar 1978 en samtale med Rolf Jørgen *Fuglesang* om disse forhold. Han erindret, naturlig nok, ikke detaljene om hvorledes Kulturtingets vedtak ble fulgt opp. Han pekte også på at slutten av verdenskrigen nærmet seg med sterke skritt og kom til å oppta meget av hans tid og interesse. Arbeidet ble imidlertid fortsatt i Kulturdepartementet etter Kulturtingets innstillinger. Slik forholdene lå an var det ikke så meget man kunne utrette på noe enkelt område, men departementet hadde fast kontakt med kulturrådet, som jo representerte de forskjellige kulturinstitusjoner. Og kulturrådet — såvel som kulturtinget — bestod av de personer minister Lunde oppnevnte i 1942. Noen nyorientering av kulturtinget og kulturrådet etter de retningslinjer som ble forelagt og godkjent av kulturtinget i juli 1944 fant ikke sted. Forholdene lå naturligvis ikke til rette for det ettersom enden på verdenskrigen nærmet seg og dermed også et maktskifte i Norge.

Kulturrådet, som altså helt til siste slutt samarbeidet med kulturdepartementet, besto av følgende representanter for kulturlivet:

Vitenskap og forskning: Universitetets prorektor, professor Adolf Hoel
Skulptur: Direktør for Statens Kunstakademi, professor Wilhelm Rasmussen
Maleri: Nasjonalgalleriets direktør, professor Søren Onsager
Musikk: Komponisten David Monrad Johansen
Litteratur og teater: Forfatteren Finn Halvorsen
Film: Filmregissør Leif Sinding
Arkitektur: Byarkitekt F. W. Rode
Presse: Redaktør Johannes Knudsen

Som man ser lutter toppfigurer på kulturlivets område.

Det interessante, syens jeg, er at det på kulturlivets, som på så mange andre områder, ble tatt opp og utredet planer og spørsmål, som man riktignok på grunn av de restriksjoner verdenskrigen la på byggevirksomhet og annet, ikke klarte å fullføre, planer og ideer som man har satt ut i livet i etterkrigstiden og pyntet seg med som gode kulturtiltak fra de efterfølgende makthaveres side.

Som man vil ha sett av referatene fra de to møter i kulturtinget, i 1943 og 1944, planla NS-myndighetene bl. a. en utvidelse av Nasjonalgalleriet, planer man fremdeles arbeider med, Munch-museet, et norsk musikkakademi, at naturfredning må bli en statssak, en ny salmebok, m.m.

III. Striden med Berggravs kirke

1. Nasjonal Samlings kristne grunnlag

Jeg nevnte foran at den norsk-amerikanske professor Lyder L. *Unstad* i sin store artikkel i et amerikansk universitetsblad skrev om Quislings og Nasjonal Samlings syn at det alt sammen minnet ham om den lære han fikk som ung mann på en folkehøyskole i Norge. Han skrev bl. a.:

«Inntil 9. april 1940 var Quisling og hans tilhengere — et lovlig politisk parti eller en bevegelse, som det ofte ble kalt — aldri kjent som landsforrædere, og ingen karakteriserte dem på den måte. Tvertimot, de var kjent for å være overnasjonale, med kultur som formål mer eller mindre av hellig høyaktelse. Jeg leste taler holdt av dem, især av deres leder Quisling. Jeg kjente igjen læresetninger, slagord og et filosofisk politisk syn på livet som stemte meget godt med hva jeg hadde hørt og lest da jeg som ung var i Norge, og særlig da jeg var på folkehøyskole. Og disse folk, som talte og skrev om nasjonalisme, nasjonal kultur og lignende var selve innbegrepet og personifiseringen av en patriot, — efter min mening ofte av naiv og religiøs karakter.»

I denne sammenheng er det betegnende hva avdøde Anders *Melteig* svarte da han i et intervju i *FOLK OG LAND* på hans 80-årsdag ble spurt om hvorfor han kom med i Nasjonal Samling:

«Jeg var vel nærmest predestinert til det. For i mitt fedrenehjem lå alltid Jacob Aalls 'Snorres Kongesagaer' fremme og der fant jeg følgende lille strofe med snirklede bokstaver skrevet: 'Fra fædre er den kommet, til sønner skal den gå, sålenge unge hjerter ennu i Norden slå'.»

Det var folk med et slikt livssyn, dypt religiøst som folkehøyskolebevegelsen var det, som biskop Berggrav hisset den norske kirke og også legmannsbevegelsen opp mot da han startet det sørgelige kapittel i okkupasjonshistorien som har fått navnet «kirkestriden».

Rent bortsett fra det som Lyder Unstad anfører om Nasjonal Samling dype religiøse bakgrunn, så fremgår partiets stilling til kristendommen klart av programposten om at kristendommens grunnverdier vernes, og helt fra Nasjonal Samling gjennom sin kirkeminister i Terbovens regjering fikk noen innflytelse på forholdene i det okkuperte Norge, ble dette bekreftet gang på gang i skrift og tale og i handling.

I FRITT FOLK for 11. oktober 1940 gjengis således et intervju som det kristelige blad DAGEN hadde hatt med statsråd Skancke. Det FRITT FOLK gjengir er et telegram fra Bergen gjennom NTB:

«'Dagen' har spurt konstituert statsråd, professor Ragnar Skancke om hvilke planer og oppgaver han har satt sig når det gjelder kirkens liv og arbeide.

Statsråden svarer at han ikke kan si at han har nogen spesielle planer utover det som ligger i Nasjonal Samlings program på dette felt — å verne om kristendommens grunnverdier, det vil konkret si å skaffe kirken de arbeidsbetingelser som den har krav på.

— Dens arbeid skal altså gå uforstyrret videre, spør bladet.

— Ja, nettopp i denne tid har kirken en stor oppgave med å skape ro og fred i sinnene. I dette arbeide skal kirken ha ubetinget arbeidsro. Forutsetningen er selvsagt at kirken på sin side holder sig til sin oppgave — altså ikke griper inn på andre områder, for eksempel i det politiske. Under denne forutsetning vil vi ikke gripe inn på nogen måte overfor dens virke og virkefelt og vi vil i det hele tatt vise forståelse for de saker som måtte dukke op.»

2. Berggrav blåser til politisk strid

Nå lå det imidlertid naturligvis ikke for en geskjeftig og intrigant person som den norske kirkes såkalte primas, biskop Berggrav, å holde seg borte fra politisk renkespill. Allerede i april dagene 1940 var han på pletten og opererte som en slags selvbestaltet deltager i det politiske spill som først førte til at Quislings regjering måtte gå og Norge isteden fikk rikskommissær Terboven og Administrasjonsrådet. Senere deltok han aktivt og energisk i arbeidet med å få istand et norsk riksråd til avløsning av Administrasjonsrådet, og i den sammenheng for å få avsatt kong Haakon og hans eksilregjering og få sluttet fred med Tyskland.

Biskopens geskjeftighet på dette alt annet enn kirkelige område førte til at han ble utsatt for sterke angrep fra eksilhold. Da så spillet om riksrådet ikke førte frem, var han kommet i en meget vanskelig stilling, og det gjaldt for enhver pris å rehabilitere seg. Spranget fra samarbeidsmann til motstandsmann kunne ikke være så lett, men Berggrav greide det også.

I en sirkulærskrivelse av august 1940 — mens det fremdeles var håp om riksrådet — skrev Berggrav til prestene:

«I siste instans er det nemlig ifølge Haagerkonvensjonen okkupasjonsmakten som er rettstiftende. — På følgende direkte spørsmål har norske rettsautoriteter gitt følgende svar: Spørsmål 1: Er pålegg fra et norsk styre i okkupert område forpliktende for folk og institusjoner i dette område? Svar: Ja. Spørsmål 2: Er lover eller forordninger som etter 9. april 1940 utstedes av den norske regjering (i London) bindende for folk og institusjoner i det okkuperte område? Svar: Nei.»

Dette har som man vil se intet med Kirken som sådan eller kristendommen som sådan å gjøre. Det er politikk biskopen bedriver, som han hadde bedrevet det fra okkupasjonens første dag. Og politikk fortsatte han å drive etter nyordningen i september 1940. Men fra da av med Kirken og kristendommen som skjold for den politiske virksomhet.

Der skjedde jo intet på den politiske front som kunne foranledige Kirken til noen inngripen i kristendommens navn. Det sier seg selv at det i den politiske omveltning som foregikk inntraff hendelser som det var grunn til å beklage og som det forsåvidt muligens kunne være grunn for Kirken til å peke på overfor myndighetene uten derfor å utnytte det politisk. I den stilling Nasjonal Samling nå var kommet som eneste offisielt aksepterte representant for norske interesser og utsatt for angrep og bakvaskelser fra alle hold med dertil hørende overgrep, sjikane og direkte vold rettet mot partiets enkelte medlemmer — fortrinnsvis barn og ungdommer, ble partiet direkte provosert til å forsvare seg. Slikt noe skjer jo overalt i slike situasjoner uten at Kirken av den grunn kaster seg inn i striden i kristendommens navn. Det forekom visse episoder av beklagelig art da Hirden som partiets forsvarstropper tok aktiv del i den tildels voldelige strid som partiets motstandere hadde innledet, og det var vel intet å si på om biskopene i sømmelige former og uten politiske baktanker hadde gjort kirkeministeren oppmerksom på at Kirken så med bekymring på det som hendte. Men dette var ingen linje for en politisk intrigant som biskop Berggrav, som jo også måtte rehabilitere seg for den tidligere politiske virksomhet. Og så startet han det spill som førte til den kirkestrid som såvisst ikke hadde stort med kristendommen å gjøre.

Han har selv skildret dette i boken «Da kampen kom» (Land og Kirke, Oslo 1945) og det må være trist lesning for den som mener at kirkekampen ble ført for kristendommens og ikke for politikkens skyld.

Det første Berggrav startet med var å samle sine politiske tropper i kristendommens misbrukte navn. Disse tropper fant han blant sine tidligere motstandere innen legmannsbevegelsen, og naturligvis hos sine biskopelige kolleger, som så lett lot seg dupere av Berggrav. Og Berggrav var ikke nøye på midlene. Når Nasjonal Samling og okkupasjonsmakten intet hadde foretatt seg som skadet Kirken, snarere tvert imot, så utmalte

Berggrav for sine hjelpetropper hva partiet senere hadde til hensikt å gjøre, ifølge hans utlegninger. For Berggrav visste det jo:

«Det var klart at kirken måtte ta stilling, ganske uavhengig av om den ikke selv ble direkte anfalt. Det hørte med til nazistplanen at kirken ikke ennå skulle utfordres religiøst.

At kirken like fullt måtte finne sin plass og ta sin stilling, kunne det ikke være tvil om.

Men kirken selv skulle etter planen ikke ennå angripes. NS prøvde tvert imot å ta på seg sin mest elskelige maske når det skulle vise seg overfor kirken. Uventet ble det bevilget ekstraordinært 100 000 kroner til kirkelige formål. En slik sum skulle kirken få på hvert budsjett heretter. Kirken hadde, ble det sagt, vært stemoderlig behandlet under det gamle styre. Nå kom 'den nye tid' for kirken. Det gode gamle skulle lates urørt og vernes, det nye skulle gjøre det enda bedre.»

Berggrav ga ingen forklaring på hvorfor et parti hvis skumle hensikt det var å angripe kirken og kristendommen, helt fra første stund hadde hatt på sitt program å verne om kristendommens grunnverdier, som hadde hatt gudstjenester som fast innslag.

Og når det gjaldt Berggravs påstand om at Nasjonal Samling tilsiktet senere å angripe kirken, så forteller han selv at statsrådene Skancke og Lunde var meget samarbeidsvillige da Berggrav skaffet seg en samtale med dem for å påtale at en sokneprest i Vestfold hadde uttalt i en radio-preken at «Nå lysner det av dag. Quisling og hans menn har fått arbeidsvilkår og arbeidsro. Jeg oppfordrer til takk og lovprising».

Fariseisk spurte denne oslobispen, som senere fikk alle landets prekestoler til å svulme av politikk, om partiet ønsket «brutalt å blande politikken inn i gudstjenesten»? «Er det så man ønsker krig?», spurte Berggrav.

Til dette svarte statsråd Lunde ifølge Berggrav:

«På ingen måte! Det skal ikke bli kamp mellom dere og oss. Tvert imot. Jeg er som De kanskje vet, selv rundet av geistlig rot, og jeg har mange tilknytninger i kirken. Vi ønsker å respektere dere og støtte dere fullt ut. Eller er det kanskje så at biskopen selv har tenkt å opptre politisk og gjøre kirken til en stridsfaktor mot oss? I så fall blir det oss som tar konsekvensene.»

Det var som kjent ikke bare statsråd Lunde som var rundet av geistlig rot, men også Quisling selv. Hans far var som kjent prost.

I den videre samtale angrep Berggrav ifølge eget utsagn Nasjonal Samling for å fare med løgn og bedrag fordi rikskommissar Terboven etter hans påstand hadde gitt en feilaktig fremstilling av forhandlingene om riksrådet, som biskopen selv var innblandet i. Lunde anførte ganske riktig at selv om dette skulle være tilfelle, så var det jo ikke NS som hadde laget talen.

Hva som virkelig ble sagt under Berggravs samtale med de to ministre blir vel aldri klarlagt, men statsråd Skancke opplyste i et brev av 18. mai 1943 bl. a.:

«Jeg kan bare dypt beklage at Berggrav like etter min overtagelse av kirke-departementet stillet seg i motsetning til det som skjedde 25. september 1940. I en samtale med minister Lunde og meg uttalte Berggrav at han ikke kunne godkjenne oppnevningen av de kommissariske statsråder.»

Jevnfør dette med det foran gjengitte rundskriv fra Berggrav!

Imidlertid må selv Berggrav innrømme at de to konstituerte statsråder gikk med på at vedkommende prest skulle få en reprimande og at de ikke skulle forsøke å beskytte ham. «Og i dette holdt de ord», medgir han motvillig. De lovet også at de fire andre NS-prestene som skulle holde prekener i kringkastingen skulle bli trukket tilbake.

Hva mere kunne de gjøre? kan man kanskje spørre. Og iallfall viste jo resultatet at det var unødvendig å gripe til politiske midler fra Kirkens side.

3. Berggrav etablerer «kristelig generalstab»

Det vil føre for langt her å komme inn på alle de politiske krumspring biskop Berggrav gjorde i kristendommens navn og alle de merkelige påstander han fremsatte om Nasjonal Samlings skumle hensikter i fremtiden. Hetsen førte imidlertid forsåvidt frem, som det lykkedes Berggrav å samle en slags «kristelig generalstab» rundt seg mens han organiserte kirkekampen mot Nasjonal Samling. Han fikk foruten biskopene med seg en rekke av legmannskristendommens ledere og fikk dannet et såkalt Kristent Samråd. Det ble sammenkalt til møte i Oslo bispegård 25. oktober 1940 og biskop Berggrav holdt en sterkt opphissende tale. Her er noen prøver tatt fra hans egen bok:

«Dessverre er det mange som ikke ser at det snart blir alvor. De lar seg bluffe av pene og beroligende ord. Da konstituert Skancke hadde latt seg intervjuet nå for 14 dager siden og hadde sagt at kirken og det kristelige arbeid skulle få både ro og støtte, var det to prester som møttes på gaten her i Oslo etter å ha lest morgenavisene. De gratulerte hverandre og sa at 'er det ikke storartet, nå slipper vi å bli trukket inn i noe av denne striden, kirken skal iallfall ha fred'. De ga hverandre begge hender av glede. Det er å frykte at de herrer snart skal få sanne ordet: Fred, fred — og der er ingen fred.»

For Berggrav sørget for at det ingen fred skulle bli.

«Mest faretruende er den løgn som settes i høysetet i presse, propaganda- og på talerstolene. Angår ikke dette kirken? Vårt folkeliv skal forgiftes av offentlig løgn.»

Jeg arbeidet selv i pressen på dette tidspunkt, til og med i Nasjonal Samlings hovedorgan, og det er meg ikke bevisst at vi satte noen slags løgn i høysetet. Vi arbeidet som jeg alltid hadde gjort i de aviser jeg hadde vært ansatt i, men vi tok naturligvis som alle aviser tidligere og senere også visse politiske hensyn. Og vi på vår side mente faktisk at det var Berggrav og hans feller som fór med løgn og bedrag. Og så kommer Berggrav inn på da hans eget spill ble slått overende under riksrådsforhandlingene som ikke førte frem:

«Han (Quisling) spilte sitt eget intrigespill direkte mot Reichskommissars politikk (som også da var Berggravs!). Jeg vet at Quisling under forhandlingene i juli/august reiste til Tyskland og der søkte sin gamle forbindelse Alfred Rosenberg. Det er ved Alfred Rosenbergs hjelp at Quisling har fått Hitlers støtte. Ved disses samspill er det at han har fått overtruffet Terboven. — Quisling skylder altså Rosenberg sin makt i dag. Er noen i tvil om at Quisling skal betale for den, og det nettopp i Rosenbergs mynt? Hele den rosenbergske 'mythos' passer i all sin grøtethet og sin falske Schwung for Quisling. Den stemmer med hans 'filosofi'.»

Dette må vel være noe nær bunnen av politisk, for ikke å snakke om kristelig, propaganda.

4. Kirkedepartementet ville ikke målbinde kirken

Noe av det biskop Berggrav la spesiell vekt på under den virksomhet han drev for å få istand en politisk kirkekamp var dette at kirken måtte ha både rett og kristelig plikt til å si fra når og hvis de verdslige myndigheter handlet i strid med de kristelige grunnverdier. Men han hadde lite å fare med på dette område. For ingen kan med rette hevde at Kirkedepartementet viste seg steilt og uforstående til dette at kirken ga uttrykk for sin mening også overfor de verdslige myndigheter. I et svar fra departementet til Pressedirektoratet, som oversendte noen påklagede artikler i religiøse blader, heter det således bl. a.:

«Kirken har rett til å påminne staten om dens ansvar overfor Gud og likeså til å advare staten når kirken mener at staten overskrider de grenser som er optrukket i Den hellige skrift og i kirkens bekjennelse.

Så vidt jeg kan se er det denne rett biskoper, teologiske fakulteter og kirkeblader mener å ha benyttet seg av, selv om jeg ikke helt ut kan dele de av disse uttalte synsmåter. Jeg kan således ikke være enig i å betegne loven

om nasjonal ungdomstjeneste som en 'tvungen oppdragelse'. Jeg ville heller betegne det som en nasjonal oppdragelse eller ungdommens ærestjeneste.

Skulle kirkens advarsel til staten ha et saklig grunnlag, så måtte det kunne leveres bevis for at ungdomstjenesten var båret av et ikke-kristent livssyn. Et slikt bevis foreligger ikke.»

5. Politiske «hyrdebrev» og embetsnedleggelse

Men hetsen førte frem og det ble liten glede og fred også for de prester som hadde vist slik glede over minister Skanckes uttalelser om kirken. Og Berggrav hadde sikret seg det Kristent Samråd som han kunne skjule seg bak under det senere felttog. Han laget således et stort nummer av de politiske sammenstøt Hirden ble blandet opp i under det politiske systemskifte. Og nå gikk han et skritt videre. Riktignok innledet man klokkelig med et brev til minister Skancke, men det var fra begynnelsen av meningen at aksjonen nå skulle føres videre i form av et etterfølgende hyrdebrev som skulle gjøres offentlig kjent i inn- og utland og brukes i den politiske kamp. Påskuddet var igjen at det var kristendommen som skulle forsvares. Hyrdebrevet ble forsøkt beslaglagt av Gestapo, men utsendelsen var så grundig forberedt på forhånd — før det overhodet var klekket ut noen foranledning til et slikt brev — at en meget stor del av hyrdebrevene nådde frem til prestene og delvis også ble lest opp i kirkene.

Disse hendelser fant sted i februar 1941, altså under Terbovens egen regjering med konstituerte statsråder, så okkupasjonsmakten ble direkte innblandet, skjønt aksjonen egentlig var rettet mot Nasjonal Samling — slik praksisen jo var i alt motstandsarbeidet. Terboven selv var på en reise i Nord-Norge sammen med Heinrich Himmler da hyrdebrevaksjonen fant sted, men tilkalte straks Berggrav da han kom tilbake.

Det er kanskje ikke så megen vekt å legge på Berggravs gjengivelse i 1945 av det som ble sagt under den samtale han hadde med Terboven og Himmler. Han pleier jo ikke å sette sitt lys under en skjepp. Det vederfores ham imidlertid intet ondt og han uttaler seg til og med meget sympatisk om Himmler, mens Terboven nå får det glatte lag.

Himmler foreslo sluttelig at biskopene fremtidig skulle holde Reichskommissar underrettet hvis det var tanke på nye aksjoner fra kirkens side, og Berggrav gikk med på dette med noen falske ord, som han selv sikkert ville ha kalt løgn hvis de var kommet fra motstanderne.

Den egentlige kirkekamp, som førte til at biskopene la ned sine embetet og at storparten av prestene mer og mindre motvillig fulgte i deres spor, startet ikke før Quisling hadde stiftet sin nasjonale regjering i februar 1942. Den var direkte rettet mot denne regjering som for Kirken burde fremstå som den rette øvrighet eftersom enhver øvrighet jo er av Gud ifølge Paulus.

Efter sin kontrovers med rikskommissær Terboven og spesielt etter at et skriftstykke fra Berggrav som gjorde hans stilling uholdbar kom for dagen, var det klart at Berggrav ikke ville kunne fortsette som biskop i en norsk statskirke. Berggrav hadde lenge opptrådt som en slags talsmann for hele den norske kirke, noe som foranlediget FRITT FOLK til å trykke en leder 2. desember 1941, hvor det bl.a. het:

«Først må det slås fast at den i de siste år tildels benyttede måte at Oslo biskop uttaler seg på vegne av samtlige biskoper, ikke har noe medhold i gjeldende bestemmelser. Oslo biskop inntar i det hele ingen som helst særstilling innen bispekollegiet. Han er ikke primus inter pares, langt mindre den norske kirkes primas. Når Kirkedepartementet i de senere år vesentlig har benyttet Oslo biskop som sin rådgiver i kirkelige spørsmål, så beror det på meget nærliggende hensiktsmessighetsgrunner og bygger ikke på noen skrivelse om sådan praksis. Departementet har rett til å benytte hvilken som helst av biskopene som sin rådgiver, det har også efter kgl. res. av 1845 rett til å oppnevne to kirkelige rådgivere.

Dermed må det slås fast at vår gjeldende kirkerett aldeles ikke tillegger biskopene noen selvstendig biskopelig rett til noen som helst avgjørelsesmyndighet ved siden av eller mot Kirkedepartementet.

— — —
Endelig vil departementet ha uttalt at det er fullt oppmerksom på at kirkens biskoper ved å pålegges stadig flere administrative oppgaver har stått i fare for å bli kirkelige ekspedisjonssjefer og derved forsømme deres egentlige reformatriske oppgaver, lære- og tilsynsvervet. Angående denne side av saken vil departementet forøvrig senere få anledning til å komme tilbake til.»

6. Nasjonal festgudstjeneste som påskudd

Det biskop Berggrav hovedsakelig brukte som argument for en embetsnedleggelse av biskopene, som han også fikk presset de andre biskoper og Kristent samråd med på, var at Kirkedepartementet i forbindelse med dannelsen av Quislings nasjonale regjering, som et første skritt på veien til gjenopprettelse av norsk suverenitet, hadde tillyst en festgudstjeneste Nidarosdomen og utpekt en annen prest enn domprost Fjellbu til å forrette gudstjenesten. Domprosten ville ikke avfinne seg med dette og laget stort oppstyr.

Prost Brigt Hope, som selv ikke var medlem av Nasjonal Samling, ga i mars 1950 på eget forlag ut en liten bok om «Kirken og Rettsoppgjøret» og skriver der følgende om embetsnedleggelsen:

«For Kirkens og prestenes vedkommende skjedde det avgjørende brudd 24. februar 1942 da samtlige biskoper nedla sine embeder. Og prestene, de aller fleste av dem, fulgte biskopenes eksempel. Dog ikke alle. De som ikke fulgte

med, var NS-prestene og en del andre. Hvorfor ikke? Fordi de ikke fant biskopenes grunner for et så betydningsfullt skritt som å nedlegge embedene overbevisende.

Grunnene? Der ble oppgitt bare én: Det som gikk for seg den 1. februar i og ved Nidarosdomen, at 'domprosten ble tvunget bort fra hans høymesse og en annen ble satt til å ta gudstjenesten' og et par andre ting i forbindelse hermed.

Det var mange, mange prester også utenfor NS' krets som fant at dette ikke var tilstrekkelig grunn til en så alvorlig handling. En prest hørte jeg si: 'Jeg er klar over at biskopenes grunner er diskutabile'. En sa: 'Hendelsene i Trondheim var sikkert ikke den egentlige grunn'. Og en eldre geistlig sa: 'Du må ikke dømme biskopene så strengt, Hope. De kan ha hatt andre grunner som vi ikke kjenner'.

At grunngevingen var tynn hadde nok biskopene selv en sterk kjensle av. Da det gjaldt å få menighetene til å godta og støtte prestenes avskjedssøkinger, nevnte de ikke Nidarosaffæren med et eneste ord. De forstod vel at det ikke ville være noe tennende argument. Isteden la de ut om foreldrenes rett til barna, at den ble krenket. Utredningen som prestene hadde fått til opplesning, sluttet med følgende erklæring:

'Da no staten truer eller krenker denne Kirkens og foreldrenes rett, kan jeg for min samvittighets skyld ikke lenger bli stående som prest i Den norske statskirke, men har søkt avskjed.'

Til dette skulle menigheten gi sin tilslutning ved å reise seg. De tenkte vel som så at bare prestene søkte avskjed så var foreldrenes rett til barna trygget! Eller rettere: de tenkte ikke. Dertil var det ikke tid. Alt gikk i en fart.

Da de hadde fått summet seg en stund var der flere som klaget over at de var blitt overrumplet. De hadde ikke fått høve til å sette seg inn i saken. Da folk gikk til kirken var det få som visste hva som skulle foregå. Neppe noen hadde anelse om at der skulle bli tale om foreldreretten, enn mindre ante de at dette skulle stilles sammen med prestenes avskjed.

— — —
Hadde utredningen om foreldrenes rett istedenfor å slutte med dette at presten ville frasi seg sit embede, munnet ut i at han ville bli stående og hevde foreldreretten inntil han ble støtt ut, da hadde nok også det vunnet enstemmig tilslutning.

Som foran nevnt fant flere prester biskopenes argumentasjon for nedlegging av embedene uholdbar. Hvorfor fulgte de dem da? Jo, nettopp for å slå følge. Etter å ha framført sin kritikk over biskopenes bevisføring fortsatte de gjerne: 'Men når de går, så vil også jeg gå'. Det minner om utsagnet i 'Kjærlighed uden Strømper': 'Hvi skulde Mette dø? Jeg ei Arsagen ved, men når de andre dø, da må og jeg avsted.'

— — —
Som nevnt var der også andre prester enn NS som ikke fulgte oppfordringen om å gå. En av dem skrev: 'Jeg har vært meget i tvil om hva jeg skulle gjøre. — A bli stående igjen når de andre prester nedlegger sine stillinger, har jeg følt som å svikte kirkens menn. Men å gå med de andre, det ville jeg følt som å svikte den oppgave og slå vrak på de muligheter vår kirke fremdeles har. Der er ikke lagt hindringer i veien for kristelig virk-

somhet og derfor blir jeg stående. Jeg er ingen nazist og ingen politiker. Det som interesserer meg er det kirkelige arbeid.'

Alt dette tilsammen ville ikke ha formådd å løсне det skred av embeds- nedleggelser som kom. Hendingforløpet var i all enkelhet dette: Der ble funnet et notat av Berggrav som gjorde hans stilling som biskop uholdbar. Det var ikke hyggelig å gå alene. Affæren oppe i Trondheim ble grepet som en anledning til å få enndog stort følge. Landet var okkupert, og under sådan situasjon kan en lite vente at alt skal gå regelmessig til. Begivenhetene der oppe var som en liten tue, men brukbar til å velte et stort lass når en gjorde seg flid med å kjøre vognhjulet over den.

Det lass som her ble veltet var den norske statskirke. De som her tok avskjed var ikke statskirkeprester lenger. De som ble stående var det framleis.

Hvis ikke embedsnedleggelsen var blitt satt i gang ved hr. Berggrav, hadde det overhodet ikke blitt noe av den. Ingen andre hadde tatt initiativet. Prestene var her som i Danmark blitt stående i Statskirken. Således som også de tyske 'bekjennelseskristne'. De stod i opposisjon til nazismen, men ble stående i embedet, 'inntil jeg blir kastet ut', som en av dem sa.

Tenk om den norske geistlighet hadde vært likeså vetig. »

7. Prestelig advarsel mot Berggrav

Men også før det kom så langt at Berggrav i hui og hast, efter at han selv var bragt i forgrunnen av den politiske kamp ved Terbovens tale ved statsakten på Akershus og det således brente et blått lys over hans embedsstilling, hadde fått de andre biskoper og Kristent Samråd med på en samlet embedsnedleggelse, hadde norske prester offentlig advart mot denne Berggravs egenmektighet. I en kronikk i FRITT FOLK 17. september 1941 skriver således sogneprest Sig. Haga om Berggravs tendenser til å gjøre seg selv til en slags erkebiskop i Norge. Det er intet hverken i vår kirkelovgivning eller i kirkelig tradisjon som gir grunnlag for en slik oppfatning. Videre anfører han:

«Den samme Berggrav er det som i denne tid, med underskrift av de 6 andre biskoper i Norge, formaner oss, Den norske kirkes prester, til å opptre med 'sindig lojalitet' og 'strengt upolitisk', og at det er vår plikt å adlyde Gud mer enn mennesker, hvilket i denne åndelige sammenheng bare kan oppfattes derhen, at kirken er *uforpliktet* overfor vårt lands styre idag.

En av disse biskoper, som nettopp hadde sendt ut en slik tvetydig appell til oss prester, uttalte til undertegnede, da jeg henvendte meg til ham i et rent embedsanliggende, — at han med hver trevl var motstander av statens nye styre og dets representanter. Når ennvidere våre biskoper siden 25. september ifjor systematisk har nyttet *felleshenvendelser* i rundskriv til prestene, da ligger også i selve *denne form* noget agitatorisk, og det så meget mer som disse skrivelser har hatt en ofte prosessuell karakter. — Hvis biskopene i denne prosedyre bare hadde handlet og opptrådt på *egne vegne* kunne det enda latt seg høre. Men de har gjort seg selv identiske med Den

norske kirke og talt på hele den norske pretestands vegne. — De har derved overskredet sin kompetanse og tillagt seg en autoritet som savner såvel juridisk og kirkerettslig som dogmatisk historisk grunnlag.

Ennvidere må det erindres at Den norske kirke er en statskirke og ikke nogen sekt eller organisasjon, hvor den fungerende formann har myndighet til å opptre som organisasjonens rettssubjekt.

Den norske kirke har i århundrer vært *den norske folks* kirke, og det norske folk har *aldri* delegert sitt mandat til Eivind Berggrav.

Når Berggrav i denne tid da vårt land står midt oppe i verdenshistoriske begivenheter, ikke engang svarer på høflige henvendelser, som er fremsatt i dypeste alvor, da synes dette alene å kunne forklares derhen, at han som embedsmann ikke lenger følger seg istand til å ivareta Den norske kirkes og menighets interesser.

Det norske folk hadde ventet at da Berggrav i juli måned innkalte samtlige biskoper til møte i Oslo, at de da hadde hatt et ord å si til det norske kirkefolk. Krigen mot bolsjevismen var i full gang, Finland kjempet for livet, erkebiskopen av Canterbury velsignet Sovjet-Russlands våpen, gudløshetens høyborg kringkastet bønnemøter, — under disse begivenheter møter Norges biskoper for å snakke om våre kirkeklokker, og gjør insinuante antydninger, at okkupasjonsmakten vil 'gå frem med skånsomhet'. Derimot — skriver Berggrav — har spørsmålet om Norges kirkes stilling til kampen mot bolsjevisme og gudløshet 'selvsagt ikke vært blant de behandlede saker', skjønt det kort tid i forveien var utsendt opprop fra norske prester til det norske folk om å stå samlet for Norge og Finland mot bolsjevisme og ateisme, og at den pågående kamp vil avgjøre om vi her i vårt land skal beholde kristen tro, moral og kultur. — Under disse himmelropende og for vårt land brennaktuelle livsanliggender møtes landets biskoper og snakker om — mannen i månen.

Disse prominente embedsmenn som enndog har innført betegnelsen *bispestol* (kfr. pavestol) for å potensere sine embeders særegne dignitet, — de har i denne også for vårt land enestående tidsepoke — ikke hatt et eneste verdig ord å si til offentligheten med oppmuntring eller rettledning — ikke et eneste varmt håndslag som kunne bære bud om at kirkens representanter eier et levende og bankende hjerte, bare et famøst hyrdebrev helt ovenfra og nedad, og som enndog var slik at man så seg nødt til å la det beslaglegge av politiet, fordi det opptok en kasuistisk debatt på folkerettslig grunnlag — langt utenom bispens administrative kompetanse. — Ikke en eneste gang i disse krigsår har jeg hørt at en biskop har holdt en offentlig preken eller tale som f. eks. til den norske ungdom, en preken som kunne løfte sinnene og bringe sammenheng og forståelse inn i all den forvirring og disharmoni som kjennetegner et opprevet og vill-ledet folk.

Ikke en eneste gang gjenlød det et biskopelig takkens eller bønnens ord fra Oslos sentralkirke eller fra Nidarosdomens søileganger, ikke en eneste mandig røst om det norske folks og den norske kirkes evne og vilje til å leve, midt i den veldige kamp mot vårt folks og vår kirkes fiender. — Hvis Berggrav og hans kolleger svever i den oppfatning, at 'bolsjevisme og gudløshet' bare er et agitatorisk slagord, da beror det i tilfelle på en forbrytersk uvitenhet. Det norske folk har rett til å kreve at de menn som opptrer på kirkens vegne setter seg inn i de faktiske forhold — i de historiske kjenns-

gjerninger. — Og fremfor alt har en kirkelig primas — som vet at hans egen holdning automatisk vil virke forbilledlig for et større eller mindre antall i nasjonen — en skjebnesvanger og hellig forpliktelse til å erkjenne bolsjevismens idéer og program. — Og her er Berggrav i den heldige situasjon at de beste og absolutt uomdisputerlige kilder har stått til hans rådighet, f.eks. Økumenisk råds forskningskontor i Gent.»

8. Biskop Støren under press

Når det ellers gjelder de andre biskopers stilling til embedsnedleggelsen, så er det spesielt tydelig at biskop Støren var tilbakeholdende. Embedsnedleggelsen fra biskopenes side fant som kjent sted 24. februar 1942, men i et telegram 22. februar varslet biskop Støren om at han dagen etter kom til Oslo for å konferere med Kirkedepartementet. Imidlertid kom han ikke til departementet som bebudet, fordi han ved ankomsten til Oslo ble oppsnappet av biskop Berggrav. Quisling sier om dette: «Tvertimot har Nidaros biskop, som telegrafisk hadde bebudet en slik konferanse, antagelig blitt satt under press av herr Berggrav og undlatt å gå til sin foresatte, kirkeministeren, slik som lovet og avtalt.»

Da Kirkedepartementet 24. februar mottok beskjeden om biskopenes embedsnedleggelse ble samtlige biskoper tilstilet følgende telegram:

«Deres skrivelse av 24. d.m. hvor De nedlegger bestyrelsen av Deres embede er mottatt.

De grunner som anføres i skrивelsen er for en vesentlig del ikke overensstemmende med de virkelige forhold. De selv turde være vel bekjent med. Deres avskjedsansøknin g vil bli behandlet i regjeringssmøte førstkom mende torsdag. Departementet anser Dem imidlertid fra idag som suspendert fra Deres embede og har overlatt bestyrelsen av Deres embede til vedkommende domprost. Departementet vil samtidig nedlegge forbud mot noen slags fortsettelse av Deres geistlige embedsgjerning i hvilken som helst form etter at De på en sådan måte har nedlagt bestyrelsen av Deres embede. Norsk kirkerett tillater ikke sådan geistlig tilsynsmannsmyndighet i den norske kirke utenfor det ordinære biskopembede.

Kirkedepartementet.»

9. AFTENPOSTEN om embedsnedleggelse

Affæren med bispenes embedsnedleggelse på et slikt grunnlag foranlediget en meget skarp redaksjonell artikkel i AFTENPOSTEN 14. mars 1942. Det het i den:

«Festgudstjeneste har alltid hørt til de store høytidsstunder i de norske kirker. Da har kirken tross de ellers ofte glisne benkerader vist seg å kunne samle folket.

De faste festgudstjenester har vært knyttet til de store kirkelige fester, jul, påske, pinse og til grunnlovsdagen 17. mai. Ellers har det vært holdt spesielle festbetonede gudstjenester for forskjellige organisasjoner. Speiderne har marsjert inn i kirken under sine flagg, de kristelige ungdomsorganisasjoner under sine faner og emblemer. Avholdsfolket, misjonsfolket og en rekke andre organisasjoner har kirken åpnet sine porter for. Ofte har kirkens faste prest overlatt prekestolen til en embetsbror med spesielle forutsetninger for den bestemte anledning. Det har aldri vært reist innvendinger mot at den norske statskirke viste sin interesse for det levende liv i samfunnet, før 1. februar 1942.

Skulde noen dag i Norges historie feires i takknemlighet i og av den norske statskirke så måtte det være denne dag. Fra den dypeste fornedrelse reiste vårt samfunn seg til nytt liv. Vår stat og vår kirke fikk for første gang på over 600 år en mann av norsk ætt som sin øverste leder. Denne dag åpnet ennu mens krigen raser, døren til vår nasjonale frihet. Vi opplever en dag av større historisk rekkevidde enn 17. mai 1814 og 7. juni 1905.

Norge hadde to selvskrevne historiske steder høvelige for feiringen av denne begivenhet. Akershus for den statlige del. Nidarosdomen for den kirkelige del.

Så opplevet vi det utrolige at en prest, som den norske stat har satt til å tjene i Nidarosdomen, betrakter dom en som sin private eiendom og lager vanskeligheter. Da det ikke lyktes ham å velte festgudstjenesten arrangerte han samme formiddag en gudstjeneste nummer to med seg selv som taler. Som påskudd angav han at det ikke hadde vært altergang ved festgudstjenesten. Enhver vet at det aldri har vært skikk å ha altergang ved festgudstjenester.

Riktignok har vi under marxistveldet opplevet mange utslag av manglende respekt for det hellige, men dog ikke at en prest våget å bruke Alterens sakramente som skalkeskjul for en politisk demonstrasjon. Denne mann gav det utseende av at domkirkens menighet i Trondheim hungret slik etter Herrens bord at den ikke kunde vente til aftensangen samme dag, men måtte ha en ekstra høymesse.

På forhånd hadde han kvalifisert seg til avskjed på grunn av politisk misbruk av sin stilling. Uavhengig av denne siste demonstrasjon blev han avskjediget.

Men nu ser man hvorledes den ene uredelighet trekker andre og større uredeligheter etter seg. Allerede på forhånd var den fordekke politiske virksomhet fra bispehold blitt avslørt, med den følge at stillingen var blitt uholdbar.

Tilfellet med den politiske prest i Trondheim blev grepet med begjærighet. Bispenes nedla sine embeder, men sa samtidig ikke å ville nedlegge de embeder de har fått av Gud.

De gode bisper har fått sine embeder av partipolitikere etter temmelig jordbundne fremgangsmåter. Biskop Fleischers utnevning til bisp i Bjørgvin kan tjene som et typisk eksempel. Avstemningen til bispevalget hadde følgende utfall:

Skagestad 261 stemmer, Indrebø 253 stemmer, Berge 183 stemmer, Wergeland 1666 stemmer, Marstrander 114 stemmer og Fleischer 33 stemmer.

Som nr. én til Bjørgvin bispedømme fikk:

Indrebø 132 stemmer, Skagestad 119 stemmer og Fleischer 0 stemmer.

Ved avstemningen blandt geistligheten fikk Fleischer 0 stemmer som nr. 1 og 6 stemmer som nr. 2.

Ikke desto mindre fikk han Bjørgvin bispedømme av regjeringen. For et sådant valg bør ingen forsøke å gi Gud skylden.

Den uredelighet denne politiserende klikk av geistlige har lagt for dagen, deres blasfemiske opptreden, deres forsøk på å klyve opp på en piedestall i det norske kristenfolks bevissthet, har alt sammen falt tilbake på dem selv. Det norske kristenfolks redelighet og oppriktige kjærlighet til kirken har reddet Norge for den kirkestrid disse herrer hadde drømt om.»

Så vidt AFTENPOSTEN. Ord som kanskje kan være verd overveielse også i dag årtier etterpå.

10. Quisling klarlegger partiets stilling til kristendommen

I et skriv til de norske prester etter embedsnedleggelsene understreker Quisling påny partiets programpost om at «Kristendommens grunnverdier vermes» og tilføyer:

«Nasjonal Samling kan ikke overføres noe som helst overgrep mot kristendommen eller mot kirken og dens tjenere. Hele bevegelsens ferd har alltid vært preget av respekt for religionen og av religiøs toleranse. Vi har også alltid tatt avgjort avstand fra gudløsheten og aktivt bekjempet de politiske partier og makter som er eksponenter for materialisme og gudløshet. Som offentlig myndighet har våre folk forvaltet kirkens anliggender rettmessig og med forståelse. Vår kirke- og undervisningsminister har endog øket kristendomsundervisningen i skolene (med gjennomsnittlig 3 timer om uken for alle årskull) og skaffet bevilgninger til øket geistlig betjening. Men kirkens biskoper og deres dystre følge har alltid søkt å nytte enhver anledning til å yppe strid med oss. Disse folk fører riktignok stadig Guds navn i munnen og pennen, men den ånd som har drevet dem like overfor oss er iallfall ikke Guds og Kristi ånd. Det er ikke kjærlighetens og forsonlighetens ånd, men den hatets ånd som Kristus lot seg nagle på korset for å få brakt ut av verden.»

Efter å ha pekt på den nevnte programpost om å verne kristendommens grunnverdier, slutter Quisling sitt skriv slik:

«Vi må forlange at kirken og kristendommen ikke misbrukes i politiske øyemed i ødeleggende krefters interesse. Men at kirkens tilsynsmenn og tjenere holder seg til sin sanne oppgave, som ikke er å drive politikk og blande seg opp i statens styre og stell, men å påvirke den enkeltes liv og derigjennom

samfundslivet med den rette kristne ånd. Denne ånds praktiske utslag i denne verden burde ikke være meget forskjellig fra bestrebelsene til en bevegelse, hvis hovedgrunnsetning for den enkelte og for nasjonens liv er: fellesnytte foran egen nytte.»

Under et stevne i Telemark 7. mars 1942 (referat i FRITT FOLK 9. 3.) kom Quisling ellers mer utførlig inn på kirkestriden. I bladets referat heter det:

«Føreren kom så inn på den såkalte kirkestrid. NS har aldri blandet seg inn i kirkens anliggender og religiøse spørsmål. NS er en politisk og ikke en religiøs bevegelse. Dens oppgave er å løse visse aktuelle politiske spørsmål som er av helt avgjørende betydning for det norske folks fortsatte nasjonale eksistens. Dens oppgave er ikke å skape en ny religion. Vår bevegelse har alltid avvist å blande de religiøse spørsmål inn i politikken. Vi har også alltid avvist å søke å slå politisk mynt på kirke og kristendom.

NS kan ikke overføres noe som helst overgrep mot kristendommen eller mot kirken og dens tjenere. Hele bevegelsens ferd har alltid vært preget av respekt for religionen og religiøs toleranse.

Når vi ser tilbake på den virksomhet som kirkens menn har lagt for dagen overfor andre politiske systemer, må en forbauses. Den norske kirkes ledere godtok uten å gi uttrykk for den minste betenkning det grunnlovstridige marxistiske riksstyre, som var en samling av landsforrædere og erklærte ateister. Allerede før krigen stillet en biskop den norske kirke til disposisjon for den bolsjevikiske verdensorganisasjon RUP hvis oppgave var å legge Norden og Europa åpen for den bolsjevikiske invasjon. Men da vi i NS kom med en politisk anskuelse som var helt forenlig med kristendommens bud, rottet de seg sammen og spredt illegale skrifter med tildels løgnaktig innhold. Og vi opplevet at NSUF ble nektet å ha gudstjeneste i Vår Frelses kirke i Oslo med den begrunnelse at NS var en politisk bevegelse som også hadde kampen mot bolsjevismen på sitt program. Og de tok slett ikke avstand fra at NS-barn er blitt mishandlet og slått helseløse. Ved hver eneste anledning forsøkte de å motarbeide NS. Slik var det 15. april 1940, 25. september 1941 og 1. februar i år. Da unnså de seg ikke for å bruke loven om nasjonal ungdomsgudstjeneste, som nettopp skal skape en sund og moralsk ungdom, som argument mot oss. Med den marxistiske ungdomsbevegelse som holdt på å ødelegge hele vår ungdom, hvilket standpunkt tok kirkens menn til den?

Biskopenes usannferdighet

Føreren kom så inn på en episode i Trondheim 1. februar i år og som kirkens menn har utnyttet i agitasjonen mot NS. Sakens sammenheng er følgende: Den 1. februar ville man at det skulle holdes en gudstjeneste i Nidarosdomen i anledning av statsakten. Kirkedepartementet gjorde bruk av en bestemmelse om at det i enkelte tilfeller kan overdras til en annen prest enn den fast ansatte å utføre gudstjenesten når særlige hensyn, som f.eks. feiring av særlige nasjonale høytidsdager og festdager, taler for det. En ansett norsk geistlig, sogneprest Blessing Dahle, forrettet under festgudstjenesten, og holdt en preken som på ingen måte kan sies å være politisk betonet. Istedenfor å respektere departementets bestemmelse om høymesse-

gudstjenesten, som selvsagt var åpen for alle som ordinær gudstjeneste, kunn- gjorde domprost Fjellbu at han holdt en høymessegudstjeneste i domkirken kl. 14 samme dag. Domprost Fjellbu har også gjort seg bemerket tidligere. Han samlet penger inn til de røde i Spania og fikk etter 9. april en mulkt på 1 000 kroner og senere en advarsel. Han har misbrukt sitt geistlige embete politisk og hans avskjed ville derfor ha funnet sted selv om den siste opp- setsighet mot kirkestyret ikke hadde forekommet. Denne saken er det bisko- pene bruker som argument for å nedlegge bestyrelsen av sine embeter. Nida- ros' biskop, herr Støren, varslet 23. februar at han kom til Oslo 24. februar for å ha en konferanse i Kirkedepartementet. Kirkeministeren ventet på ham hele dagen, men ingen biskop kom. Tirsdag formiddag gikk på samme måte. Endelig kl. 14 tirsdag kom et bud med likelydende skrivelse fra 5 av bisko- pene med beskjed om at de nedla sine embeter. Herr Støren var altså blitt fanget inn i Oslo bispegård. Biskopenes handlemåte er så meget mer ufor- ståelig som vår kirke- og undervisningsminister hittil har vist stor forståelse for kirken. Han har endnog øket kristendomsundervisningen i skolene og skaffet bevilgninger til øket geistlig betjening. Biskopenes skrivelse er ikke bare i strid med virkeligheten, den er direkte usannferdig.

Sannheten er at kirkens menn frykter at det åndelige tak de har på folket og deres egen makt skal glippe. De ville forsøke å lage en folkekirke. Men jeg er ikke villig til å gi kirken i hendene på politikere som vil motarbeide oss. De tenkte seg at de skulle få kirkene, beholde prestegårdene og sine gasjer, og operere sammen mot NS og Norge. Men vi i NS tar kampen opp og vi skal gjennomføre den. Det er en utrolig freidighet at biskopene ned- legger det embete som staten har gitt dem, mens de vil beholde det embete de har fått av Gud. Er ikke dette gudsbespottelse? Når vi tenker på den utvikling NS har hatt kan vi med like stor rett som de politiske biskoper si at vi har vår oppgave fra Gud. Biskopenes embeter er nå overtatt av andre prester som har bedre forståelse av kristendommen og det norske folks livs- interesser. Slik som det er gått biskopene vil det gå alle som går mot ut- viklingen.»

11. Biskop Størens nevø forsøker å megle

Noe som ikke fremgår av disse offisielle uttalelser er den rolle som rikskommissær Terboven spilte i denne kirkestrid som kom så beleilig for ham etter at det var dannet en norsk regjering under Quisling, som det var forutsetningen skulle gjennomføre en fredsslutning med Tyskland slik at rikskommissæren ble trukket tilbake. Ikke bare gjorde Terboven, som nevnt, Berggrav til noe av et hovedpunkt i sin tale under riksakten på Akershus, men det blir også hevdet at han på forhånd hadde gitt utsendinger fra biskopene løfte om at en eventuell embedsnedleggelse ikke ville bli behandlet som det det jo var, en ulovlig streikeaksjon, som var belagt med dødsstraff.

Hvorom dette nå er, så har sendemann Finn Støren, som var en nevø av Nidarosbisen, i FOLK OG LAND for 29. oktober 1960 gitt en

beretning om de forsøk han via sin onkel, biskop Støren, gjorde for å megle i kirkestriden. Jeg gjengir av artikkelen:

«Taktisk sett var det ytterst uheldig at loven om ungdomstjenesten kom til å bli Quislings første utadvendte regjeringshandling, og det er grunn til å anta at det skjedde som følge av et sterkt press fra Terbovens side, et press som også ble understøttet av minister Hagelin. Quisling, som i høy grad følte seg som en folkeoppdrager og ungdomsveileder, var naturligvis også interessert i selve saken.

Dekretet om ungdomstjenesten, som fikk en særlig markert betydning nettopp fordi det var den første regjeringshandling, var behandlet på et møte av Terboven, Quisling og Hagelin. Stang, som skulle lede ministeriet som organiserte ungdomstjenesten, og Skancke som kirke- og skoleminister, ble ikke forespurt på forhånd. De fikk begge saken som et fait á compli. Når saken fikk en slik uformell behandling, skyldes det at Quisling nærmest ble tatt ved en overrumpning av Terboven og Hagelin.

Personlig er jeg ikke i tvil om at Terboven bevisst manøvrerte Quisling inn i denne situasjon for å svekke ham og øke motstanden mot ham. Hage- lin hadde naturligvis ikke samme motiver som Terboven, men han savnet etter års utlendighet kjennskap til sine landsmenns tenke- og følesett.

14. februar 1942 sendte alle landets biskoper et brev til kirkeminister Skancke, hvori de advarte mot og protesterte mot den nye loven. Og sam- tidig kom sterke protester fra lærerhold.

Et møte med biskopene

Efter min innflytting i østfløyen (på slottet), satt jeg en dag og arbeidet med et P.M. over Norges forhold til Russland gjennom tidene, et arbeide som i de dagene hadde opptatt meg så sterkt at jeg lite hadde fulgt med i den strid som var ved å oppstå, da min sekretær kom inn og spurte, om jeg kjente til at alle biskopene var samlet i Oslo og at kirkeminister Skancke samme dag hadde fått en meddelelse fra dem, om at de hadde besluttet å nedlegge sine embeder. Denne meddelelsen gjorde et sterkt inntrykk på meg. Den motstand som Quislings styre sto overfor var på forhånd sterk, bisko- penes skritt måtte komme til å øke motstanden, særlig blant prestene og lærerne. Og hva ville så komme?

I denne situasjon besluttet jeg meg til straks å få en samtale med min onkel, biskop Johan Støren, som jeg — efter en telefonjakt — fikk tak i på Oslo bispegård, hvor han bodde som biskop Berggravs gjest. Apropos biskop Berggrav, så må man jo også huske, at Reichskommissar Terboven hadde blåst til særlig kamp mot ham under sin store tale på Akershus kort tid i forveien, da Quisling avløste ham som chef for okkupasjonsregjeringen.

Klokken 5 på ettermiddagen søkte jeg da, efter avtale, biskop Støren.

Hans vert, biskop Berggrav, tok imot meg på det mest elskverdige og fremstillet meg kort for biskopene Maroni, Fleischer og Hille innen han førte meg inn i et siderum hvor min onkel ventet meg.

Situasjonen var noe eiendommelig, jeg hadde intet som helst oppdrag eller mandat og nu satt biskopene der og trodde antagelig at jeg var utsendt av Quisling for å forhandle med dem. Bare et forheng skilte rummet fra den stue hvor jeg hadde hilst på de fire herrer, og jeg bestemte meg for å føre

samtalen så høyt at de alle hadde mulighet for å følge den. Jeg sa, som sant var, at jeg lite hadde fulgt med i det som hadde foregått og at det var meddelelsen om at biskopene ville nedlegge sine embeder, som hadde fått meg til å søke en samtale med ham. Jeg kom til ham som hans slektning og jeg hadde intet oppdrag. Jeg nevnte Terbovens angrep på Berggrav den 1. februar, men understreket at én sak måtte være hva tyskeren Terboven sa, men at biskopenes nedleggelse av embedene måtte oppfattes ikke som en protest mot ham, men som en aksjon mot det norske riksstyret.

Biskop Støren svarte, at han forstod, at jeg ikke var orientert. Ikke Terboven stale, men Quislings dekret om opprettelsen av ungdomstjenesten hadde skapt det foreliggende motsetningsforholdet. Dette dekretet betød, at barna ville bli tatt bort fra hjemmene. En av de viktigste plikter som prester og lærere hadde, var barnas kristne oppdragelse. De ville ved dette ikke få muligheter for å oppfylle denne plikt.

Kirken hadde intet imot at barna ble oppdradd til å føle samfunnsånd, men denne oppdragelse måtte ikke hindre at kristendomskunnskapen nådde frem til barna. Det var dette som var situasjonens kjerne.

Jeg fremholdt at jeg kjente Quisling som et dypt religiøst menneske, som på ingen måte hadde til hensikt å holde kristendommen borte fra barna, og jeg spurte om en erklæring fra Quisling som klart ga uttrykk for dette skulle kunne bevirke at biskopene trakk sine avskjedsansøkninger tilbake. Jeg fremholdt meget sterkt (og meget høyt av hensyn til herrene i naborummet) at etter min mening ville det være den største ulykke for landet, om det nu skulle innledes en strid mellom statsmyndighetene og kirken.

Biskopene rede til forlik

I samtalen løp hadde min onkel flere ganger gått inn i siderummet for å konferere med sine kolleger. Det ble en meget lang samtale, flere timer, og slutteligen fikk jeg det svar, at biskopene gjerne imøteså en erklæring fra Quisling, dvs. fra ministerpresidenten, om at den nye ungdomsloven ikke måtte oppfattes slik, at barna skulle undras den kristne oppdragelse. Biskopene ga uttrykk for, at de var villige til å ta sine avskjedsansøkninger tilbake for derigjennom å gi uttrykk for at deres embedsnedleggelse ikke var ment som en utfordring til det nye riksstyret. De ga også uttrykk for at de var villige til offentlig å erklære, at kirken (dvs. dens biskoper) anerkjente Quislings nye regjering *de facto* som den eneste mulige regjering i landet under de herskende forhold.

Selv hadde jeg under mitt opphold i Oslo bispegård to telefonsamtaler med Quisling. I den første samtalen meddelte jeg ham hvor jeg var, at jeg grundig hadde drøftet situasjonen med min onkel og at også de andre biskopene ble holdt a jour med vår samtale. Jeg meddelte ham videre, at biskopene var villige til å komme til en ordning og jeg bad ham ordne en samtale med dem, som kunne gi ham mulighet til å forsøke å komme frem til et godt samarbeide. Jeg unnlot ikke å si ham, at biskop Berggrav gjorde et alvorlig inntrykk når han fremholdt, at det var kirkens inderligste ønske at alle norske krefter måtte stå samlet og ikke splittet i den vanskelige tid som landet gjennomlevet. Jeg hadde anmodet såvel biskop Berggrav, som biskop Støren om å høre på min telefonsamtale med Quisling.

Som jeg på forhånd var sikker på, erklærte Quisling straks at det ikke på noen måte var hans mening at barna skulle fratas en kristen oppdragelse, og han ba meg meddele dette uttrykkelig til biskopene, hva jeg også gjorde.

Først etter ca. 4 timer takket jeg for meg og var iferd med å gå, da Quisling telefonerte til meg. Også under denne andre telefonsamtale bad jeg biskopene Berggrav og Støren være tilstede.

Et møte hos minister Lunde

Quisling spurte om jeg fant det nødvendig eller forstandig at man behandlet saken samme aften og jeg svarte, at det hersket en god forståelse mellom oss og at jeg personlig foretrakk å bringe saken i orden snarest mulig. På min henvendelse til biskop Berggrav svarte imidlertid denne, at saken godt kunne utstå til neste dag, siden det allerede var blitt så sent. Biskopenes tilbud sto fast, sa han. Dette svarte jeg derefter Quisling, som ba meg gå til informasjonsminister Lundes kontor, hvor jeg ville treffe Skancke. Han påla meg å meddele disse, at han ønsket å stoppe den redegjørelse, som de var ved å utarbeide for pressen. Dette lovet jeg ham. Jeg fortalte derefter biskopene om det oppdrag jeg her hadde fått og ga uttrykk for, at jeg betraktet dette som et godt tegn på at saken nu kunne få en lykkelig avslutning. Berggrav ønsket meg hell til og nevnte, at det selvsagt var en forutsetning, at saken ikke kom frem for offentligheten før den endelige bestemmelsen var tatt. Etter at jeg hadde lovet ham å gi en meddelelse om mitt møte på Lundes kontor, forlot jeg bispegården.

Et kvarter senere var jeg på Lundes kontor. Skancke og Lunde var nettopp ferdige med den pressemeddelelsen, som det var meningen skulle offentliggjøres neste dag. Den meget energiske Gulbrand Lunde var allerede iferd med å legge en plan for den propagandistiske utnyttelse av 'kirkens forræderi', da jeg kom med budet om at Quisling ønsket å tenke over saken til neste dag og derfor ikke ønsket noen offentliggjørelse. De to herrer svarte, at det var Quisling som, etter en samtale han hadde hatt med Terboven, hadde anmodet dem om å komme sammen og utarbeide pressemeddelelsen. De var derfor — som rimelig var — forbauset, og jeg fikk inntrykk av at de tvilte på riktigheten av hva jeg sa. Jeg bad dem derfor om personlig å sette seg i forbindelse med Quisling. Men for ikke å gjøre saken unødig dramatisk, fortalte jeg dem om min private samtale med min slektning biskop Støren. Både Lunde og Skancke var religiøse naturer og det gledet dem begge, at her var muligheter for å bilegge striden. Ingen av dem ønsket en kirkestrid. En annen sak var, at de heller ikke betraktet Oslo bispen som noen særlig høyaktet kirkens tjener.

Kalt til Quisling

Klokken var blitt halv tolv innen jeg kom hjem. Der lå beskjed om at jeg straks skulle ringe Quisling. Det gjorde jeg, og Quisling bad meg så hurtig som mulig komme ut til ham. Jeg hadde knapt spist hele dagen og ville gjerne ha litt tid til et måltid mat, men Quisling svarte: 'Nei, kom straks, så skal jeg sørge for at De får noe her'. Det ble bare tid til å ringe til bispegården og gi beskjed om, at det ikke skulle komme noen pressemeddelelse neste morgen. Det var min onkel jeg talte med. Jeg lovet å ringe opp neste

morgen og la ham få vite hvilken bestemmelse som eventuelt var truffet. Han svarte meg, at han på oppdrag fra samtlige biskoper skulle uttrykke deres takknemlighet for mitt arbeide for å få bragt denne konflikten til en lykkelig avslutning. Det siste han sa var, at biskopenes tilbud sto fast og at jeg ikke måtte tvile på det.

Quisling var alene da jeg kom. Og han var i et strålende humør. På tomannshånd har jeg forresten aldri sett Quisling i dårlig humør. På tomannshånd kunne den ellers så tause mann prate om løst og fast. Men man måtte kjenne Quisling godt før han åpnet seg, eller rettere sagt, Quisling måtte kjenne en mann meget godt, før han tillot seg å være seg selv og å utfolde hele sin charm. Ofte kunne man synes, at han var en mester til å skjule den.

Jeg var sulten som en ulv og jeg kastet meg over et storartet måltid — lutfisk med smør og poteter og gule erter og sennep og krydder! — Tennene løper i vann mange år etter, når jeg tenker på dette nattemåltid. Og mens jeg åt, ga jeg ham en detaljert fremstilling av min samtale i bispegården, og jeg la ikke på noen måte skjul på, at jeg mente, at en strid med kirken ville splitte de norske krefter ytterligere og ville bli en ulykke for landet.

Quisling ville ha mitt inntrykk av biskopene, jeg kunne bare svare, at bortsett fra min onkel, var mitt inntrykk alt for flyktig av de øvrige til at jeg kunne gi noen karakteristikker. Biskop Støren hadde jeg alltid sett opp til som et av de mest storartede mennesker jeg kjente og også biskop Hille, som jeg hadde kjent gjennom mange år, hadde jeg den største tillit til. Jeg ga uttrykk for, at jeg trodde de mente det alvorlig, og jeg anbefalte Quisling varmt å komme til et forlik i saken.

Lenge satt han og tenkte. 'Berggrav er en skurk', sa han. Jeg kjente Quisling godt nok til å vite, at han på tomannshånd ofte kunne anvende ganske kraftige argumenter, så jeg svarte: 'Jeg kan ikke tenke meg at den norske kirkes mest kjente biskop er en skurk. Og derfor vil jeg be Dem, selv om De ikke liker mennesket Berggrav, å betrakte ham som representant for den veldige makt som kirken er her i landet i dag. De er ikke sterk nok til å ta en kamp med kirken, og landet er ikke sterkt nok, til at de norske kreftene skal splittes. Jeg ber Dem så inderlig jeg kan, om å huske det gamle franske kongeord: Paris er en messe verd.'

Imidlertid fikk jeg under samtalen mer og mer inntrykk av, at Quisling var bundet i saken på forhånd, og jeg spurte ham tilslutt rett ut, om det var så. Han ga ikke noe svar på dette direkte spørsmålet. Og da jeg hevdet, at det åpenbart var en sammenheng mellom Terbovens tale den 1. februar med angrepet på Berggrav, og den situasjon som nå var oppstått, og advarte mot å støtte fra seg en så farlig makt som kirken var, ble han sint.

Quisling bad meg tilslutt komme på hans kontor neste morgen kl. 9. Dermed gikk jeg. Klokken var blitt fire om morgenen og jeg fikk ennå ofre litt av nattesøvnen for mine dagboksnotater.

Tyskerne mot et forlik

Da jeg neste morgen kom til Quislings kontor, bad han meg øyeblikkelig sette meg i forbindelse med Terboven og Wegener i Einsatzstab for å bringe på det rene hvordan tyskerne stillet seg til en eventuell ordning mellom riks-

styret og biskopene. Han bad meg uttrykkelig om ikke å forhandle med de tyske myndighetene i hans navn. Han bad meg også om å komme tilbake og gi ham beskjed så snart som mulig. Mange tanker strømmet inn på meg mens jeg gikk over til mitt eget kontor. Var det så, at Quisling hadde oppfattet min aksjon som fornuftig og ønskelig og gjerne ville komme til en ordning av saken og unngå en kirkestrid, men at han samtidig, — som jeg hadde tenkt om natten — ikke sto fritt og ubundet og derfor ikke uten videre kunne ta dette standpunkt overfor tyskerne? Det viste seg umulig å få tak i Terboven, han var reist bort samme morgen. Og heller ikke i Einsatzstab hadde jeg lykken med meg. Svaret var at Wegener var reist bort sammen med Terboven. Jeg traff hans stedfortreder Hagemann, som bad meg snarest mulig komme ned på hans kontor. Han var en fornuftig man, lett å snakke med, og han hadde som Wegeners stedfortreder en sterk posisjon blant tyskerne. Det tok ikke lang tid fra Slottet ned til Rådhusgaten og jeg ble derfor temmelig forbauset, da jeg på Hagemanns kontor fant en høyere SS-mann fra den tyske Sicherheitsdienst. Hagemann spurte om jeg hadde noe imot at vedkommende var tilstede under vår samtale, og da jeg anså Herbert Noot som en av de fornuftigste tyskere i Norge og visste at han i alle tilfeller ville få kjennskap til vår samtale, sa jeg, at det bare var en glede for meg om han var tilstede.

Ganske kort meddelte jeg Hagemann hvorfor jeg var kommet, og jeg unnlot ikke å si, at jeg denne gang ikke hadde noe oppdrag fra Quisling. Jeg fortalte ham også, at jeg forgjeves hadde søkt å få kontakt med Terboven og Wegener for å forelegge dem saken. Hagemann svarte, at det ville ha forbauset ham meget, hvis jeg i denne sak var kommet etter oppdrag fra Quisling, for saken var jo blitt endelig oppgjort mellom ham og Terboven dagen forut. De to hadde da vært enige om, at biskopenes avskjedsansøkninger skulle tas til følge. En ny henvendelse til Terboven ville sikkert ikke endre hans standpunkt. Slik som biskopene hadde opptrådt, ville Terboven ikke ha noen ordning med deres kirkeledelse. Berlin hadde allerede fått meddelelse om den beslutning som var truffet.

Dette var grei beskjed. Jeg innså straks at min aksjon var strandet. Det var ikke annet å gjøre, enn å takke for svaret og beklage, at min henvendelse var hensiktsløs, siden saken var endelig avgjort. Jeg visste vel, at Herbert Noot ikke var noen beundrer av Terboven og jeg uttalte meg på tilbakeveien meget åpent overfor ham og kritiserte den avgjørelse som var truffet. Han ga uttrykk for, at jeg muligens kunne ha rett, men som saken nu stod, var det intet mer som kunne gjøres. Jeg bad at han skulle underrette Reichssicherheitshauptamt i Berlin om min oppfatning i saken. Det lovet han.

Høye bølger

På Quislings kontor fant jeg ved tilbakekomsten Quisling, Skancke og Hagelin. Antagelig hadde det vært en ganske het diskusjon, for Skancke var meget blek og Hagelin temmelig rød av opphisselse. Jeg sa til Quisling, at mitt besøk hadde vært helt negativt, han avbrøt meg med, at han allerede hadde fått beskjed. Hagelin var åpenbart ute av humør over ett eller annet, og lot nu dette gå ut over meg. Han bebreidet meg kraftig, at jeg hadde blandet meg opp i saken med biskopene, som jeg ikke hadde noe med å gjøre etc. Han

var temmelig uforskammet og det skulle den største selvbeherskelse til for rolig å svare ham, at min aksjon begrenset seg til en samtale med min nære slektning, som tilfeldigvis var en av disse biskopene. Etter denne samtalen hadde jeg talt med Quisling, som jeg betraktet som min personlige venn. Det var beklagelig, at jeg ikke visste, at innenriksministeren hadde krav på å bli underrettet om mine samtaler med slektninger og venner, men jeg hadde ingen grunn til å ta imot noen bebreidelse fra hans side, så meget mer, som saken hørte under Kirkedepartementet, ikke under Innenriksdepartementet. Dermed gikk jeg. Jeg hørte Quislings latter bak meg.

Men det var ikke meget igjen av meg, da jeg kom ned på mitt kontor. Jeg kunne umulig ha vært mer skuffet og nedslått. Min aksjon var totalt mislykket. Og jeg var overbevist om, at en strid mellom riksstyret og kirken ville være til den største ulykke for landet. Men jeg var også bitter over at Terboven her hadde lurt Quisling og hadde satt ham i en umulig posisjon. Det var en ganske utålelig tanke, at Terboven hadde fått istand denne kirkestriden, for å anvende den til å svekke Quislings stilling og umuliggjøre ham i Berlins øyne, nettopp som Quisling overtok regjeringsledelsen. Og det kunne aldri komme noe godt ut av den strid, som nå skulle ta sin begynnelse. Det var med tungt hjerte jeg ringte til bispegården og meddelte biskop Støren, at min aksjon var mislykket og at biskopene nå måtte regne med at deres avskjedsansøkninger ville bli innvilget. Det ble stille en stund på den andre siden av tråden, så kom biskop Størens stemme tilbake. Han takket meg på biskopenes vegne for mitt forsøk og bad meg huske, at biskopenes tilbud fremdeles sto fast. Denne sluttbemerkningen, som avsluttet min forgjeves aksjon, refererte jeg senere på dagen for Quisling. Jeg gjentar den her ennå en gang.

Quisling var bundet

Det varte ikke lenge før Skancke kom inn på mitt kontor. Han meddelte meg, at Quisling hadde gitt Hagelin en skarp overhøvling for hans opptreden og spurte, om Hagelin hadde oppsøkt meg. Det hadde han ikke. Skancke hadde oppfattet Quisling, som han var temmelig bekymret over den situasjon som nå var oppstått. Men samtidig hadde Quisling meddelt ham, at han var bundet av Terbovens bestemte krav om, at prestene nå skulle settes ettertrykkelig på plass og at biskopene skulle få sin avskjed. Det var derfor ingen vei tilbake.»

Så vidt sendemann Størens beretning. Det er vel noe tvilsomt hvilken vekt en skal legge på den, men en kan sikkerlig gå ut fra at den gjengir situasjonen dengang slik Støren oppfattet den og at hendelsesforløpet er overensstemmende med de faktiske kjennsgjæringer. Personlig skulle jeg imidlertid tro at Støren er blitt ført bak lyset når det gjelder bispenes ønske om å komme til en ordning. Jeg skulle anta at biskop Berggrav har ført både sine kolleger og Støren bak lyset, idet han slett ikke ønsket noen fredelig løsning på den strid han selv med vitende og vilje hadde fremkalt.

12. Karl Seeland om presteskabet

Hvorledes sto det så egentlig til blant det presteskap som fant å burde stille seg i opposisjon til statskirken og Nasjonal Samling på vegne av moral og kristendom.

Om det har den ikke ukjente Karl Seeland skrevet en artikkel i FOLK OG LAND, som jeg her gir noen utdrag av:

«I sin berømte bok 'To kirkehøvdinger' har den fromme og kloke professor Karl Vold summert kirkens stilling før krigen på side 11 således:

'Derfor har det alltid harmet meg dypt og gjort meg dyp sorg å se de skader som kirken har lidt under, være vidne til fusket, usannheten, hykleriet, ærgjerrigheten, forfengeligheiten, maktsyken og ikke minst til 'den pastorale missunnelse (indivia pastoralis)' etc. som har rådet innen kirken. Av kjærlighet til kirken er jeg blitt noe av en kirkerefser. Verkbyllen måtte trykkes ut.'

Slik så det altså ut blant disse såkalte 'Guds tjenere' før krigen. Men professor Vold fortsetter videre om tiden under og etter krigen:

'Ikke minst kunne jeg la være å sørge over det grenseløse hat innen kirken og blant en ikke liten del av kirkens prester, som hersket under og etter krigen, alt det spionvesen, det angiveri, det ryktsmederi, det svartebørsvesen o.s.v. som eksisterte også blant kirkens folk og de kristne. Jeg kunne ikke dele dette helvetessvarte hat, skjønt jeg var en så avgjort nasjonal og mot nazismen. Men under krigen tiet jeg.'

Det er interessant å legge merke til at selv en så uforferdet og selvstendig personlighet som Vold måtte gi disse konsesjoner til propagandaen og hatet. For han visste naturligvis, som den klartseende mann han var, at medlemmene i Nasjonal Samling ikke sto tilbake for ham eller noen annen når det gjaldt nasjonalisme. Og at dette med «nazisme» bare var et propagandaord fostret av det hat og den misunnelse han tidligere gikk til angrep på.

Seeland minner så om at sogneprest Conrad Bonnevie Svendsen på et Olsokstevne i Trøgstad i 1945 ga uttrykk for innstillingen også blant prester i disse bevingede ord: «Under krigen var vi alle nødt til å leve mer eller mindre som banditter. Jeg var selv nødt til å late den alminnelige moral være suspendert en stund.» Det hører med til historien at han høstet kraftig bifall for foredraget.

Og Seeland fortsetter:

«Det meget kristelige blad VART LAND plumpet ut med at «Kirkefronten under krigen fant seg nødsaget til å suspendere de 10 Guds bud».

Så ser man hvor dypt Guds ord er forankret hos denne front og dette kristelige blad. Kan man da undres over at ingen respekterer mere disse som forkynner en gudsyndelse og en kristendom så fjern fra ethvert begrep om kristendom som Bibelen forteller menneskene.

Det er ikke engang alminnelig borgerlig moral de forfekter, men forbryterske foretagende, som de forsyner med geistlig nimbus og gir utseende av

Bakgrunnen for hyrdebrevet var provokasjonen presten i Trondheim fikk istand ved å arrangere en høymesse nummer to i Nidaros domkirke. Som påskudd brukte han at festgudstjenesten ikke hadde hatt nattverd. Hvis denne hans opptreden hadde vært sindig og sanndru, så må domkirkens menighet også første påskedag ha to høymesser.

Dette triste misbruk av nattverden 1. februar har fått oss til å se nærmere på hvordan det forholder seg med sindigheten og sanndruheten i andre forbindelser i denne sak. Og med et særdeles nedslående resultat.

19. mars kl. 19.30 bragte London radio på norsk en lengre beretning om et møte på Oslo slott hvortil dr. Eivind Berggrav var innkalt. Tilstede var ministerpresidenten, to høye statsembetsmenn og to sekretærer.

Londons referat var selvfølgelig tendensiøst, på flere punkter var det feilaktig, men inneholdt samtidig flere ting som bare kunde føres tilbake til en av de tilstedeværende personer som kilde. Under de foreliggende omstendigheter kunde denne kilde ikke godt være andre enn hr. Berggrav selv.

Da forbindelse med fienden er en alvorlig sak fikk statspolitiet i oppdrag å avhøre hr. Berggrav for å bringe på det rene til hvem han hadde gitt referat fra dette møte. Vi har hr. Berggravs forklaring liggende foran oss. Opplest og vedtatt. Underskrevet av Eivind Berggrav.

Dette er hr. Berggravs første usannhet i denne sak.

Han ble spurt om det ikke kunne være at han hadde nevnt møtet i et privat brev.

Han innrømmet da at han hadde «nevnt» møtet i et brev til biskop Støren.

Dette er herr Berggravs annen usannhet.

På spørsmål om han hadde skrevet et lignende brev til andre, svarte han: Det er utelukket.

Dette er hr. Berggravs tredje usannhet.

Han blev foreholdt at det på Sørlandet sirkulerte gjennomslag av et brev fra ham, hvori han beretter om det omhandlede møte. Han blev spurt om han kanskje hadde sendt gjennomslag av brevet til Støren, også til andre. Han innrømmet da at han hadde sendt gjennomslag til de biskoper som hadde deltatt i det siste møte i Oslo. På spørsmål om det var sendt gjennomslag av brevet til andre enn de tidligere biskoper, svarte han: Nei, ikke tale om.

Dette er hr. Berggravs fjerde usannhet.

Han blev spurt om hvordan han pleide å signere brevene til biskopene. Han svarte at når det gjaldt gjennomslag skrev han «E. B.» med rød blyant.

Til slutt bemerket hr. Berggrav at hvis det sirkulerte slike brev på Sørlandet så måtte det være brevet til Maroni som var kommet på avveier.

Dette er hr. Berggravs femte usannhet.

Hva hr. Berggrav ikke visste var at politiet hadde bevis mot ham. På vårt bord ligger i skrivende stund det fellende brev.

Det er et gjennomslag datert 3. mars 1942. Konvolutten er poststemplet Oslo samme dag, og adressen er skrevet med hr. Berggravs egen hånd. Brevet inneholder en utførlig rapport om møtet på slottet, er på to tett maskinskrevne ark, og er signert med rød blyant «E.B.».

Dette brev viser at hr. Berggrav langt fra har nøyet seg med bare å «nevne» møtet på slottet. Han har gitt et meget utførlig referat. Det fore-

liggende gjennomslag er signert på den måte han selv oppgir å ha brukt i brevene til biskopene. Men dette eksemplar kan ihvertfall ikke være bestemt for biskop Støren, idet Støren omtales i tredje person. Brevet beviser videre at hr. Berggrav, til tross for sin nektelse, ihvertfall i dette tilfelle har sendt skriftlig rapport også til en person som ikke er biskop. Ikke engang geistlig.

I det utfordrende hyrdebrev skrev hr. Berggrav:

«Å være ordets forkynner, menighetens tilsynsmann og prestenes sjelesørger, er og blir mitt kall.» Han ønsker fortsatt å spille en rolle som åndelig veileder. Men samtidig avgir han falsk forklaring for politiet, og tilstår, som en alminnelig forbryter, bare det han ved bevisførselen ikke ser seg i stand til lenger å benekte. Hans åndelige førerskap er en avgrunn av hykleri.

Tilfellet Berggrav har almen interesse. Det viser med sørgelig klarhet at den som av maktsyke eller av politiske grunner slår inn på uredelighet, stadig innvikler seg i større uredeligheter. Til slutt må selv en bisp gripe til direkte løgn for å dekke sine manøvrer. Og allikevel blir han avslørt.

Det har gått hurtig ned ad bakke fra uredeligheten med nattverden i Trondheim til hr. Berggravs uredelighet og usannferdighet under politiforhør i Oslo.

Han har gjort som fariseerne på Kristi tid. Han har bundet bører som er tunge å bære for menneskene, men selv rører han dem ikke med en finger. Han pålegger menighetene å være sindige og sanndru, bekjempe all ubesindighet og all løgn og alt hat. Men selv egger han til hat og ubesindighet. Selv er han kommet langt bort fra sannheten.

Det er på tide at det norske kirkefolk får øynene opp for at det bare er brikker i det spill kirkens tidligere ledere drev for å beholde sin verdslige makt. Nu får den norske kirke vise hva der fremdeles bor i den av sannhet.»

16. Domprost Hygens tvilsomme rolle

Efter at biskopene hadde nedlagt sine embeder fulgte som nevnt storparten av prestene i deres spor — tildels under sterkt press. Hvorledes dette foregikk gir et åpent brev av 13. april 1942 fra minister *Fuglesang* til domprost Johannes Hygen (gjengitt i F. F.) beskjed om. Det heter i dette åpne brev:

«Lørdag 4. april blev det i henhold til Deres egen forklaring for statspolitiet holdt et møte av 77 prester fra Oslo og Aker i Markus Menighetshus. Det fremgår av Deres forklaring at De ikke selv ante hvem som innkalte til dette møte. Det var på forhånd av en eller annen anonym person bragt løpesedler rundt på dørene til de angjeldende prester, og De fikk selv en sådan løpeseddel. På grunnlag av en slik anonym innkalling møter De så opp og tar ledelsen av møtet. De forklarer videre at De blev gjort oppmerksom på at det lå en anonym pakke nede ved vinduet, utenpåskrevet: Herr sokneprest Hygen. Da De åpnet pakken, viste det seg at den inneholdt en bunke eksemplarer av et anonymt oppsett med overskriften 'Kirkens grunn'. Og De

leste så dette oppsett opp for de forsamlede prester, og forsamlingen blev så, under Deres ledelse, enig om å lese det anonyme oppsett opp i kirkene påskedags formiddag.

Enn videre forklarer De at det i den samme mystiske pakke også lå en erklæring gående ut på at prestene nedlegger sine embeder. Av hele forholdet, slik De har forklart det, framgår det med tydelighet at De ikke selv ante hvem som hadde avfattet denne erklæring. Også denne erklæring var altså i sitt utspring fullkommen anonym. Under Deres ledelse blev like fullt erklæringen underskrevet av de forsamlede prester med undtagelse av én.

Herr domprost Hygen — Denne Deres forklaring foranlediget meg til å gjenkalle i erindringen enkelte av Deres uttalelser under det møte De var innkalt til hos Ministerpresidenten den 3. mars i år. Under dette møte framholdt De at De for Deres vedkommende ikke var fiendtlig innstillet overfor NS eller Tyskland. De pekte tvertimot på den kjennsgjerning at De allerede under forrige verdenskrig hadde lagt et tydelig tyskvennlig sinnelag for dagen.

De framholdt videre at De for Deres vedkommende i sin tid hadde vært innstillet for NS selv om det i den senere tid var forekommet enkelte ting som gjorde at De ikke nå kunde ta direkte standpunkt for NS. På spørsmål om hvorfor De ikke kunde ta klart standpunkt, hadde De forskjellige innvendinger. Da det så blev skåret gjennom disse innvendinger og De blev direkte spurt om hvorvidt De var redd for herr Berggrav, svarte De at når De skulde være ærlig: 'Ja'. De ønsket dog ikke å komme inn på de nærmere årsaker til Deres frykt.

Under Deres møte med Ministerpresidenten lovte De videre at De skulde gjøre hva De kunde for å skape forsoning i den strid som var oppstått i kirken og for å få prestene til å stille seg lojale til statsmaktene, likesom De forsikret at De selv vilde være lojal. Da det ble anført for Dem eksempler på den måte hvorpå enkelte geistlige hadde opptrådt mot NS, uttrykte De Deres avstandtagen og forferdelse over sådanne foreteelser.

Herr domprost Hygen — hvordan kan De forklare Deres ovennevnte uttalelse under Deres sammenkomst med Ministerpresidenten med den kjennsgjerning at De den 4. april overtar ledelsen av et anonymt innkalt prestemøte i Oslo, at De på dette prestemøte leste opp et oppsett 'Kirkens grunn', et oppsett som i hele sin form og innhold er et opprørsskrift rettet mot statens ledelse og stridende mot landets lover, at De foranlediget at dette skrift leses opp i kirkene påskedag, at De foranlediget at samtlige unntatt en av de forsamlede prester undertegner en erklæring hvis opphav De ikke kjenner om å nedlegge sine embeder?

Er det fremdeles frykten som driver Dem?

Etter Deres uttalelser under den nevnte sammenkomst med ministerpresidenten, hvor jeg selv var tilstede, hadde jeg ventet, herr domprost, at De var mann nok til åpent å hevde og å trekke konsekvensene av det standpunkt De der gav uttrykk for.

Herr domprost Hygen, jeg er skuffet over Deres holdning både som mann og som kristen.»

Når det ellers gjaldt prestenes nedleggelse av sine embeder, så understreket Kirkedepartementet (FRITT FOLK 13.4. 1942):

«Å nedlegge sitt embete i statskirken uten å ha fått innvilget avskjed, er en rettsstridig handling og derfor ugyldig. Ingen har lov til å forlate sitt embete før han har fått behørig avskjed. De prester som ønsker å avslutte sin prestegjerning må søke avskjed på vanlig måte.»

Meningen med dette var vel å understreke at å forlate sitt embede uten å ha søkt og fått avskjed måtte bli å betrakte som en streikeaksjon med de følger dette måtte innebære. Jfr. melkestreiken i Oslo m.v. Men det ble naturligvis et slag i luften eftersom de tyske myndigheter jo hadde gitt forsikring om at embedsnedleggelsene ikke vill bli behandlet som en streikeaksjon.

17. Anslag mot statskirken

I et skriv av 14. april 1942 til Ministerpresidenten anfører Kirkedepartementet bl. a. at

«Hensikten med denne bispeaksjon var rimeligvis å sette departementet i en tvangssituasjon slik at dette overfor Ministerpresidenten måtte se seg nødt til å foreslå Statskirken oppløst og innkalle et kirkemøte som fikk i oppdrag å gi kirken selvstyre. Derved vilde biskoper og presteskap innenfor en fri folkekirke kunne fortsette sin aksjon mot staten.»

Ellers heter det at

«Det må dessverre antas at denne aksjon som faller sammen med aksjonen blant skolens folk, er bestilt fra London. Aksjonen følges også med en enestående interesse av London radio som kommenterer de enkelte begivenheter meget inngående.»

Det ble nødvendig for de norske myndigheter, som ikkes hadde tenkt på å oppgi statskirken, å skaffe prester til erstatning for de streikende. Og 7. april 1942 vedtok Ministerpresidenten en rekke lover og bestemmelser i den anledning:

1. Lov om adgang til utnevning av misjonsprester, norsk-amerikanske prester og kvalifiserte legmenn uten teologisk embedseksamen til geistlige embeder.
2. Lov om utnevning av biskoper i den norske kirke.
3. Resolusjon om reglement for «kirkelige rådsmøter».
4. Lov om nedleggelse av Agder bispestol. Overføring av Vest-Agder til Stavanger bispedømme og opprettelse av et nytt Skien bispedømme med bispesete i Skien.

Når det gjaldt de kirkelige rådsmøter så vedtok ministerpresidenten (Se FRITT FOLK 13.4. 1942) nedenstående resolusjon og reglement for det nyopprettede kirkelige rådsmøte som trer istedenfor det tidligere bispe-møte og vil bli et forum hvor stat og kirke møtes så fremtidige friksjoner kan unngås.

Det kirkelige rådsmøtes virkeområde er fastlagt ved følgende bestemmelser:

«1) Kirkelig rådsmøte består av kirkens biskoper plus Ministerpresidenten, Kirkeministeren og kirkeavdelingens ekspedisjonssjef, og trer istedenfor bispe-møtet etter resolusjonen av 30. november 1934.

2) Møtet som forberedes og innkalles av Kirkedepartementet holdes i regelen hvert år, eller så ofte Ministerpresidenten og kirkeministeren finner det nødvendig. Det har ikke som formål å fatte vedtak i kirkelige saker, men mer å få anledning til åpne, fortrolige meningsutvekslinger til gjensidig orientering.

3) Møtet ledes av Ministerpresidenten. Når denne ikke er tilstede av kirke-ministeren. Når bispekollegiet avholder separatkonferanser ledes disse av Oslo biskop.

4) Møtet antar sekretær som etter særskilt tilkallelse er tilstede i selve møtene. Under helt lukkede samvær fungerer kirkeavdelingens ekspedisjons-sjef som møtets sekretær.»

18. Nye forhandlinger

I tiden fra juni til august 1942 ble det ellers drevet en rekke forhandlinger om en bileggelse av striden. Det var lederne av «Kristent samråd», professor Hallesby og domprost Hygen, som førte forhandlingene på vegne av kirkeopposisjonen.

Det første fredsforslag kom fra biskop *Kvasnes*, som foreslo at Berggrav skulle få et teologisk professorat ved Universitetet, at Maroni skulle gå av etter loven om aldersgrense, og at biskopene *Fleischer*, *Hille*, *Krohn-Hansen* og *Skagestad* skulle gjeninntre i sine respektive embeder. Den geistlige sympatistreik skulle opphøre automatisk når forhandlerne var blitt enige.

Hygen og Hallesby erklærte at de var glad «over det forsøk som fra departementets side her er gjort for å oppnå fred og forsoning innen kirken», men etter foretatt undersøkelse måtte de meddele at «de biskoper som var å treffe» ikke under noen omstendigheter ville oppta «forhandlinger på kirkens vegne så lenge biskop Berggrav stilles i en særstilling».

Berggrav var således viktigere enn den kristendom og den kirke en var så bekymret for.

I august opptrådte på vegne av det kristne legfolk kirkesanger *Lothe* i *Lindås* som meglingsmann. Etter konferanser med minister *Skancke* og med domprost Hygen la han frem følgende skriv for departementet:

«Det norske legfolk ser med bedrøvelse at det brygger opp til enno skarpere kirkestrid. Den alt overveiende del av det norske legfolk er av den mening at det nå må forsøkes å komme til en forsoning og forståelse i denne strid til gagn for den norske kirke og det norske folk.

Vi legfolk er oppmerksom på og verdsetter det Nasjonal Samling har sagt i sitt program om kristendommens grunnverdier og at det intet legges i veien for Guds ords forkynnelse, sakramentenenes forvaltning og annet kirkelig arbeide.

Vi ønsker nå inderlig en bileggelse av striden, men ikke på et hvilket som helst grunnlag.

I oppropet til Norges prester, menighetsråd og menigheter av juli 1942 blir det sagt at det er et ufravikelig krav at de avsatte biskoper skal være med i forhandlingene med departementet. Vi støtter dette krav og ber om at biskop Berggrav frigis, men vi krever ikke at han skal være leder av forhandlingene.

Fører forhandlingene til et positivt resultat, må herr Berggrav få beholde lønn og tittel og overdras vitenskapelig eller pedagogisk arbeide om han ikke ønsker å inntre i statsarbeide. De avsatte bisper innsettes i sine embeter, likeså de avsatte prester.»

Det er jo en noe eiendommelig uttrykksmåte å tale om «de avsatte» biskoper og prester når det faktiske forhold jo var at de hadde avsatt seg selv.

«Når dette og en del andre ting, som nærmere vil bli presisert på et eventuelt foreløpig konferansemøte, blir ført til et positivt resultat vil vi legfolk kreve kirkestriden avblåst og prestene gjeninntre i sine embeter.

Man skal hermed be det ærede departement foranledige nedsatt en foreløpig nevnd som kan oppta innledende konferanser.

Gjenpart av dette brev er sendt herr domprost Hygen med anmodning om at han foranlediger nedsatt en nevnd på 3 mann, som snarest møter i departementet til en foreløpig konferanse.

I håp om at denne konferanse kan finne et grunnlag for videre forhandling som kan føre til et positivt resultat, vil vi be Kirkens Herre om å legge sin velsignelse til, så alt må vendes til det gode for Norges kirke og det norske folk.»

Minister *Skancke* gikk med på deltagelse fra kirkedepartementets side i disse forhandlinger og i det forhandlingsmøte som ble avholdt i kirke-departementet 15. august deltok også ministeren selv. Etter en lengre samtale ble det satt opp og undertegnet følgende dokument:

«Efter forslag fra kirkesanger *Lothe* anmodes domprost Hygen og professor Hallesby av kirkedepartementet om å møte til en foreløpig konferanse om muligheten av å oppta forhandlinger i kirkestriden.

Lørdag den 15. august møttes minister *Skancke* og ekspedisjonssjef *Feyling*, domprost Hygen, professor Hallesby og kirkesanger *Lothe* i kirke-departementet.

Efter en del forhandlinger enedes man om å foreslå at forhandlinger mellom partene opptas på følgende vilkår:

1) Forhandlingene føres på regjeringens vegne av minister *Skancke* og ekspedisjonssjef *Feyling*, på kirkens vegne av alle de fratrådte biskoper: Berggrav, Maroni, Hille, *Fleischer*, *Krohn-Hansen* og *Skagestad*.

2) Berggrav frigis ubetinget og straks.

3) Forhandlingene skal være helt fri, dvs. at ingen av partene på forhånd er bundet til noe vilkår eller bestemt resultat.

4) Begge parter har under forhandlingene anledning til å tilkalle som konsulenter de menn man ønsker.»

Det ble fra minister Skanckes side uttrykkelig presisert at dette måtte sees som et forslag, som måtte forelegges ministerpresidenten og at det også var rimelig at det ble konferert med Reichskommissar Terboven. Så her kommer påny Terbovens rolle i kirkestriden frem.

21. august møtte Hygen igjen i kirkedepartementet, denne gang sammen med H. E. Wisløff, idet Hallesby hadde forfall.

Kirkeministeren meddelte dem at regjeringsmøte dagen før hadde behandlet saken angående frigivelse av Berggrav og innkalling av de fratrådte biskoper til forhandlinger med departementet. Saken var også forelagt Reichskommissar Terboven. Det var i regjeringen stemning for å få en avspenning i kirkesituasjonen, men ikke for enhver pris. En fant at det var en meget tvilsom sak slik uten videre å frigi Berggrav, sette forhandlinger igang og så kanskje få disse avbrutt straks dersom de fratrådte biskoper ikke ville anerkjenne den nasjonale regjering som landets lovlige regjering. Regjeringens medlemmer ønsket å tenke nærmere over saken, men fant at det burde fremskaffes noen garantier angående stillingen til regjeringen før forhandlinger settes igang.

Domprost Hygen uttalte at han ikke fant det urimelig at professor Hallesby ble anmodet om på vegne av «den tidligere kirkeledelse» å avgi en erklæring om deres stilling til statsaktene den 21. september 1940 og 1. februar 1942.

I henhold til denne uttalelse anmodet kirkedepartementet Hallesby om å avgi en slik erklæring (i skriv datert 21. august). Hallesby hevdet imidlertid at han ikke kunne avgi noen slik erklæring. Den måtte avgis av de fratrådte biskoper, også av Berggrav. Hallesby og Hygen ønsket at ministeren skulle utvirke at de fikk en samtale med Berggrav.

19. Regjeringen godtar nytt forslag

Da myndighetene ikke var villige til å fortsette forhandlingene uten at det i en eller annen form ble gitt uttrykk for at kirken ville opptre lojalt overfor regjeringen, regnet en nå med at det hele var gått i stå.

Stor var derfor forbauselsen da *tyskeren* SS-Hauptsturmführer Wagner dukket opp i kirkedepartementet og avleverte følgende forslag til erklæring oppsatt av Hallesby og Hygen og datert 25. august 1942:

«Efter anmodning av kirkedepartementet gjennom professor Hallesby og domprost Hygen skal undertegnede i anledning av eventuell forhandling mellom kirken og det nåværende statsstyre uttale følgende:

Ifølge Luther tar kirken ikke standpunkt mot noen statsform untatt tyranniet. Dermed vil Luther ha sagt at kirken skal holde seg utenfor politikken, men at den må protestere mot den tyranniske statsform, fordi denne prinsipielt fratar statens borgeres deres gudgitte rett til å handle efter sin overbevisning innenfor lovens ramme.

Vår kirke vil også på dette punkt følge sin lutherske bekjennelse og holde kirken utenfor politikken. Den anerkjenner og samarbeider med enhver statsform som anerkjenner kirkens rett til å leve sitt liv og gjøre sin gjerning efter Guds ord og kirkens bekjennelse og som anerkjenner kirkens rett til å være statens samvittighet, ved å verge folkets samvittighetsfrihet og rettsikkerhet. Derfor vil vår kirke anerkjenne også vårt nåværende statsstyre såfremt dette vil anerkjenne kirkens nettopp nevnte gudgitte rett.

Vi presiserer hva vi ved tidligere anledninger har uttalt offentlig at vår opposisjon mot det nåværende statsstyre ikke er av politisk art, men er utelukkende kirkelig motivert.»

Denne erklæring ble så forelagt regjeringen, som med noen mindre endringer gikk med på den. Blir denne erklæring undertegnet av de fratrådte biskoper vil det automatisk medføre at Berggrav blir satt i frihet og at forhandlinger mellom partene settes i gang, ble det erklært.

Kirkedepartementet meddelte også Hygen at ministeren hadde utvirket at Hygen, Hallesby og en eller to av de fratrådte biskoper fikk anledning til personlig å forelegge erklæringen for Berggrav.

20. Forkaster sitt eget forslag!

Nå skjedde imidlertid det pussige at de fratrådte biskoper, minus Berggrav, holdt et møte i Oslo sammen med Hallesby og Hygen, som selv hadde utarbeidet forslaget til erklæring og — forkastet det!

Det var ikke underlig at kirkedepartementet i sitt svarskriv til de geistlige herrer anførte følgende:

«Departementet finner det uforståelig at herrene i sitt svarskriv henviser til dokumentet av 15. august d.å. som inneholder avtalen med herrene Hallesby og Hygen om det forslag som skulle forelegges for regjeringen til mulig godtagelse, mens svaret helt forbigår det av de samme herrer Hallesby og Hygen utarbeidede og gjennom Hauptsturmführer Wagner hertil innleverte forslag av 25. august d.å.

De nevnte herrer var ved oppsettingen av dette deres eget forslag av 25. august på forhånd kjent med at regjeringen hadde godtatt forslaget av 15. august med undtagelse av punkt 2, idet regjeringen vel kunne gå med på å frigi herr Berggrav, men fant å måtte betinge seg en erklæring avgitt først fra den kirkelige opposisjons side om at den anerkjente den sittende regjering. Under samtalen 15. august hvor omhandlede dokument ble oppsatt, presiserte forøvrig kirkeministeren sterkt at han for å føre slike forhandlinger måtte ha en plattform å stå på, nemlig godkjennelse av den sittende regjering på

hvis vegne han skulle forhandle. Forhandlingene har da også etter 25. august nettopp dreiet seg om å finne en form for en slik erklæring, hva herrerne Hallesby og Hygens på egen hånd oppsatte forannevnte forslag av 25. august selv avgir det beste bevis på.»

Dermed ebbet da forhandlingene ut og kirkestriden med all dens uhygge gikk videre.

21. Redegjørelser fra kirkestyrelsen

26. februar 1943 bringer FRITT FOLK denne «redegjørelse fra kirkestyrelsen»:

«På det kirkelige rådsmøte på Oslo slott den 27. januar d.å. ble det trukket opp retningslinjer for den videre behandling av de kirkelige problemer.

Det politiske skille i vårt folk i dag har en mindre klistet av geistlige og religiøse ledere også søkt gjort gjeldende innen kirken. Kronen på verket i dette politiske spill med kirken ble satt da de fratrådte biskoper i juli f.å. oppnevnte en midlertidig kirkeledelse. Denne har siden forsøkt å få istand en organisert opposisjon og et illojalt forhold til kirke- og statsstyre i hver eneste menighet i vårt land.

Ved en hensynsløs propaganda har man i politisk hensikt søkt å lure de religiøse sekter i vårt folk til å tro at Nasjonal Samlings maktovertagelse har bragt kristendommens beståen i vårt folk i fare. I sin tale til det norske folk den 1. februar d.å. gav Ministerpresidenten påny klar beskjed om at hverken partiet eller statsstyret omgås med tanker om å motarbeide kristendommen. Tvert imot blev det uttalt at kristendommen i vårt folk skal vernes.

Det viser seg no mer og mer at store deler av vårt folk reagerer overfor denne politiske misbruk av kirke og kristendom. En rekke av kirkens prester fortsetter også sitt arbeid som før, uberørt av all propaganda og påtrykk.

Dermed er også kirkestyrelsens retningslinjer for den videre behandling av de kirkelige problemer gitt. Kirkedepartementet vil se det som sin hovedoppgave å vareta de lojale presters og det lojale kirkefolks interesser.

Det norske kirkefolk er no i begrep med å forstå at den virkelige fare for kristendom og kirke er en bolsjevikisk seier i den pågående krig og at det beste vern mot faren fra øst er et samlet folk om Vidkun Quisling som sin fører.»

12. mai 1943 bringer FRITT FOLK en ny redegjørelse fra kirkestyrelsen:

«Det skal være enkelte prester som finner interesse i såvel offentlig som privat å gi uttrykk for at den norske kirke ikke lenger er statskirke og at de derfor ikke har plikt til å rette seg etter kirkelovgivningen og at de ikke lenger har noe med kirkedepartementet å gjøre.

Det virkelige forhold er følgende:

Ifølge grunnloven og den kirkelige lovgivning er den norske kirke en statskirke. Kirkens organisasjon kan forandres av den lovgivende myndighet i landet. Den øverste forvaltningsmyndighet i kirkelige saker skjer gjennom Kirkedepartementet.

Noen forandring er ikke inntrådt i disse forhold. Den norske kirke er fremdeles statskirke. Det er forøvrig utenkelig at det norske folk skulle ønske religionsundervisningen fjernet fra våre skoler. Religionsundervisningen i våre barneskoler er som kjent en konsekvens av vår statskirkeordning etter grunnlovens § 2. De prester som f.t. arbeider på å gjøre vår kirke til en slags frikirke har således neppe den norske folkevilje bak seg.

I sin tale til det norske folk den 1. februar uttalte Ministerpresidenten bl.a.: 'Meningen med Nasjonal Samlings programpost: Kristendommens grunnverdier vernes, er at selve kristendommen i vårt folk skal vernes. Nasjonal Samlings programpost gir den norske kirke garanti for at Guds ord skal forkynnes purt og rent og sakramentene forvaltes rettelig.»

22. Ekspedisjonssjef Feylings oversikt

Ellers ga ekspedisjonssjef Sigmund Feyling, sjefen for kirkeavdelingen i Kirke- og Undervisningsdepartementet, som forøvrig selv var prest i den norske kirke, en oversikt over kirkestriden i en brosjyre «Kirkens stilling i dag», datert februar 1943. Jeg gjengir av den bl. a.:

«Kirkens stilling i dag er for så vidt den samme som i 1814. I Grunnlovens § 2 heter det: 'Den evangelisk-lutherske religion *forblir* statens offentlige religion. De innvånere som bekjenner seg til den, er forpliktet til å oppdra sine barn i samme.' Når det heter *forblir*, så vil det si at det hadde vært slik før også. Det hadde vært slik like fra reformasjonen. Da 97% av det norske folk bekjenner seg til den evangelisk-lutherske religion, så er den alt overveiende del av vårt folk forpliktet til å oppdra sine barn i den lutherske tro. Det vil m.a.o. si at vårt folk i over 100 år har hatt en grunnlovsforpliktet kristen barneoppdragelse.

At den evangelisk-lutherske religion er statens offentlige religion, er et annet uttrykk for at Den norske kirke er en *statskirke*. Denne kirketradisjon i vårt folk er over 400 år gammel. *Staten* har dermed plikt til å opprettholde og støtte kirken og sørge for at den vernes mot inngrep og forstyrrelser. For kirken medfører den grunnlovsfestede statskirkeordning, at staten alene har retten til å gi *lover* for kirken. Den *øverste forvaltningsmyndighet* i kirkelige saker utøves av Kongen (nå Ministerpresidenten). Han er etter Grunnlovens § 16 den øverste myndighet i *alle* kirkelige saker.

De kirkelige saker behandles av Kirkedepartementets kirkeavdeling og forvaltningsavdeling. Ifølge norsk kirkerett er Kirkedepartementet statskirkens øverste styre.

Hvert bispedømme styres av en biskop. Biskopen har den øverste kirkelige myndighet i bispedømmet. Før Kirkedepartementet fatter beslutning i en rekke kirkelige saker, skal biskopene ha anledning til å uttale seg. Men hver-

ken en biskop eller samtlige biskoper kan tilta seg myndighet over *hele* kirken. Det kan i vårt land ikke *forhandles* mellom stat og kirke. Det kan ikke inngås noe konkordat mellom stat og kirke.

Når vi vanligvis taler om kirken så mener vi det *religiøse* kirkebegrep, kirken som omfatter alle som forenes i den kristne tro. Men kirken i denne betydning er usynlig og kan ikke gjøres til gjenstand for kirkerettens bestemmelser. Det er først når kirken opptrer som en organisasjon, hos oss altså som statskirke, at vi har å gjøre med et *kirkerettslig* kirkebegrep.

Den norske statskirke er ingen biskopkirke. Det foreligger klare bestemmelser om biskopenes myndighet i kirken. Det har derfor ingen gyldig rettsvirkning om 5 biskoper skulle ville finne på å oppløse forholdet mellom stat og kirke. Langt mindre har 5 avskjedigede biskoper noen anledning til å foreta seg et slikt skritt, slik som gjort av 5 av de tidligere biskoper i juli i år, da den såkalte 'midlertidige kirkeledelse' ble oppnevnt. Ifølge norsk kirkerett kan ikke 5 avskjedigede biskoper forhandle med staten på vegne av kirken. Staten kan i tilfelle kun forhandle med en *opposisjon* innen Statskirken.

Nasjonal Samling og dermed det sittende statsstyres forhold til kirken er klart uttalt i Ministerpresidentens rundskriv til presteskapet i Den norske kirke av 26. februar 1942. I dette skriv uttaler Ministerpresidenten: 'Det er min og den nasjonale regjeringens hensikt, etter grunnloven å håndheve og beskytte den evangelisk-lutherske religion, slik at kirken skal ha full frihet til å forkynde Guds ord for vårt folk og utføre sitt sosiale arbeide.'

Hadde de fratrådte biskoper og andre kjente menn innen kirken forstått sin tid og kirkens norske time, så hadde vi i dag ikke hatt en opposisjonsfront i kirken og et kirkeskip som tumler omkring på politikkens stormpiskede hav.

At Europa i dag er i støpeskjeen er vel alle enige om, *hvor uenige* en ellers kan være i mange ting. Hvilket utfall enn den pågående krig får, så er enhver som følger noenlunde med, klar over at den gamle tingenes orden *før* krigen aldri kommer igjen.

Det tales om at det er *kirkestrid* i Norge. Ja, at det er *religionsforfølgelse* i gang. Til disse insinuasjoner er det ganske rolig og frimodig å svare: Nasjonal Samling og det sittende styre vedkjenner seg ikke å være i strid med kirken. Parti og stat har ingen som helst interesse av å bekjempe kirken. De kjenner f.t. bare en kamp: *kampen for det norske folks framtid*. Men den som direkte eller indirekte gir seg inn på å motarbeide parti og stat i deres nyreisningsarbeid i dag, vil bli skjøvet til side i tur og orden, selv om det også skulde ramme biskoper og prester.

Dessverre har også noen av kirkens menn latt seg forlede til å slutte seg til en opposisjonsfront innen det norske folk mot parti og statsstyre. Ikke få av skolens folk har også sluttet opp om denne front. *Her* ligger den enkle årsak til at det siden februar i år er avskjediget vel 40 geistlige embetsmenn, og at myndighetene har sett seg nødt til å påby noen av disse å fraflytte sine tidligere embetsdistrikter. Enkelte har en inntil videre også måttet pålegge meldeplikt for politiet. Disse disiplinære inngrep har intet med kamp mot kirke eller religion å gjøre, men er et rettssamfunns naturlige reaksjon overfor lovovertrødelse, streik og sabotasje.

Blir en først klar over at en i Norge i de to siste år *har stått og står* overfor et forsøk på å spille skolens og kirkens folk ut mot parti og stat, vil en også måtte medgi at myndighetene har vist stor moderasjon (mange mener *altfor stor*) i behandlingen av opposisjonen i kirken.

Når en flat stein en solvarm sommerdag hurtig snus om, kreker det fram mange slags rare troll som ikke liker lys og sol. De løper til alle kanter for å komme i skjul under en ny stein.

Liberalismen, demokratiet og folkefronten ble den 25. september 1940 hjemløse i Norge. Det gjaldt å stikke seg unna et steds for å kunne eksistere som en front mot det nye og for å oppebie en engelsk landgang i Norge.

Det må innrømmes at det var en lurt anlagt taktikk som fikk lederne av den politiske kampfront i det norske folk til å stikke under kirkens og skolens paraply og forsøke i religionens navn å spille de religiøst interesserte kretser i vårt folk ut mot partiet og den nasjonale regjering. Taktikken bestod i først å alarmere *presteskapet* ved å hevde at *kirkens orden var i fare*, og så alarmere *den religiøst innstillede del av folket* ved å hevde at *kristendommen var i fare*. Skremselspropagandaen ble satt i gang og hensikten med den er for en ikke liten del oppnådd.

Denne *misbruk av religion og kirken*, er både bestilt og ledet fra London. Derfor har også London radio fulgt aksjonen innen kirke og skole med enestående interesse og kommentert de enkelte begivenheter inngående.

Den 'norska kristna fronten' som visse svenske aviser har yndet å kalle opposisjonen mot NS og statsstyret i Norge, ble forsøkt dannet like etter 25. september 1940.

Det store møte i Calmeyergatens misjonshus og dannelsen av komitéen 'Kristent Samråd', må sees som et ledd i disse bestrebelser for å konsolidere de religiøst interesserte kretser av vårt folk i mot det nye styre. Komitéen 'Kristent Samråd' skulde representere kirken, dissenterkirkene og de frivillige kristelige organisasjoner. Senere har denne komité opptrådt med vesentlig de samme menn under nye navn, først 'Kirkens Samråd' og endelig 'den midlertidige kirkeledelse'.

Jeg vil gjerne så sterkt som mulig få presisere at da som tidligere anført, vår kirke er grunnlovfestet som en statskirke, så kan disse ledere av kirkekonflikten ikke representere *kirken*. De kan kun representere *opposisjonen* innen kirken.

En av de fremste ledere innen opposisjonen har uttalt at det var meningen å sette kirkekampen i gang med en gang høsten 1940. Samme leder uttalte at en ikke kunne anerkjenne oppnevningen av de konstituerte statsråder.

Om noen av de daværende biskoper var uenig i den anvendte taktikk, får stå hen, men sikkert er det at de offisielt iallfall opptrådte solidarisk ved å unnlate å søke kontakt og samarbeid med kirkestatsråden og Kirkedepartementet og henlegge kirkelige drøftelser til Oslo bispegård. Det var med andre ord et klart forsøk på å styrke bispemakten på Kirkedepartementets bekostning. Disse forsøk avviste departementet ved å henvise til gjeldende kirkelovgivning hvor biskopenes myndighetsområde nøye er fastlagt. Den myndighet som kirkelovgivningen tillegger biskopene, har Kirkedepartementet til enhver tid respektert.

Departementets skriv til biskopene i anledning biskopenes myndighet i kirken, fikk biskopene til å henvende seg direkte til presteskap og menighets-

råd og hevde at kirkens orden var i fare. I virkeligheten var det bare bispe-makten som var i fare.

Det ble i denne tid gjort åpenbare forsøk på å *trosse* Kirkedepartementets bestemmelser. Vår Frelses kirke i Oslo ble nektet benyttet av NSUF til en morgenandakt en søndag høsten 1941. Da departementet overensstemmende med gjeldende bestemmelser grep inn og bestemte at kirken *skulle* overlates NSUF ble det skreket opp om brudd på kirkens orden. Det alvorligste sabotasjeforsøk forekom i Trondheim hvor domprosten forsøkte å hindre festgudstjenesten i Domkirken i anledning Ministerpresidentens tiltredelse søndag 1. februar i år. Da det ikke gikk å *hindre* festgudstjenesten, ble det av domprosten lagt en ny høymessegudstjeneste i Domkirken. Dette tvang myndighetene til å gripe inn. Her var virkelig kirkens orden i fare. Den politiske konkurransegudstjeneste ble nektet avholdt og domprosten avsatt.

I samme måned fant opposisjonen innen kirken og skolen hverandre i en fellesaksjon mot Lov om nasjonal ungdomstjeneste. Den 14. februar sendte bispekollegiet med tilslutning av dissenterkirkene, de frivillige kristne organisasjoner og begge de teologiske fakulteter, et protestskriv mot loven til ministrene Skancke og Stang. Protestskrivet ble som propagandaskriv sendt så å si inn i hvert eneste hjem i Norge. Meningen var at det skulde slå til alarm. Av samme grunn ble skrevet også opplest i en rekke kirker. I de kommende uker mottok departementet haugevis av opprop fra forskremte menighetsråd, menighetsmøter, foreldremøter og fra enkeltmennsker fra det hele land. Nå hadde en da virkelig oppnådd å få folk til å tro at kristendommen var i fare.

Neste fase i opposisjonens forsøk på å spille den religiøst interesserte del av vårt folk ut mot partiet og statsstyret, skjedde den 24. februar, da samtlige 7 biskoper i skriv til kirkeministeren meddeler under henvisning til festgudstjenesten i Nidaros domkirke at de 'nedlegger sine embeter'. Biskopenes embetsnedleggelse er altså egentlig en protest mot Quislings tiltredelse som Ministerpresident. Biskopenes lettsindige spill med kirken framgår tydelig av at de oppholdt seg i Oslo bispegård i 3 dager for å forhandle om denne embetsnedleggelse og om den 'nød' de mente kirken var i, uten at kirkeministeren ante at de var i Oslo, og uten at de oppsøkte ham for å drøfte denne kirkens påståtte nød.

Sannheten var at kirken ikke var i nød. Kristendommen *var* ikke i fare. Kirkedepartementet hadde ikke gjort noe forsøk på å gripe inn i kirkens lære eller forkynnelse eller brutt kirkelovgivningen.

Ministerpresidenten tok biskopenes embetsnedleggelse til følge og gav dem avskjed. Kirkedepartementet fikk bispeembetene foreløpig bestyrt på annen måte. Opposisjonens ledelse svarte med å avfatte kampskrivet «Kirkens grunn», og gav signalet til prestene om å følge biskopene og 'nedlegge sine embeter'. Første påskedag ble besluttet anvendt til dette felttog mot statsstyret.

I juli var fem av de forhenværende biskoper samlet i Oslo og erklærte kirken løst fra staten og oppnevnte en 'midlertidig kirkeledelse'. Denne såkalte 'kirkeledelse' sendte den 26. juli et lengre rundskriv til de fratrådte biskoper, presteskaper og menighetsrådene, hvor de oppfordret de avskjedigede biskoper og prester til å trosse regjeringens bestemmelse og gå inn i sine stillinger igjen.

Tar en i betraktning at det her ble gjort forsøk på å forandre landets statsforfatning, et forhold som rammes av straffeloven og at opposisjonen til-siktet å skape kaos i kirkån, så vil *ettertidens dom* sikkert bli at regjering og departement opptrådte meget moderat overfor denne opprørsaksjon mot det sittende styre.

Kirkedepartementet har gjentatte ganger forgjeves forsøkt å få forhandlinger i gang og konflikten bilagt. Disse forhandlingsforsøk har på ny vist at det ikke dreier seg om *kirkelige* problemer, men om en partitagen i opposisjonen mot NS og det sittende styre.

De siste måneder har vært kostbare måneder for Den norske kirke. Det har lyktes for kirkeopposisjonens ledelse å få ødelagt verdier for kirken som det vil ta år å vinne tilbake. Enkelte ting som er ødelagt, er dessverre uopprettelig.

Den nye folkeskolelov knesetter på ny den gamle tradisjon at en prest skal være medlem av skolestyret. Denne oppnevning har de fungerende biskoper nettopp foretatt. Men hva gjør prestene? I steden for å glede seg over at det nye styre gir kirken anledning til å gjøre seg gjeldende i skolens anliggender, så nekter en hel rekke av dem å motta oppnevning, en nektelse som *kan* føre til at kirkens prester mister dette samarbeid med skolens folk, et samarbeid som har vært til utbytte og glede for begge parter.

Partiets ledelse og regjeringen har vært meget velvillig innstillet overfor kirken. De har ønsket å gi kirken en stor plass innenfor rammen av den nye tid. Jeg har gang på gang betonet dette faktum både i tale og skrift. Det har vært kirkens norske time. Men kirkens ledende menn var lettsindige nok til å ta standpunkt mot NS og den nasjonale regjering og forsøke å konsolidere hele kirkefolket i en samlet opposisjonsfront. Det er et faktum at London og Moskva betrakter kirke- og skolefronten i Norge som en alliert *front*. Det må påregnes at denne kirkens holdning skader kirken og sliter på den velvilje som før var så lett å spore så vel hos Parti som regjering.

Dersom kirkens folk fortsetter å benytte kirken som en operasjonsbasis for å motarbeide det sittende styre, så kan de få oppleve at moderasjonens tid også tar slutt. Men da har de ingen grunn til å tale om forfølgelse om tålmodigheten en dag tar slutt og deres kirkepolitiske spill blir slått overende.

Det er for øvrig tegn som tyder på at det jevne folk utover landet begynner å gå trett av prestenes streikeaksjoner og den kunstige kirkestrid. Mange fornuftige mennesker innser at det legges ingen hindringer i veien for forkynnelsen av Guds ord. Selv de avskjedigede prester får anledning til å forkynne Guds ord så meget de vil.

Framover våren og sommeren har religiøst forskremte mennesker fylt kirken mens prestene har lest opp protestskriv mot statsstyret og holdt avskjedsprekener både 3 og 4 ganger i løpet av noen måneder. Men på tross av at over 600 prester har 'lagt ned sine embeter' og nekter å utføre en rekke embetsplikter, bl.a. å foreta lysning og vigsel, møte fram i skolestyre-, fattigstyre- og vergerådsmøter og på andre måter handler stikk i strid med gjeldende bestemmelser, så er til dato ikke en eneste prest 'satt inn' på foranledning av norske myndigheter. Ettertiden vil måte vedgå at det her fra myndighetenes side er opptrådt ytterst moderat overfor de streikende prester. Embetsnedleggelsen som er gjort til et samvittighetsspørsmål for prestene, er

nemlig ikke noe annet enn det som før var så velkjent under betegnelsen *streik*.

Det kommer nå meldinger om at kirkesøkningen mange steder går tilbake for opposisjonens prester. For på ny å stimulere kirkesøkningen er det gjort forsøk på å opplese nye tendensiøse skriv i kirkene, deriblant en slags 'hyrdebrev' fra de avskjedigede biskoper. Men folk blir en gang trett av å komme til kirken for å få tilfredsstillet sin sensasjonstrang. Når det gjelder sensasjonstrang, så vet våre forlystelsesetablissementer at det må varierende og stadig mer nervepirrende kost til. Folk er kresne og kravfulle slik.

Den overveiende del av det norske folk har vel heller ikke noen videre lyst til å gi slipp på vår over 400 år gamle statskirke og følge opposisjonens ledere ut på et høyst usikkert frikirkeeventyr.

Så kan det hende at en god dag sitter den vante lille flokk tilbake i kirken. Det er de som kommer til kirken søndag formiddag for å møte Gud. Da tør det hende at også prestene må gå tilbake til dagsordnen: *å forkynne Guds ord*. Men da vil det heller ikke være noen kirkekonflikt mer. *Når kirken ser det som sin oppgave under det til enhver tid sittende styre å forkynne evangeliet for det norske folk, da er konflikten løst.*

Da blir det kanskje anledning til å komme på talefot med kirkens ledende menn om kirkens plass og oppgaver innenfor den nye tid.

Den nye tid trenger kirken. Den trenger en kirke som forkynner kirkens gamle evangelium for det norske folk i *norsk innføling og norsk form*. En kirke som setter opp sitt arbeidsprogram under mottoet: *kristendom og norskdom*.

Ekspedisjonssjef Feyling avsluttet brosjyren med på ny å gjengi Quislings uttalelser om Nasjonal Samlings forhold til kirke og kristendom fra talen 1. februar 1943. Jeg har gjengitt dem foran.

23. Opprop fra de nye biskoper

6. desember 1943 trykker FRITT FOLK dette opprop «Til den norske kirkes menigheter» fra de nye biskoper:

«Den norske kirkes biskoper, samlet til det tredje kirkelige rådsmøte, nytter høvet til å sende en hilsen til våre menigheter med ønske om nåde og fred fra Gud vår far og Herren Jesus Kristus.

Takket være først og fremst Guds godhet og overbærenhet med vårt folk i denne skjebnetid og dernest den store interesse vårt riksstyre har lagt for dagen overfor vår kirke, i forståelse av dens betydning for vårt folk og den enkelte, kan Guds ord forkynnes fritt og uhindret og vårt folk beholde sin kristelige forsamlingsrett. Dette burde fylle alle kristne med glede og takk.

Likevel fortsetter den ødeleggende kirkestrid, med streik og sabotasje, selv om den i den seinere tid synes å ha antatt noe roligere former. Som vi også ved tidligere høve har pekt på kan vi ikke innse at denne strid er kristelig begrunnet. Det evangelium de lojale prester forkynner er jo det

samme gamle korsets evangelium som våre ortodokse brødre i den andre leiren tidligere stod vakt om. Og hva det nye styres holdning til kirke og kristendom angår, skulde det være tilstrekkelig å minne om programposten om at kristendommens grunnverdier skal vernes om. Meningen med denne paragraf har Ministerpresidenten seinest gitt uttrykk for i sin tale 1. februar i år, hvor han bl.a. uttalte: «Meningen med denne programpost er at selve kristendommen i vårt folk skal vernes. Nasjonal Samlings program gir den norske kirke garanti for at Guds ord skal forkynnes rent og sakramentene forvaltes rettelig.» Kirkestriden er derfor ikke noen kirkestrid i ordets egentlige betydning, men en politisk strid som i beste fall skyldes en misforståelse fra det andre hold. — De lojale prester står like fast på Guds ord som de illojale, og deres samvittighet er likeså våken som hos de andre. I tro på Vår Herre og Frelser Jesus Kristus og i tillit til at det ovenfor nevnte løfte om å verne kristendom og kirke vil bli håndhevet, er det vi har tatt vårt standpunkt og stilt oss til tjeneste for vår kirke i denne avgjørende tid.

Det er vår inderlige bønn at denne strid som kan bli skjebnesvanger for vårt folks og vår kirkes framtid, snart må opphøre og at alle som er blitt synkervet av politiske sympatier og antipatier, må få øye på den store fare som truer vårt folk og vår kirke fra bolsjevisme og gudløshet og reise seg til kamp mot disse makter før det er for sent.

Alle byggende krefter i vårt folk som har slått ring om vår kirke og dens tjenere i denne brytningstid, vil vi bringe vår varmeste takk og oppfordring til fortsatt og øket oppslutning om deres gudstjenester og øvrige arbeid.

Må Gud signe vårt folk og vår kirke og føre dem frelst gjennom alle farer, og må han signe vårt riksstyre og kirkestyre i deres store og ansvarsfulle gjerning.

Oslo, den 3. desember 1943

Lars Frøyland, Ludvig Daae Zwiilmeyer, O. J. B. Kvasnes, J. E. Sivertsen, H. O. Hagen, Einar Lothe, P. Blessing Dahle, Sig. Haga, A. M. Olay.»

24. Geistligheten og NS-medlemmene

Når det gjelder de streikende geistlige herrers noe eiendommelige omgang med kjennsgjæringer og sannheter, kan det ha sin interesse å se litt nærmere på hvorledes deres kirke opptrådte overfor NS-medlemmer under okkupasjonen. I et skriv av 12. juni 1941 skriver biskopene således denne temmelig hyklerske betraktning i et svar til prester og menighetsråd på endel stillede spørsmål:

«Det blir spurt om hvor og hvordan det kan være skjedd at menighetsmedlemmer (av politiske årsaker) er blitt 'frosset' ut av nattverdssamfundet og av kirkens gudstjenester, slik at menighetsrådene burde ta seg av forholdet.

Det er ikke til biskopene kommet inn noen besværing over slik 'utfrysning' (!) — Enkelte steder i vårt land opplever vi i dag — slik som departementet sier det — et trist faktum av spaltning i folket, og dette kommer da også til å prege det personlige omgangsliv, foreningsliv osv.

I de floker som denne spaltning kan føre opp i, har menighetsrådene som sådanne ikke noen adgang til å gripe inn. Heller ikke prestene kan gripe inn i de frivillige organisasjoners indre forhold — uten på rent sjelesørgerisk vis, når anledning byr seg. Det lar seg i det hele tatt ikke gjøre å gi noen konkret anvisning om hva en i hvert tilfelle kan gjøre, ut over dette at vi i alt må være kjærlighetens tjenere(!) også når menneskelige motsetninger ikke kan eller skal forties eller tilsløres.»

Jeg skal ikke her komme inn på det sørgelige faktum at mange av prestene direkte deltok i et voldelig motstandsarbeide, som også direkte eller indirekte innbefattet drap og farlige sabotasjehandlinger. Enkelte misbrukte også kirkene i denne sammenheng. Tross alt gjaldt vel denne direkte deltagelse i og tilskyndelse til vold bare et mindretall av de prester som nedla sine embeder. Og mange av dem slet vel også med samvittighetskvaler. Foran meg har jeg liggende et personlig brev fra en prest i Gudbrandsdalen, som skriver til en av de prester som satte kristendommens bud høyere enn politikkens og Berggravs. Brevet er skrevet i 1946 og det heter blant annet:

«Vi måtte ha hårde hjerter for å holde ut. Isfronten var i sin tid nødvendig for å berge titusener, hundretusener fra å la seg forføre(!) Det var det eneste som skremte utallige fra å gi etter for fristelsen(!) Dette er det eneste som vi kan forsvare isfronten med overfor Gud.»

Og biskop Berggrav som ikke kjente til noen isfront i juni 1941 skriver i sin «Folkedommen over NS» i mai 1945 at:

«— noen kristne ikke ville fryse NS ut. Vi som tok en annen stilling hadde også overveiet spørsmålet. Vi hadde overveiet det på kristelig grunn.»

Det er forståelig at denne høyst kristelige prelat i samme skrift klarer å prestere følgende: «Svikets og løgnens menn hadde ikke krav på sannhet av oss».

Prost Brigit Hope spør da også med rette i sitt skrift «Kirken og Rettsoppgjøret»:

«Er dette Jesu ånd? Der var folk på hans tid som til en viss grad inntok en lignende holdning som NS i våre dager. Det var tollerne, den romerske okkupasjonsmakts håndlangere. Derfor ble de også hundset og hatet, skilt ut fra det gode selskap, lagt på is av det nasjonale parti, fariseerne.

Hvordan stilte Herren seg til disse utstøtte? Han var i lag med dem, var gjest hos dem, åt og drakk sammen med dem. Derfor fikk han også det stempel på seg: Tolder- og syndervenn.»

Og den mangfoldige domprost Hygen, som selv spilte slik en underlig rolle i kirkestriden, fant i et innlegg i AFTENPOSTEN 21. juni 1945 grunn til å benekte hårdnakket det som biskop Berggrav selv medga i

sin «Folkedommen over NS», at mange NS-medlemmer ble frosset ut av kirken under okkupasjonen. Han slo fast at «Som ventelig var fantes det ikke fnugg av sannhet i beskyldningene.»

Det var sannelig ikke uten grunn at Quisling efterlyste det kristne sinnelag hos disse politiserende prelater med de hårde hjerter.

Det var ellers ikke bare biskop Berggrav av de streikende prester som fant grunn til å forherlige kirkestriden i bøker etter 1945 og herunder naturligvis også å smede NS-medlemmene og andre. Spesielt var de naturligvis ute etter de kolleger som ikke hadde nedlagt sine embeder. I første rekke nevner jeg blant disse meget ukristelige skrifter H. S. Christies «Den norske kirke i kamp».

Nå skal det imidlertid medgis at Christie og de andre geistlige skribenter etter mai 1945 i sin ukristelige holdning bare fulgte de gjeninnsatte biskopers eksempel. De suspenderte straks de prester som var blitt stående i statskirken og de sendte ut et slags nytt hyrdebrev til prestene og menighetene hvori de forsvarte aksjonen mot de ikke-streikende kolleger. Og det etter at de noen dager i forveien hadde sendt en hilsen ut over landet, hvori det het:

«Det som umiddelbart brøt fram i seierens time var ikke hoveren, ikke hat, ikke hevntrang. Det som brøt fram var den storsinnede godhet og fellesglede. Vi hadde råd til å glemme. Vi var fri, ikke bare fra vold og trykk, men også fra småsinn og trangbrystethet.»

Det var denne «storsinnede godhet» som blant annet foranlediget biskop Berggrav til ikke bare å skrive den uhyggelige «Folkedommen over NS», men til blant annet å sende ut et telegram 12. mai 1945 til de prester som nå igjen overtok de nedlagte embeder og i dette telegram blant annet å anføre:

«Rundskriv om oprensning blant kirkens tjenestemenn blir sendt snarest, men prest og lovlig menighetsråd bør straks sørge for at NS-medlemmer og andre åpenbare svikere eller medløpere ikke fungerer i nogen kirkens tjeneste.»

Et rystende eksempel på den etterkrigspolitikken som biskop Berggrav og hans dystre følge slo inn på i 1945 og som biskopene kalte for «storsinnet godhet», var f. eks. en hendelse i Sande i Vestfold, hvor en gammel lærer og klokke, som ikke hadde bøyet seg for parolene, men ellers ingen politikk bedrev under okkupasjonen fikk føle denne «godheten». Han var en dypt kristelig mann og da den gamle mannen etter okkupasjonens slutt ville gå til alters ble han prompte slept ut av — presten og menighetsrådets formann!

I motsetning til denne «storsinnede godhet» som moralens og sannhetens voktere med biskop Berggrav i spissen demonstrerte både under okkupasjonen og etterpå, tør man da kanskje stille opp den holdning NS-myndighetene og NS-medlemmene inntok. Quisling og hans regjering

nektet altså å la kirken seile sin egen sjø etter å ha brutt med staten. Han og hans kirkeminister forsøkte å holde restene sammen i en statskirke, som vel ikke hadde lojale prester nok til å fylle alle stillinger, og som derfor måtte ta i bruk også skikkede legmenn uten teologisk embeds-eksamen, men som likevel forkynte Guds ord purt og rent og forvaltet sakramentene rettelig, slik de nye biskoper slo fast i det foran gjengitte opprop.

25. De enkelte NS-medlemmer og kristendommen

Hva partiets enkeltmedlemmer angår, så stillet jo de seg — som folk innen alle andre partier både før og etter okkupasjonen — forskjellig til religion og kristendom. Det er naturligvis sant at det i tråd med den nasjonalromantiske bølge og svermeriet for forfedrenes kultur og tro, spesielt da blant de unge, ble lekt med tanker om gjenopplivelse av den gamle førkristne religion. Men noe virkelig seriøst innhold var det neppe i denne lek. Og på den annen side er det en kjennsgjerning at store deler av partiets medlemmer var religiøse naturer med grunnfast kristentro. Det sier seg da også selv at slik måte det være ettersom en rekke prester helt fra partiets første stund hadde spilt en stor rolle. Også en rekke av partiets ledende menn hadde gjennom avstamning tilknytning til landets geistlighet, ikke minst Quisling selv.

Denne sterke tilknytning til kristendommen ga seg blant annet utslag i at folk etter å ha blitt frosset ut av prester og menigheter dannet en egen organisasjon som de kalte KRISTEN SAMLING.

Opprinnelig var det vel Kirkedepartementet under professor Skanckes ledelse som ga støtet til opprettelsen av organisasjonen. Det kom jo stadig klager til departementet over den behandling NS-medlemmer fikk i de forskjellige menigheter, om hvorledes de direkte ble frosset ut, noe biskop Berggrav selv altså medgir og forsvarer. Departementet ba en av de prester som var medlem av Nasjonal Samling om å ta seg av disse som ble frosset ut og han arrangerte da møter for disse. Det hører med til historien at den prest som tok på seg denne oppgave senere ble injuriert på det groveste i boken til Christie.

Sammenkomstene førte imidlertid til at det ble stiftet en egen organisasjon som altså ble kalt KRISTEN SAMLING, en organisasjon som faktisk eksisterer den dag i dag.

Hva denne organisasjon var, berettet dens daværende formann, grosserer Holter, om i en samtale med FRITT FOLK (21. mai 1943). Det heter i bladets gjengivelse:

«I forbindelse med det forestående årsmøte i Kristen Samling, som avholdes i Oslo 2. og 3. juni (Kristi Himmelfartsdag), har vi hatt en samtale med foreningens formann, grosserer Holter.

— Vil De fortelle oss litt om hva Kristen Samling egentlig er?

— Kristen Samling er helt enkelt et fellesskap av forskjellige kristne som står sympatisk overfor den nye tid. I Kristen Samling er der intet medlemskap og den er altså ingen kristelig organisasjon. Heller ikke er den noe politisk organ.

— Det er altså ikke bare medlemmer av NS som har sluttet seg til Kristen Samling?

— Nei, det er også mange som ikke står i partiet og som overhodet ikke deltar i politikken som har sluttet seg til oss. De ser det store og positive i tiden og i den oppgave som ligger i selve navnet, altså en samling av kristne fra alle landets kanter.

— Hvor lenge er det siden Kristen Samling ble stiftet?

— Vi har i år vårt 3dje årsmøte. Det var til å begynne med en liten og beskjeden forsamling som møttes. Men Kristen Samling har vokset raskt, og med veksten motet og tilliten til framtiden. Der er no flere byer hvor folk treffes regelmessig i Kristen Samling til kristelige møter.

— Hvordan pleier disse møter å legges an?

— De lokale møtene holdes som vanlige kristelige møter med andakt, salmesang, taler og musikk. Vi har også holdt vitne- og bønnemøter. Årsstevnene holdes i forbindelse med en gudstjeneste i en av byens kirker. I år vil det bli gudstjeneste Kristi Himmelfartsdag i Vår Frelsers kirke, hvor biskopen pene Frøyland og Dagfinn Zwilgmeyer vil tale. Om ettermiddagen onsdag og torsdag blir det møter med andakt, foredrag om kristelige emner av kjente kvinner og menn og musikalsk underholdning.

— Hvordan stiller det seg med reisetilattelse for stevnedeltagerne?

— Utenbys stevnedeltakere må henvende seg til stedets lagfører for å få reisetilattelse.

— Hva er så målet framover?

— At norske kvinner og menn kan møtes i forståelse og fordragelighet til vern om de kristne grunnverdier og i lojalitet mot det styre som er oss gitt. Det er også vårt mål å være med og bevare den norske kirke og føre den frelst gjennom tidens storm.»

En annen av Kristens Samlings kjente personligheter fra dengang har ellers under pseudonymet Sandra Sand fortalt om Kristen Samling i en liten trykksak.

Hun forteller at Quisling selv hadde gitt tillatelse til å stifte Kristen Samling, men han hadde understreket at den måtte være absolutt upolitisk. Hun skildrer, som formannen, hvorledes møtene var lagt opp, og skriver så blant annet:

«Det viste seg snart for et sterkt behov det dengang var hos folket vårt, nettopp for slike samlinger. Fra fjern og nær, fra nord og syd, fra vest og øst i hele vårt vidstrakte land kom mennesker for å delta i Kristens Samlings stevner. Først og fremst alle de forfulgte og utstøtte, kristne NS-folk som var frosset ut av prester, forstandere og menighet, så de ikke lenger orket å møte opp blant sine kristne brødre og søstre, som de ofte over en menneskealder hadde hatt kristent fellesskap med. Ja, enkelte hadde til og

med opplevet å bli nektet sakramentet når de kom frem til alterringen. Så hadde vi alle de nøytrale kristne, de som ikke tok noe politisk standpunkt under okkupasjonen og som følte seg vel iblant oss, hvor Kristi gode kjærlighetsånd var forblitt uforandret — for alle mennesker i vårt land.

Når man tenker tilbake på det hatets og hevners evangelium som efterhånden øket mere og mere iblant de kristne i landet og som ble kirkefrontens frukter, kan man forstå hvilken velsignelse og nåde fra Gud de sjeler fikk del i for tid og evighet, som våget å føle sin egen samvittighets røst.»

26. Hva oppnådde så geistligheten for sin statskirke?

Hva tjente så den norske geistlighet med biskop Berggrav i spissen på dette at de lot sine formodede plikter som statstjenestemenn i en stat som forlenget var gått under og hvis prester bare levet sitt eget liv i det fremmede, gå foran sine plikter som kristne? Det er riktig nok at de prester som drev politisk hets fra pretestolene klarte å fylle sine kirker til trengsel. Men, som prost Hope skriver i sitt foran nevnte skrift:

«— Hva var det som øvet sådan tiltrekningskraft? Var det en ny begeistringens ånd som var gytt ut over dem, så de med glød og varme bar fram budskapet om Guds nåde i Kristus, og budet fra Ham om å være gode mot hverandre og elske alle, også fienden? Og var det også sådanne frukter forkynnelsen bar?»

De overfylte kirker ble det da også hurtig slutt med fra mai 1945. Skjønt selv det meget kristelige DAGBLADET en kortere tid også deltok med teologiske innlegg. Således skriver en innsender i dette blad i juni 1945:

«Barrabas var ingen forbryter. Han var en opprører og det er noe ganske annet. Hans land var besatt av romerne — slik som vi i over 5 år har vært besatt av tyskerne. Det var således ikke det ringeste rart i at det undertrykte folk gjerne ville ha en sådan kjempejøsning friggitt, og det er bare beklagelig at en sådan patriot i århundreder har fått et ettermåle som stor og stygg forbryter.»

Det er ellers nærliggende å trekke en sammenligning mellom kirkens holdning til statsstyrelsen i det okkuperte Norge og kirkens holdning efter verdenskrigen til statsstyrelsen. Som man vil ha sett foran fikk Berggrav startet kirkestriden på basis av påstander om hva Nasjonal Samling — stikk i strid med det partiets program sa — aktet å gjøre. Da regjeringen nylig slapp løs den fri abort over det norske folk, var det én biskop som nedla sitt embede, men ikke en eneste biskop eller prest gjorde felles sak med ham. Han gjorde da heller ikke, i motsetning til Berggrav noe forsøk på å starte en kirkestrid med sikte på å bryte med statskirken.

Man skulle tro at kristendommens grunnverdier var mere truet av abortloven enn av skumle hensikter okkupasjonstidens midlertidige statsledelse måtte ha hatt, i strid med sitt program.

Det kunne ellers kanskje være en idé å bedømme den kirkestrid Berggrav satte igang under okkupasjonen med de synspunkter på sann kristendom som sogneprest Arne Sand gjør gjeldende i en preken trykket i AFTENPOSTEN 8. april 1978. Det heter i denne bl. a.:

«Det er mange av fårene som er alene, som har fått en ensomhet de ikke ønsker. Et feiltrinn kan være nok. De er ikke lenger velkomne i hjorden. Jesu menighet på jorden har mange ganger oppført seg slik at noen ble tvunget utenfor. Jesus forlot de 99 og gikk ut for å lete, for å være hos disse 'sorte' får. Han fant hva han søkte. Det var et risikabelt foretagende. Det gikk galt med den gode hyrden, men han hadde gjort det som var Guds vilje.»

Det er vel naturlig for oss som ble rammet av også denne såkalte kristelige fordømmelse å spørre om biskop Berggrav og hans store følge av geistlige og kristelige legmenn fulgte disse retningslinjer.

27. Arbeidet med ny salmebok

Når jeg ellers omtaler Nasjonal Samlings forhold til kirken, så bør det vel nevnes at kirkeminister Skancke slett ikke bare var opptatt av strid med de politiserende bisper og deres geistlige følge. Det er tidligere nevnt at han også fikk øket bevilgningene til kirken og fikk øket kristendomsundervisningen i skolene. Det bør vel også nevnes at han tok initiativet til å få utarbeidet en ny salmebok. Om dette skriver AFTENPOSTEN i sitt nr. 63 for 1942:

«Chefen for Kirkedepartementet, minister Skancke, meddeler:

— Kirkedepartementet har gitt sokneprest Dagfinn Zwiilmeyer i oppdrag å utarbeide 'utkast til norsk salmebok'.

Spørsmålet om revisjon av Landstads salmebok av 1869 blev i 1906 tatt op av departementet etter at det fra flere hold var innkommet ønsker om det. Ved kgl. res. av 23. september 1908 blev det overdratt til stiftsprost Gustav Jensen å utarbeide en revidert utgave av Landstads salmebok. I 1915 fremla stiftsprosten sitt «Forslag til en revidert salmebok for den norske kirke, som blev utgitt i trykken og holdt til salg i bokhandelen. Departementet utbad seg deretter rikets biskopers uttalelse om de fant at tiden nu var inn til å gjennomføre en endelig revisjon av Landstads salmebok og i bekræftende fall om de antok at det av stiftsprost Jensen utarbeidede utkast burde legges til grunn for revisjonen.

Etter å ha mottatt biskopenes erklæringer lot departementet stiftsprost Jensens utkast bedømme av en komité bestående av biskop J. Tandberg som

formann, sokneprestene J. A. Barstad, J. H. H. Brochmann og A. Hovden, overlærer Th. Caspari og fru Bretteville-Jensen.

I sin innstilling av 1918 bemerket denne komité blandt annet at den hadde i utkastet funnet et med stor omhyggelighet utført salmebokarbeide, et sådant som vilde bli vår kirke til glede og velsignelse. Komitéen fremhevet imidlertid at den anså en bearbeidelse nødvendig og fremkom med en del bemerkninger og forslag, og fremla et «Forslag til omarbeidelse av M. B. Landstads kirkesalmebok» som blev utgitt i trykken.

Komitéens forslag blev forelagt rikets biskoper, med undtagelse av Oslo biskop (Tandberg var formann i komitéen), hvorefter de fleste av dem tilrådet at forslaget blev autorisert til salmebok. Komitéens innstilling og dens salmebokutkast blev deretter av departementet forelagt stiftsprost Gustav Jensen, som i den anledning fremkom med forskjellige bemerkninger ved komitéens arbeide. Stiftsprostens bemerkninger blev igjen forelagt komitéen, og etter gjentatte forhandlinger mellom disse, innsendte stiftsprosten et forslag til endelig redaksjon av den reviderte salmebok.

Det foreliggende utkast blev deretter ved kgl. res. av 8. oktober 1920 autorisert. Ved nevnte resolusjon blev Kirkedepartementet bemyndiget til å samtykke i at det under utkastets trykning foretas mindre vesentlige endringer.

De etterfølgende forhandlinger og konferanser som komitéen hadde, medførte at det blev foretatt så store forandringer ved utkastet, at departementet antok at det savnet adgang til å godkjenne disse forhold i henhold til forannevnte resolusjon hvorfor disse blev godkjent ved kgl. res. av 15. februar 1924.

Landstads reviderte inneholder 456 salmer fra Landstad. Dessuten 34 salmer som bare stod i Hauges salmebok. De andre blev tatt inn som helt nye salmer. Av Landstads reviderte's 886 salmer er 203 på nynorsk.

De nye rettskrivningene gjorde det vanskelig med salmebokens rettskrivning. Først hadde man rettskrivningen fra 1907. Den måtte stiftsprost Gustav Jensen ha for øie, så kom rettskrivningen av 1917. Den måtte salmebokkomitéen forsøke å ta noe hensyn til.

Om stiftsprost Gustav Jensens salmebokrevisjon uttaler Michael Hertzberg «at under en uhildet betraktning må man uttale at det sviktet for Gustav Jensen ... men det tragiske ved salmeboken var også noe annet. Den oversteg hans evner. Jeg tror dette bør erkjennes — og sies uten omsvøp.»

— Når arbeidet mislyktes for Gustav Jensen, var vel grunnen den at han selv ikke var salmedikter. Riktignok prøvde han selv å skrive salmer. Noen av dem er også virkelig gode. Men han manglet «ånden, med gnisten som tender, med vingefang som løfter».

Revisjonen av «gamle Landstad» slukte altså ikke mindre enn 16 år, og blev også en meget kostbar affære for det offentlige. Den vesentligste feil ved Landstads reviderte er dog vel egentlig at den som de forrige i alt for sterk grad bygget på oversatt salmestoff og gav alt for liten plass for norsk salmediktning. Denne feil bør nu gjøres om igjen. Det kan vel ikke f.t. finnes noen mer skikket mann til å påta seg denne oppgave enn den lovende unge salmedikter sokneprest Zwilgmeyer. Hans salmer er blitt rosende omtalt i pressen, med det første utgir han en større avhandling om «Den norske salme» på Stenersens forlag.

Den nye salmebok bør gi et fyldig utvalg av vår rike norske salmeskatt fra eldre og nyere tid og selvsagt også mest mulig beholde «kjernesalmene» i det oversatte salmestoff i Landstads reviderte. Boken bør ikke ha over 900 salmenummer. Nynorske salmer må stå i et rimelig forhold til salmer på bokmål, iallfall ikke under 200 salmenummer. I enkelte tilfelle bør det overveies å la avtrykke samme salme i begge målføre.

Når utkastet foreligger ferdig, vil det på vanlig måte bli forelagt de kirkelege myndigheter til uttalelse før departementet tar endelig standpunkt til det.»

Jeg opplevde forøvrig selv en pussig hendelse i forbindelse med overgangen til Landstads reviderte salmebok. Det måtte være i 1924 eller 1925 at det skulle avgjøres av menigheten i Vinger (Kongsvinger) om man skulle gå over til den nye salmebok eller beholde Landstads gamle. Sogneprest H. Devold var en ivrig tilhenger av å beholde den gamle og i tiden forut for avstemningen i kirken var det en livlig meningsutveksling i HEDEMARKENS AMTSTIDENDE, hvor jeg var redaksjonssekretær. Avstemningen skulle finne sted en søndag efter gudstjenesten og lørdagen før bragte bladet et innlegg av Theodor Caspari, som altså selv hadde vært med i komitéen og naturlig nok gikk inn for den nye salmebok. Devold fikk altså ingen anledning til å svare på dette siste inlegget. I kirken anbefalte han menigheten å stemme på den gamle salmebok. Han sluttet innlegget med å folde hendene og si: «Så legger jeg da saken trygt i Guds hånd, men de som har skrevet mot meg skal jeg klare selv!».

IV. Nasjonal Samling og skolen

1. Dagens strid om skolepolitikken

Mens jeg arbeidet med dette bind om okkupasjonstidens kulturkamp ble jeg plutselig stillet ansikt til ansikt med gammel strid fra dengang i ny og moderne form. Det har neppe gått noen hus forbi at det råder sterk strid om norsk skolepolitikk og at myndighetene — dvs. våre partipolitikere — neppe har hatt noen heldig hånd når det gjelder å skape en seriøst arbeidende skole til beste både for den oppvoksende ungdom og for samfunnet som helhet. Resultatet kan man da også direkte avlese i de oppløsningstendenser man finner hos en meget stor del av dagens ungdom, som i første rekke synes å mangle karakter og disiplin.

I august 1976 kom da nettopp skolepolitikken til å komme i forgrunnen i en strid mellom høyreføreren Erling Norvik og arbeiderpartiføreren Reiulf Steen. Norvik trakk i fjernsynet frem sitt og Høyres nye syn på den skolepolitikk som føres og som Høyre forsåvidt selv har vært med-skyldig i. Det høyreformannen sa var i korthet, slik bl. a. DRAMMENS TIDENDE gjengir det, «at menneskene nå engang er forskjellige hva anlegg og interesse angår, at undervisningen bør utformes slik at alle kan få det maksimale ut av sine evner og anlegg, og at man derfor kanskje burde foreta en differensiering etter kunnskapsnivået i visse fag».

Og bladet fortsetter i sin leder om saken «Tanken på et system med måling av kunnskaper og prestasjoner får formann Steen til å fare opp og rope apartheid! Forsåvidt ikke overraskende. Nedvurderingen av kunnskaper og kunnskapstilegnelse går som en rød tråd gjennom Arbeiderpartiets skolepolitiske opplegg de siste tiår. Betegnelsen 'kunnskapsskole' er i sosialistisk terminologi blitt nærmest et skjellsord. Det å kunne, det bør betraktes som noe asosialt. Og Arbeiderpartiets skolepolitiske avantgarde har da også gjort energiske forsøk på å tilintetgjøre karakterer og eksamener. Systemer som registrerer og måler ydelser og kunnskapsnivå bør ikke tåles. Alle skal være like. Ingen må tro at de kan noe mer og bedre enn andre. I hvert fall må ikke forskjellen kunne dokumenteres. A fastslå via eksamener og karakterer at ikke alle kan like meget er apartheid!»

2. Nasjonal Samlings skoleprogram

Når jeg i dette bind om okkupasjonstiden trekker frem dagens strid om skolepolitikken, så er det fordi Nasjonal Samling naturligvis også hadde et programfestet syn på den skolepolitikk man, ikke minst i samfunnets interesse, burde føre. Og det et program som griper direkte inn i det man strides om også i dag.

Det het i Nasjonal Samlings program under avsnittet Skole og åndsliv i pkt. 23:

«Bedre skoleutdannelse på kortere tid med større vekt på karakterdannelse, kroppsutvikling og det praktiske liv. En samlet skoleplan med spesialisering etter den enkeltes anlegg og framtidsplaner, og etter samfunnets behov. Ved stipend koster staten den høgre utdannelse av særlig begavet ungdom. Forskningsinstitutt og fagskoler utbygges.»

I et foredrag, som ble gjengitt både i særtrykk, i bindet «Norges Nyreisning» (Oslo 1942) og i det store verk «Det nye Norge», kom ekspedisjonssjef Johannes Norvik inn på den politikk som skulle føres når det gjaldt skolen. Foredraget var kalt «Vårt skolevesen. Nutidsstandpunkt og framtidslinjer». Han innledet med en oversikt over den skolepolitikk som var ført inntil da og de endringer som etterhvert var foretatt i skolevesenet opp til omordningen i 1935 og 1936. Man fikk da en 7-årig folkeskole og 3-årig realskole med avsluttende realskoleeksamen, som svarte til den tidligere middelskoleeksamen, bygget på 5-årig folkeskole + 4-årig middelskole. Om dette sa Norvik:

«Folkeskolen har ikke endret seg vesentlig. Det betyr at alle barn skal få omtrent den samme opplæring de 7 første årene. Noen vil kanskje spørre om dette *likhetens evangelium* stemmer med det livet lærer. Er barna så like at de i hele 7 år ikke bør deles opp i noen slags grupper? Erfaring i årtusener har lært at enhver levende dyre- eller planteart viser individuelle ulikheter, har en viss variasjonsbredde, og undersøkelser i de seinere år har vist at variasjonene er underkastet streng lovmessighet.

Hvis vi f.eks. sår erter av en viss type og ved høsten deler ertene i grupper etter størrelsen, vil vi få svært få riktig små erter, atskillig mer av middels små, storparten har gjennomsnittsstørrelse, de middels store er omtrent like mange som de middels små, og de svært store omtrent like mange som de små. Satt opp som en kurve vilde det gi bølgefigur, ikke som en trekant, men mest like en stålhelmet med kongruente deler på hver side av midtlinjen, den såkalte Gausskurve. Og slik er det selvsagt også med menneskene, de er underkastet den evige *ulikhetens* lov.»

«Alle lærere visste om dette uten at det kom fra bøker, at barna var svært ulike, som kuene er det, noen melker mye, andre lite. Lærerne, som oftest kommer fra landet, bevarte lenge den sunne bondeforstand, og forsto at det var arven og ikke båsen som avgjorde det. Men når læreren ble politiker,

så glemte han bondeforstanden og doserte at det var så farlig å inndelege kuene i gode og dårlige melkere. Alle skulde være like gode. Folkeskolens barn skal alle lære det samme og gå med samme fart gjennom det som skal læres, og det eneste som avgjør hvem som skal gå sammen, er dåpsattesten. En elev som ender som verdenskjent vitenskapsmann, skal gå sammen med en som faller samfunnet til byrde, fordi han ikke har intelligens nok til å greie seg selv. Regnestykkene skal være de samme, leksene de samme, farten den samme, den begavede må ikke hoppe over klasse, og den som ikke evner å følge med, bør ikke flyttes ned. Dette er fra tid til annen innskjerpet i diverse departementsskrivelser og uttalelser fra kompetent hold. Alle skal marsjere i jevn og langsam takt gjennom folkeskolen. Barna er å betrakte som bunter av fyrstikker, like lange og tykke, og klassene er esker som hvert år flyttes en hylle opp. Ensretting. — Demokratisk ensretting, noen har kalt det misforstått demokrati.

Det er jo alment kjent at enkelte barn ikke nådde lenger enn til 5. eller 6. klasse, mens flinke barn satt og kjedet seg, fordi kameratene var så langsomme i oppfatningen. Men slike erfaringer fikk liten betydning for vår praktiske skolepolitikk.

Hvorfor har vi slik merkelig ensretting i et demokratisk samfunn? Jo, fordi vi søkte å innbilde hverandre at menneskene er like, og da er det egentlig ikke så misforstått. Jo mer utpreget demokratiet er, jo fastere holder det på den innbildningen. I det gamle Aten ble høye embetsmenn som arkonter, rådsherrer og dommere uttatt ved loddtrekning, når alle er like er loddtrekning nemlig logisk og rettferdig. Sett på denne bakgrunn er vår ensretting kanskje likevel ikke så misforstått. I Norge seiret den ensrettede masseskolen i 1935 og 36 som i 1920, fordi vi trodde at den var så demokratisk, og alle pedagoger som hadde noe å si, skrøt svært av de nye lovene. De som ikke kunde være så helt enige i skrytet tidde stille. Protester hadde ingen hensikt, mekaniseringen måtte ha sin gang til alle så at 'fyrstikk'-skolen likevel ikke var den beste.

Samfunnet har mest bruk for de intelligente, de skal bli lederne, og jo før de kan skilles ut og gis oppgaver som passer for deres intelligenstrinn, jo bedre. Når det i en og samme klasse sitter sammen barn på 5-års-, 6-års-, 7-års-, 8-års- og 9-års-trinnet med hensyn til evner, må det være uheldig. Ser vi på individet, vil vi være tilbøyelig til å synes mest synd på undermålsbarnet. Det må daglig merke at det kommer til kort, og en fast og sikker grunn for mindreverdighetskomplekser legges i sjelen på det. Men ser vi på samfunnets tarv, bør vi være klar over at det er verst med den begavede, som ofte blir ugidelig og kommer inn i et skjevt spor på grunn av for lite arbeid for tanken. Han selv taper ved det, og samfunnet får ikke fatt i ham. Det norske samfunn har imidlertid hatt råd til å la det gå litt skjevt. Likhetsidéen har vært det viktigste. Og i det norske samfunn var man dessuten kommet på den merkelige idé at folkeskolen ikke bare måtte ha alle barn i fyrstikkens lengst mulig, men at 'folkeskolen hadde sitt mål i seg selv,' som det het, folkeskolen pliktet ikke å ta hensyn til andre skolearter. En slik tanke er nokså ulogisk når folkeskolen samtidig gjøres til eneste barne-skole. Samfunnet må nemlig for å bestå ha andre skoler, når alle skal gjennom barneskolen, må den nødvendigvis bli grunnlaget, og dette grunnlaget bør da være solid nok til å tåle overbygningene. Det vilde være en merkelig ordning

om en arkitekt hadde bygd de nedre delene av Rådhuset i Oslo, og så ikke vilde ta hensyn til kravene fra den som skulde bygge tårnene, når han visste at tårnene ikke kunde unnværes. Vi har bygd vår skole slik — noe ulogisk, men, som vi trodde, meget demokratisk.

Vårt system med 7-årig uddifferensiert folkeskole kan nok forlikes med den sosiale rettferdsfølelse, som krever at likhet eller ulikhet i utdanning ikke skal avhenge av foreldrenes økonomiske status. Men den forlikes ikke med det biologiske syn som krever at de dyktigste ikke hindres. Det er skadelig for samfunnet ikke å gi dem fri bane, og det er urettferdig mot individene. Det er også upedagogisk, bortsett fra det som før er påvist om intelligensalder. Det er nemlig erkjent at begynnerundervisningen i fremmede språk lykkes best før konfirmasjonsalderen, i 10-11-12-års alderen. Det må da deling til, for alle barn kan ikke greie fremmede språk. Den dyktigste del av elevflokkene får heller ikke full rasjonell beskjeftigelse i en uddifferensiert folkeskole, og så må de til gjengjeld presses hardere når elevene kommer inn i den høgre skolen. Tapt tid kan imidlertid aldri tas igjen.

Den høgre skoles folk har ikke vært noe begeistret for reformen av 1920, som krevde at de ikke skulde få barna før de var i 14-års alderen. Folkeskolens folk vilde imidlertid som allerede nevnt, ha sin skole mest mulig udelte, og de seiret, de betydde mest i politikken, og de hadde demokratisk medvind.

At språkundervisningen no etter 1936 kan begynne i 6. folkeskoleklasse, er bare surrogat for virkelig differensiering, vi må få den også for andre fag, og vi må få den tidligere. Men da er spørsmålet om vi ikke skal nyttiggjøre oss andres erfaringer.

Ingen har tenkt at det engelske system bør tilpasses hos oss — det er for typisk for et utpreget klassesamfunn — mens skolefolk av vidt forskjellig politisk oppfatning for lenge siden har festet seg ved det østerrikske, det som no også blir det fellestyske, en 8-årig folkeskole, som med differensiering etter 4. år kan gi oss noen av middelskolens fordeler. Det blir da som en av skaperne av systemet sa: Enhet så langt som mulig, differensiering så langt som nødvendig. Enheten — at alle barn, rike og fattige går i samme skole — tilfredsstiller vår sosiale rettferdsfølelse, differensieringen gir den biologiske rettferdsfølelse sitt.

Vi kan straks tilpasse reformen der hvor skolene har parallellklasser, altså i de fleste byene og i enkelte tettbygde strøk på landet. Hvor vi ikke har parallellklasser, må vi finne andre veger til å få begavet ungdom fort fram. Det ligger da nær å tenke på internatskoler, og det gis andre måter. Vi må således få plan i kretsinnstillingen i bygdene, store kretser gruppert om naturlige sentrer med velutstyrte skolehus og moderne skolemateriell, med tidsmessig gymnastikksal og bad, gjerne i forbindelse med bibliotek og foredrags-sal og mer slikt for voksent ungdom. Skolene skal atter bli kultursentre i bygdene. De skal ikke føre folk bort fra men binde dem fastere til fedrejorda. Mange landsskoler kan med rimelig kretsordning få differensiering. Hovedsaken er at vi har viljen, ikke bare til sosial rettferd, men også til det jeg har kalt biologisk rettferd, da blir det alltid en veg.

Dette betyr på ingen måte at vi skal øke strømmen av dem som vil bli lærer, lektorer og sakførere. Vi har tvert om for mange studenter etter

vårt nuværende behov og etter vår økonomiske bæreevne, og ikke minst sett fra befolkningspolitisk, fra biologisk synspunkt. I Norge får vi normalt ca 4 000 nybakte studenter årlig, i 1944 vil vi få 8 000 på grunn av overgangen fra 6-årig til 5-årig ordning. Dette på et land med under 3 millioner mennesker, mens man i Danmark med 3¼ millioner har 2 500 studenter og synes det er for mye. Når vi så husker på at hele Danmark kan delta i studentproduksjonen, mens store deler av vårt land av naturlige grunner ikke kan, skjønner vi at denne produksjon for enkelte distrikter går over grensen for det som er rimelig. Og likevel gir de nye skolelovene anvisning på nye veger til å øke utdannelsen av duskeluefolk, flere landsgymnas og vintergymnas. Disse utvegene vil søke å gi landdistriktene større del i den høyere utdanning, og for så vidt er det i orden, men når det blir gjort uten innskrenkning på andre kanter, vil det styrke en strøm som alt før er for sterk.

Følgene av denne sterke tilgang på studenter viser seg f.eks. i svære ventekøer ved enkelte studiegrener, i stigende alder hos de kandidater som tar embetseksamen og sikkert i et økende antall mennesker som har fått for god utdanning til å ta fatt i arbeidslivet hvor en jobb byr seg. Samtidig mangler det fagfolk med teknisk utdanning til formannsstillinger i industrien f.eks. Jakten etter duskeluen har gitt samfunnet for mange som vil være offiserer, mens det er mangel på underoffiserer.

Denne tilgang til den akademiske stand fra alle befolkningslag kan fra liberalistisk synspunkt se bra ut, folk får lov til å komme seg fram. Det er imidlertid et spørsmål om det er helt ut bra. Et slit på høgre skoler og høgskoler som går på helsen løs, det er ikke av det gode. Og det er heller ikke som det skal være, at begavet ungdom må ta alskens jobber som timelærere, som kontorfolk, som butikkfolk, som portierer for å klare seg økonomisk mens de studerer, det forlenger studietiden, og det tar vekk noe av det beste ved ungdomstiden. Når siste eksamen er tatt og det egentlige arbeid skal begynne, kan ungdommens friske pågangsmot være begynt å ebbe ut.

Men den største faren ved systemet ligger likevel på et annet felt. Våre politikere har ofte vært bønder, men bondeforstanden har sviktet når det gjaldt folkearven. Når talen var om kuer og hester, var bøndene klar over at det gjaldt å sette det absolutt beste inn i avlen. De ryddet opp i utrivelig skog og kratt, så de gode trærne fikk rå grunn. Og til såkorn tok de bare det tyngste i avlingen. Om de vel stundom kunde ha lyst til å bruke det tyngste og beste til matkorn, lot de være, det vilde være å leve for dagen — rovdrift. Bønder som fortjener navnet, driver ikke rovdrift. De var oppmerksom på den biologiske ulikhetslov, men de overførte ikke sine erfaringer på menneskesamfunnet. Der var det i de siste hundre år mote å tro at alle var like, og det gjorde ingenting om man brukte opp den verdifulleste arv, de tunge kornene, begavelsene ble fornyet igjen, trodde man, på en mystisk måte 'fra folkedypt'.

Denne oppfatning synes å ha rådd i alle vestlige kultursamfunn, og her står vi da ved det alvorligste problem for skolen som for samfunnet ellers. Kultur er ikke bare et fortrinn, det er likesåvel en byrde. Og faren ved den er især at bærerene, de begavede slekter i folket, kommer i bakgrunnen når talen er om menneskeavl. Et folk står i grunnen høyest biologisk når det trer inn i kulturliv i moderne forstand. Til da har naturen skallet av alt svakt

og dårlig, alt som var undermåls, ganske som i dyre- og planteriket. En hare med dårlig syn eller svake føtter vil ikke leve lenge nok til å sette avkom i verden, en rev som er undermåls med hensyn til intelligens, vil heller ikke klare seg. Hos et naturfolk vil bare de dyktigste forplante rasen, og avslutningen av undermålere og middelmådigheter blir strengere jo hardere levevilkårene er. Når den nordiske rase står så høyt som den gjør, så er det ingen gave som den plutselig har fått fra en mild og godslig Gud, det er frukten av en ubarmhjertig utskillelse i de titusener av år da rasen med sin lyse hud, sitt lyse hår og sine lyse øyne ble skapt og festnet i nærheten av storisen. Det har kostet hav av tårer når de svake og middels sterke bukket under i kulde og hungersykdommer. De store mannedauene har sikkert vært tallrike. De gode egenskapene i rasen er frukten av uhyre lidelser, de bør ikke lettsindig forpilles.

Men nettopp det er det som hittil har skjedd. Vi kjenner alle til fortellingene om romerne som samlet slaver fra alle verdens kanter. De kraftigste av de blonde, nordiske krigsfangene ble gladiatorer og myrdet hverandre på arenaene eller ble slaktet i kjellerne bakenfor, de små mørke menn og kvinner fra Østen fikk derimot slave og ble stamfedre til våre dagers sydlendinger. Men den samme lettsindighet hersket også hos oss. I Eigils saga fortelles at høvdingen Skallagrim i en kamp mot et skip Harald Hårfagre eide, drepte over 50 av kongens utvalgte menn, deriblant to prektige gutter, Haralds fettere. Mange ble drept mens de søkte å svømme vekk, og ingen slapp fra myrderiet unntatt to eller tre av mannskapet som Skallagrim syntes var lite tress. Disse undermålere er antagelig blant våre forfedre, mens Haralds velutrustede slektninger ikke er det, de ble uten avkom.

På liknende måte har vi i innbyrdes kriger ødt vår slektsarv i årtusener, alltid dro de best utrustede ut i kampene, de foretaksomme, de mest nordiske. Og vi gjør det i dag. Den amerikanske raseforsker Madison Grant sier at ingen var i tvil om det når de så de frivillige dra til fronten i verdenskrigen. Det var kraftige, lyse, blåøyde unggutter som marsjerte. På fortøiene i de byene soldatene marsjerte gjennom sto det små, sydlandske mennesker som skrek hurra og var fedrelandsbegeistrede. Soldatene var nærmere i slekt med de lyse og blåøyde tyskerne som de skulde slå i hjel enn med hurra-roperne, de forstod det bare ikke. I våre dager er faren for raseforarmelse av mange andre grunner — ikke bare på grunn av broderkrigene — blitt overhengende, og da det gode arvestoff er det kostbareste av alt i et folk, må all politikk som fortjener navnet, gå ut på å bevare og styrke det, også skolepolitikken. I reformasjonstidens Spania ble folket grepet av snobberi, alle vilde være adelstolk og flokket seg om samfunnspyramidens topp. De fleste av lavadelsmennene — hidalgoene som de kaltes — sto nok over gjennomsnittet i åndelig utrustning, men de hadde ikke godser og kunde ikke nedverdige seg til å gjøre kroppsarbeid. Så ble de tjenere hos høyadelen, gradene. Men snobberiet måtte betales med barnløshet, og den raseforarmelsen det betydde, kostet Spania dets stormaktsstilling.

I et moderne samfunn vil det stadig og alltid foregå en oppstigning av begavede emnesker. Den begavede arbeider vil før eller senere havne på livets vestsida, har en av våre skolepsykiatere sagt. Og når vi differensierer skolene og hjelper begavelsene fram på alle måter, så øker vi bevegelsen vestover og tømmer østsiden tilsvarende. Det er ikke slik å forstå at reser-

vene i øst er uuttømmelige. Vi kan regne at bare en sjettedel av folket er meget over gjennomsnittet i intelligens. Hvis vi stadig ser til å få fatt i denne begavede sjettepart, hjelper vi nok individene, og i et liberalistisk samfunn vilde det være nok. Men i et samfunn med biologisk livssyn er det ikke det. Også vi spør om hvordan en forholdsregel virker sosialt og for individet, men viktigere er det hvordan den virker biologisk, tjener den til å øke eller forringe rasearven? Det er det avgjørende.

Vi har alle hørt om begavelser som har kjempet seg fram i samfunnet. Noen ser på dette som et bevis på at samfunnet er sunt, andre tenker på dem som ikke kommer noen veg. «En Byron tidt, en Platons Sjæl i Folkets Sværm forgaar», sier dikteren, det er bygdegenienes tragedie. Ivar Aasen f.eks. kom fram i forgrunnen, og mange tenker at da var jo alt i orden. At det kostet personlig lykke, får man en tanke om når man leser diktet «Naar eg finge den, eg vilde» og andre av samme vemodige slaget. — Måten begavelseren når fram på, kan være større tragedie enn at han i «Folkets Sværm forgaar». Men den største tragedien, ja den egentlige tragedien kommer først når slekten har brakt fram et geni, og så det i kampen for å bli hørt og i offerarbeid for samfunnet blir uten avkom. Aasen selv følte det som en stor ulykke at han ikke hadde heim og barn. Andelig brakte han oss store verdier, men dem kunde vel også en annen ha funnet, biologisk er det derimot uopprettelig at nettopp han ikke førte slekten videre. Hvis vi gir begavet ungdom god utdanning, men ikke sørger for at det er arbeid for den når den er ferdig, så den kan stifte familie, så driver vi rovdrift på rasen. Våre skolelover blir da regler for rovdriften. De er det i dag.

Det er antydning at Vestens kultursamfunn alle har et kontraselektors preg, de gjør alle et bakvendt utvalg når det gjelder menneskeavlen. I nevnte samfunn har nemlig de begavede slekter ofte en belastning som tvinger dem inn i fåbarnssystem. Dette forhold er blitt særlig utpreget i privatkapitalismens tid ved de usikre kår mellomstanden er kommet i, og de sterke krav det stilles med hensyn til utdanning. Den stand som er sterkest presset slik, er den akademiske, den har derfor i alle land færre barn pr. ekteskap enn andre, ekteskapsalderen er høyere og giftemålsfrekvensen lavere enn i hvilken som helst annen stand.

I Norge har vi økt dette presset, vi har på kunstig måte sørget for at studentene blir eldre enn i andre land når de tar fatt på fagstudiet. Skoletiden har vært lengre overalt, og strømmen fra landet til høgskolene har gjort sitt til å øke gjennomsnittsalderen. Men selve studietiden er blitt lengre.

Men denne forlengelse i studietiden av 1—2 år betyr en økonomisk byrde for flere år, da de fleste studenter må låne til opphold og bøker. Når den unge mann har tatt sin eksamen, har betalt sin gjeld og kan stifte familie, er han ikke lenger noen ung mann. Når så til dette kommer at det blir så altfor mange som tar artium og iallfall *forsøker* å gå videre, så forstår vi at her er et alvorlig misforhold til stede. Vi plukker ut de mest begavede blant ungdommen og dømmer dem til sølibat, vi skaper oss en stand av hidalgos, som til forskjell fra de spanske nok kan yte verdifullt arbeid for samfunnet individuelt, men som betyr mer eller mindre tap for rasen.

Her må kursen legges grundig om, læretiden må f.eks. kortes inn, så fagstudiet blir ferdig mye tidligere. For å korte læretiden må vi også differensiere etter evner på et tidlig tidspunkt, så de dyktigste elevens arbeidskraft

utnyttes fullt ut, og vi må skjære vekk alt unyttig lærestoff som sinker opplæringen, stundom kan vi omlegge stoffet. På de språklige artiumslinjer kan vi således uten skade sløyfe en del matematikk, og i historie kan en god del enkeltheter tas bort til fordel for det som er viktigere. Den tid som innvinnes, kan til dels brukes til å sikre elevene fullstendig herredømme i det minste i ett verdensspråk, det vil i vår tid være av meget stor betydning, og det vil lette det seinere fagstudium. Enkelte orienteringsfag kunde da endog leses på vedkommende språk, f.eks. de siste årene i gymnasen.

Men det må ikke slippes ut flere studenter enn vi har bruk for. Behovet må derfor snarest mulig kartlegges. Selv en bare skjønnsmessig oversikt er bedre enn ingen oversikt. Derved sikres de folk vi har valgt ut til å gå studievegen, arbeid, sosial trygghet og mulighet for familieliv i tidlig alder. Så vi individualistisk på saken, kunde vi si at de begavede får ofre seg for staten. I regelen er de nok villige til det, de sliter med sine eksamener til den første ungdom er forbi, mens håret tynnes og gråner, de håper bare å få litt igjen for det hele. I et liberalistisk samfunn må de også søke å få så bred kunnskapsbasis som mulig, for ingen kan vite hvor sjangsen byr seg, de må bli spesialister på mange felter for å berge en levelig stilling. Man kunde kanskje tro at dette var bra for staten. Når den har en kunnskapsrik embetsstand, når det alltid er et godt utvalg med spesialister å gripe til, må det være lett for administrasjonen. Et samfunn bygget på biologisk syn må imidlertid hevde at en barnerik embetsstand er viktigere, et nasjonalsosialistisk samfunn må dessuten søke å gjennomføre planøkonomi på alle områder, ikke bare i teknikken, ikke bare med maskinene, men også og enda mer, når det gjelder levende vesener. Ikke noe sted bør det være unødig kraftspill, og det dyreste av alt, rasearven må framfor alt være oss hellig.

Og da må ungdommen også i noen grad penses vekk fra studievegen. Mange er heldigvis de som drives dit av kunnskapstørst og fordi de føler et kall til å utrette noe, eksamen er for dem et middel, ikke et mål, men de som drives dit av duskeluesnobbleri er nok heller ikke få. De må vekk. Et samfunn bygd på biologisk syn har ikke råd til å la ungdom som står over gjennomsnittet i intelligens opptre som hidalgos. Slike ungdommer må ut i arbeidslivet. De får bli næringslivets underoffiserer hvis der ikke er plass i toppstillingene. Når arbeid atter kommer til ære og verdighet som det var det i middelalderens laugstid, så vil ungdommen nok finne sin plass og smile av vår tids duskeluvesen.

Yrkesskolene må derfor få en bred plass i vårt skolevesen. Deres oppbygging er imidlertid ikke fastlagt i enkelthetene, vi har ikke slik tradisjon å bygge på som for de skolearter som hittil er behandlet, så her må vi i sterkere grad enn ellers prøve oss fram. En utredning om yrkesskolene, så uttømmende som emnet forlanger det, vil derfor ikke kunne tas med i dette foredraget. Vi må nøye oss med å si at yrkesskolene må tilgodesees langt utover det som hittil har vært tilfelle, og især må skolene for jordbruket komme langt fram. Men alle skoler må dessuten være så livsnære at de peker mot yrkeslivet. Bondeguttene og -jentene må således fra første stund i skolen møte den tanken at fars og mors arbeid er like gjævt som alt annet yrke eller gjævere. og at ærlig arbeid er en hellig plikt. For piker skal skolen dessuten være så livsnær at den klart peker mot målet: framtidige gode og dyktige mødre.

Geografien skal ikke lære ungdommen at det er så gildt ute i verden, den skal heller vise at det er gjævest her. Historien skal på samme måte vise at nordmenn alltid, også i de såkalte mørke århundrer, har hevdet seg og vært ansett for å være dyktige folk. Danskene var i unionstiden stolte av nordmennene. Ungdommen skal lære at et norsk navn er like gjævt som et utenlandsk klingende. Engelskmenn er meget stolte hvis de kan bevise eller endog bare anta at deres forfedre var norske bønder. Vi er da litt på villspor når vi synes at det er gildere å nedstamme f.eks. fra en engelsk håndverker og å bære et navn som viser det.

Hermed er vi kommet over fra å tale om oppbyggingen av skolen til å tale om innholdet, til det som er livet i skolen, framfor alt til oppdragelsen. I en bok om tysk skole heter det at Tyskland er fattig på naturrikdommer, dets sanne nasjonalrikdom ligger i de tyske menn og kvinners dyktighet, kraft og tro. I menneskelivet kommer det nemlig i grunnen mest an på det indre, på ånden, og det må vi ta hensyn til i skolen også. I Bibelen finner vi et ord om at det er ånden som gjør levende. Det har vært glemt en tid. Vi har i det siste lært ungdommen at alt er materie, tanker og følelser er bare kjemiske reaksjoner i hjernen, og historien er bare klassekamp og strev for materielle goder, penger og materiell makt avgjør kampene. De siste tiders hendelser har vel vist at ånden er viktigere, «for Trui er, som det skrivet stend, den Makt som yvervinn Verdi», sier Aasen. Det har vist seg så ofte, og det er i den dypeste samklang med den kristendom hvis grunnverdier etter programmet skal vernes og som skal ha sin gode plass i skolen.

All oppdragelse må nemlig gå ut på å skape karakterer, og da vil religionsundervisningen ifølge sin natur få en stor andel, men også de andre fagene skal virke mot samme mål. De skal f.eks. tjene til å oppdra mennesker som følger seg i ett med sitt folk, som forstår at det nordiske i vår arv er dyrt ervervet, og at det som all adel forplikter, den skal oppdra folk som nok er stolte av arven, men som er ydmyke når de tenker på de krav den stiller, folk som vet hva de er og hva de vil uten å nærme seg skrytet. Skolen må legges an på kvalitet. Foruten å være med om å skape karakterer, skal den også virke for helseøkt, også det er viktigere enn å samle (til dels død) kunnskap. Manglende kunnskap kan i nødsfall rettes på seinere, det er meget vanskeligere å bygge opp igjen en ødelagt helse eller å bringe en karakter som er kommet galt i veg, inn på rett spor.

Når vi til slutt skal samle dette i få ord, må det bli:

1) Vår skole skal søke å få fatt i begavelsene, uten hensyn til sosial eller økonomisk stilling, gi dem en sunn oppdragelse, og så snart som mulig få dem over i samfunnsarbeid og familieliv. Derfor må vi:

a) differensiere på et tidlig tidspunkt etter evner og anlegg og la de best utrustede få fri bane. (Herunder må man selvsagt ikke bare tenke på intelligensnivået, også annet, som mot, vilje og foretaksomhet, iherdighet må telle med.)

b) opprette internatskoler for slik ungdom i den utstrekning det trengs.

2) Det må bli planøkonomi også når det gjelder skole og opplæring. Behovet for spesialister i statstjenesten og andre grener av administrasjonen så vel som i næringslivet må kartlegges, og skolene innrettes etter det. Ungdommen penses over i yrkeslivet både ved å legge skolene mest mulig i den

retning og ved å gjøre undervisningen i alle skoler livsnær, vi kunde si yrkesnær.

3) Undervisningen skal legges an på å skape karakter- og helsesterke mennesker uten å forsømme fruktbar kunnskapstilegnelse. Ikke noe samfunn kan uten skade unnvære den styrke en positiv tro gir, det skal i den sammenheng ikke minst skolen ta hensyn til. Det heimlige settes høyt. Fedrelandsfølelsen og følelsen av slektskap overfor de andre germanske (nordiske) folk skal styrkes. Undervisningen i Norges historie skal bl.a. vise at bølgegangen i den ikke betyr at vi utartet, den bør ikke gi oss ugrunnede kompleksser. Verdenshistorien skal vise at nesten alle kriger i Europa i historisk tid og enda lenger tilbake var broderkriger, kamper mellom nordiske stammer, mellom våre nære frender. Den skal være med om å klarlegge det ideologiske grunnlaget vi har for et intimt politisk og økonomisk samarbeid med rasefeller i andre land. I vekselvirkning med historieundervisningen skal arbeidet med geografien stå. Det må heller ikke skape noen følelse av underlegenhet, det skal vise at det ikke er egne mangler, men vårt ensidige næringsliv som har gjort og gjør oss avhengige av utlandet. Og det skal alltid peke på de økonomiske fortrinn og muligheter vi har, og oppmuntre til å utnytte dem.

Raselære og rasehygiene må straks få noen plass både i historie og geografi, og så snart som mulig bli eget fag. Det vil virke i samme retning, gi en dypere forståelse av våre største verdier, så vel som slektskapet med andre. Sagt i én setning: Disse orienteringsfagene skal hjelpe oss til å bygge på åndelige verdier og på arv og arbeid, og alt sammen på fellesskapets idé, på det som jeg så som motto for en engelsk skole: *Non sibi, sed toti*, ikke for seg selv men for helheten. Mottoet var inngravert i skolens skjold. Noe liknende har man overalt i de nye tyske skolene også, ordspråk, uttalelser av der Führer, ord fra gamle vismenn, f.eks. fra Håvamål, alt beregnet på å stemme de unge sinnene og dermed viljene inn i den store samklang, få dem til å føle seg ett med folket og rasen. Et slikt virkemiddel bør heller ikke vi slå vrak på.

Dette er selvsagt ikke alt sammen nye tanker, de er i virkeligheten gamle i Norge og annetsteds, men er liksom kommet litt i utkanten av pedagogiske drøftelser. Vi stelte helst med det syke, med sinker og problembarn. Problemet hva vi skulle gjøre for de friske, interesserte mindre, det var umoderne. NS var endog så umoderne å ta det opp i programmet, tankene finnes i § 23. Det er nok i virkeligheten så moderne at vi får fullt opp å gjøre i mannsaldre med å gjennomføre dem. Det vil lønne seg å gi de friske en god skole.

Bare en skole som er bygd på biologisk grunnlag, på naturens lover, som er i pakt med virkeligheten, bare i en slik vil investeringer i lengden lønne seg. En skole som ikke føyer seg etter naturen, er reaksjonær, bakstreversk, ulønnsom.

Men om en skole etter de linjer som her er trukket opp — enkelthetene kan ikke gis i dag — nok vil være mer lønnsom enn den vi har, krever den likevel et godt næringsliv som grunnlag, den vil bli dyr. Riktignok vil det bli dyrere å fortsette som no, for rovdrift er dyrest av alt. Men bortsett fra det, kan vi si at uten et godt næringsliv som underlag kan vi nok i noen grad endre det nuværende system, flikke litt på det her og der, men ikke

bygge det nye opp slik det skal være. Det gamle ord vil da sanne seg, det er dyrt å være fattig.

Norge behøver imidlertid ikke å være fattig når det har stort nok livsrom. Men da vi no ikke kan erverve oss et slikt så stort at vi kan danne et autarki — et selvforsynt område — står bare den utvegen åpen å bli en del av det mellom-europeiske økonomiområde. I et slikt livsrom har vi rikdommer nok som valuta for det vi trenger. En innpasning i dette livsrom vil gi oss økonomisk grunnlag for den skole vi skal ha. Denne skole skal omvendt vise de unge at dermed har vår flertusenårige historie endelig nådd sitt mål, en samling av det nordisk pregede Europa. Det er på høy tid at denne samlingen kommer. Den nye skolen skal som vist nok lede ungdommen heim igjen, men den skal ikke innsnevre den, ungdommen skal samtidig lære å tenke stort, tenke i kontinenter og i årtusener, mens den før levde bare for sin nærmeste krets og for dagen. En slik ungdom var det Ibsen så da han i 1872 profeterte om nordisk framtid:

*'Jeg ser dig som en slægt der vil og tror,
med kraft til mer end dont på land og fjord,
med længsels hærgang rundt den vide jord,
og store drømmes løvtag om dit hoved.'*

3. Synet på akademikerne

I sammenheng med dette foredrag, som trakk opp hovedlinjene i den skolepolitikk som skulle føres er det kanskje naturlig å ta med litt fra et foredrag høyesterettsdommer Christian Selmer, som selv falt som frivillig på østfronten, holdt i kringkastingen vinteren 1941/42 (utkommet i bokform under titlen «Norsk Andsliv på vegen heim» — Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942). Hans foredrag i denne serie hadde titlen «Akademikerne i det nye Norge». Han hevdet bl. a. at

«materialismen hadde fått et så sterkt grep på vårt folk at våre læreanstalter gled ut til å bli institusjoner hvor de unge i løpet av kortest mulig tid skulde utdannes til å bli dyktige soldater i Mammons tjeneste. De ungdomsår som man skulde se tilbake på som noen av de beste i livet, ble i stedet preget av et råkalddt og livsfjernt slit for eksamensresultatene. Den nybakte kandidat ble laget til en kunnskapsrik, men kald borger, blottet for idealisme og glede.

Den norske akademiker hadde mistet kontakten med det folk han skulle tjene. Han hadde sine kunnskaper, men var seg ikke bevisst hvordan han skulde bruke dem. Han hadde ett mål: Å tjene mest mulig. Han glemte folket, som hadde gitt ham hans utdanning. Han glemte at samfunnet hadde ofret tusener av kroner for at han skulde få sin juridikum, sin medisinske eller teologiske embetseksamen. Han glemte at dette samfunn, det var skogsarbeideren, fiskeren, mannen i fabrikken i like stor grad som direktøren som gled rundt i sin hundre hestekrefters bil.

Og de som hadde forlatt universitetet og høyskoler, glemte neste dag dem som kom etter og skulde ta løftet etter dem i samfunnets store maskineri. Enhver var seg selv nok. Idéen om fellesskapets grunnleggende verdi for rike og folk var fremmed. Derfor var også vårt akademiske liv goldt og dødt. Derfor er også det ord som en av mine venner, som nå er offiser i Den norske Legion sa, så sant — at 'de intellektuelle kan så meget, men de forstår så lite'. Derfor er det også at de intellektuelle i dag i høyere grad enn de andre samfunnslag har vanskelig for å innpasse seg i den nye stat. De er redd folket, fordi de ikke forstår det. Mot denne livsinnstilling står i dag en gruppe av folket, som mener at man istedenfor materialismens egeninteresse skal sette fellesskapets oppofrelse. Som søker å bibringe vårt folk forståelsen av at vi kanskje må gi slipp på noen av våre personlige goder, såfremt man derved kan tjene det hele folk. Som mener at samarbeid og tro på landets framtid bærer lenger enn splittelse og mismot.

Studentene skal atter reise opprørsfanen mot urett og egen nytte. Den dag skal komme da enhver intellektuells kyniske smil over den lille flokken som har tatt kampen opp, skal forvandles til en glad forundring over at livet dog hadde andre verdier enn ens egne luner.

Den akademiske stand må atter bli klar over at kunnskapens makt også gir ansvar. I kraft av den utdanning akademikerne har, vil han bli stilt i en ledende stilling i samfunnet. Denne stilling har han fått ikke for sin egen, personlige vinnings skyld, men fordi han derigjennom skal fremme folkefellesskapets — det hele folks — oppgaver.

Ja, dette er vel og bra, vil kanskje mange si. Men hva er det man egentlig vil? Hva setter man i stedet for det gamle?

Det kan sies i få ord: Den akademiske stand skal som den norske kulturs tjenere fremme nasjonens interesser.

Hvor finner du den nasjonale akademiker i dag? I forreste linje for den idé han mener er rett. I hilden finner du ministeren, professoren, advokaten og legen side om side med skogsarbeideren og fiskeren — kort sagt med folket. Du finner ham som frivillig kjempende på Russlands sletter. Han har lagt bøkene til side og forsvarer med våpen i hånd og med livet som innsats de idéer og den kultur han vet han må gå god for.»

4. Lovgivningen og forvaltningen

I sin bok «Nasjonal Samling og Lovverket» omtaler minister Sverre Riisnæs også lovgivningen på skoleområdet, og skriver at

«i skoleadministrasjonen er i vid utstrekning fører-, ansvars- og fagstyreprinsippet gjennomført. Ellers er jo omleggingen av undervisningen etter den nasjonale sosialismes prinsipper i første rekke en forvaltningssak som ikke behøver å sette så dype spor i forordningsvirksomheten.

Men våre barns og vår ungdoms lærere har etter Nasjonal Samlings program en oppgave som gir deres virksomhet en ganske annen og større betydning for folket enn i den liberalkapitalistiske stat. Den offentlige interesse får en betydning som fordrer at standen organiseres slik at det grunnsyn hvorpå den nye stat bygges opp, får høve til å gjøre seg gjeldende. Begynnelsen til dette er gjort med Ministerpresidentens lov av 5. februar 1942, som gjør alle lærere — ungdommens oppdragere — til medlemmer av Norges Lærersamband. Dette samband er et bindeledd mellom folkets organ staten og lærerne.»

Man kan formelig merke i denne minister Riisnæs' oversikt over lovgivning på undervisningsområdet at han har vanskeligheter med å forklare hvorfor det var nødvendig å behandle lærernes organisasjoner på annen måte enn andre, altså hvorfor det skulle være nødvendig med en spesiell lov om lærernes organisasjon istedenfor at også det burde vært en «forvaltningssak». Han forklarer det altså med at «standen (må) organiseres slik at det grunnsyn hvorpå den nye stat bygges opp får høve til å gjøre seg gjeldende.»

Bakgrunnen var vel kanskje da de vanskeligheter med overgangen til den nye tid man hittil hadde hatt i en rekke skoler, hvor lærerne åpent drev propaganda mot myndighetene, dvs. sin egen arbeidsgiver. Men det var vel noe naivt å tro at man kunne oppnå noen bedring her ved hjelp av dette Lærersambandet som trådte frem som et rent faglig laug uten politiske målsetninger.

La oss først se på ordlyden i den nye

«Lov om Norges Lærersamband.

§ 1

Norges Lærersamband er en faglig sammenslutning som tjener som mellomledd mellom lærerne og de offentlige myndigheter.

§ 2

Norges Lærersamband ledes av en landsleder, som oppnevnes av ministerpresidenten.

Hvorfor ikke, som rimelig kunne være, av kirke- og undervisningsministeren? kan man vel spørre.

Svaret er nok da at rikskommissar Terboven allerede på et tidligere tidspunkt hadde oppnevnt Orvar Sæther som kommissarisk leder av Norges Lærerlag. Etter at Quisling selv hadde overtatt som regjeringssjef — iallfall i navnet — var det naturlig å gi lederen av den organisasjon som skulle erstatte de tidligere, oppnevne fra høyeste norske hold. Spesielt naturligvis fordi det dreiet seg om samme person.

§ 3

Pliktig til å stå som medlem av Norges Lærersamband er alle lærere og lærerinner ved skoler som hører under Kirke- og Undervisningsdepartementet, såvel statsskoler som kommunale og private skoler, unntatt Universitetet og andre høgskoler. Elever ved lærerskolen og pensjonerte lærere kan stå som frivillige medlemmer av Norges Lærersamband.

§ 4

Til dekning av Norges Lærersambands utgifter betaler medlemmene en medlemsavgift som fastsettes hvert år av landslederen.

§ 5

Medlem av Norges Lærersamband som gjør seg skyldig i utilbørlig forhold kan landslederen ilegge ordensstraff. I grovere tilfelle kan landslederen med samtykke av sjefen for Kirke- og Undervisningsdepartementet utelukke medlemmer fra Norges Lærersamband.

Sjefen for Kirke- og Undervisningsdepartementet gir nærmere regler om ordensstraff og utelukkelse.

§ 6

Sjefen for Kirke- og Undervisningsdepartementet gir nærmere forskrifter om Norges Lærersambands organisasjon og om utgivelse av medlemsblad og forøvrig de regler som er nødvendig til gjennomføringen av denne lov.

Oslo, den 5. februar 1942

QUISLING (sign.)»

Loven var ellers parafert av ministrene Skancke og Fuglesang.

5. Tvilsom lov

Av lovens tekst fremgår det klart at forutsetningen for å være lærer i skolen var medlemskap i Norges Lærersamband og riset bak speilet var at de som gjorde seg skyldig i «utilbørlige forhold» kunne ilegges ordensstraff, eventuelt utelukkes, hvorved vedkommende da ikke lenger kunne utøve lærergjerning. Det var undervisningsministeren der som fagminister sto ansvarlig for loven og det er klart presisert at det var han som i siste instans var ansvarlig for gjennomføringen av loven.

Det er naturligvis intet utilbørlig i at et de facto statsstyre krever lojalitet av de lærerne den har i sin tjeneste. De var jo alle — bortsett fra privatskolens lærere — offentlige funksjonærer. Men hvorfor det skulle være nødvendig med en egen pompøs lov for å få slått dette fast er vanskelig å forstå. Dermed ble spørsmålet om eventuell avskjedigelse

av illojale lærere gjort til en slags stor politisk affære. Og rent katastrofalt ble det da man samtidig la frem en lov om nasjonal ungdomstjeneste som i sin form måtte virke som en direkte utfordring. Disse to lover ble Quislings første lovgivervirksomhet og da de også ble lagt frem for offentligheten på samme pressemøte, var det naturlig at begge lover ble sett i sammenheng med hverandre. En noe uheldig fremleggelse av lovene på nevnte pressemøtte gjorde ikke saken bedre.

Loven om den nasjonale ungdomstjeneste er en lovmessig nyskapning som det forøvrig ikke finnes noe grunnlag for i Nasjonal Samlings program. Jeg har foran i forbindelse med den kirkestrid, som også vesentlig dreiet seg om denne lov, gjengitt hva konsul Støren skrev om saken i et par artikler i bladet FOLK OG LAND. Han hevder at loven ble fastlagt på et møte mellom Terboven, Quisling og Hagelin, mens minister Stang, som skulle lede denne ungdomstjeneste, og minister Skancke, som kirke- og undervisningsminister, ikke ble forespurt på forhånd. De fikk begge saken som et fait á compli.

Støren skriver ellers at etter hans oppfatning ble Quisling bevisst manøvrert inn i den uholdbare situasjon av Terboven og Hagelin. For den førstes vedkommende for å øke motstanden mot Quisling, mens Hagelin på det tidspunkt sto i nær kontakt med Terboven og etter lange utenlandsopphold hadde liten kontakt med norsk lynne og oppfatning. Etter uttalelser som falt fra tysk hold, bl. a. fra Terbovens skolemann Huhn-häuser, er det meget som taler for slike baktanker hos Terboven, men først og fremst skulle jeg anta at hans sterke engasjement i saken skyldtes ønsket om å få et norsk motstykke til Hitlerjugend.

Loven om den nasjonale ungdomstjeneste lød:

«§ 1 Enhver norsk gutt og jente skal for sin nasjonale oppdragelses skyld og for å tjene sitt folk og fedreland tjenstgjøre i Nasjonal Samlings ungdomstjeneste. Plikten til ungdomstjeneste begynner 1. januar det år tiårsalderen nås og opphører 31. desember det år attenårsalderen nås.

§ 2 Sjefen for Departementet for arbeidstjeneste og idrett gir i samråd med sjefen for Kirke- og Undervisningsdepartementet nærmere forskrifter om gjennomføringen av denne lov og bestemmer i hvilken utstrekning plikten til ungdomstjeneste skal gjøres gjeldende.»

Loven ble som nevnt sammen med loven om Norges Lærersamband lagt frem på et pressemøte i Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet, hvor foruten minister Lunde også ministrene Skancke og Stang var tilstede. Det var også den oppnevnte landsleder for Lærersambandet, den tidligere kommissariske leder av Norges Lærerlag, Orvar Sæther. Jeg overvar selv møtet og refererte det i FRITT FOLK.

6. Foranledningen gripes med begjærighet

Det har senere vært endel strid om hva det egentlig ble sagt på dette møte, og spesielt har Sæther hevdet at han ble referert feilaktig i pressen. Jeg kan her bare holde meg til hva jeg selv skrev dengang. Jeg fikk også inntrykk av at det var en slags sammenheng mellom de to lover som ble lagt frem som Quislings første regjeringshandling. En får vel derfor si at det var nokså naturlig at motstandskrefter, som var spesielt tallrikt representert blant lærerpersonalet, grep foranledningen med begjærighet til å starte en politisk strid — forøvrig i nært samarbeide med biskop Berggravs kirke.

Hva selve aksjonen angår, holder jeg meg i store trekk til det Lærersambandets kommissariske leder, Orvar Sæther, har skrevet i artikler i bladet FOLK OG LAND. Først og fremst må det da slås fast at aksjonen ingenierte var demokratisk. Den ble satt igang av noen få privatpersoner på eget initiativ uten noen slags fullmakt fra lærerne eller deres gamle organisasjon. Dette utmeldelsesformular ble utarbeidet:

«Til Norges Lærersamband,
Kristian Augusts gt. 19, Oslo

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for NSUF's ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse blant annet pålegger meg forpliktelser til å medvirke til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av Norges Lærersamband.»

7. Også læreraksjonen satte biskop Berggrav igang

Sæther påviser i en artikkel i FOLK OG LAND 29. april 1967 at det var Berggrav som også spilte hovedrollen da lærerne gikk til aksjonen mot Lærersambandet. Han peker i denne artikkel på at Berggrav har bekreftet dette i sin bok «Da kampen kom»:

«Gjennom prestene var det mulig også å nå lærerne, for i denne tid søkte man sammen og sto hverandre bi.» (Side 104)

«Da vi måtte begynne med kurerer, hadde vi kurersentral. Lærerne og legene og Universitetet hadde vi tetttest kontakt med.» (Side 116)

«Folk flest blir i lengden svake og trette av stadig om igjen å skulle si bare nei og atter nei.» — «Lærerne hadde innhold nok til et ja — de kunne stille seg på sitt lærerkall og påberope seg sin samvittighet (Det kom til å bli første gang at samvittigheten trådte frem 'offisielt'). Med en lapp av dette

innhold dro Bergersen til Kåre Norum. Og nå kommer det festlige: Samme natt avgikk 8 000 personlig adresserte brev til folkeskolens lærere med opplysninger om affæren og med appell til kollegialt samhold om den av organisasjonskretser utarbeidede erklæring.»

Sæther skriver om dette:

«Biskop Berggrav forteller altså her at det er han som har funnet på at lærerne skulle bruke samvittigheten som påskudd i kampen mot Quisling, og at overlærer Bergersen og lærer Kåre Norum var hans hjelpesmenn i dette.»

Det pekes så på at Berggrav ikke hadde Londonregjeringens støtte da han satte igang læreraksjonen. Men han hadde støtte hos det tyske Abwehrs sjef, admiral Canaris. Selv skriver Berggrav dette i sin nevnte bok (side 87):

«Min før omtalte kontakt i Falkenhorsts stab, oberstløytnant Th. Steltzer, hadde i mars, da jeg ventet fengsling hver dag, sagt meg at han hadde avtalt med grev v. Moltke (tjenestegjorde i admiral Canaris' Abwehrstab i Berlin) at den dag jeg ble arrestert skulle von Moltke få et kodetelegram fra Steltzer ('Transport avgått'), som betydde at jeg var fengslet. Da skulle von Moltke bruke alle sine kanaler i Berlin.»

Denne sin viten, hevder Sæther,

«meddelte sikkert Berggrav videre til lærerstridens ledere. Disse har vært like trygge på at de aldri ville bli 'skutt' som Berggrav selv, for i Lærerorganisasjonens godkjente skrift 'Kirkenesferden' står det:

'Ennå da dette foregikk, var parolen at en skulle rette seg etter de tyske forordningene, men sabotere Quislingsregjeringens påbud.'»

Sæther hevder sterkt at det ingenlunde var meningen å tvinge lærerne gjennom Lærersambandet til noen medvirkning i ungdomstjenesten og at aksjonens ledere var fullt klar over dette. I den sammenheng forteller han at han etter å være fengslet i 1945 fikk besøk av lektor Orheim, som under den samtale de hadde skrøt av hvordan de hadde klart å forvrengte Sæthers uttalelser. «Var vi ikke flinke?», sa han.

Utmeldelsesformularet ble presentert lærerne som en parole, og når en vet hvilke trusler og hvilket press som ledsaget en slik parole, så er det bare forbausende at tilslutningen ikke ble større, skriver Sæther. Lærerne fikk pålegg om å undertegne protestskjemaet og sende det til Lærersambandets kontor på en bestemt dag — visstnok 20. februar. Lærerne ble faktisk i stor utstrekning tvunget til å underskrive mens kontrollørene så på og etterpå måtte de bytte konvolutter slik at den enkelte lærer fikk en annens konvolutt å postlegge, slik at ingen skulle la være å putte konvolutten i postkassen.

Den 24. februar kalte Lærersambandets landsleder overlærerne i Oslo sammen til et møte. De møtte alle sammen bortsett fra en. Landslederen klarla her at selve grunnlaget for aksjonen var uriktig, og overlærerne ga også uttrykk for at de forsto dette, men at de var nødt til å følge parolen. En av dem brøt dog ut og meldte seg inn i Lærersambandet. Imidlertid meldte han seg ut igjen etter sterkt påtrykk samme kveld, noe som vel viser hvilket press det ble lagt på den enkelte.

I «Den norske skole» nr. 1 for 1942 slås det forøvrig uttrykkelig fast:

«Departementet og Lærersambandet har hver sine områder. Departementet har som før alt med skolene å gjøre. Lærersambandet har med lærerne å gjøre. Noen tjeneste vil neppe bli pålagt dem fra Sambandets side. Det har ikke anledning til å pålegge lærerne noen tjeneste i andre organisasjoner, for eksempel ungdomsorganisasjonene.»

Den ledende blant parolemakerne var Kåre Norum, mens lederen for de lærere som ikke ønsket å protestere mot Lærersambandet var rektor Lødstrup, som forøvrig sendte ut denne erklæring gjennom NTB, datert Gausdal 5. mars 1942:

«Etter moden overveielse finner jeg å måtte henstille til lærerne å ta tilbake den innsendte formular mot medlemskapet i Lærersambandet. Myn-dighetene har i dag forelagt meg de samfunnsmessige konsekvenser. Jeg finner det derfor ansvarsløst å være taus i den vanskelige situasjon som forestår.»

Denne erklæring vakte naturligvis stort røre, men det styrket de lærere som ikke ville melde seg ut. Det ble faktisk en innbyrdes kamp mellom dem som ville bli stående i Lærersambandet og dem som ville følge parolen om å melde seg ut.

8. Halvparten av landets lærere ble sluttelig stående som medlemmer

Resultatet ble, skriver Sæther, at ca. 5 000 lærere ble stående i Sam-bandet, mens ca. 7 000 meldte seg ut. Av disse 7 000 ble ca. 1 000 arrestert. Det er ellers grunn til å understreke at *alle* de som ble arres-tert og som ble sendt til Kirkenes senere meldte seg inn i Lærersambandet, slik at altså da nøyaktig halvparten av lærerne sto som medlemmer. Den innmeldelsesformular de arresterte protestanter underskrev er gjen-gitt i Olav Hoprekstads bok «Frå lærarstriden» og lød slik:

«Jeg erklærer hermed min inntreden i Lærersambandet og forplikter meg etter endt rekonvalesens å oppta skoletjenesten etter gjeldende bestemmelser.»

Sæther opplyser forøvrig at både de 7 000 utmeldelsesblanketter og erklæringene fra de arresterte lærere ble etterlatt i Norges Lærerslags lokaler i 1945.

Lærersambandets avis «Den norske skole» ble sendt til samtlige medlemmer av Lærersambandet. Endel medlemmer sendte den imidlertid tilbake og deres adresseplater ble fjernet og bladet stoppet. Til slutt i 1945 var det ca. 5 000 tilbake som tok imot bladet. Dette svarte da til det antall som ikke protesterte.

Mens denne striden pågikk bygget så ledelsen i Norges Lærersamband opp Sambandet. Allerede i 1942 var alle høyere tillitsmannstillinger i Sambandet til og med kretsførere besatt. Det var i alt ca. 100. I 1943 og 1944 fortsatte utbyggingen av lagene, slik at de aller fleste laglederstillinger var besatt. I 1944 begynte kontingenttrekket som forutsatt i foreningsloven av 3. september 1942. Kontingenttrekket ble gjennomført i Østfold, Oppland og Hedmark fylker og kontingenten gikk inn uten vanskeligheter (Se dok. 25 c i saken mot landsleder Sæther).

I 1945 ble over 1 000 lærere tiltalt for medlemskap i Nasjonal Samling (altså nesten 10% av alle lærere), og et meget stort antall lærere ble suspendert fra sine stillinger som «sambandslærere». Det var altså aktive medlemmer nok i Sambandet til å fylle et helt riksting alene, hvis det som anføres av samtidshistorikere skulle være riktig at det var denne læreraksjonen som veltet Quislings rikstingsplaner.

Quisling sa forøvrig i et foredrag 2. februar 1943 i Oslo at

«Nær 40% av landets samtlige lærere er nå lojale medlemmer av Lærersambandet, i enkelte fylker opp til 60—70%. Oslo står dårligst med ca 25%. Av de 860 tillitsmannsstillinger i Sambandet er samtlige 96 fylkes- og kretslederstillinger besatt med NS-folk, og ca 90% av laglederstillingene.»

9. Arrestasjonen av lærere

Når det ellers gjelder hendelsene i 1942 så førte lærernes politiske protestaksjon, rettet ikke mot okkupasjonsmakten, men mot Quislings norske regjering, til at ca. 1 000 lærere ble arrestert. Slik situasjonen lå an var dette naturligvis den mildeste reaksjon man kunne vente fra myndighetenes side. Det var jo faktisk streik det dreiet seg om eftersom vegringen av medlemskap i Lærersambandet også umuliggjorde fortsatt virke i skolene. Det var tydeligvis ikke ventet av lederne for læreraksjonen at okkupasjonsmakten direkte skulle blande seg inn i denne aksjon mot Quisling. For de var jo naturligvis fullt klar over motsetningsforholdet mellom Quisling og Terboven. Det er også meget som tyder på at Terbovens folk ga forsikringer om at de kunne gå igang med aksjonen. I lærernes egen beretning «Kirkenesferda» står det da også klart på side 87:

«Ennå da dette foregikk var parolen at en skulle rette seg etter de tyske forordningene, men sabotere Quislingregjeringens påbud.»

Da aksjonen imidlertid var vel igang utnyttet Terboven situasjonen. Han bestemte at arrestantene skulle sendes nordover til Kirkenes, hvor en venn av ham hadde ansvaret for å bygge en strategisk viktig vei. Han hadde lovet sin venn lærerne som arbeidskraft og det var da også okkupasjonsmakten som foresto transporten nordover.

Quisling hadde på sin side lovet at hvis lærerne trakk tilbake sine protester mot Lærersambandet, så skulle de få tilbake sine stillinger. Også de arresterte lærere mente derfor at de kunne avbryte aksjonen på et hvilket som helst tidspunkt hvis kampen skulle bli farlig.

Og det gjorde de da også forsøk på. Ombord på dampskipet «Skjerstad» som skulle føre arrestantene nordover kapitulerte lærerne fullstendig. De sendte et par mann til transportsjefen og meddelte ham at de slik situasjonen nå var ville underskrive på innmeldelsen i Lærersambandet. (Jfr. Hoprekstads bok «Frå Lærarstriden».) Terboven fikk underretning om dette fra den tyske transportfører og ga meldingen videre til Quisling, som på sin side da bad om at lærerne straks måtte bli sendt hjem. Dels hadde han jo da oppnådd sin hensikt og dels hadde han altså lovet at de skulle få komme hjem hvis de underskrev. Terboven ønsket imidlertid ikke noen slik seier for Quisling og stikk imot Quislings ønsker sendte han likevel lærerne nordover.

Det var altså den tyske okkupasjonsmakt som vendte Quislings seier til prestisjetap. Hoprekstad er da også fullt klar over det. Han skriver i den nevnte boken (side 87) at de aller fleste av lærerne var enige i at tilbudet ble gjort, men var etterpå glad for at «tyskerne for styvingskap og ovmod ikkje kunde sjå den store sigeren det kunde vore for dei og NS og usigeren for lærarane, for det norske motstandet og heile den norske fronten».

A jo, Terboven var nok fullt klar over det han gjorde. Offisielt var han ikke part i lærerstriden og hadde intet å vinne ved noe nederlag for lærerne. Hans mål var å ødelegge prestisjen til Quislingsregjeringen. Og det klarte han jo.

Så snart lærerne var kommet til Kirkenes, og Terboven hadde oppnådd sin hensikt, å ødelegge Quislings prestisje, fikk lærerne reise hjem i puljer. Alle sammen undertegnet altså som nevnt på forhånd erklæring om medlemskap i Lærersambandet.

Ellers førte jo læreraksjonen til at skolene stanset undervisningen under påberopelse av «brenselsferie». De kom først igang igjen utpå høsten.

Det kan vel ellers ha sin interesse her å gjengi hvorledes de ikke protesterende lærere så på Lærersambandet. I FRITT FOLK for 10. april 1942 finner jeg da følgende artikkel av tilsynslærerinnen Ellen Haugseth:

«Norges Lærersamband

Navnet klinger vakkert og rummer også meget. Lærerne skal nå bindes sammen i felles arbeid og felles mål. Skolen skal være en sluttet enhet, fra barnets første skoleår og til det som ung mann eller kvinne går ut av skolen igjen for å fortsette sin utvikling ved Universitetet, fagskoler eller i det praktiske liv.

Noen av oss lærere legger grunnvollen i den første undervisning, andre fortsetter arbeidet i de høyere klasser, og atter andre avslutter undervisningen i avgangsklassene.

Det er en indre sammenheng i skolens undervisning og oppdragelse. Det er en bærende idé som går gjennom det hele.

Den bærende idé i skolen er kjærligheten til barnet. Her møtes vi som arbeider i skolen i en felles streben for å skape barna en lykkelig framtid. I vårt felles nye blad får vi anledning til å komme i kontakt med hverandre. Her møtes vi til felles drøftelse av skolens problemer. Vi utveksler tanker og erfaringer. Vi får innblikk i skolens arbeid i de forskjellige skolearter, og vi ser sammenhengen i det hele. Vi forstår å vurdere hinannens innsats og følger at vi hører sammen som uunnværlige ledd i en samlet enhet.

Vår organisasjon blir stor og mektig og får større slagkraft. De tidligere organisasjoner kjempet for sine særinteresser. Våre særinteresser blir nå fellesinteresser. Vi skal ta hensyn til hverandre og hjelpes ad. Det skal ikke mere eksistere noe motsetningsforhold mellom mannlige og kvinnelige lærere eller mellom lærerne i de forskjellige skolearter. Vi er alle lærere i den norske skole. Her er plass for alle. Derfor burde vi alle hilse Norges Lærersamband med glede. Dette skulde være innlysende for enhver av oss.»

Som foran nevnt het det i Nasjonal Samlings program at staten ved stipend skal koste utdannelsen av særlig begavet ungdom.

I tråd med dette bestemte Quisling 11. mars 1942 at det fra høsten av skulle opprettes et statsgymnas på Gjøvik for særlig begavet ungdom. Elevene skulle på denne internatskole ha gratis opphold, fri reise dit m.v. Skolens bestyrer ble kaptein Bjone.

10. Lærerne og den nye forfatningsplan

Lærersambandets landsleder Orvar Sæther antyder i flere artikler i FOLK OG LAND at det rådet meningsforskjell om hvor lærerne skulle plasseres i relasjon til planene om en ny statsforfatning med riksting. Dette hang naturligvis sammen med spørsmålet om man skulle se på Lærersambandet som en organisasjon med hovedvekten på å vareta utøvernes rent faglige interesser, eller om man skulle se på den som en slags kulturinstitusjon. Sæther var selv tilhenger av dette siste.

I første tilfelle ville det jo være naturlig at organisasjonen fant sin plass i det kommende Norges Arbeidssamband, som en underavdeling

i Norsk Forbund for Offentlige Yrker, og Sæther hevder at Reichskommissars Sozialabteilung ønsket dette.

Såvidt jeg forstår ble det ikke truffet noen avgjørelse om dette. Riktignok ble Lærersambandet ikke underlagt LO med sikte på Arbeidssambandet, men det ble heller ikke utpekt noen representanter for lærerne som medlemmer av Kulturtinget.

11. Professor Skanckes rystende skjebe

Den personlig dypt religiøse kirkeminister kom i embedets medfør til å spille en hovedrolle i den kirke- og lærerstrid som biskop Berggrav med stilltiende understøttelse av okkupasjonsmakten satte igang for å ramme Quisling og hans nasjonale regjering. Det er liten tvil om at Skancke ble trukket inn i det som utspilte seg uten engang å være orientert på forhånd. Berggrav og det presteskap som sluttet opp om ham må da også bære hovedskylden for det jeg åpent vil kalle drapet på professor Skancke. De sørget for storparten av anklagepunktene og det hjelper ikke om de efter at dødsdommen var felt gjorde et tafatt forsøk på å få ham benådet. For de visste like godt som de dommere som avsa dommen at det var blitt en prestisjesak.

Det skal heller ikke stikkes under stol at kong Haakon i statsråd nektet benådning. Et par statsråder dissenterte, men statsministeren selv, Einar Gerhardsen stemte mot benådning. Professor Skancke ble så henrettet høsten 1948, som det siste norske dødsoffer. Enhver krig var da forlengst slutt.

Avdøde oberst Konrad Sundlo, som hadde nær kontakt med professor Skancke den siste tid før han ble henrettet har skrevet en beretning om dette samvær:

«Jeg hadde sittet på enecelle i Oslo Kretsfengsel A siden 1. september 1945, og det var dette som var grunnen til at fengselets inspektør, hr. Nilsen, over nyttår 1948 kom inn til meg og fremla følgende forslag:

'Det sliter å sitte alene, og De har jo nu vært alene i meget lang tid. Skulde De ikke ha lyst til å komme sammen med Skancke og Torp om søndagene? Dere kan jo lufte sammen også, og på den måten vil det jo bli hyggeligere for Dem. Hva vil de si til et slikt forslag?'

'Jeg vil si ja takk. Jeg vil svært gjerne komme sammen med Skancke og Torp.'

På denne måten kom jeg sammen med Arnt Torp, som jeg aldri hadde truffet før, og med Ragnar Skancke som jeg såvidt hadde truffet noen ganger under okkupasjonen.

Og derved ble fengselsoppholdet et ganske annet.

En time hver dag var vi sammen i 'luftegården', og hver søndag fra kl. 13/14 til kl. 16 satt vi sammen i Torps celle og koset oss. Vi drakk kaffe,

spiste av diettpakken som Skancke og Torp fikk hver uke, — de var jo begge dødsdømte — og diskuterte nuets og fremtidens spørsmål.

For meg ble disse sammenkomster dagens sentrale begivenhet. Jeg gledet meg til dem. Det gjorde de andre også. Og av seg selv ble det slik at Skancke var sammenkomstens centrale figur.

Allerede første dag slo han tonen an da Torp bad ham fortelle litt fra sin studietid i Tyskland. For derved kom Skancke på gli, og jeg oppdaget meget snart at jeg var gått glipp av meget ved ikke å ha gjort hans bekjentskap tidligere.

Den lille mann var jo en forteller av Guds nåde.

Han spilte de opptredende personer. Han viste oss dem i mimikk og sprog og geberder.

Vi fikk se den franske guide når han står foran de beundrende turister, slår ut med armene og med gråtkvalt stemme belærer:

'Voilà un moment du notre grand empereur!'

Vår venn viste oss den 'bløte' danske, den svergende svenske og den protesterende tyske jøde som løfter på skuldrene, snur håndflatene opp og klager:

'Aber doch, mein Herr.'

Men mest jubel vakte han dog når han hermet efter den bløte sydtyske dialekt.

For når han rundet truten og la iveri, minnet han mest av alt om en liten gutt som var ute med en eller annen godslig skøyerstrek. Godslig måtte den være. For godsligheten preget hele Skanckes karakter.

Når han var ferdig med dialekten i Bayern vilde Torp si:

'Snakk litt Bayersk da, Skancke!'

Og så snakket Skancke bayersk så vi hans tilhørere stormlo dernede i 'parken' i Møllergaten 19.

Når klokken ringte 'til lufting' kl. 14 gikk jeg som bodde på B-gangen (1. etasje) bort til nedgangen til 'de underjordiske' (kjelleretasjen) og ventet på de andre. Så kom de andre: Torp og Per Dahlen fra B-gangen, og så Skancke fra C-gangen. Dermed var laget vårt fullt. Vi falt inn i 'kolonnen' og defilererte ned trappen og ut med Skancke som den selvfølgelige leder av 'utmarsjen'.

Middagsluftingen varte en time, og i sommermånedene solte vi oss og hadde det hyggelig sammen nede i innhegningen vår. Vi snakket jo om litt av hvert og ble snart klar over at Skancke var dypt religiøs. Hans studier som vitenskapsmann hadde bragt ham til den faste overbevisning at intet var tilfeldig og løst. Alt i universitetet var ordnet og ledet av en kraftig hånd.

'Hvorledes skulde det ellers gå?', sa han. *'I verdensrummet kan ikke slumpepen rå. Det som beveger seg der må bevege seg i faste og uforanderlige baner hvis ikke det hele skal ende i kaos.'*

Han var stadig inne på de store problemer som fysikerne og kjemikerne tumlet med, og en dag sa jeg:

'Hva mener du om den kjempekikkerten amerikanerne bygger opp på vestkysten sin et sted? Er det ikke Palomarkikkerten uhyret kalles? Tror du den vil bringe epokegjørende resultater?'

'Selvfølgelig', sa Skancke. *'Men jeg tror det er ett resultat amerikanerne*

håper på, men som ikke er omtalt i meddelelsen fra Amerika. Og det er at de håper ved hjelp av denne kikkerten å kunne seg selv i ryggen.'

'I ryggen?'

'Ja. Du vet det nu er bevist at lyset ikke går rett, men bøyes på grunn av tiltrekningen fra de forskjellige himmellegemer. Man kan altså tenke seg at vi befinner oss inne i en kule hvor lyset stadig bøyes slik at det går rundt langs hulrommets innervegger. Det skulde altså være mulighet for at vi med en god kikkert vil kunne se oss selv i ryggen.'

Vi satte overordentlig stor pris på å høre Skanckes mening om storpolitikk og særlig da hva han mente om forholdet øst-vest, Berlinkrisen og utviklingen i Tyskland i det hele tatt. Og her var Skanckes mening klar og ram-mende:

'Innførelsen av vestmarken er et forsøk fra Vestmaktenes side på å få et økonomisk tak på Tyskland og gi sovjetpolitikken en knekk. Det er bare det at planen ikke vil lykkes.'

Om forholdet i det store og hele mente Skancke at en forsoning mellom Øst og Vest var utelukket. Krisen ville ende med at en av partene måtte gi seg. Men denne parten ville ikke bli Sovjet.

'Sovjet har de beste kort på hånden', sa han. *'Sovjet er enig og sterkt, mens vestmakten står uenig og splittede. Og derfor ser vi idag den merkverdighet, at det er tyskerne som mere enn noen annen hindrer Sovjet i å besette Europa. Den makt som har tyskerne med seg vil seire, og derfor kjemper både Øst og Vest om tyskernes gunst og er livende redde for å støte dem fra seg. For da går de over til motparten.'*

'Hvem tror du tyskerne kommer til å følge?'

'De går sannsynligvis med Sovjet hvis betingelsene er antagelige. Det var jo Bismarcks politikk at Tyskland alltid måtte sikre seg Russlands vennskap, og det var Tysklands ulykke at det brøt denne politikk. For derved kom det ut i de to verdenskriger. Men forhåpentlig har dette lært tyskerne noe, så de ikke er like dumme nå som før.'

'Det er en selvfølge at Sovjet vil søke å sikre seg Tysklands vennskap, da dette vil bety en kolossal fordel. Ikke bare fordi disse to land utfyller hverandre økonomisk. Men også fordi Sovjet med et vennlig Tyskland i ryggen vil kunne ofre seg for de store oppgaver som venter det i Asia. Der vil Sovjet konsentrere sine hovedkrefter. Og det kan det gjøre om Tyskland er dets venn og dekker det i ryggen. Et Europa dominert av Tyskland vil med andre ord være en fin ordning for Sovjet.'

Skancke mente at dannelsen av general Paulus' tyske hær ved Tysklands grense var et av de mange tegn på at verden om ikke lenge ville stå overfor den kjennsgjering at en veldig nordeuropeisk blokk var under dannelse. Denne blokk, mente han, ville bestå av Sovjet (med de baltiske småstater), Øst-Tyskland og Sverige.

'Sverige har ikke noe annet å gjøre enn å gå med Sovjet, såsant det ikke kan holde seg nøytralt. Å gå med vestmakten vil jo for Sverige være selvmord. Av den grunn er en norsk politikk, med tilslutning til England, mere enn tvilsom. Den vil kunne komme til å skaffe vårt land en rekke alvorlige ubehageligheter, således blant annet krig med Sverige...'

Skancke mente at 7. juni 1905 har vist seg å være en ulykke for vårt

land. Og for halvøya. Storpolitisk sett, burde det ikke være to land på halvøya. Det burde være bare ett. Og her kunne det bare bli tale om Sverige. Nordmennene har med all tydelighet vist at de ikke eier de nødvendige egenskaper til å kunne bygge et sterkt statssamfunn.

Skancke snakket ofte om saken sin og fremholdt de uhyrligheter som der var blitt prestert av 'Rettsstatens' håndhevere. Han betenkte seg ikke på å si at de som ledet rettsoppgjøret ikke var bedre enn 'forbrytere', og han sa mer enn en gang at 'disse mennesker er i stand til alt'. Så han var ganske sikkert fullt klar over at han kanskje ville bli skutt.

Men dette innvirket ikke på hans humør.

Han var fabelaktig. Mer enn én gang sa jeg til meg selv at jeg i hans sted ville ha vært et psykisk vrak. Det er ikke spøk å sitte dødsdømt i over 2 år.

Men på Skancke bet det ikke.

Jeg husker en søndag jeg sammen med Skancke var inne hos Torp, og Skancke trakterte med melon.

'Fælt så du trakterer', sa jeg. 'Det er ingen mening i at jeg skal spise opp for dere.'

'Ta det med ro', sa Skancke. 'Du må ha det hyggelig når du er sammen med dødsdømte.'

Skancke hadde sendt inn søknad til Høyesteretts kjæremålsutvalg om å få saken sin gjenopptatt, og jeg fikk lese denne søknad.

Det var et rystende dokument!

Skancke dokumenterte nemlig at han var urettferdig dømt. Han var således tiltalt og dømt for et punkt som ikke var blitt behandlet under retts-saken.

'Lever jeg over dette', sa han, 'skal jeg bruke dette manglende punkt til å brette istykker hele rettsoppgjøret.'

Hans fremstilling var så overbevisende at jeg med en gang sa:

'Det er opplagt at du får saken din gjenopptatt.'

'Jeg er ikke så sikker på det', sa Skancke. 'Nu for tiden må man være forberedt på det utrolige. Det er bare én ting som er sikkert. Hvis jeg ikke får saken opp, vil jeg ikke forsøke en gang til. Jeg gidder ikke mere.'

Det var visstnok fredag 20. august 1948 Skancke fikk vite at hans søknad om gjenopptagelse var blitt avvist.

En dyster stemning grep oss, hans venner.

Men Skancke var uforandret. Selv om han nu ante det verste.

For da vi neste dag, lørdag, badet, sa han:

'Dette er mitt siste bad.'

Og da vi søndag morgen kom opp fra luftegården før gudstjenesten, sa han til betjenten:

'Dette er min siste søndag.'

Ved dagens gudstjeneste manglet det organist, og derfor gikk presten og bad Skancke spille, slik som han hadde gjort mange ganger tidligere. Og Skancke kom og spilte.

For siste gang.

Jeg satt ute i korridoren og hørte på og følte meg beklemmt som aldri før.

Tre dager senere, onsdag 25. august var Per Dahlen atter kommet tilbake til oss etter en tids fravær på sykehus. Vi hadde fortalt Per noen av Skanckes siste historier, og nu ville Per gjerne høre dem av Skancke.

Og Skancke fortalte.

Først den store svindelen med engelskmannen Angus (?) som i 1926 påstod han kunne overføre elektrisk kraft uten krafttap, og som fikk dannet et svindelselskap med støtte av selveste Carl Joachim Hambro. Professor Bragstad ved teknisk høyskole ble av staten sendt over til London og avslørte svindelen.

Dernest svindelhistorien med tyskeren Unruhe som i 1924—1926 (?) svindlet verden ved å påstå at han kunne få en elektrisk lampe til å brenne uten krafttilførsel. Denne svindelen ble avslørt av Skancke, som av den norske stat ble sendt til Berlin for å se på sakene.

Disse to historier fortalte Skancke blid og smilende 3 dager før sin død.

Jeg hadde sagt til ham: 'Selv om saken din er blitt avvist, er det ikke dermed sagt at du vil bli skutt. Du kan jo bli benådet. Og det blir du også. Noe annet ville jo være mord.'

'Ja, ja', sa Skancke, 'benådet er det neste. Men du må være oppmerksom på at disse mennesker er troende til alt.'

Torsdag morgen 26. august reiste jeg til Sarpsborg som vitne i major Bakkes sak. Jeg kom tilbake til krets-fengslet kl. 15 dagen etter.

Skancke hadde ikke vært ute av mine tanker disse to dager, så da jeg kom inn i fengslet, spurte jeg vakthavende betjent:

'Hvorledes er det med Skancke?'

Han visste ikke noe.

Så gikk jeg til cellen min og da så jeg at det i 'glassboksen' rett overfor celledøren satt to herrer. Den ene var en ungdom, den annen var Skancke. Han fikk øye på meg og nikket til meg med et stort, strålende smil, og jeg nikket smilende igjen. Det kom for meg at han hadde fått vite at benådningen var gått i orden, så jeg gikk med lettet hjerte inn i cellen min.

Dette var siste gang jeg så min kjære venn Skancke.

Neste morgen fikk jeg vite at han var død.

Jeg vil ta med et par ting til:

En gang vi snakket om rettsoppgjøret, sa Skancke:

'Hvorledes er det disse mennesker tenker? De må jo være gale.'

Og videre sa han: 'Telegrambyrået er i deres hender, og derfor sendes det bare ut til avisene de ting som passer dem. Slik blir pressen ensrettet.'

'Det er ikke egentlig noen grunn til at man skulle henge slik ved livet.'

'Jeg tror at det vil ha større betydning for å få klargjort svindelen med rettsoppgjøret om jeg blir skutt enn om jeg blir benådet.'

Så langt oberst Sundlo. Jeg kan selv bekrefte riktigheten av noe av det han anfører om Skanckes siste tid. Selv satt jeg da i konsentrasjons-leiren Ilebu og ble en dag transportert ned til rettslokalene for å være vitne i en sak. Jeg tror det var saken mot minister Lippestad. Skancke var også vitne i denne sak og jeg ble sittende sammen med ham. Han

bød meg en sigarett, men jeg svarte at jeg ikke ville ta fra ham noe så verdifullt for en fange. 'Det kan du ta med ro, Melsom', svarte Skancke. 'Jeg sitter med dødsdom jeg, og da får jeg så mange sigaretter jeg vil.'

Det er også korrekt hva Sundlo skriver om sin reise til Sarpsborg som vitne i saken mot major Jørgen Bakke 26.—27. august. Jeg var selv viten i samme sak og var «forlagt», får man vel kalle det, sammen med oberst Sundlo og major Kjelstrup i gangen på fengslet i Sarpsborg nat-ten mellom 26. og 27. august. Det var nemlig fullt i alle cellene, så man måtte anbringe noen madrasser ute i korridoren for å huse oss. Vi var naturligvis alle opptatt av oppstyret omkring Skancke, spesielt da Sundlo som satt sammen med ham på Møllergaten 19. Kjelstrup kom fra Akers- hus og forfatteren av denne bok fra Ilebu.

Men kanskje det siste brevet Skancke sendte til sin kone før han ble avlivet av en eksekusjonspelotong under ledelse av en norsk politiembeds- mann kan fortelle mere om mannen enn en medfange som Sundlo kunne. Brevet lød slik:

«Oslo, 27. august 1948

Så ble det altså siste gang vi så hverandre denne søndag. I disse siste timer tenker jeg på deg og al din kjærlighet og godhet og oppmuntring gjen- nem hele den lange fengselstiden. Jeg kan ikke få takket deg nok!

Når jeg tenker tilbake på hele livet og især på tiden i Trondheim, så føler jeg meg igrunnen tilfreds og glad — for det var skjønt å leve.

Du må hilse *alle* — Ingrid, Inge og Rolf, Lalla, Ole Jacob og takke for alt. Og en særlig hilsen til Erling.

Jeg tror at historiens dom vil bli en annen enn samtidens. Jeg har fulgt min overbevisning og jeg *vilde* det gode — det vet du. En gang skal vi jo alle dø — og jeg tar *det* med ro for kanskje er det allikevel det beste. Jeg har det håp at det må bli til det gode — at jeg kanskje kan bli den siste som må gå i døden på denne måte. Så har det ikke vært forgjeves.

Jeg ønsker deg alt godt i framtiden og Gud være med deg.

En siste hjertelig hilsen fra din hengivne.

Ragnar.

PS. Hils fru Kufaas og si henne en hjertelig takk!»

V. Pressen

1. Pressefrihet og ytringsfrihet

I første bind av denne serie, «På nasjonal uriaspost», skriver jeg dette om «Ytringsfrihet og pressesensur»:

«Det er ganske klart at både pressefrihet og ytringsfrihet ellers måtte bli skadelidende under en blodig krig på liv og død og med en okkupasjonsmakt som hadde satt seg fast i Norge og som våket nidkjært både over sine mili- tære, sine politiske og sine økonomiske interesser. Og dette måtte naturligvis i særlig grad gjøre seg gjeldende når okkupasjonsmakten representerte et autoritært system, som utviklingen gjorde lettere akseptabelt i Tyskland enn i det gamle velfunderte, ultrademokratiske norske samfunn. Men dette at ytringsfriheten ble innskrenket og at folk måtte legge bånd på seg under slike forhold hadde egentlig ikke i første rekke noe med «nazisme» eller «demokrati» å gjøre. For slike innskrenkninger fant sted i alle de krigførende og/eller okkuperte land. Selv i den demokratiske høyborg Storbritannia gikk man så vidt at man sperret inne tusener av tilhengere av Mosley, og det bare på basis av det de *hadde* gitt uttrykk for tidligere. Så man kan jo da få en forestilling om i hvor høy grad aktuell ytringsfrihet eksisterte hos de vestallierte — for ikke å snakke om hos deres røde allierte.»

Selv under fredelige forhold har man også etter verdenskrigen sett inngrep mot pressen som faktisk langt overgår det norsk presse ble utsatt for under okkupasjonen. Jeg kan nevne Indira Ghandis knebling av den indiske presse under en politisk maktkamp. Det er vel heller ikke urimelig å nevne den meget effektive og ensrettede boikott som norsk presse — og forlag — har igangsatt mot ytringer fra okkupasjonstidens politiske motstandere innen Nasjonal Samling. Pressens så å si samstemmige ihjel- tiing av de første bind av denne serie taler for såvidt sitt klare sprog. Og en slik form for angrep på ytringsfriheten er jo i sin virkning like effektiv som okkupasjonstidens *eftersensur* av avisene.

Jeg fortsatte ellers i bind I:

«Helt fra første stund av satte okkupasjonsmakten i Norge i gang sin pressesensur, men helt frem til den politiske omveltning i september 1940 var denne sensur i alt vesentlig av ren militær art, og ble også ledet av tyske offiserer. Denne militærsensur interesserte seg overhodet ikke for politiske spørsmål. Det ble først aktuelt etter at Reichskommissariatet hadde etablert sin egen Presseabteilung og selv forfulgte politiske mål. Etterhvert begynte denne tyske sensur å dirigere den norske presse slik at den ofte måtte gi uttrykk for Reichskommissariatets oppfatning.

Det kan imidlertid være grunn til å understreke at selv den tyske Presseabteilung ikke foretok noen forhåndssensur av det norsk presse skulle trykke.

Man fikk pålegg om å kommentere de forskjellige hendelser slik og slik, men først etter at avisene var trykket og distribuert grep man eventuelt inn overfor dem.

Parallelt med denne tyske pressesensur etablerte så minister Lundes kulturdepartement sin egen kontrollinstans med Pressedirektoratet under ledelse av Anders Beggerud. Det var en ren statsinstitusjon, som drev sin politiske kontroll på linje med den tyske, men det var en viss dualisme tilstede, idet presse-direktøren også var Nasjonal Samlings rikspresesjef og sto i stadig og direkte kontakt med Quisling. Det var opprinnelig ikke meningen at pressedirektoratet skulle bli en institusjon som kvalte fri pressevirksomhet, og når det etter hvert utviklet seg i den retning, så skyldtes også det den organiserte motstand og kamp mot partiet som satte inn. Så den stadig strengere pressesensur var, når det gjaldt inngrepene mot organisasjonene, faktisk først og fremst en forsvarskamp fra partiets side.

De uheldige følger av dette og farene ved slik tilstopping av alle ventiler i den overopphetede politiske dampkjele gjennom en slags dobbeltsensur fra tysk og norsk hold, var naturligvis også mange NS-medlemmer klar over — ikke minst var det uro og misnøye blant partiets pressefolk over alle de bånd som ble lagt på en mere fri meningsutveksling. Det ble ofte klaget høylydt og mange NS-redaktører forsøkte så smått, om ikke akkurat å sprengne lenkene, så dog å tøye dem lengst mulig. Det karakteristiske i denne sammenheng var ellers at de pressefolk som ikke tilhørte partiet faktisk var mest villige til å bøye seg. Presseabteilungs sjef, Moser, ga da også i en vitneforklaring i forfatterens sak uttrykk for at det rådet misnøye på tysk hold med partiorganet FRITT FOLK, som stadig satte seg ut over påbud og direktiver. Nå hang vel dette i noen grad sammen med det spente forhold mellom Quisling og Terboven, men det lå noe mere i det også. Man likte faktisk ikke en pressesensur som gikk lenger enn dette å hindre det man så på som skadelig for nasjonale interesser. Kritik i sømmelige former mot administrative tiltak og kanskje også partitiltak, var det mange som mente man skulle ikke bare akseptere, men faktisk se på som politisk gunstig.

Partiets hovedorgan FRITT FOLK ga da også stadig plass for artikler som kritiserte administrasjonens behandling spesielt av sosiale spørsmål. Man etterlyste den sosialistiske del av norsk nasjonalsosialisme. Da så forfatteren av dette verk, som hadde vært LO's presseleder, overtok som sjefredaktør i FRITT FOLK, fortsatte kritikken også på lederplass. Den ble også nå utvidet til å omfatte fordelingen av de tilgjengelige varer og praktiseringen av jordloven. Når det gjaldt dette siste, så krevet bladet redaksjonelt at partiet skule gripe inn mot landbruksdepartementet. Dette var da forsåvidt

medvirkende til at minister Fretheim søkte og fikk tre måneders tjenestefrihet i april 1945.

Alt dette viser at selv om det naturligvis under de rådende forhold ble ført kontroll med den norske presse både fra tysk og fra norsk hold, så var den bare absolutt og ugiennomtrengelig på visse områder av mere generell politisk og utenrikspolitisk art, og hindret ikke kritikk av administrative tiltak, såfremt det var klart at det ikke dreiet seg om en direkte kamp mot NS eller okkupasjonsmakten.

I denne sammenheng bør man vel forøvrig også nevne LO's store ukeavis NORSK ARBEIDSLIV, som kom i opplag på opptil 300 000, og som var utrolig frittalende uten at det ble gjort forsøk på å gripe inn overfor det. Det kan enhver overbevise seg om ved å bla gjennom de årganger som kom ut.

De delte meninger om hvor langt man skulle og kunne tillate en friere meningsutveksling har sin betydning fordi de på mange måter avspeiler en liknende meningsforskjell innen partiet om dirigeringen både av organisasjonene og annet i norsk samfunnsliv. Mange mente nok at man burde ha kunne føre en mindre rigorøs linje uten at vitale interesser ble skadet.»

2. Underdanig norsk presse

Efter at jeg i 1937 oppga min første pressevirksomhet i Nasjonal Samlings tjeneste, hadde jeg ingen kontakt med partiet eller dets presse før jeg i juli 1940, efter krigens slutt, ble anmodet om å overta som redaksjonssekretær i FRITT FOLK, en anmodning jeg etterkom. Som alle andre fulgte jeg imidlertid med i det norsk presse skrev fra april til juli 1940. Under Quislings første regjering, fra 9. april til 15. april, var det direkte påfallende hvor velvillig og lojalt hele den norske presse stillet seg til ham. På det tidspunkt fantes det heller ingen politisk tysk sensurinstans. Man hadde bare en militærsensur ledet av en Wehrmachtsskaptein og denne sensur blandet seg overhodet ikke inn i politiske forhold. Den varetok utelukkende tyske militære interesser.

Noen sitater fra Arne Kildals bok «Pressen under okkupasjonen. Presse- og Litteraturfronten» (Aschehoug 1945) gir et godt bilde av forholdene:

«Norsk Presseforbund sendte ikke noen retningslinjer til pressen utover landet. Oslopressen på sin side lot til å falle tilfote med en gang uten å ville ta opp kampen.

Quislings proklamasjon til det norske folk om dannelsen av den nasjonale regjering ble trykt i morgenavisene 10. april, og hans tilbakekallelse av mobiliseringsordren kom inn samme dags aften eller den følgende dag. Henholdsvis den 11. og 12. april hadde nesten alle hovedstadsbladene samlet seg om å bruke titelen «statsminister Quisling». Avisene slo det godt opp.

Proklamasjonene fra overfallsmakten ble offentliggjort av samtlige aviser i disse første dagene etter okkupasjonen. Og meddelelsene fra den nye «re-

gjering» av alle undtatt Arbeiderbladet. Tidens Tegn og tildels Aftenposten var nok så rommelige i sin billedreportasje. Her så man tyskerne besette Oslo, passere Universitetet, marsjere på Karl Johan osv. Dette var *ikke* materiale som pressen var nødt til å ta. Og allerede i aftennummeret den 11. april aksepterte Aftenposten statsråd Hagelin og intervjuet ham om forsynings situasjonen i landet.

Aftenposten var i sin leder i morgenummeret 10. april klar over at det var engelskmennenes skyld: «Den farlige situasjon den britiske regjering krenkelse av vår suverenitet førte oss inn i har i løpet av de to døgn utviklet seg derhen...»

At Oslopressen aksepterte den første Quislingregjering, «den nasjonale regjering», vakte adskillig oppsikt utover landet.»

Jeg kan supplere denne vurdering med å berette hva redaktør Arnt Rishovd, som var utnevnt til rikspressejef av den første Quislingregjering, fortalte meg om det første pressemøte Quisling lot avholde. Såvidt jeg erindrer 10. april. Aftenpostens sjefredaktør snakket da med Quisling og kalte ham «herr statsminister». Han forsikret ham også om at Aftenposten riktignok tidligere hadde vært hans politiske motstander, men at bladet nå stillet seg absolutt lojalt overfor ham i den foreliggende situasjon.

Når det gjelder den tyske militærsensur, så kom jeg hurtig i kontakt med den. Redaktør Rishovd var ikke værlig bevandret i tysk og jeg måtte derfor som hans stedfortreder møte enten sammen med Rishovd eller alene når vi fikk innkallelse til den tyske sensur, noe som hendte nesten hver eneste dag en viss tid. Så hadde vi i forbindelse med et skirenn skrevet noe om at det var dårlig føre, så hadde vi nevnt noe om tyske avdelinger. Alltid var det noe sensuren bebreidet oss ut fra strikse tyske militære hensyn. Kapteinen som forestod sensuren ble sintere og sintere etter hvert som vi stadig gjorde oss skyldig i slike overtramp. Og sluttelig truet han direkte med å la både Rishovd og meg skyte hvis bladet nå ikke tok skjelen i en annen hånd.

3. Partiets pressepolitikk

Når det ellers gjelder den rent generelle pressepolitikk som ble ført, så var det en rasjonalisering, hovedsaklig ut fra økonomiske hensyn som ble stillet i forgrunnen. Man hadde et utall av aviser som holdt på å konkurrere hverandre ihjel. Dette forsøkte man nå å bøte på ved å stanse en rekke aviser. Det lot seg naturligvis lettere gjøre efter at de politiske partier var blitt oppløst og forbudt. Naturligvis kom også rent politiske hensyn til å spille en rolle, således ble jo en del aviser stoppet enten av okkupasjonsmakten eller av Nasjonal Samling på bakgrunn av at de drev en slags skjult motstandskamp.

Av Oslo-avisene ble Arbeiderbladet stanset i september 1940 samtidig med at Arbeiderpartiet, som eiet avisen, ble forbudt. Bladets lokaler ble da overtatt av Nasjonal Samlings riksorgan FRITT FOLK og trykkeriet av NS Rikstrykkeri. FRITT FOLK holdt inntil da til i partiets lokaler. Det ble ellers trykket i AFTENPOSTEN. Man har efter okkupasjonen gjort forsøk på å fremstille både denne trykkerivirksomhet og annen som påtvunget AFTENPOSTEN og forskjellige andre trykkerier. Så er imidlertid ikke tilfelle. Alle kjenner jo nå til Terbovens forsøk på å sette Quisling utenfor fra midten av april 1940 og til Hitler påbød en nyordning høsten 1940. Nasjonal Samling var i denne tid fullstendig «kaltgestellt» av okkupasjonsmakten, både den militære og den sivile. Det hadde ingen maktmidler og fikk ikke engang lov til å bruke uniformer. Det var under disse forhold AFTENPOSTEN påtok seg trykkingen og delvis distribueringen av FRITT FOLK. Da dette samarbeide opphørte, skyldtes det altså at FRITT FOLK overtok Arbeiderbladets tidligere lokaler og trykkersted.

Jeg var ellers selv med da FRITT FOLK flyttet inn i lokalene på Youngstorget. Det gjaldt å få ut avisen allerede den følgende dag, så vi flyttet inn mens okkupasjonspolitiet fremdeles holdt på med å avvikle ARBEIDERBLADETS affærer. En rekke dører og arkiver var stengt og forseglet og ARBEIDERBLADETS personale ble nøye undersøkt før det fikk forlate bygningen med sine sensurerte eiendeler. Ellers husker jeg at Anders Lange, som var arrestert av okkupasjonsmakten, løp rundt og ryddet opp i kaoset, drevet frem av en tysk politimann.

FRITT FOLKs redaksjon ble sterkt utvidet da vi flyttet inn på Youngstorget, blant annet kom journalistene Feiring og Eines fra TIDENS TEGN, som nå innstillet virksomheten. Selv overtok jeg som sjefsekretær.

4. Pressedirektøren uttaler seg om resultater og planer

Om den rasjonalisering som etterhvert fant sted og som forøvrig også papirrasjoneringen påskyndet uttalte pressedirektør Beggerud seg til FRITT FOLK i et intervju som bladet trykket 31. desember 1943. Jeg gjengir:

«I kraft av det gamle ord om at enhver er seg selv nærmest, har FRITT FOLK ved årsskiftet henvendt seg til pressedirektør Beggerud for å høre hans mening om norsk presse i året som gikk, og hvilke fremtidsutsikter vi kan regne med i 1944.

— Den rasjonalisering av dagspressen som ble planlagt og påbegynt i 1940 — er den avsluttet?

— I det store og hele kan rasjonaliseringen betraktes som avsluttet. Det antall aviser vi no har, må ansees tilstrekkelig til å dekke behovet. Det er mulig at vi et par steder kommer til å foreta ytterligere sammenslåing, men

dette er iallfall ikke dagsaktuelt. Det viser seg for øvrig at til tross for at avisenes antall er redusert til under halvparten, er det samlede opplag større enn noen gang før.

— Og hvordan er stillingen for tidsskriftenes vedkommende?

— Det er på tidsskriftenes område i år fortsatt en meget omfattende rasjonalisering. De gjenværende tidsskrifter må ansees nødvendige for å tilfredsstille kulturelle, politiske og økonomiske interesser. Det er mulig at en ytterligere rasjonalisering kan finne sted, men det er helt bagatellmessig sammenliknet med det som er utført.

— Har rasjonaliseringen ført til de resultater man håpet på for de enkelte aviser, og for leserne?

— For de gjenværende aviser er det stort sett skapt et solid økonomisk grunnlag, selv om papirrasjoneringsen dessverre gjør det umulig å utnytte sjansene fullt ut. Noen få aviser er ennå ikke helt kommet over virkningene av tidligere tiders usunne konkurranse. Men forholdene bedrer seg etter hvert. Papirrasjoneringsen fører dessverre med seg at det bare blir spalteplass for det mest nødvendige stoff. Det blir liten plass til kulturelt stoff, til lokalreportasje og vanlig underholdningsstoff. Under de noværende forhold kan dessverre ikke pressen helt ut fylle sin oppgave som kulturdannende faktor.

— Undskyld et indiskret spørsmål i denne forbindelse: Hva har De å si om den meget omtalte *pressefrihet* av i dag f.eks. i relasjon til «de gode gamle dager»?

— Den meget omtalte pressefrihet var en illusjon, idet de ansvarshavende redaktører var bundet av hensynet til mange utenforstående interesser. Pressen var avhengig av politiske partier, av finansgrupper, annonsører og enkeltpersoner. Kort sagt: pressen var et talerør for de forskjellige *egeninteresser*. I dag skal pressen utelukkende tjene *folkets* interesser. Krigen fører nødvendigvis med seg mange restriksjoner på de forskjellige områder, også på pressens. Men det er ikke noe særegent bare for de land som er innblandet i krigen. Også pressen i de nøytrale land er i dag underlagt mange restriksjoner.

Vårt mål er imidlertid, så snart krigen er slutt, å skape en virkelig fri presse, men en presse hvor ansvarsfølelsen står som et kategorisk imperativ over friheten — en presse som utelukkende tjener det norske folks vel.

— Har man ikke merket noe til at folk vil «blokkere» vår tids «ensrettede presse»?

— Spørsmålet kan best besvares med å henvise til de rekordopplag som avisene har i dag, og som ville være enda større hvis papirrasjoneringsen ikke hadde satt en stopper for ytterligere opplagsøkning. I de fleste større byer er det i dag tusener av mennesker som står på ekspektanselister i avisenes abonnementsavdelinger.

— Og så til slutt: Hva er pressedirektørens nyttårsønske?

— At krigen må bli brakt til en seierrik avslutning i løpet av kommende år, og at vi så snart som mulig må komme inn i noenlunde normale forhold igjen. I og med den omordning som er foretatt i løpet av de siste tre år er grunnlaget skapt for en god og sunn utvikling for en presse som kan være et instrument for folkets ansvarlige ledere, en presse som ser det som sin oppgave å fremme det hele folks interesser. For helt å kunne fylle denne

oppgave må vi imidlertid ha mere papir, — og for en rekke avisers vedkommende også bedre teknisk utstyr og materiell. Det er også nødvendig at pressens folk får høve til å høyne det kulturelle og faglige nivå, og at deres økonomiske forhold bringes i samsvar med deres ansvarsfulle og krevende arbeid.

Det er mitt håp at det kommende år vil bringe oss et skritt videre når det gjelder løsningen av disse store oppgaver.»

5. Disse aviser kom ut hele tiden

I Oslo kom følgende aviser ut under hele okkupasjonen og da etter hvert med redaktører som var medlemmer av Nasjonal Samling: Aftenposten, med sjefredaktør Endsjø, Morgenposten, med sjefredaktør Feiring, Nationen, med sjefredaktør Olav Eide jr. og Fritt Folk, først med Rishovd som sjefredaktør og senere med Melsom.

Følgende aviser kom ellers ut:

Adresseavisen, Trondheim, Agderposten, Arendal, Asker og Bærums Budstikke, Sandvika, Bergens Tidende, Bergen, Brønnøysund Avis, Brønnøysund, Bygdenes Blad, Tønsberg, Dagbladet Rogaland, Stavanger, Dagsposten, Trondheim, Drammens Tidende, Drammen, Eidsvoll Blad, Eidsvoll, Farsund Avis, Farsund, Flekkefjordsposten, Flekkefjord, Fredriksstad Blad, Fredrikstad, Fædrelandsvennen, Kristiansand S., Gjengangeren, Horten, Grimstad Adressetidende, Grimstad, Hadeland, Brandbu, Haugesund Avis, Haugesund, Haugesund Dagblad, Haugesund, Hordaland, Voss, Inntrøndelagen, Steinkjer, Indre Smaalenenes Avis, Mysen, Kragerø Blad, Kragerø, Lofotposten, Svolvær, Laagendalsposten, Kongsberg, Moss Avis, Moss, Morgenavisen, Bergen, Nordtrønderen, Namsos, Nordlandsposten, Bodø, Nord-Trøndelag, Steinkjer, Porsgrunn Dagblad, Porsgrunn, Ringerikes Blad, Hønefoss, Romsdalsposten, Kristiansund N., Romsdals Budstikke, Molde, Sandefjords Blad, Sandefjord, Stavangeren, Stavanger, Sunnmørsposten, Alesund, Tromsø, Tromsø, Tønsbergs Blad, Tønsberg, Varden, Skien, Vestfold, Sandefjord, Vesterålens Avis, Stokmarknes, Østlandsposten, Larvik, Østlendingen, Elverum.

Det kom vel også noen få mindre NS-aviser, men de foran nevnte — med unntagelse av Dagsposten, protesterte iallfall i et skriv 24. juni 1946 mot å få økonomisk straff ifølge landssvikanordningen. Alle de aviser som utkom hadde jo nemlig hatt økonomiske fordeler av den rasjonalisering som var blitt gjennomført. Noen av dem ble også kvitt sine tidligere plagssomme konkurrenter for godt.

De nevnte aviser anførte i sitt skriv bl. a.:

«Fra riksadvokaten og den komité han har nedsatt for å granske de norske avisers forhold under okkupasjonstiden er der kommet en rekke uttalelser. Etter disse å dømme, vil det bli gjort økonomisk ansvar gjeldende i medhold

av landssvikanordningen også mot de aviser som har vært motstandere av NS fordi de har fortsatt å komme ut i hele okkupasjonstiden, til tross for at de var kommet under tysk tvang. Begrunnelsen fra riksadvokaten er den at dette — objektivt sett — var en straffbar handling å gi ut aviser under krigen.

Kritikken mot avisene — som i virkeligheten også rammer deres abonnenter og annonsører — overser det faktum at det ikke var mulig å unnvære avisene under okkupasjonen selv om de som alle andre bedrifter kom under tysk tvang. Avisene hadde heller ikke kunnet hindre at tyskerne sørget for at de kom ut.»

Til dette er å bemerke at de nevnte aviser vel ikke kunne sies å være motstandere av NS redaksjonelt sett. Hadde de demonstrert en slik motstand ville de naturligvis vært stoppet av det norske pressedirektoratet. Hva avisenes eiere og journalister var i det skjulte spilte vel liten rolle i denne forbindelse. De nevnte aviser var heller ikke mere under tysk tvang, som de hevder, enn NS-avisene. De var alle underlagt direktiver utstedt av den tyske Presseabteilung og tyskerne favoriserte ingen bestemt avis — aller minst FRITT FOLK. Det måtte da i tilfelle være AFTEN-POSTEN, som hadde meget nær kontakt med Reichskommissariatet og som på mange vis ble favorisert i forhold til FRITT FOLK. Bladet utførte da også en utstrakt trykkerivirksomhet for okkupasjonsmakten. Ellers bør det vel nevnes at DAGBLADET utkom lenge og at dets redaktør etter at Skavlan trådte tilbake var tysk gift og stod på en meget god fot med den tyske Presseabteilungs leder Moser. Etter at det imidlertid ble stanset overtok det gjennom en slags stråmann trykningen av det «nazifiserte» LO's ukeavis NORSK ARBEIDSLIV og leiet ut sitt ekspedisjonslokale til dette blad.

Ellers er det naturligvis riktig det de 46 aviser anførte at det ikke var tenkelig at alle norske aviser kunne vært innstillet. Avisene var nødvendige på mange vis, blant annet i forbindelse med rasjoneringsbestemmelser og annet. Det ville heller ikke blitt tillatt naturligvis av Kulturdepartementet å nedlegge aviser man fant nødvendige. Også den tyske okkupasjonsmakt hadde behov for å kunne henvende seg til almenheten gjennom norske aviser, så heller ikke tyskerne hadde tillatt noen rent generell avisstans.

Jeg kan nevne et eksempel på dette som jeg selv opplevet. Jeg ble en dag, såvidt jeg nå erindrer i 1941, anmodet av minister Fuglesang om å reise opp til Kongsvinger for å ta meg nærmere av en strid som var oppstått mellom styret i HEDEMARKENS AMTSTIDENDE og det lokale NS-lag. Førstnevnte ville nedlegge avisen, mens sistnevnte ville overta den. Når jeg fikk anmodning om å ta meg av saken, så skyldtes det at jeg tidligere i mange år hadde vært ansatt i det og også hadde vært bladets redaktør. Det ble betydet meg at avisen ikke måtte innstille og jeg fikk fullmakt fra pressedirektoratet til å nedlegge veto mot en stans. Det

gjorde jeg da også og det endte med at avisen ble overdratt til NS-folkene mot at disse overtok bladets aktiva og passiva. Det kan tilføyes at bladets økonomiske situasjon var så elendig at det ikke var noen forretning for noen å overta det hele.

6. Svakheter ved presseledelsen

Jeg har nevnt før at Nasjonal Samling neppe kan sies å ha hatt noen helt heldig hånd med den pressepolitikk som ble ført. Jeg sikter da naturligvis ikke til den rasjonalisering av pressen som ble gjennomført og som var nødvendig etter at de politiske partier var blitt forbudt og hverken hadde behov for eller evne til å opprettholde egne aviser. Det jeg sikter til er den svakhet at den utpekte pressedirektør ikke selv var pressemann og manglet den nødvendige autoritet i pressekreter, også hos de pressefolk som var partimedlemmer.

Pressedirektør Beggerud var gammelt partimedlem, men hadde som nevnt tidligere ikke hatt annet med pressen å gjøre enn å ha skrevet endel leserinnlegg i lokalaviser. Av profesjon var han lærer.

I det store «Nasjonalverket», «Det nye Norge», som ble utgitt av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling, ble ikke pressedirektøren satt til å skrive om «Pressefrihet og presseansvar», men rikspropagandaleder ekspedisjonssjef Willy Klevenberg skrev selv om emnet.

7. Klevenberg om pressepolitikk

Jeg holder meg til hans artikkel i nevnte verk når det gjelder partiets — og vel også Kulturdepartementets — syn på den pressepolitikk som skulle føres.

Jeg gjengir av artikkelen:

«Den nye tid stiller pressen overfor nye oppgaver. Nasjonalsosialismen ser pressen som en byggende og opplærende faktor på samme måte som skole, kirke, teater og kringkasting er kulturelle faktorer i et sivilisert samfunn. Nasjonalsosialismen ser pressens oppgaver først og fremst som værende av opplysende og rettleidende art, en funksjon som *gavner* staten og dens virksomhet i stedet for å lamme den.

Det er ikke Nasjonal Samlings hensikt å kneble pressen og gjøre den ufri. Gjennom en presselov skal pressens frie stilling sikres.

Likesom skolelærere, prester osv. er undergitt en lang utdanning før de

begynner sin virksomhet og også i realiteten godkjennes av samfunnet før de begynner sitt virke blant folk, er det en selvfølge at redaktørene i et nasjonalsosialistisk samfunn må være undergitt en offentlig autorisasjon. I erkjennelse av det store ansvar pressen til enhver tid har som rettleder for den offentlige opinion, vil staten sikre seg at avisredaktørene er fullt kvalifiserte folk i enhver henseende, — at de har gjennomgått den utdanning som er nødvendig for å fylle en stilling som folkeoppdragere i en velordnet stat og at de også er seg sitt fulle ansvar bevisst overfor det samfunn de lever i og de individer de gjennom sin virksomhet har ansvar for. Videre må redaktøren frigjøres fra de avhengighetsforhold han hittil har stått i under sin virksomhet. Den økonomiske side ved avisdriften, må være ham uvedkommende. Derav følger at en redaktør ikke samtidig kan være eier av en avis, heller ikke økonomisk interessert i den, f.eks. som aksjonær. Mens redaktøren av hensyn til sin leserkrets og sine annonsører tidligere måtte ta inn i sin avis alt som folk fant for godt å skrive, selv om det også gikk stikk imot gjeldende moral-oppfatning, mot samfunnets hellige verdier, ja selv dets grunnpillarer, — har han etter nasjonalsosialistisk oppfatning plikt til å holde disse ting vekk fra sin avis, og unngå alt som er egnet til å villed leserkretsen. Alt som tjener egennyttige formål og som støter an mot det norske folks felles vilje, skal ikke finne plass i avisens spalter. Heller ikke ting som går på det norske folks ære og samvittighet løs, som skader dets ry eller som gjør latterlig eller foraktelig ting som har tradisjon og verdi for folket.

Ansvarlig for brudd på disse grunnprinsipper skal redaktøren selv til enhver tid være. Alt som står i den avis han redigerer skal han personlig være ansvarlig for. På den annen side skal ikke tilfeldige forfattere av artikler og inserater kunne dekke seg bak redaktøren gjennom et eller annet pseudonym.

Redaktøren skal som tidligere nevnt i sin redaksjonelle ledelse av avisen stå helt uavhengig overfor dens eier eller utgiver. Disse har ikke rett til å gripe inn overfor avisens redaksjon. Økonomisk press i så henseende vil, etter disse prinsipper bli å lønne med straff. På denne måten bortelimineres også annonsørenes direkte innflytelse på avisens redaksjon. Annonsørene får heretter kun med avisens utgivere, — dvs. med den forretningsmessige ledelse — å gjøre, og får ingen forbindelse med bladets redaksjonelle ledelse overhodet.

Denne indre nyordning i pressen, vil naturlig også medføre en ytre omordning. Det blir nødvendig å begrense avisenes antall for å skaffe alle aviser et økonomisk forsvarlig grunnlag hvorpå de kan utkomme. Vår pressehistorie viser mange eksempler på at aviser er blitt holdt levende selv om de ingen eksistensberettigelse hadde, men bare for å tjene mer eller mindre egennyttige formål. Det vil ikke være vanskelig å fastslå behovet for aviser i vårt land. At der den dag i dag er for mange, kan det ikke herske tvil om, selv om antallet i løpet av det siste år er betydelig redusert. (1941-42)

Vi mener på denne måten å kunne skape en virkelig positiv kulturfaktor av pressen, en samling aviser som på et solid økonomisk grunnlag og under ansvarsbevisst, fagkyndig, redaksjonell ledelse trer inn på den plass i samfunnet som egentlig er pressens: den fremste nyhetsformidler, den beste opp-

lysningsfaktor og den kulturelle, skapende organisme innenfor staten som hjelper de styrende å bygge samfunnet.

Det vil ikke være riktig å hevde at den nasjonal-sosialistiske presse *skaper* offentlig mening. Det vil være riktigere å si at den lar den offentlige mening komme til uttrykk på de baner som fører til den offentlige menings mål. Offentlig mening er nemlig ikke noe mål i seg selv. Den er et uttrykk for folkeviljen, og folkeviljens krav er et mål som er hele folkets. Det er ikke et hvert enkelt individ gitt å se veien fram til dette mål. Derfor er det en av pressens oppgaver å føre denne folkeviljen, den offentlige mening inn på den rette vei. Dette vil ikke si at pressen ikke lar den offentlige mening komme til orde, — tvert imot. Nettopp i den nasjonal-sosialistiske presse kommer den offentlige mening fram, men ikke ansvarsløst og i form av et åndelig anarki, men under hensyntagen til hele folkets vel og under ansvar overfor det samfunn som pressen er en del av.

Vi mener med en slik presse å kunne hevde folkets interesser fra det lave plan med politisk og klassebetonet kjekl til et høyere plan hvor den slags foreteelser er tilbakelagte stadier, og begreper som ligger under folkets verdighet å benytte sin tid til.

En slik presse vil skape forståelse for det samfunn vi lever i og for de begivenheter som utspilles omkring oss, og den vil, ikke bare for vårt land, bli en verdifull og byggende kulturfaktor, — også i samkvemmet mellom folkene vil den sammen med den nasjonalsosialistiske presse i andre land, være av banebrytende betydning for forståelse, og for realisasjon av det store mål Europas nasjonalsosialister har: *Det storgermanske folkefellesskap.*»

Det sier seg selv at pressens folk ikke kunne ha så meget å innvende mot en stor del av det Klevenberg her anfører som partiets pressepolitikk. Redaksjonens uavhengighet av eiere og annonsører, partier og interessegrupper, var et krav som de fleste pressefolk sluttet opp om. Når det gjaldt kravet om en skikkelig utdanning for pressefolk, og spesielt da for de ansvarlige redaktører, så er jo det et krav som i en viss grad er blitt realisert etter okkupasjonen.

Men bortsett fra dette, synes det klart at partiets rikspagandaleder så på pressen som et instrument til å få fram en autorisert «folkevilje», slik pagandaledelsen ønsket å se den. Også pressefolkene innen Nasjonal Samling forekom dette å være en unødig snever ramme for pressens virksomhet. Den innskrenket seg jo da i virkeligheten til å legge frem statsledelsens synspunkter best mulig. Ingen virkelig pressemann kan finne dette tilfredsstillende. Pressen ønsker å være med på å utforme den politikk som skal føres på de forskjellige områder. Den ønsker å kunne gi uttrykk også for divergerende oppfatninger, å være et forum hvor forskjellige meninger kan komme til orde. Dermed gir den uttrykk for den virkelige folkemening, som da igjen i tur og orden kan og bør påvirke stats- og eventuelt partiledelsen. Dette betyr selvsagt ikke at den i og for seg higer etter å skape vanskeligheter for statsledelsen, å angripe denne. Aller minst i en så alvorlig tid som en stormaktskrig som berører den hele verden. Visse restriksjoner er selvsagt nødvendige i en slik tid.

8. Misnøye blant pressefolk

Mange av pressefolkene i Nasjonal Samling så slik på det og beklaget sterkt at partiets krav om faglig ledelse sviktet når det gjaldt pressen. Statens og partiets ledelse av pressen — iallfall den sentrale — ble ikke utført av fagfolk og det var ikke til å unngå at dette måtte gi seg utslag i dilletantisme.

Dette problem kom til å beskjeftige meg sterkt i min tid som presseleder i LO og redaktør av NORSK ARBEIDSLIV. Men allerede på et tidligere tidspunkt kom jeg i konflikt med partiinstanser og tyske instanser som forsøkte å dirigere FRITT FOLK, partiets eget hovedorgan. Jeg avviste meget kontant et slikt forsøk fra presselederen i Stor-Oslo og hadde også en kontrovers med Hirden i liknende sammenheng. Hirdens blad Hirdmannen ble en tid sendt som bilag til FRITT FOLK og jeg gjorde som sjefsredaktør krav på å kontrollere innholdet i Hirdmannen ettersom jeg mente at FRITT FOLK's redaksjon også var ansvarlig for slike ting. Når det gjaldt den tyske «Berater» som ble tildelt avisen, så hadde redaksjonen mange sammenstøt med ham, før det hele roet seg ned og Berateren fikk øynene opp for norske synspunkter, noe som for øvrig førte til at han, som løytnant i Wehrmacht, på kort varsel ble sendt til fronten som følge av Terbovens misnøye med ham.

Berateren, som het Falk, var av profesjon journalist i en avis i Stuttgart, og redaksjonen i FRITT FOLK syntes ikke han hadde noe å lære dem når det gjaldt faget. Det gikk hårdt for seg imellom under denne strid mellom redaksjon og Berater. Etter et slikt sammenstøt sa jeg en gang til Berateren: «Hva er det egentlig i veien med Dem siden De ikke som nesten alle tyskere kan smykke Dem med en doktortittel?» Han smelte i døren da han forlot mitt kontor.

Ved en annen anledning overbrakte han redaktør Rishovd en beskjed fra de tyske myndigheter vedrørende avisen. Rishovd sa at han gjerne ville ha det skriftlig, hvortil Falk svarte: — Stoler De ikke på en tysk offisers ord? — Jeg foretrekker noe skriftlig, svarte Rishovd, og påny forlot Falk kontoret fnysende av sinne.

9. En henvendelse til Quisling

Min misnøye med den pressepolitikk som ble ført i det okkuperte Norge både av våre egne myndigheter på området og av okkupasjonsmakten ga jeg uttrykk for fra første stund og jeg søkte i de aviser jeg hadde med å gjøre å bryte gjennom alle de stengsler som ble satt. Ved flere anledninger henvendte jeg meg også direkte til Quisling. 15. mars 1943 sendte jeg således dette brev til ministerpresidenten:

«Vil man målet, må man også ville midlene.

Målet for Nasjonal Samling er såvidt jeg forstår å skape en nasjonal samling på norsk og nasjonalsosialistisk grunnlag slik at vi kan bli et levende og skapende ledd i det store germanske fellesskap. Og på den annen side, målet kan ikke være å skape en liten fanatisk sekt som isolerer seg selv og som isoleres fra det store folk. Vel skal vi være surdeigen i folkets liv, men en surdeig alene har ingen misjon og ingen mening uten den store deig som skal surnes.

Vi har forsøkt mange midler i årenes løp. Kan noen si at de har ført fram slik som vi hadde håpet og trodd? Har vi ikke alltid snakket til det norske folk i et sprog det ikke forsto?

Vi har dessverre aldri fått folk til virkelig å høre på oss og får heller ikke idag de store masser til å ta imot den opplysning som øses ut gjennom tonnevis av papir og en flom av taler. Vi rekker ikke fram til andre enn NS-folk, som vel ikke burde ha megen omvendelse behov.

Og kan noen egentlig forundre seg over at det går slik? Saken er jo nemlig ikke i første rekke at det norske folk er så halstarrig og forherdet at ethvert forsøk nødvendigvis må mislykkes. Det er oss selv som har sviktet på dette område. Skulle det være fordi vi mangler kvalitet?

Jeg skal ikke her nærmere komme inn på meningsløsheten i den brosjyreflom som har slukt millioner av kroner og tonn på tonn av papir. Et blikk på den — jeg må kalle det 'brogede ensformighet', er tilstrekkelig til å klarlegge for enhver at dette er galskap. Det er nå engang ikke de store tanker og den store politikk som interesserer den alminnelige, lille mann, men det daglige liv med alle dets problemer og vanskeligheter.

Har vi noensinne forstått dette? Forstått at før man kan så de store tankers frø og stille de store krav, må grunnen pløies gjennom innsats på det praktiske livs område.

Vi taler, som jeg nevnte, idag til det norske folk i et sprog det ikke forstår. Vil vi målet, så må vi også ville midlene. Vi må lære det sprog vi ikke behersker idag, og vi må først og fremst få en nyorientering når det gjelder vår propagandavirksomhet.

Og her gjelder det først og fremst å gjøre seg klart at vi må snakke norsk til det norske folk. Det er tysk form for propaganda — og dessverre også av siste klasse — som idag preger arbeidet med å vinne det norske folk, først og fremst for seg selv og dernest for det storgermanske fellesskap.

Skal man slå seg til ro med dette? Eller skal vi forsøke å kjempe for at norsk egenart kommer til sin rett iallfall når det gjelder å opplyse det norske folk?

Skal man dømme etter den tyskpregede propagandainnsats her i Norge, så må man med beklagelse konstatere at den ikke står på høyde med den britiske. Den er støl og stiv og livsfjern og ensrettet i dette ords dårlige betydning.

Og hvem går dette ut over i det lange løp? Selvsagt tyskerne selv i første rekke og Nasjonal Samling i annen.

Den tyske propaganda — slik vi kjenner den her hjemme i Presseabteilungs formulering — kommer marsjerende inn med jernbeslåtte støvler. Ordene marsjerer praktfullt i takt, vel fordøyet og vel overveiet, silt og pasteurisert gjennom hundrevis av instanser, berøvet alt levende liv, all friskhet og all

evne til å nå fram til folk. Og slik marsjerer de inn i de norske aviser, i ukeblad og tidsskrifter, i alt vi gjør og sier. De norske aviser er som alle kan se idag blitt en slags halvoffisielle tyske kunngjøringsblader uten rom for personlig initiativ, ånd og mening. Det holder absolutt ikke stikk her i landet det som Rikspresesjef Dietrich hevdet i et foredrag forleden, at 'muligheten for en fruktbar journalistisk virksomhet fullt ut er tilstede, også innen rammen av krigsnødvendighetene'. Ja, det er en direkte fornærmelse mot de norske journalister å tvinge dem til å offentliggjøre den slags uttalelser som enhver avisleser vil hånle av etter å ha kastet et blikk i en av dagens aviser, som bærer så umiskjennelig preg av å være 'made in Germany'.

Vi vet fra før at de tyske aviser alltid har vært noe for seg sjøl. Etter den alminnelige smak og oppfatning her hjemme har de ikke kunnet konkurrere med de engelske og amerikanske og for den saks skyld også de norske. Det er mulig at tyskerne foretrekker dem slik, men det er visst grunn til å sette et spørsmålsteget ved det også. Hvorfor er ellers Deutsche Zeitung in Norwegen laget som en virkelig god avis også etter vår oppfatning? Er det ikke fordi ledelsen der har forstått og lært av forholdene her, fordi den virkelig har hatt mot til å innrømme at selv tyskerne kan på visse områder lære noe av oss, fordi den kort sagt har laget en norsk avistype?

Imens går altså våre egne aviser i hundene, synker i stil og utforming og norsk egenart. De blir båret til graven av Presseabteilung og Pressedirektoratet, som fører en pressepolitikk som er drepende for alt personlig initiativ, småskåren og planløs, det rene åndelige lappeskredderi.

Jeg har også tidligere berørt disse ting i forbindelse med Fritt Folk, redningsaksjonen dengang førte dessverre ikke fram — noe som bladets nåværende journalistiske standard og fullstendige mangel på innflytelse og posisjon såvel i som utenfor partiet klart nok beviser. Grunnen er først og fremst manglende kvalitet i bladets redaksjon, manglende plan og initiativ hos ledelsen, men også mangel på forståelse av visse grunnleggende prinsipper både i parti- og presseledelse. Og man kan jo også spørre seg selv hvor denne forståelse vel skulle komme fra. Fagkunnskap er nemlig ikke minst nødvendig på dette område.

Når jeg nevner det personlige journalistiske initiativ så vil jeg gjerne henlede oppmerksomheten på f.eks. de telegrammer som kommer hertil — vel censurert av instans på instans — fra de korrespondenter Fritt Folk, Aftenposten og NTB har i Berlin. Kan noen finne en ørliten spiseskje personlig initiativ eller journalistisk egenvirksomhet i dem? De er direkte hentet ut fra det tyske propagandakjøkken uten egen bearbeidelse, uten at noen våger å bevege seg en millimeter utenfor de opptrukne baner. Man ser det står Findahl, Grundtvig Gundersen eller et annet navn under, men de er fullstendig likelydende og ensartede og upersonlige. Ordene er de samme, ja hele setninger og avsnitt. Hvor blir det av 'den fruktbare journalistiske virksomhet' når ingen kan oppdage enten det er Hansen eller Persen som er korrespondent, og hva skal man overhodet med korrespondenter under slike forhold? Kan man vente å gjøre inntrykk på kultiverte og beleste nordmenn som er vant til førsteklases journalistisk service med slikt? Kan tyskerne vente å vinne Europa og krigen med slike metoder?

Og er ikke forholdet nøyaktig det samme når det gjelder avisenes 'ledende artikler'. Ikke et normalt menneske kan være i tvil om at her har Presse-

abteilung trykket på knappen. Samme ledere med en liten variasjon av ordene i avis på avis.

Skal vi da gå til grunne i denne kjedelige og åndløse gjørme eller skal vi forsøke der hvor det lar seg gjøre å snu bladet, å skape litt ånd i den døde, maskinmessige propagandaomgang? Skal vi forsøke også her hjemme å følge dr. Goebbels linje, å si folk sannheten og forsøke å vinne dem på det grunnlag, på sannhetens og dagliglivets slagmark?

Den åndelige uformåenhet i den nåværende propaganda er urovekkende.

Alle de norske aviser bragte forleden dag under nøyaktig samme overskrifter en melding fra Portugal om engelske selskaper i Lisboa som underbetaler arbeiderne slik at de portugisiske myndigheter så seg nødsaget til å gripe inn. Det het i telegrammet bl.a.: 'Ved en offisiell forordning ble da selskapet tvunget til å bringe arbeidernes lønninger opp på et nivå som står i samsvar med leveomkostningene i landet'.

Hvorledes reagerer norske arbeidere på den slags nyheter? Spør de seg ikke naturlig nok om hvorledes det er her hjemme? Ligger lønningene her på et nivå som står i samsvar med leveomkostningene i landet? Selv om de tyske propagandister har den aller beste mening, så hjelper det jo ikke når propagandaen virker stikk mot sin hensikt.

Hvis man ikke fant det klokest å stoppe den slags telegrammer, på samme vis som man har forbudt norske aviser å omtale lønnsforhold og ellers nær sagt alt som det over hodet går an å få forbudt, så fikk man da i Herrens navn forsøke å lage en slags propaganda ut av skrupeligheten. Man fikk fremholde som sant er, at forholdene her hjemme er skitt, men det er nok ikke bedre andre steder heller. De som tror at det vilde være bedre å ha engelskmennene her — og annet valg har vi jo ikke hatt — de bør tenke seg litt om når de hører at i Portugal osv. Det ville da være en slags propaganda, det annet er iallfall ikke propaganda for Tyskland og det nye Norge. Slik kan man regne opp eksempel for eksempel. Vi leser om storartede irske frihetskjemper som myrder britiske politifolk og er forundret over at villedete nordmenn, som også mener seg å være en slags frihetskjemper av samme art, følger den gode anvisning. Man leser om utvidelser av rasjonene i nær sagt alle land unntatt Norge og tror at det vil vekke stor og alminnelig glede her hjemme hvor folk står utrettelig i køer dagen lang, som oftest uten en gang å få tak i de knapt tilmålte rasjoner.

Og enda er man høylig og hellig forbauset over at det norske folk ikke kommer løpende, at det ikke deltar aktivt for en slik ny tid.

Dessverre er forholdene heller ikke bedre når det gjelder saker som man forutsetningsvis skulle anta var rene norske affærer.

Hvor er det forøvrig blitt av et aldri så lite norsk innslag når det gjelder disse ting? Hvorfor er det ikke den norske pressedirektør som orienterer den norske presse etter konferanse med Presseabteilung? Hvorfor griper Presseabteilung direkte inn på en for norske følelser krenkende måte? Hvorfor skal den norske pressedirektør løpe rundt som en visergutt? Når den tyske Rikspresesjef taler eller skriver, så lytter en hel verden oppmerksomt. Hvis den norske pressedirektør skulle falle på å foreta seg noe slikt, så ville ingen lette på ørene en gang. La ham da i Herrens navn få en uniform med mye gull, en bil slik som hvilkensomhelst likegyldighet ellers kjører rundt med i dette land, og alt som kan være egnet til å stive opp autoriteten. Så får

det da stå til ham selv om han klarer å fylle stillingen med den nødvendige fagkunnskap, personlighet og egenautoritet.

Her i landet har vi fått vanskeligheter med papir og det blir nødvendig å foreta en rasjonering. Ville det ikke da være rimelig å gjøre seg opp en plan og en mening om hva som var nyttig og gagnlig og tjenlig å få gitt ut, og på den annen side hva som var unyttig og ofte direkte av det onde. Vi har en rekke Oslo-aviser som hanger seg gjennom en kummerlig tilværelse. De ser ut som kastrater og de er det også. På den annen side har vi et par med livets rett og som virkelig fremmer vår sak. Hvorfor skal alle de dårlige jomfruer få leve? Hvorfor skal egentlig avisene stilles på like fot i revolusjonstider uansett den misjon de har og den gjerning de utfører?

Men det later ikke til at noen tenker slik, aller minst den pressedirektør som har ansvaret. Det er bedre og lettvinere og hyggeligere å dekretere at alle, både levende og halvdøde organer, skal skjæres likt ned slik at alt sammen kan bli enda dårligere, slik at de levende også kan dø. Slik at vi snart ingen midler får i kampen. Slik at de norske aviser kan bli en skam for landet. Og dette skjer til og med i kulturens misbrukte navn. Vi har videre en flom av ukeblad. Vi har tre-fire utgaver av hver eneste sort. Hundre på hundre av blad, tonn på tonn av bortkastet papir og noen få tonn som virkelig gjør nytte for seg. Skjær det likt ned istedenfor å handle med plan og forstand! Ødelegg det alt sammen! Arbeidermagasinet ble stanset en stund før den siste papirrasjoneringen. Da den var et faktum fant man imidlertid tiden inne til å la det komme ut igjen. De som hadde holdt seg på matta og optrådte noenlunde anstendig fikk sitt sidetall redusert til 16, mens Arbeidermagasinet fikk anledning til å komme ut som før og bruke opp det papir det hadde spart inn ved å skrive eller tegne slik at det ble stanset.

Og stadig dukker det opp nye partibetonte særorganer. Hver instans, hver gruppe, hver mann skal snart ha sitt eget blad å leke med. Kan ikke dette rasjonaliseres? Kan det ikke bli plan og mening og samarbeid og enhet også her? Er det ikke derfor vi blant annet har en pressesjef i partiet?

Jeg skriver dette — ikke fordi jeg har noe ønske om å blande meg opp i det jeg ikke har noe med, men først fordi jeg nå engang har en journalistisk samvittighet, og dernest fordi noen av de forhold jeg har berørt direkte angår mitt eget arbeid som ansvarlig redaktør for 'Norsk Arbeidsliv'.

Jeg tror vi gjennom denne avis har bevist at det går an å få det norske folk i tale. Avisen går ut i et opplag på 300 000. Den har, som Ministerpresidenten også vil ha sett, holdt en klar norsk og nasjonalsosialistisk linje, selvom den har beholdt begge bena på jorda og talt til folk i et sprog de forstår. Den har vært personlig preget og jeg tør si båret av en viss ånd og kultur. Den er videre faktisk den eneste NS-publikasjon som i nevneverdig utstrekning virkelig leses av folk også utenfor partiet. Dette er noe som kan dokumenteres, som partiinstansene landet over sikkert kan bekrefte, og som forøvrig heller ingen er i tvil om. Vi har oppnådd dette med bladet fordi vi takket være Ministerpresidentens moralske støtte har kunnet skaffe oss en friere stilling enn de andre aviser og ikke har latt oss trekke inn i det åndsforlatte propagandamaskineri i Stortinget og Folketeatret.

Og har vi ikke når alt kommer til alt gjort en større og betydeiligere innsats på denne måte?

Man skulle tro at partiet, pressemyndighetene, tyskerne og alle ville være begeistret over at en fattig vei på denne måte ble åpnet til de brede masser. At man ville yte oss nær sagt ubegrenset støtte og hjelp for å utbygge seieren videre. At man kanskje endog selv forlot de håpløse veier. At man gikk inn for å øke vårt opplag og derigjennom mulighetene for å fremme saken. At man gjorde veien bedre og bredere og mere fruktbar.

Isteden opplever vi å bli en slags lovlig vilt for både små og store. Halvparten av vår kraft og innsats må vi bruke for å forsvare oss mot våre egne, mot alle dem som har spillet fallit i sitt eget arbeid og gråter over at andres fører frem. Mot udugelighet og misunnelse og uforstand. Og gledens stund for disse synes nå å være inne.

Mens papirflommen velter av sted til alt det søppel som utgis skal Norsk Arbeidsliv skjæres ned. Hvorfor skal vi få 300 000 nordmenn med familie i tale, sier de kloke formodentlig, det må da klare seg med 150 000 eller kanskje 100 000. La heller Morgenbladet, Sjøfartstidende og andre skramle og gå videre. Her er det skjønnt og levende enighet mellom Presseabteilung, pressedirektør og alle dem som klør i fingrene etter å få stoppet igjen dette siste åndehull, utslette denne siste åndens oase.

Situasjonen er nå blitt den at enten må vi få en ordning slik at vi uforandret kan fortsette det arbeid vi har påbegynt, eller vi må helt innstille. Så kan man isteden fortsette med å slå hodet i celleveggen.

Jeg ber ærbødigst om Føreren inngripen slik at dette ikke skjer. Jeg ber om at vi fortsatt må få utgi Norsk Arbeidsliv som hittil, slik som folk liker den og leser den, og i samme utstrekning som før. Jeg ber om at det må bli stillet 80 tonn papir til rådighet pr. måned, det vi hittil har brukt, uansett om det må ramme de unyttige publikasjoner eller ikke. Og jeg henviser til at Deutsche Zeitung opprettholdes uforandret, mens Presseabteilung er enig med pressedirektøren i at det er i sin skjønneste orden at Norsk Arbeidsliv innskrenkes og ødelegges — slik som det allerede er skjedd med Fritt Folk.

Hittil har vi klart så noenlunde å berge oss gjennom med Ministerpresidentens moralske støtte. Nå må vi i ærbødighet be om Føreren aktive hjelp og støtte.

Og dessverre brenner tampen, idet pressedirektøren har sørget for at vi ikke engang har papir til utgivelse av førstk. nummer av avisen.»

I forbindelse med dette brev og et annet, hvor jeg gikk inn for å få en pressedirektør med bakgrunn som pressemann, ble jeg innkalt til Quisling og fikk anledning til å legge frem mitt syn nærmere. Quisling spurte meg hvem jeg da ville ha som pressedirektør og til det svarte jeg at jeg kunne tenke meg at redaktør Johannes Knudsen i DAGSPØSTEN i Trondheim måtte være en brukbar mann. Han var gammel anerkjent pressemann og ville ha større autoritet blant pressens folk i og utenfor partiet. Quisling var imidlertid ikke stemt for Knudsen, som han mente var altfor bundet av en liberalistisk fortid.

Imidlertid lot Quisling mine brev gå videre til pressedirektøren, som senere ved flere anledninger bebreidet meg at jeg hadde angrepet ham. Likevel ble jeg under det såkalte landssvikoppgjøret innkalt som forsvars-

vitne i straffesaken mot pressedirektør Beggerud. Jeg tar dette med for å vise hvorledes dette politiske oppgjør virket inn selv på mange av de tiltalte. Jeg ble av Beggeruds forsvarer bedt om å fortelle hva jeg hadde skrevet om Beggerud i min henvendelse til Quisling og jeg forstod jo at man ønsket at jeg ikke skulle legge skjul på noe. Så jeg svarte da at jeg hadde skrevet at jeg anså ham for helt uskikket for den stilling han hadde. Både forsvarsadvokaten og tiltalte så uhyre tilfredse ut med det jeg fortalte og flere spørsmål ble det ikke stillet meg, det være seg fra forsvar eller fra aktor. Etterpå ga også tiltalte overfor meg uttrykk for sin takknemlighet over det vitneprov jeg hadde avgitt!

Når det ellers gjelder det konkrete spørsmål med papirrasjoneringen som jeg var inne på i min henvendelse til Quisling, så fikk Norsk Arbeidsliv riktignok papir til det første nummer, men vi måtte skjære ned på opplaget. Hittil var bladet blitt sendt til 300 000 husstander som ikke hadde hatt noe å innvende. Fremtidig fikk vi bare sende bladet til folk som uttrykkelig bad om å få det tilsendt. Dermed ble det en aktiv handling fra mottagernes side og det vek man jo gjerne tilbake for slik situasjonen lå an.

Under en rettssak som jeg fikk overvære som vitne sa jeg at Norsk Arbeidsliv ikke la an på å være noe politisk blad som tok sikte på å drive propaganda for parti og myndigheter utgått fra partiet. Aktor erklærte da rød i hodet at det jo nettopp var uhyre farlig «nazipropaganda» bladet drev, fordi det var så godt laget at folk ikke forsto at det var propaganda. «Det var bare med den største møyen jeg fikk avholdt min kone fra å lese det», sluttet han.

10. Pressedirektivene

De direktiver pressen fikk fra tysk og fra norsk hold var selvsagt nær knyttet til de aktuelle begivenheter. Etterhvert som den militære situasjon endret seg til fordel for Tysklands motstandere ble det naturlig nok disse begivenheter på frontene og dertil knyttede hendelser i de «befriede land», som nå kom under bolsjevikhelen som ble hovedtemaet i de tyske pressedirektiver. Det var anvisninger om hvor meget kommunikasjon skulle slås opp og det var ikke minst henvisninger til hva utenlandske aviser skrev, og hvorledes dette skulle kommenteres. Bare sjelden befattet direktivene i sluttfasen seg om norske politiske forhold, men når det gjaldt sabotasjehandling på norsk område og ofte da med tyske motforholdsregler så forekom jo det stadig.

Fra norsk side befattet pressedirektøren seg ofte med hva utenlandske aviser skrev når det dreiet seg om norske forhold og ofte om hvorledes eksilmyndighetene utleverte Norge til Sovjet-samveldets nåde.

Av spesielle begivenheter som påkalte både den tyske og den norske

pressesensurs interesse nevner jeg ellers evakueringen av Finnmark og mordet på sjefen for Sikkerhetspolitiet Marthinsen.

Jeg har liggende foran meg de samlede direktiver for tiden slutten av oktober 1944 til slutten av februar 1945 og gir her noen få prøver på hvorledes de artet seg:

«Annonser angående omsetning av malerier, tegninger eller grafisk kunst er forbudt, medmindre annonsøren kan legitimere at han har løyve fra Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet til å drive ervervmessig omsetning av kunst.»

(Pressedirektøren 26.10. 1944)

«Når det gjelder omtale av begivenhetene i Nord-Norge må dette ikke skje på en slik måte at leserne får inntrykk av at man vil utnytte våre ulykkelige landsmenns skjebne rent propagandistisk.

I tillegg til de anvisninger som er gitt av Presseabteilung i forbindelse med lederne i dagene framover, bør pekes på hvor uendelig meget Nord-Norge betyr for oss alle både forsyningsmessig og kulturelt. Det bør pekes på den meget usikre framtid som denne eldgamle del av landet vårt går i møte, og at den bare kan reddes for Norge ved en tysk seier.

Man bør også peke på den ulykkelige skjebne til de titusener som må forlate hus og eiendom. Selv om det blir gjort alt mulig fra myndighetenes side for å hjelpe de evakuerende, betyr det likevel en stor tragedie for alle det rammer.

Stundens alvor bør mane til samling av alle gode krefter for å møte den truende fare som bolsjeviktroppene på norsk jord betyr. Endelig bemerkes at det ikke bør hoveres over at NS igjen har fått rett med hensyn til begivenhetenes utvikling.

Dagens Tagesanweisung bringer et utdrag av de taler som ekskongen og Nygaardsvold holdt igår. Talene bes kommentert.

(Pressedirektøren 27.10. 1944)

«Ekskongen, Nygaardsvold og London-regjeringen skal heretter gis den riktige betegnelse: den avsatte konge, den avsatte statsminister og den avsatte regjering.

(Pressedirektøren 31.10. 1944)

«Meldinger fra egne korrespondenter i Nord-Norge bes forelagt Presse-direktoratet før de inntas.»

(Pressedirektøren 5.11. 1944)

«I den siste tiden er det stadig hyppigere forekommet at avisene bruker betegnelsen «russerne» i artikler og beretninger. Redaksjonene gjøres nok en gang oppmerksomme på at man skal bruke betegnelsen «sovjet-russerne» og «bolsjevikene».

(Presseabteilung 9.11. 1944)

«Avisenes forretningsavdelinger gjøres oppmerksom på at det er forbudt å innta annonser om hushjelp under bill.mrk. Dette gjelder både for de som

ønsker hushjelp og for hushjelpere som søker post. Likeledes innskrives det tidligere gitte påbud om at annonser om hushjelp må være godkjent av arbeidsformidlingen.»

(Pressedirektøren, 12.11. 1944)

«Ansettelsen av bidragsfoged i Oslo ønskes ikke omtalt i pressen.»

(Pressedirektøren, 17.11. 1944)

«Direktiv av 12.10. 1944 om Rottenikken oppheves. Avisene har anledning til å bringe kort, nøktern reportasje i forbindelse med arrestasjonen av Rottenikken.»

(Pressedirektøren 22.11. 1944)

«Reportasjen om Rottenikken bes innstillet til saken kommer for retten.»

(Pressedirektøren, 23.11. 1944)

«På grunn av inntrufne tilfeller innskrives på nytt de tidligere gitte direktiver om at angivelser av priser i forbindelse med svartehandelssaker ikke er ønsket.»

(Pressedirektøren 18.12. 1944)

«Meldingene om den tyske offensiv på vestfronten skal holdes strengt innenfor rammen av det tyske kommunike. Kommentarer fra den fiendtlige leir kan bare tas inn dersom de kommer fra NTB eller PT. Stedsangivelser er forbudt. Tirsdagsavisene hadde delvis for sensasjonelt utstyr. Sjefredaktørene bes om å unngå enhver form for sensasjon. Dette gjelder særlig overskrifter over hele siden. Den norske presse skal ikke gi befolkningen håp om at den samlede krigssituasjon blir endret ved denne offensiv. Kommentarer og lederartikler er uønsket.

Redaktørene skal ikke kaste olje på ilden, men olje på bølgene. Da fienden igår ettermiddag utsendte forbud mot frontmeldinger, har sjefredaktørene det største ansvar for at fienden ikke får noen holdepunkter ved overilet reportasje. Man skal også vise tilbakeholdenhet ved valg av overskrifter til kommunikeet. Det skal virke ved sin tekst, ikke ved sensasjonelle overskrifter.»

(Presseabteilung, 19.12. 1944)

«Alle aviser bes imorgen på god plass innta 'lov om barnetilskott til visse arbeidstakere' samt meldingen fra sosialdepartementet i forbindelse med loven.»

(Pressedirektøren, 20.12. 1944)

«Finansdepartementets melding om samskatt bes inntatt av alle aviser på god plass imorgen.»

(Pressedirektøren, 21.12. 1944)

«Notisen om at ministerpresidenten har foranlediget løslatelse av en rekke politiske arrestanter bes inntatt på første side i alle aviser imorgen med godt utstyr.»

(Pressedirektøren, 22.12. 1944)

«NTB's korte notis om frigivelsen av et større antall politiske fanger skal offentliggjøres av alle aviser på første side med fete typer.»

(Presseabteilung, 2. januar 1944)

«En melding i en Østlandsavis om at det blir travkjøring i vinter, ønskes ikke offentliggjort i andre aviser.»

(Pressedirektøren 17.1. 1945)

«All diskusjon i pressen om forholdet bonde-bymann er forbudt.»

(Pressedirektøren, 19.1. 1945)

«På grunn av inntrufne tilfeller innskrives at enhver omtale av grovere forbrytelser, mord, alle slags sabotasje-handlinger og forbrytelser som må antas å ha politisk bakgrunn, er forbudt uten at tillatelse til offentliggjørelse foreligger fra pressedirektoratet. Det samme gjelder meldinger om flyangrep. Det er ikke nok at slike meldinger er godkjent av de stedlige politimyndigheter. Redaktørene vil personlig bli stilt til ansvar overfor politimyndighetene dersom disse bestemmelser overtredes.»

(Pressedirektøren, 25.1. 1945)

«Artikler om pelsdyrbestanden og meldinger om pelsdyrnedslaktning må ikke offentliggjøres uten tillatelse fra pressedirektoratet.»

(Pressedirektøren, 29.1. 1945)

«Man minner på nytt om at intervjuer med eller artikler om tyske kunstnere, vitenskapsmenn eller andre framstående personligheter i Norge, skal forelegges Presseabteilung. Stoffet skal være Presseabteilung i hende i god tid slik at man har nok tid til å se gjennom det.»

(Presseabteilung, 30.1. 1945)

«Meldinger om at jødene framsetter krav på å få hele det engelske imperium i den midtre orient, skal offentliggjøres.»

«I den militære reportasje er det påfallende at man av og til har en tilbøyelighet til å bruke russiske navn på tyske byer som er besatt av sovjet-russerne. Sjefredaktørene er personlig ansvarlig for at det under alle omstendigheter blir slutt på denne uvanen.»

(Presseabteilung, 29.1. 1945)

«Trass i at annonsesjefene forleden dag ble bedt om ikke å ta inn annonser med henvisninger til etterkrigstiden, hender det daglig at slike annonser blir offentliggjort. Sjefredaktørene anmodes om å gi annonsesjefene streng beskjed om at slike henvisninger ikke må forekomme i annonsene.»

(Presseabteilung, 1.2. 1945)

«Artikkelen fra Nationen med overskriften 'Den velsignede silda' må foreløpig ikke benyttes.»

«Ytterligere innlegg om bokhandler- og forlagsspørsmål ønskes ikke.»
(Pressedirektøren, 7.2. 1945)

«Avisene gjøres nok en gang oppmerksom på at artikler og meldinger om valutaspørsmål skal forelegges Presseabteilung.»
(Presseabteilung, 7.2. 1945)

«Avisenes forretningsavdelinger bes meddelt følgende: alle annonser om kjøp og salg av hunder stoppes med øyeblikkelig virkning.»
(Pressedirektøren, 13.2. 1945)

11. Presseklubben etableres

En av de siste dager i oktober 1943 fikk NS-journalistene satt igang et foretagende som skulle vise seg å få varig verdi også ut over okkupasjonstiden. Jeg sikter til Presseklubben, som fikk lokaler i samme gård som Rosekjelleren og forøvrig også med Einar Rose som sjef for serveringen. FRITT FOLK brakte 1. november 1943 denne melding om innvielsen av lokalene:

«Det har i mange år vært arbeidet med å skaffe pressefolk et samlingssted i Oslo. Arbeidet har tidligere alltid støtt på uovervinnelige vanskeligheter, men nå har det lyktes å få planene realisert. Dette samlingsstedet, som heter Presseklubben, fikk sin innvielse under en mottagelse lørdag kveld i klubbens nye lokaler. Blant de tilstedeværende såes representanter for myndighetene med Ministerpresident Quisling i spissen.

Redaktør Doery Smith, Aftenposten, som er klubbens formann og som har vært den drivende kraft i arbeidet med å få satt planen ut i livet, gav en redegjørelse for Presseklubbens tilblivelseshistorie og ønsket alle hjertelig velkommen. Han takket Ministerpresidenten for at han hadde vist pressen den oppmerksomhet å være tilstede.

I en anslående tale skildret deretter pressedirektør Beggerud pressens problemer og mål, mens Abteilungsleiter Moser overbrakte en hilsen fra Reichskommissar Terboven. Sjefen for den nordiske avdeling i Auslands-Abteilung der Reichsregierung, Brühl, overbrakte en hilsen fra Berlin.

Ministerpresidenten grep til slutt ordet:

— Som på mange andre av samfunnslivets områder, sa han bl.a., føler vel også en del pressefolk seg brøstholdne ved omleggingen av pressen. Pressen føler seg vel til en viss grad detronisert fra sin maktstilling, men med urette. Den nye presse har ikke nådd så fullkomne eller så luksuriøse former som den gamle, særlig fordi vi lever under krigens trykk. Men jeg føler meg forvisset om at den likevel vil stå fram til en høyere og edlere form, som må være ganske annerledes tilfredsstillende for journalistene. Fra å være et organ for politiske parti-interesser og enkeltpersoner har den norske presse nå fått som oppgave å tjene nasjonens interesser og endog interesser som står over nasjonens.

Ministerpresidenten ønsket til slutt alt godt for Presseklubbens framtidige virke.»

Klubben var den hele tid meget godt besøkt. Lokalene var da også meget smakfullt utstyrt. Det hadde blant annet fått et prektig flygel i gave fra et tysk filmselskap, overlevert av firmaets representant Roald Dysthe.

12. Utdannelsen av journalister

Et gammelt ønske i pressekreter om å få en høyverdig utdanning av pressefolk ble grundig utredet og sluttelig satt ut i livet av Quslings nasjonale regjering. Det ble i mars 1944 ved Oslo universitet opprettet et institutt for pressevitenskap med dr. Eyvind Mehle som professor og leder. Fritt Folk omtaler saken i sitt nummer for 4. mars 1944 og skriver blant annet:

«Beslutningen om ved Oslo universitet å opprette et institutt for pressevitenskap, stiller ikke bare vårt universitet også på dette område ved siden av de fleste større kulturlands universiteter, men oppfyller også et gammelt ønske innenfor norsk presseverden. Ønsket er naturlig, i Tyskland finnes for eksempel institutter for pressevitenskap ved universitetene i Berlin, Wien, München, Heidelberg, Freiburg, Leipzig og Köln.

Saken har i årenes løp vært fremme til drøftelse i Norsk Presseforbund. I fjor hadde Kulturtingets presseutvalg den til behandling. Og allerede for nesten to år siden rettet Universitetets rektor, professor Adolf Hoel, som på avgjørende måte har æren av at saken nå er brakt i havn, en forespørsel til dr. Eyvind Mehle om muligheten av å overta et professorat i pressevitenskap. Dr. Mehle var forresten også for en årrekke siden nevnt som en av kandidatene til lederstillingen ved et eventuelt Presseinstitutt.»

Bladet regner så opp dr. Mehles mange og avgjørende kvalifikasjoner etter mangeårig arbeid i pressens tjeneste, i lærerstillinger og som forfatter. Redaktør dr. Rolf Thommessen skrev i 1934 bl.a. dette om dr. Mehle som pressemann: «Dr. Mehle er den fødte pressemann. Hans allsidighet er forbausende. Det finnes neppe noe redaksjonelt arbeidsområde som ikke med hell har vært overlatt hans dyktighet. Som redaktør har han også vist en betydelig innsikt i det tekniske apparat. Som intervjuer står dr. Mehle i en absolutt særklasse her i landet. Hans omfattende viten og språkkunnskaper har sammen med evnen til å kunne tale med mennesker og en betydelig fremstillingskunst ofte skapt intervjuer av høy verdi.»

Ellers nevnes det at dr. Mehle hadde vært formann i Studentersamfunnet og medlem av hovedstyret i Norsk Presseforbund. Før sin utnevnelse til professor i pressevitenskap var han kringkastingssjef.

På kulturtingets møte i juli 1944 ga professor Mehle ellers en utredning om det nye presseinstitutt. Fritt Folk refererer det slik:

«Under forutsetning av at Universitetet har gjenopptatt sin alminnelige undervisningsvirksomhet, har det vært meningen å åpne Presseinstituttet mandag den 15. januar 1945 — uttalte professor dr. Mehle. Det lar seg ikke gjøre å åpne Presseinstituttets arbeid uavhengig av Universitetet, fordi det i undervisningsplanen er inntatt enkelte universitetsforelesninger som blir holdt utenfor Instituttets egentlige ramme.

Professoren omtalte den store interesse og velvilje, som presseinstituttet overalt er blitt møtt med. Noen tvil om berettigelsen av Instituttet har overhodet ikke gjort seg gjeldende på noe som helst område eller i noen som helst form. De mange års forutgående ordskifte om et presseinstitutt synes å ha skapt forståelse for sakens betydning, ikke bare blant alle pressefolk, men også blant de fleste kulturinteresserte mennesker, uansett politisk oppfatning. Under det forberedende arbeid som er foregått i det siste halve året, har det vært en uvurderlig fordel at en rekke fagmenn på forskjellige områder har stilt sine erfaringer til instituttets rådighet, bl.a. Universitetets rektor, professor Hoel, rektor Waage, redaktør Knudsen og sjefredaktørene Endsjø og Melsom, videre pressedirektør Beggerud og direktør Glasenapp. Foruten disse menn har professor Mehle vært i kontakt med en lang rekke ledende personligheter innenfor norsk kulturliv, og deres interesse har til dels gitt seg utslag i utredninger, forslag og råd.

Den ordning av studiene ved instituttet som no er planlagt, er kommet i stand etter drøftelser og har samtlige nevnte herrers tilslutning. Presseinstituttet kommer til å framtre i en form som har tatt hensyn til de særlige norske forhold, idet pressemennene som utdannes, skal arbeide i et stort og tynt befolket land, hvor selve avstandene forutsetter kulturelle tyngdepunkter utover landet, og da også når det gjelder pressen. Imidlertid vil man søke å dra mest mulig nytte av andre tilgjengelige erfaringer, og det er forhandlet med den berømte professor ved Berlins universitet, dr. Dovifat, om et besøk i Oslo, hvor professoren kan uttale seg om den norske undervisningsplanen.

Instituttet vil bli delt i to avdelinger. Første avdeling vil bli preget av praktiske ønsker fra norsk presses side, og ønsket om å få et videre vitenskapelig studium på et reelt og livsnært grunnlag. Studietiden blir i første avdeling tre semestre, og avsluttes med en eksamen som gir rett til titlen journalist eller eventuelt redaktør. Annen avdeling er formet som et rent universitetsstudium på fem semestre, og fører fram til magistergraden. Det er meningen å finne en ordning hvor nyansettelser i norsk presse betinges av eksamen i første avdeling ved instituttet. Derimot vil studiet i annen avdeling være en helt frivillig sak, og det er sannsynlig at magistergraden her også vil bli tatt av personer som ikke akter å arbeide direkte i pressen.

Det forberedende arbeid har hittil samlet seg om studieplanen for første avdeling — fortsatte professoren. Mange muligheter er prøvd og forkastet før man nådde fram til en ordning som hadde alles tilslutning, og som derfor må forutsettes å ha livets rett. Opprinnelig var det tanken at den overveiende del av studiene skulle gjelde selve presselæren. Ikke minst erfarne pressemenns uttalelser gjorde det klart at selv om artium er en

utmerket eksamen, gir den likevel ikke en journalist det nødvendige kulturgrunnlag. På den annen side var tiden i de tre semestre for kostbar til at man kunde gi se gi kast med noen høyere almenutdannelse. Enhver undervisning i språk, bortsett fra et kort kurs i latin, må derfor bortfalle. Det forutsettes at studentene sitter inne med artiumskunnskaper i levende språk.

Den fagkretsen man er kommet fram til, er preget av en samlet plan, slik at det ene faget griper inn i det andre som tannhjul. Lederen av Instituttet vil på forhånd gå igjennom og utarbeide forelesninger, og overvåke at enhetsprinsippet opprettholdes. De fagene som forutsetter større modenhet søkes henlagt til annet og tredje semester, mens mer alment kunnskapsstoff, og da først og fremst forelesninger i kulturhistorie, kulturlære, dvs. ditekunst, bildende kunst, bygningskunst, tonekunst, film og kringkasting, vil bli avsluttet allerede i første semester. Norskundervisningen vil atskille seg sterkt fra de høyere skolars undervisning i dette fag. Det vil være redaksjonelle oppgaver som vil bli gitt i norsktimene. Utgangspunktet er at språket er journalistenes uttrykksmiddel, og undervisningen tar sikte på å lære de vordende journalister å mestre dette instrument. Nær tilknytning til øvelsene i å uttrykke seg, har forelesningene i historie. En journalists syn på historie er bundet til øyeblikkets situasjon. Han er selv øyeblikkets historieskriver. Under denne synsvinkel er det utarbeidet en særlig undervisningsplan i dette faget, og den knytter seg igjen nøye til undervisningen i geopolitikk, og har også intimt samband med forelesningene i sosiologi, arvelære, samfunnslære og samfunnsøkonomi.

Mer i slekt med den praktiske presselære står forelesningene i reklamelære og bibliotek- og arkivlære. Presselæren er delt i to grupper. Den ene handler om hvorledes en avis blir til, den andre om pressens historie.

Professor Mehle sluttet sin utredning med å nevne at det selvsagt enno er mulig å gjøre visse endringer i denne planen. Foreløpig var han tilbøyelig til å ta opp et forslag fra rektor ved Landbrukshøgskolen om å gi landbruksyrket noe bedre plass, idet landbruket jo ligger innenfor rammen av forelesningene i samfunnsøkonomi.

Til slutt sa han at han gjerne vilde finne høve til å legge fram planene for undervisningen i annen avdeling ved Instituttet, og Presseinstituttets muligheter som vitenskapelig forskningsanstalt.»

13. Pressens organisasjonsmessige stilling

Allerede på et tidlig tidspunkt under okkupasjonen, i februar 1941, kom det en lov om pressesamband. Denne bestemte at bare medlemmer av Norsk Presseforbund kunne utøve presseyrket. Noen praktisk betydning fikk denne lov ikke. De aller fleste arbeidende journalister var medlemmer av presseforbundet da Norge ble okkupert og det ble meg bekjent ikke pålagt nye journalister å melde seg inn. Det ble imidlertid arbeidet videre med å fastlegge pressens organisasjonsmessige og yrkesmessige stilling som en del av kultursektoren. Det ble av Kulturtinget nedsatt

et presseutvalg, som fremla sin innstilling på Kulturtingets møte i Trondheim i juli 1944. Fritt Folk skriver i sitt referat fra møtet:

«Innstillingen ble lagt fram av utvalgets formann direktør *Glasenapp*. Han understreket at presseutvalget har holdt seg i kontakt med Kulturtingets organisasjonsutvalg og har bygd sine viktigste deler av sin innstilling på de grunnsetninger som er fastlagt av dette utvalg.

Det springende punkt på vår kultursektor, uttalte direktør *Glasenapp*, er å få et selvstyrende, legalisert yrkeslaug, som danner bindeleddet mellom den enkelte og Staten under Statens kontroll. Han redegjorde videre for de slutninger som måtte trekkes av dette. Pressesektorens organisasjon, Norges Presseforbund, måtte bli et sterkt, selvstyrende organ.

Direktøren redegjorde deretter for Norges Presseforbunds oppbygging, som etter forslaget vil sikre de forskjellige grupper innenfor presseyrket en bred representasjon etter et kombinert ansvars- og valgsystem, et system som er slik at hvem som helst av presseyrkets utøvere kan nå fram til de høyeste stillinger i sin organisasjon, hvis han er dyktig og har sine medmenneskers tillit.

Direktør *Glasenapp* ytet deretter Pressedirektoratet og dets embetsmenn full honnør for det arbeid som de har nedlagt for den norske presse i det forløpne år. En del av arbeidsoppgavene vil imidlertid no, etter presseutvalgets innstilling, kunne overtas av Norges Presseforbund, idet Statens Pressedirektorat med god samvittighet kan overlate initiativet til løsningen av pressespørsmålene til pressens egne organisasjoner, for selv å yte dem den hjelp de trenger ved løsningen og føre tilsyn med at ordningen fungerer knirkefritt.

Taleren kom deretter inn på stoffvalget i avisene og anbefalte at man bygget ut de noværende bestrebelser på å gi leserne verdifullt stoff, nemlig den populærvitenskapelige reportasje. Han foreslo at et eget utvalg av vitenskapsmenn og journalister skulle utrede saken og prøve å innføre et bredt samarbeide mellom presse og vitenskap. Norges Presseforbund må påta seg løsningen av en rekke viktige oppgaver, fortsatte taleren. Det må således sørge for en rimelig rekruttering til presseyrket, det må ta seg av pressefolkenes lønns- og pensjonsspørsmål, opprette et pressemuseum, sette igang skrivningen av den norske presses historie, og på en verdig måte oppfylle sine forpliktelser som medlem av Unionen av nasjonale presseforbund.

Direktør *Glasenapp* konkluderte med å foreslå at Kulturtinget skulle godkjenne og vedta innstillingen og overdra særskilte fagkyndige — jurister og pressefolk — på grunnlag av denne innstilling å utarbeide utkast til en presselov som snarest forelegges Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet til godkjenning.

Etter direktør *Glasenapps* foredrag utspant det seg en lengre debatt, hvori blant andre følgende representanter deltok: pressedirektør *Beggerud*, redaktør *Johannes Knudsen*, professorene *Hoel*, *Mehle* og *Meidell*, forfatteren *Finn Halvorsen*, samt tingets president, minister *Fuglesang*.

Det ble fattet vedtak om at Kulturtinget godkjenner og vedtar presseutvalgets innstilling, etter at tilbørlig hensyn er tatt til de uttalelser som kom fram under debatten, samt av eventuelle skriftlige bemerkninger som kommer inn før 1. november i år. Det ble videre overdratt til utvalget å

utarbeide forslag til en presselov i samarbeid med juristene *Hasle* og *Lassen*. Og endelig fattet Kulturtinget vedtak om å oppnevne en komité bestående av direktør *Glasenapp* og redaktør *Doery Smith* som representanter for pressen, og professorene *Hoel* og *Mehle* og dosent *Quelprud* som representanter for vitenskapen, samt kontorsjef *Abusdal*. Denne komité skal utrede spørsmålet om et bredt anlagt samarbeid mellom presse og vitenskap.»

Allerede da Kulturtinget holdt sitt møte i Trondheim i slutten av juli måned 1944 lakket verdenskrigen mot sin ende og dermed forsvant også grunnlaget for landets okkupasjonsstyre. Både når det gjaldt journalistutdannelsen ved Universitetet og organiseringen av pressen ble planene aldri satt ordentlig ut i livet. Riktignok lot Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet oppnevne ledere for de forskjellige grupper innen presseyrket, men lenger kom man heller ikke. Såvidt meg bekjent ble det ikke fremlagt noe utkast til en presselov, iallfall kom det ingen slik lov.

Når det gjaldt universitetsutdannelsen, så var forholdet som kjent at Oslo Universitet ikke var i virksomhet etter affæren med arrestasjonen av studenter etter aulabrannen. Dr. *Mehle* kunne derfor heller ikke få igang sitt Institutt. Imidlertid ble det visstnok satt igang visse pressekurs, iallfall husker jeg at jeg etter anmodning foreleste ved et par slike kurs sammen med en rekke andre ledende pressefolk dengang.

Det fremgår ellers klart av direktør *Glasenapps* foran nevnte foredrag på Kulturtingets møte at heller ikke Tingets presseutvalg lot til å ha noen større fidus til ledelsen av Pressedirektoratet. Riktignok sukket man dette med noen pene ord om det gode arbeid «Pressedirektoratet og dets embetsmenn» har nedlagt for norsk presse, men det understrekes sterkt at nå må Statens pressedirektorat med god samvittighet kunne overlate initiativet til løsning av pressespørsmålene til pressens egne organisasjoner. Nå betød dette riktignok ikke at Pressedirektoratet som sådant var blottet for folk med pressefagkunnskap, for det var jo slett ikke tilfellet. Byråsjef *Tveten* var jo blant andre en erfaren pressemann. Men, den overdrevne og meningsløse betoning av «førerprinsippet» gjorde at fagkunnskapen hos underordnede ledd vanskelig kom til orde hvis ikke lederen selv viste selvbeherskelse på områder hvor han ikke selv var fagmann.

14. Pressefolk med innflytelse

Det sier seg selv at pressen slik i sin alminnelighet mistet meget av sin innflydelse under de forhold som fulgte verdenskrigen og okkupasjonen, men det betød naturligvis ikke at de enkelte pressemenn ikke øvet innflytelse både bak og foran kulissene.

Jeg nevnte foran at AFTENPOSTEN's politiske redaktør *Simon W. Flood* var på tale som en slags tysk kandidat til embetet som sjef for

Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet da Lunde druknet. Bakgrunnen for dette, var som nevnt at okkupasjonsmakten så på minister Lunde som en slags motstander og de ønsket nå en kulturminister med vennligere innstilling til okkupasjonsmakten. AFTENPOSTEN hadde fra første stund under okkupasjonen nær kontakt med den tyske okkupasjonsmakt, både direkte til rikskommissar Terboven og til det tyske sikkerhetspoliti. Bladet ble da også når det gjaldt egen reportasje og underhåndsopplysninger sterkt favorisert av okkupasjonsmakten, mens FRITT FOLK, som Quislings eget organ, ble stillet i annen rekke.

At man forsøkte å lansere AFTENPOSTEN's Simon Flood som kandidat til kulturministerembetet var derfor naturlig nok. Kanskje ikke minst fordi Flood i sin avis hadde rett et en rekke sterke angrep på biskop Berggrav i forbindelse med kirkestriden. Jeg har foran gjengitt flere av disse artikler.

Nå viste det seg imidlertid at Flood ikke var villig til å overta embetet. Og så grep man på norsk side til den utvei å la partiministeren overta også som kulturminister.

Det ser imidlertid ut til at okkupasjonsmakten senere påny gjorde forsøk på å få Flood som kulturminister og nå istedenfor Fuglesang. Jeg tar imidlertid forbehold om at Terbovens nestkommanderende, ministerialrat G W. Müller, kan huske feil forsåvidt angår tidspunktet, når han omtaler saken i en erklæring av april 1947, offentliggjort i FOLK OG LAND 29. mai 1965. På den annen side nevnes det jo uttrykkelig at det var Fuglesang og ikke Lunde man ville at Flood skulle erstatte. Det fremgår iallfall klart av erklæringen at okkupasjonsmakten ønsket Flood som kulturminister og at hans sterke artikler mot biskop Berggrav i den sammenheng spilte en viss rolle. Erklæringen lød:

«Im Dezember 1944 fand in der sogenannten Stadtwohnung von Reichskommissar Terboven eine Unterredung zwischen Terboven, Simon W. Flood (von Aftenposten), Moser und dem unterzeichneten statt. Zweck des Gesprächs war, Flood zu veranlassen, die Stellung des damaligen Ministers Fuglesang zu übernehmen.

Bei dieser mehrstündigen Unterhaltung, die in Folge der Weigerung Floods praktisch zu keinem Ergebnis führte, wurden naturgemäss zahlreiche politische Probleme berührt. Dabei wurde unter anderem auch von Herrn Bischof Berggrav gesprochen und Reichskommissar Terboven erklärte sinngemäss, dass Berggrav 'der Norweger sei, der wegen seines Verhaltens 1940 als erster das deutsche Kriegsverdienstkreuz verdient hätte.»

G. W. Müller (sign)

I oversettelse:

«I desember 1944 fant det sted en konferanse i rikskommissær Terbovens såkalte bybolig mellom Terboven, Simon W. Flood (fra Aftenposten), Moser og undertegnede. Hensikten med samtalen var å foranledige Flood til å overta stillingen til den daværende minister Fuglesang.

Under denne samtale, som varte i flere timer, men som ikke førte til noe resultat fordi Flood vegret seg, ble naturlig nok tallrike politiske problemer berørt. Herunder ble det også snakk om herr biskop Berggrav og rikskommissær Terboven erklærte i den sammenheng, at Berggrav «var den nordmann som på grunn av sitt forhold i 1940 først og fremst hadde fortjent det tyske krigsfortjenestekors.»

Jeg har foran nevnt noe av det pressen skrev om dr. Eyvind Mehle da han ble utnevnt til professor og sjef for det nyopprettede presseinstitutt, men jeg synes nok Mehle fortjener noen ord også post mortem. En av hans nære venner har skrevet disse linjer om ham:

«Det falt nesten av seg selv at han var blant de første som fylket seg under Nasjonal Samlings banner. Her var en bevegelse etter hans hjerte, en som søkte tilbake til det nasjonale, og viste fra seg all den fremmede innflytelse i norsk politikk og åndsliv. Han så opp til Vidkun Quisling som redningsmannen. Hans øyne lyste når han hørte Førerens stemme, og da vi sammen for siste gang hørte den i april dagene 1945 måtte han vende seg bort for å skjule sine tårer.

Pionerens lodd har nesten alltid vært tung og lite misunnelsesverdige. Det gjaldt selvsagt også våre pionerer. Møtene ble forstyrret av kommunistisk ramp og røde spetakkelmakere av alskens avskygninger, og hva verre var, det kunne gå på liv og lemmer løs for våre folk. Skumle individer lå på lur bak gatehjørnene. De slo pionerene ned og mishandlet dem så det hendte de fikk mén av det for livet.

Eyvind Mehle sto alltid i forreste rekke, uredt og tapper. Det er vemodig å tenke på noen av hans kamerater fra dengang: nestfører J. B. Hjort, Otto Engelschiøn, Odd Stein-Andersen og andre. Dette er ikke ment som en bebreidelse for at de sviktet, enten som følge av unødige rivninger eller fordi de bøyet kne da presset ble for stort. Når ens tro og idealisme viser seg å gå på helse og levebrød løs så er det menneskelig at de svakere og mere forsiktige i fylkingen ikke tør være med lenger. Vi sier ikke noe på at de tidde musestille da stormen raste som verst i de første etterkrigsår, men nå tredve år senere, burde de kunne manne seg opp til å gi sine gamle kampfeller en håndsrekning og være med på å stanse hetsen.

Av profesjon var Mehle journalist i toppklasse. Han var våken og interessert og han førte en glimrende penn. Det var en nytelse å lese hans beste artikler med deres rikdom i ordvalget og det alltid klare, pregnante uttrykk for hans meninger.

Han var en av de aller første i medarbeiderkretsen rundt redaktør Rolf Thommessen. Tidens Tegn var en oase i vår avisverden, liberal, frisinnet, kultivert, artistisk. Hvor vi savner den idag!»

For egen regning vil jeg da peke på at en rekke av de journalister som kom til å spille en rolle under okkupasjonen kom fra Tidens Tegn, som hadde satt sitt merke på dem alle. Jeg nevner Albin Eines, som jeg har omtalt nærmere i bindet «Nasjonal Samling og fagorganisasjonen», og

Feiring, som først arbeidet i FRITT FOLK sammen med Eines og senere ble redaktør av MORGENPOSTEN. Begge to fremragende journalister og særpregede personligheter.

Men, la meg fortsette med hva Mehles venn skrev om ham for noen år siden:

«Thommessen holdt trofast sin hånd over Mehle enda flere og flere såkalte innflytelsesrike menn forlangte hans hode på et fat. Mehle hørte ikke til dem som forsøkte å tåkelegge sine synspunkter. De dukket rett som det var opp når man kanskje minst ventet dem: i en filmkritikk, en bokkronikk eller i en ganske alminnelig reportasje.

Nå sier det seg selv at en avis der som Tidens Tegn ofte gikk på tvers av tidens røde og lyserøde strømninger møtte alle slags vanskeligheter, og ikke minst av økonomisk art. Ingen avis kan eksistere uten annonser, og kaster man et blikk på et nummer fra siste halvdel av 30-årene, så er det tydelig nok at Tidens Tegn befant seg med begge ben i faresonen. De siste år før krigen kan nærmest sammenlignes med den druknendes kamp for livet.

Mange av våre folk ble i de år straffet på eksistensgrunnlaget for sine meningers skyld. En dag ble Thommessen tvunget til å la Mehle gå, og han sto der uten jobb og uten utsikter til å få noen.

Nu var dette en skjebne som ikke alene rammet bevegelsens pionerer, men også mange andre talentfulle mennesker som manglet evnen til å innordne seg under hva man kan kalle den nye tids krav, dvs. å ha sans for det vulgære, uekte, fremmede og unasjonale. Det tragiske var at det nesten alltid dreiet seg om de beste og fineste menneskene, de som ikke hadde de spisse albuer og den rå brutalitet i kampen for å være blant de fremste rundt grøtfatet.

Det er en forholdsvis alminnelig feiltagelse når man tror at en som i skrift og tale åpent og fritt gir uttrykk for sine oppfatninger og ikke forsøker å dempe sine uttalelser, er hårdhudet. Det motsatte er ofte tilfellet. Den fritt-talende er gjerne sky, sårbar og følsom. Det var i høy grad vår kjære Eyvind. Kun vi som turde regne oss til hans nærmeste venner visste hvor ensom og tilbakeholdende han i virkeligheten var. Med dette mener vi ikke at han var en melankoliker. Langt ifra det, han hadde et velsignet humør og kunne møte motgangen med et smil. Som mange andre sky og beskjedne mennesker hadde han ikke mange nære venner, men de få holdt desto mere av ham. Og i samvær med en venn hadde han den sjeldne evnen til å gi varme. Man følte seg vel i hans selskap, ikke minst fordi han på en forunderlig måte styrket ens tro og optimisme. Hans munterhet og smilende latter jaget alle bekymringer på flukt.

Han var et unntagelsesmenneske, passet ikke inn som et nummer i den demokratiske saueflokk, lot seg ikke ensrette, og derfor ble han hatet og forfulgt.»

Jeg har tatt med så meget om dr. Eyvind Mehle her fordi han på så mange måter representerte det beste blant Nasjonal Samlings kulturper-

sonligheter og fordi han som leder av et presseinstitutt ved Universitetet i Oslo var eslet til å spille en stor rolle når det gjaldt fremtidens presse og pressefolk. Sørgelige ømstendigheter, forårsaket av rikskommissær Terbovens tåpelige aksjoner mot studenter og Universitetet, gjorde at dr. Mehle ikke kom lenger enn til å trekke opp planer. Jeg vet ikke om de har vært til nytte for det som har skjedd på området etter verdenskrigens slutt, men jeg frykter for at man også her har slått barnet ut med badevannet.

Vi har blant annet fått en journalistiskole som jeg selv har høstet en del smertelige erfaringer med. To ganger er jeg således blitt intervjuet av journalistlæringer fra denne skole til bruk i skolens interne blad. Første gang ble det høytidelig lovet meg at intet skulle offentliggjøres før jeg hadde fått anledning til å lese og godkjenne intervjuet. Løftet ble ikke holdt og jeg ble tillagt uttalelser som jeg ingenlunde hadde kommet med, men som jo passet inn i dagens hets. Andre gangen henviste jeg til dette da en ny lærling dukket opp for å intervju meg. Han lovte påny at jeg skulle bli riktig gjengitt, og jeg ventet da på å få meg forelagt intervjuet til godkjenning. Det varte og rakk imidlertid, men sluttelig fikk jeg da et brev fra journalisten, som beklaget at det nok ikke ble offentliggjort noe intervju med meg fra hans hånd. Han hadde riktignok skrevet det etter beste skjønn, men skolens ledelse hadde ikke villet godta det til offentliggjørelse fordi det ikke inneholdt den vanlige hets. Selv hadde han da, ifølge brevet, nektet å omarbeide intervjuet i ønsket retning.

Når det gjelder dr. Mehle så vil han jo dukke opp igjen senere i dette bind, ettersom han jo kom til å spille en rolle både som kringkastingsleder og som forfatter.

VI. Teatret under okkupasjonen

1. Teaterdirektoratet opprettes

Som man vil ha sett foran opprettet minister Lunde kort tid etter at han overtok som sjef for det nyopprettede Kultur- og Folkeopplysningsdepartement, også et eget teaterdirektorat. Dettes første sjef ble forfatteren Finn Halvorsen, som ingen kan bestride hadde de nødvendige kvalifikasjoner for en slik stilling. Han hadde allerede gjort seg kjent som en lovende dramatiker og i AFTENPOSTEN hadde han gjennom mange år vært en teateranmelder som var alminnelig aktet og respektert. Han hadde også en omfattende journalistisk virksomhet bak seg.

I det store verk «Det nye Norge», bind II (Oslo, 1943) skrev den nye teaterdirektør en lengre artikkel om «Teatret i Norge før og idag», og gir her uttrykk for teaterdirektoratets syn.

«En ny tid holder sitt inntog også på de skrå bredder.»

At teaterspørsmålet har tvunget seg fram i første rekke under arbeidet med å gi Norge den plass i nasjonenes liv som det fortjener, er derfor ikke å undres over. Så meget er det her å gjøre godt igjen, og så mange nye oppgaver venter nettopp her på å bli løst, at det alt sammen ikke kan bli utført på en dag eller to. Men arbeidet er allerede tatt opp med full kraft. Og for at det alt fra begynnelsen av skal komme samtlige scener og skuespillere til gode, har Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet opprettet et Statens Teaterdirektorat, som skal ha overoppsynet med alle teatersaker i landet.

Direktoratet har en rekke store planer som det er begynt å føre ut i livet. Den første av dem så dagens lys den 1. oktober 1941. Det var Den Norske Teaterskolen. I mange år har det vært en skam for norsk teater at det ikke har hatt noen fast skole for de vordende skuespillere. Savnet av en slik har i høyeste grad preget norsk skuespillerkunst som ofte manglet både stil og kultur. Disse manglene vil i første rekke en teaterskole kunne avhjelpe. Den Norske Teaterskolen tilhører Staten og ledes av Nationaltheatrets sjef.

Antallet av de elever som skolen skal ta inn, blir ved hvert skoleårs begynnelse bestemt av Statens Teaterdirektorat. Ansøkerne må avlegge en opptagelsesprøve som skal være en bedømmelse av deres talent og hele personlighet. Utdannelsen ved skolen varer i to år, med et ekstra år for spesialutdanning til opera samt for dem innen skuespilleravdelingen som ønsker å ta undervisning i oppsetning og instruksjon. Skolen har en avdeling for skuespillerelever, en for operaelever og en for ballettelever. Samtlige elever blir dessuten utdannet for filmen, og skuespill- og operaelever også for kringkastingen.

For at både elevene ved teaterskolen og våre skuespillere for øvrig lettest mulig skal kunne skaffe seg det rette studiemateriale vil det likeledes bli opprettet 3 teaterbiblioteker, et i Oslo, et i Bergen og et i Trondheim. I bibliotekene som blir reist ved hjelp av private bidrag, vil en finne så vel teater teknisk litteratur som diktning av enhver art, verker om kunst og stil, historiske og geografiske verker, samt bøker av sosial og politisk art.

Til fremtidsplanene hører Riksteatret, fast scene i Drammen, Stavanger og en nordnorsk by samt en fast opera i Oslo. Den norske opera danner et av de sørgeligste kapitler i norsk teaterhistorie. Nationaltheatret er bygd som en kombinert tale- og operascene, og Bjørn Bjørnson ga i sin første sjefstid operaen en bred plass i repertoaret. Men siden er den blitt mer og mer hjemløs i Norge. Det prisverdige forsøk i 1920-årene med Opera Comique i Oslo som fast opera, spilte snart fallitt. Og våre operasangere har alle vært tvunget til å emigrere. Det er i utlandet de har høstet sine rikeste laurbær, kunstnere som Gina Oselio, Ellen Gullbranson, Borghild Langaard, Cally Monrad, Kaja Eide Norena, Kirsten Flagstad, Karl Aagaard Østvig, Bjørn Talén, Ivar Andresen og Gunnar Graarud m.fl.

Teaterdirektoratet har gitt teatersjefene en større myndighet enn før, slik at de uavhengig av de pengeytende instanser skal kunne lage et virkelig godt repertoar. Direktoratet har også sikret skuespillere ved flere av de statsunderstøttede scener forhøyede inntekter, så også de kan få den beste anledning til fritt å utfolde sin kunstneriske personlighet.

Spørsmålet om en pensjonsordning for alle norske skuespillere vil snarest mulig bli utredet og om mulig gjennomført.

Det er viktig at aktelsen for skuespillerstanden som en av de høyest stående og viktigste stender i landet blir styrket. Men skuespillerne må da også få roller som deres talent har krav på. Den jødisk-marxistiske innflytelse og import er det en gang for alle satt en stopper for. De stykkene eller revyene som blir gitt, må være av en høy etisk og kunstnerisk kvalitet. De skal gjøre det lettere og lysere å leve for den mismodige og trette tilskuer. Men de skal også gi den tørstige sjel åndelig næring. Smilet og den gode underholdning må imidlertid ikke bli glemt for de dype livsproblemer. Men fremfor alt: Teatret skal være den naturligste og beste møteplass for alle. Det skal ikke være kaviar for utvalgte, men et *folketeater* i ordets sanne betydning. Og som et sant folketeater skal det verne om det som må være selve kjernen i et ungt og levedyktig folk: kjærligheten, hjemmet, samholdet og det nasjonale og sosiale fellesskap. Her skal den klassiske og moderne norske dramatik bli satt inn slik den fortjener det, og danne kjernen i repertoaret.»

2. Nationaltheatrets nye sjef om teaterpolitikk

Nationaltheatrets sjef, Gustav *Berg-Jäger* ga også offentlig uttrykk for sitt syn på den teaterpolitikk som skulle følges i et kringkastingsforedrag, gjengitt i trykt form senere i den lille bok «Norsk åndsliv på vegen heim» (I kommisjon hos J. M. Stenersens forlag, Oslo 1942). Han sa her blant annet:

«Som ute i verden så også her hjemme. Den romantiske tidsalder var senket i grav. Hån og forakt grodde som grå mose over dens minne. Naturalismen hadde forlenget holdt sitt inntog og med den materialismen nærmest symbolisert ved hverdagsmiljøet, hverdagssnakket. Tiden spilte seg i den dramatiske diktning og teatret. Det ble konversert, pjattet om alle de sære og forunderlige ting som overinteresserte og skakkjorte forfattere halte fram fra psykoanalytikernes søppelhaug. Der hvor teatret ikke bare var blitt øyenslutt, eller ørens fryd, møtte publikum for å overvære en slags viviseksjon av syke sjeler, og et åndelig lilleputteri, som lett kunne kvalt våre sceniske talenter, hvis ikke enkelte store forestillinger fra tid til annen med eruptiv kraft hadde brutt seg fram med frisk luftning.

— — —
Akkurat nå er vi inne i en stor tid. Med vulkansk velde bryter den inn over hele Europa. En heroisk tid, som gir seg imponerende utslag i intens kraftutfoldelse også på det kunstneriske område, en storlinjet og ren kunst i skjønne, nesten klassiske linjer, slik man kan se det bl.a. i den tyske billedhugger Brekers herlige frembringelser og i den nye malerkunst som behersket den siste Münchenerutstilling. Inspirasjon, kraft, naturlighet og soberhet. Og det er klart at denne retning også i stor utstrekning kommer til å forme den nye tids teater. Den nye epoke vil inspirere nye generasjoner av dramatiske diktere. En gigantisk tid vil søke levende form i deres verker, den vil bruse som et pinsevær over sinnene og vekke skuespillerkunsten til nytt liv.

— — —
Vi opplever en stor frigjørelsens tid. Den germanske ånd folder seg ut i mektig velde og er seg sin særlige egenart bevisst som aldri før. Det følgende kunstnersinn skulde fornemme dette vårbrus som en ny kilde til inspirasjon. Den ekte kunstner, den fødte skuespiller som fatter hvilke muligheter denne nye tiden vil gi ham eller henne til å gi seg hen i et positivt og rikt skapende kunstnerisk virke. For teatret vil i årene som kommer innta en betydningsfull og fremskutt plass i folkets liv. Det vil — hvis det kjenner sin besøkelsestid — heve seg til en åndelig stormakt.»

Skjønt Gustav *Berg-Jäger* vel egentlig var mere filmmann enn teatermann, så var det utvilsomt et lykkelig valg å gjøre ham til sjef for Nationaltheatret. Han var en meget allsidig kulturpersonlighet med stor erfaring på mange områder. Han hadde selv vært skuespiller i sine yngre år, hadde vært journalist og redaktør av det kjente filmblad «Filmen og Vi». Før kinodriften i dette land ble kommunal, var han leder av den

eksklusive lille kino Bio Kino i Stortingsgaten, som var opprettet av kristne kretser for å motvirke de dårlige og nedbrytende programmer som ble vist på de fleste kinoer. Videre drev han en tid en skole for filmskuespillere. Et viktig avsnitt av hans liv var også årene som hallo-mann i Kringkastingen. Derefter var han direktør for Musikkcentralen og sjef for et plateselskap, videre reklamesjef for filmselskapet Paramount. Etter systemskiftet etterfulgte han til filmfolks store tilfredshet Kristoffer Aamodt som direktør for Oslo Kinomatografer. Når det så gjaldt stillingen som sjef for Nationaltheatret, skriver en nær venn av ham, en annen kjent kulturpersonlighet, i en artikkel i bladet FOLK OG LAND (6.8. 1966) bl.a.:

«Men det var en stilling som det under krigen var langt viktigere å besette med den rette mann enn kinodirektørens: sjefen for Nationaltheatret. Her var det endel som gikk varmt inn for Tancred Ibsen. Det ville ha vært en fjær i hatten for partiet om ikke alene en sønn av dikterkongen Bjørnstjerne Bjørnson og en sønnesønn av Jonas Lie sto på vår side, men også en sønnesønn av Henrik Ibsen hadde slått følge. Ulykkeligvis satte sjefen for Teaterdirektoratet, Finn Halvorsen, seg avgjort mot tanken ut fra den begrunnelse at Ibsen ikke var teatermann. Så ble det *Berg-Jäger* til stor sorg for filmens folk.»

Sorgen skyldtes at man hadde satt så store forhåpninger til *Berg-Jäger* som kinodirektør. i Oslo.

Ellers var det ingen dans på roser *Berg-Jäger* fikk som sjef for Nationaltheatret under de vanskelige forhold som rådet og som etter hvert medførte vanskeligheter også med skuespillerne. Trass i vanskelighetene gjennomførte han imidlertid en rekke forestillinger som det sto berettiget respekt av. Men — som nevnte artikkelforfatter skriver:

«De onde undergrunnskrefter likte ikke dette. De fikk i stand en publikumsstreik så det ofte ble å spille for nærmest tomme hus. Men enda var det ikke nok. Av alle ulykker som man hopet over Gustavs hode kom rosinen i pølsen til slutt: en av 'die böse Kinder' satte like godt fyr på teatret! Skulle man ha hørt om maken til patriotisk innsats! Befant vi oss i et galehus?»

Uttrykket «böse Kinder» sikter til at det fra NS-hold ble gjort henvendelse til det tyske SD om å få frigitt to skuespillere som var blitt arrestert, under påberopelse av at skuespillere var som barn, som man ikke kunne se på som andre. Til det svarte vedkommende tysker: «Jawohl. Aber böse Kinder.» Artikkelforfatteren fortsetter:

«Selv den sterkeste kunne bli slått ut av mindre enn dette, men den tilsynelatende saktmodige teatersjef viste seg nu å være 'der eiserne Gustav'. I andre lokaler stablet han nye forestillinger på benene, utrettelig og ukuelig.

Like blid i motgangen, like urokkelig i sitt arbeide for å fylle den oppgave man hadde betrodd ham.»

Det var naturligvis ellers en rekke andre teaterfolk som sluttet seg til Nasjonal Samling. En av de mere kjente var Rulle (Rudolf Rasmussen), teatersjef (bl.a. på Mayol og kabareten 'Den røde lykte'), viden kjent impresario og herre på byen. Alle kjente Rulle dengang. Før annen verdenskrig var Rulle også medarbeider i Tidens Tegn, hvor han skrev sine kjente teaterkronikker. Da dette binds forfatter overtok som sjef-redaktør i FRITT FOLK lykkedes det meg å få Rulle til å gjenoppta denne sin skribentvirksomhet i partiets hovedorgan til glede for bladets mange lesere.

Ellers kunne jeg jo nevne navn som Johan Hauge, Sigurd Eldegard, Einar Tveito, Karl Holter, Cally Monrad, Karl Aagaard Østvig, Gunnar Grårud m. fl. Også mange skuespillere og folk i show-business idag fikk sin ungdom preget av tilknytning til Nasjonal Samling. Slik forholdene nu engang er vil det vel ikke være riktig her å nevne noen navn.

3. Dårlig direkte oppslutning blant skuespillerne

Imidlertid skal det ikke legges skjul på at tilslutningen til Nasjonal Samling blant skuespillerne var forholdsvis beskjedne, selv om både de og folk ellers i showbusiness ikke holdt seg tilbake når det gjaldt engasjementer i slike «naziforetagender» som Kringkastingens sjømannssendinger og i de forestillinger «Sol i Arbeid» arrangerte.

En artikkelforfatter i bladet FOLK OG LAND skrev i en artikkel 10.12. 1966 om skuespilleren Einar Tveito bl.a. dette som forklaring på at tilslutningen til partiet var heller skral blant skuespillerne:

«En av våre venner, en musiker, sa forleden:

— Det er en ting jeg har undret meg over. Det gjelder tilslutningen til NS blant våre kunstnere. På mitt felt var vi representert med toppnavn av våre fiolinister og andre musikere, kapellmestre, operasangere og operasangerinner, komponister. Også andre kunstarter hadde en rekke av sine aller beste med. Hvorfor i all verden var det så forholdsvis få skuespillere som fant veien til våre rekker?

— Forklaringen er enkel nok hvis vi ser på skuespilleres bakgrunn, svarte vi. Først og fremst må en skuespiller alltid beile til publikums gunst. En skuespiller som får dette mangfoldet uhyret mot seg er ferdig. Følgen er en evindeliggjort popularitetsjakt som for en utenforstående kan synes både kvalmende og uforståelig. Det ser ofte ikke ut til å være grenser for hvor langt en skuespiller går for å kunne sole seg i publikums gunst. — Det sier seg nesten selv at skuespillerne simpelthen ikke har råd til å gå mot den kompakte majoritet. Det er populariteten de lever av. Å være tilsluttet NS

krevet de mest ideale beveggrunner, offervilje, og en helt uselvisk evne til å gå inn for landets interesser på den indre front mot okkupantene og ikke la seg kue av sleipe propaganda-løgnere og personlige bakvaskelser. Alt sammen egenskaper som man ikke venter å finne hos skuespillere flest.

Kunstnerne innen våre rekker var stort sett personligheter, folk som klart skilte seg ut fra dusinkrammet. Hva kan nå grunnen være til at virkelige personligheter er få blant skuespillere? Forklaringen ligger i selve metierens art. Det én aften å måtte leve seg inn i den flammende opprør, for neste aften å være den trygge, solide samfunnsstøtte, for så tredje aften å skulle spille den vimrende, vaklende sveklung, alt dette kan virke oppløsende på selve karakteren hos fremstilleren. Han risikerer å bli en skygge av de mange roller han må gå inn i.»

Vi vet ikke om artikkelforfatteren «Relator», et pseudonym som dekker en fremtredende kulturpersonlighet på et annet felt, har full dekning for sine hårde ord om skuespillere i sin alminnelighet, men at det er meget i det han skriver om den mangelfulle oppslutning fra deres side om Nasjonal Samling er utvilsomt.

4. Og litt om Rulle Rasmussen

En av de virkelig store kulturpersonligheter fra førkrigstiden synes å være helt glemt nu, takket være medlemskapet i Nasjonal Samling. Jeg tenker på Norges største impresario gjennom alle tider, Rudolf Rasmussen, populært kalt Rulle. I en serie kulturportretter post mortem, skrevet av pseudonymet Relator, som jeg tidligere har støttet meg til, er naturligvis også Rulle tatt med. Jeg plukker litt fra artikkelen om Rulle Rasmussen (Folk og Land 9. juni 1966):

«Å gi en noenlunde inngående beskrivelse av Rulles umåtelig aktive liv ville kreve flere numre av bladet, så vi får nøye oss med et ganske kort riss av hans betydningsfulle innsats innen teater- og musikklivet.

Allerede som ung trådte han frem som teaterdirektør, idet han i noen hektiske sesonger ledet den scene som senere skulle bli Centralteatret. Med maleren Otto Sinding som sin nærmeste medarbeider — han var sceneinstruktør, forfatter og selvsagt dekorasjonsmaler — skapte han forestillinger som vakte berettiget oppsikt.

Men det var som impresario man først og fremst vil huske ham. Han brakte hit til landet kunstnere av verdensformat, sangere og sangerinner, dansere og danserinner, klaver- og fiolinvirtuoser. Og nasjonale krefter tok han seg også av. Å opptre under merket 'Direksjon: Rudolf Rasmussen' var straks noe av et kvalitetsstempel.

Men han glemte aldri sin første kjærlighet: teatret, og han ble da også en av de drivende krefter bak starten av Novel Rodes Mayolteatret. Da teatret var en kjennsgjerning sto Rulle som dets sjef.

Han begynte med ballettpantomimen 'Prima ballerina'. Lillebil Ibsen, som på det tidspunkt hadde nådd zenith i sin dansekariere, innehadde hovedpartiet.

Johan Fahlstrøm var i en rekke år et av norsk scenekunsts ledende navn, og ikke minst ble han populær og avholdt ved opptredener på sitt eget teater, Fahlstrøms teater i Torvgaten. Etter å ha solgt teatret, som ble til kinoen Verdensspeilet, trakk han seg tilbake og levde i ro på sin eiendom ved Slemdal hvor han syslet med skulpturarbeide. Med usvikelig sikker sans dro Rulle ham frem fra privatlivet og lanserte ham i enakteren «Tabarins kone». Det ble en formidabel suksess.

Men Rulle hadde ikke vært Rulle hvis han ikke også hadde sett seg om etter krefter med verdensnavn. Det ble ingen ringere enn Alexander Moissi som gjestet i Tolstoys 'Er ist an allen Schuld', også det en kjempesuksess.

— — —

Mayolteatrets første sesong ble litt av en triumf for Rulle. Aften etter aften fulle hus.

Og teatersjef Rasmussen var ikke knepen på gasjene. Aldri inntil da er norske skuespillere blitt bedre påskjønnnet. Selv en skuespiller med en enslig replikk kunne hver måned heve en gasje som var klekkelig selv etter at impressarioavgiften på 10 prosent — til impressario Rasmussen — var fratrasket.

Teatrets eier, Nobel Rode, klaget stadig over at endog med fulle hus ble det underskudd.

Rulles neste entreprise var kabareten 'Den røde lykte' i Chat Noirs gamle lokale, også den med Nobel Rode som den økonomiske ryggrad.

Men her ble publikumstilslutningen langt fra den man hadde regnet med. Tross et lødig og avvekslende program og tross etablissementets optimistiske navn ble det langt mellom de fulle hus. 20-årenes knugende depresjon, som holdt på å ta knekken på så mange av oss, la sin døde hånd over de aller fleste foretagender. 'Den røde lykte' ble aldri rød.

Også nå betenkte direktør Rasmussen sine kunstnere og artister med rundelige gasjer. Skuespiller Ragnvald Wingar skulle hver aften ved forestillingens begynnelse tre frem foran teppet og ønske publikum velkommen. For denne velkomsthilsen, som ikke oversteg et dusin ord, oppebar han en gasje som — naturligvis fratrasket 10 prosent impressariogebyr til impressario Rasmussen — etter hans eget sigende satte ham i stand til å leve sorgløst i et helt år etter engasjementets avslutning.

Som man forstår var imidlertid grunnlaget for denne grand seigneur-innstilling meget sviktende, og det varte da ikke lenge før alvorlige vanskeligheter meldte seg. Rodes kasse var ikke uuttømmelig.

— — —

Kort etter kom turen til Rulle selv.

For kunstlivet i hovedstaden var denne siste utkastelse ikke noe særlig tap, tvertimot vil vi betegne den som en vinning, for nå ofret han seg helt for sitt egentlige fag, impressarioarbeidet, og utfoldet her all sin eminente dyktighet. De følgende år betegnet utvilsomt toppen på hans virksomhet. Den ene internasjonale stjerne etter den annen hentet han hit opp til ravnekroken. Aldri har det stått slik blest om Rulles navn. Pavlova, Gigli og hele

rekken av store navn opptrådte under etiketten 'Direksjon: Rudolf Rasmussen'.

Rulle hadde alltid vært en 'herre på byen'. Når han spaserte på Karl Johan kappedes våre honoratiores om å hilse på ham. Han kjente alle av betydning, ikke alene innen kunsten og pressen, men også spissene innen politikk, vitenskap og næringslivet. Og hvis en, som ikke tellet særlig innen sitt respektive fag, fikk en nådig nikk og smil av Rulle, følte han seg tydelig beæret.

Han var den fullendte selskapsmann med en vittig og åndfull konversasjon, og han hadde et utrolig forråd av anekdoter og historier.

— — —

Da Rulle høsten 1940 meldte seg inn i NS, truet hans omgangskrets ham med fullkommen ostrachisme hvis han ikke øyeblikkelig meldte seg ut igjen. Han nektet. Vant som han var til liv og rørelse omkring seg fulgte nå lange og tunge år. Ofte var det som ensomheten knuget ham ned. Hans trang til selskap kunne bli overveldende.»

Og her får kanskje denne boks forfatter overta. For det var i denne sin isolerthet og ensomhet at Rulle Rasmussen vendte seg til meg for å få hjelp og trøst. Jeg forsøkte å hjelpe ham så langt det var meg mulig, blant annet forsøkte jeg, men riktignok forgjeves, å skaffe ham adgang til Presseklubben. Jeg var på dette tidspunkt blitt sjefredaktør i FRITT FOLK og jeg foreslo for Rulle at han skulle ta opp igjen sine små teaterkronikker, som i sin tid var verdifullt stoff i Tidens Tegn. Rulle slo straks til og han fikk også god betaling for arbeidet.

Det hører med til historien at Fritt Folk i denne sammenheng fikk en kontrovers med Aftenposten, som protesterte mot at Rulle i Fritt Folk benyttet seg av samme klisje som han i sin tid brukte i Tidens Tegn. Hva Aftenposten hadde med det å gjøre, bortsett da fra det rene brødnid, må gudene vite. Og bladets kulturredaksjon kom da heller ingen vei.

Men tilbake til Relators artikkel om Rulle:

«Vi vet også at den store sterke nasjonale følelse som besjelet NS-kunstnerne var en bidragende faktor til hans tilslutning til NS. En bevegelse som tellet navn som Knut Hamsun, Cally Monrad, Søren Onsager, Finn Halvorsen, Sigurd Eldegard, Karl Holter og en lang rekke andre kunne ikke ha noe lavt og svikaktig over seg. Det at hatpropagandaen fra London måtte ty til forvrengninger og åpenbare løgner i sine forsøk på å mistenkeliggjøre nasjonale kunstnere styrket ham ytterligere i denne oppfatning.

Efter den såkalte frigjøring sto han mer alene enn noensinne.

En dag skulle han ta trikken ned til byen. En patriotisk passasjer forlangte bestemt at Rulle skulle kastes ut — han ville ikke sitte ved siden av en 'landssviker'. Den lille mann, som noen få år tidligere ville ha kroet seg i dagevis etterpå hvis han hadde fått et nikk av den feterete impressario var nå den store mann. Man fulgte villig hans nasjonale skrik. Under passasjerens bifallsbrøl ble Rulle ublidt lempet av trikken.

Forunderlige verden.

Kort tid efter døde han, ensom, fattig, og allerede glemt.»

VII. Musikklivet

1. Per Reidarson trekker opp nasjonale retningslinjer

Også på musikklivets område hadde Nasjonal Samling trukket opp klare og nyskapende retningslinjer. La meg her først gi ordet til komponisten og musikkannmelderen Per Reidarson, som i et kringkastingsforedrag vinteren 1941-42 om «Norsk og unorsk i musikken» (gjengitt i «Norsk åndsliv på vegen heim») bl.a. sa:

«Først må man kanskje spørre seg: Har det noe betydning om vår musikkproduksjon er norsk eller unorsk? Kunde vi ikke like godt nå som for sånn halvannet hundre år siden bare dyrke den musikk som forelå fra utlandet, eller hos oss etterlikne den så godt vi formådde, likegyldig hvor den skrev seg fra? Jo, det kunde vi nok gjøre, det er jo det våre modernister fra førstningen av dette århundre og oppover til nå har gjort og fremdeles gjør. Og det finere publikum — i betydning av det økonomisk rikere publikum — støttet nettopp opp om dette, for det var jo så europeisk, bar bud fra den store fine verden og gjorde oss til europeere. Ja måskje, men til golde, ukritiske mottagere av hva som helst, med fornektelse av våre betydeligste musikere som fra omkring midten av forrige århundre sto fram og hevdet en norsk egenart, som temmelig hurtig ble akseptert av det fine Europa — slik at norsk tonediktning med Grieg, Svendsen, Sinding, Halfdan Kjerulf og flere ble regnet med som særdeles verdig innslag i europeisk kunstliv — og særlig på grunn av deres nasjonale egenart.»

Reidarson omtalte så de norske komponister fra Ole Bull av.

«Så lenge dette nasjonale preg ikke er helt utmyntet og blitt forslitt ved altfor stor produksjon, så lenge kan et folk frembringe geniale tonediktere, men ikke lenger. For fra da av går tonediktningen over i det store internasjonale intet. Alt låter ens, selv om de tekniske tricks blomstrer nokså frodig.

Den norske linje vi kjenner fra tidligere, kan betegnes som en i vesentlig grad melodisk linje. Den holt seg utbrutt til sånn omkring 1910. Da skjedde

der et avgjørende brudd på denne linje gjennom Hjalmar Borgstrøm og Gerhard Schjeldrups agitatoriske inngåing for programmusikken, som den gang var mote og hadde hovedsete i Berlin og biseter i Wien og Paris. Begge virket gjennom pressen og ved sine komposisjoner for knesettelse av denne art som framtidens løsen, het det, og deri ble etter hvert akseptert hos oss, særlig etter at Borgstrøm var blitt fast kritiker i «Aftenposten», hvortil den hovedsaklige del av vårt musikkpublikum gjennom mange år har sognet. Han ble godtatt som vår musikalske fører inn i framtiden.

Men programmusikken med dens videre konsekvens også for romanser og annen musikk skjalter i vesentlig grad melodien ut. Det er her klangen, den skildrende klang, som blir hovedsaken.

Hos de internasjonale dyrkere av denne genre, som også hos Schjeldrup og Borgstrøm, artet sangene seg som praktisk talt blottet for melodi i eldre forstand. Tekstene blir gjengitt i toner som sunget deklamasjon, hvor ordenes, setningenes stigning og fall strengt følges av tonen. Og klaver- eller orkesterledsagelsen skal da så vidt mulig gi tilsvarende farge, klangeffekt og lydetterlikning av det som forekommer i teksten. — For meg virket dette som et fullstendig brudd, hva det jo også var, med den linje våre store musikere hadde angitt og i sine verker hevdet på så utmerket måte. Men nå var det *det* å ta i betraktning, at denne linje absolutt forlanger genial melodiskapende evne hos komponisten. Og det var en sjelden evne. Det var nettopp denne evne som i vesentlig grad manglet både hos Borgstrøm og Schjeldrup, som også hos omtrent alle de utenlandske tonesettere med samme innstilling. Jeg så i noen år passivt til dette, som for meg artet seg som en utglidning.

Omsider ble det meg dog for galt å sitte passivt å se på at dette bredte seg upåaktet. Jeg gikk da i pressen til angrep på det ved adskillige artikler og senere som kritiker i en rekke år i «Tidens Tegn» tok jeg meg for stadig å virke for opprettholdet av den tidligere norske linje og å påpeke at Schjeldrups og Borgstrøms musikk som typiske etterlikninger av internasjonale retninger ikke vilde ha noen levedyktighet, men falle vekk med dem selv. Jeg kan ikke si at jeg personlig høstet hverken laurbær eller annet gagn av dette mitt virke, som jeg var nesten alene om å øve. Tvert imot. Men Borgstrøms og Schjeldrups musikk, som stadigvis den tid oppførtes, Borgstrøms på praktisk talt hver eneste norske konsert her i 10-året sånn 1915—25, den falt plutselig vekk da de begge personlig falt bort. Og enda hurtigere enn jeg selv hadde ventet. Det var som skåret av med en barberkniv. Og siden er det i det forløpne vel 15 år omtrent ikke spilt eller sunget noe av dem. Dette kom nå også av at der imens var lansert nye utenlandske retninger i musikken — og nå særlig fra Frankrike. Først med Debussy og Ravel med deres fransk-russiske impresjonisme, og senere med langt mer outrerte ting, som førte til de mest «entartede» kunstutslag — i tonekunsten likeså heslige og absurde som i malerkunsten. Og ved det nevnte brudd på oppfatningen av melodien som det bærende element var nå miljøet i Norge beredt til etterrapning av hva som helst som ble lansert fra utlandet, særlig fra jødisk hold, og oppskrytt til stadighet av vår liberalistiske presse.

Disse retninger innsatte selve klangen og den raffinerte instrumentbehandling som det vesentlige. Og ikke nettopp velklangen i alminnelig betydning,

nei, til slutt tilstrebt bevisst endog den mest øresønderrivende misklang. Og de som komponerte den slags rostes opp som — *dissonansens mestere*.

Det var vårt fineste publikum —, som gikk inn for og trolig støttet denne musikalske absurditet. Jeg hadde ikke før riktig kunnet begripe at de vilde seg selv og norsk kultur så ondt. Men etter at deres politikk har ført vårt land ut i katastrofen — og etter at de nå, selv etter at Hitler tok kampen opp mot selve verdensfienden —, når de selv nå ikke har besinnet seg, men er stolt over sitt jøssingnavn, så skjønner jeg bedre at de også kunde støtte og fremme kulturødeleggelsen gjennom en mer og mer heslig, ja diabolisk kunst. Det ene henger sammen med det annet og må være betinget av sjelelig formørkelse.

Under denne kunstneriske utglidningsperiode dukket også opp en del representanter for en såkalt nynorsk musikkretning. Denne var så påfallende nær knyttet til landsmålsbevegelsen og påberopte seg folkemusikken, og særlig hardingfelen som sine grunnpilarer. Men vår folkemusikk, og også hardingfelen, var grundig kjent av de av meg før påpekte norske komponister. De hadde øst av disse tradisjoner etter behov, men med måte og med sikker smak til å skjelve mellom grus og perler.

Nå ble det norskdom og hardingfele hand i hand med marxismen. Ikke preget av norsk høvdingånd, men av proletariats diktatur.

Disse mine observasjoner gjorde meg skeptisk overfor denne nye unorskhet, så nær knyttet til språkfordervelse og bolsjevisme. Jeg tror at med den nå av Quisling angitte nye politiske retning — som jo sikter på gjeninnførelse av fornuftig folkestyre i alle henseender — det også omsider vil komme til en bedring av de skakkjorte kulturelle tilstander. Vi må i musikalsk henseende atter knytte linjen hvor den ble brutt, og bygge videre på hva Grieg, Svendsen, Kjerulf, Sinding og andre har gitt oss. Ikke ved å etterape deres komposisjoner. Men ved å skape likeså redelig og høyt kultivert ekte norsk musikk som de. Men dertil kreves riktignok opprinnelig skapende evne i høy potens. Hvis sådan finnes. Og hvis den ikke finnes, så får vi vente med å anerkjenne inntil vi som publikum kanskje en gang finner at *her er det*. Her er det vårt sinn lengtet etter. Ikke oppreklamert fra innen- eller utenlandske klikker — men følt av oss selv som noe i samklang med vårt eget norske vesen.»

2. Stor tilslutning fra musikklivet

Per Reidarson var som kjent ingen hvemsomhelst i norsk musikkliv. Rent bortsett fra hans omfattende produksjon som komponist øvet han som musikkannemelder først i «Tidens Tegn» og senere gjennom ca 20 år i «Arbeiderbladet» ikke liten innflytelse. Det var naturlig at Nasjonal Samlings hovedorgan da det overtok «Arbeiderbladets» lokaler også knyttet Reidarson til seg som musikkannemelder. Valget sto dengang mellom ham og Geirr Tveit.

Det var ellers nesten påfallende hvor mange av vårt musikklivs mest kjente menn som sluttet opp om Quisling og Nasjonal Samling. Jeg har

vært inne på det i første bind av dette verk og gjengitt skriftlige uttalelser av bl.a. David Monrad Johansen og Henry Alf m. fl. Blant komponister ellers er det vel nok å nevne den gamle mester Christian Sinding. Av operasangere har jeg foran nevnt noen få, bl.a. Karl Aagaard Østvig med internasjonalt ry, Henry Alf, Gunnar Graarud, Cally Monrad for bare å nevne noen få. Fiolinister og kapellmestere krydde det av. I første rekke bør kanskje nevnes Jim Johannessen. Riktignok er hans navn som så mange andres nå støtt ut i den dypeste glemsel, men i årene før annen verdenskrig var han kjent over hele landet. Som kapellmester og leder av Bergensesemblem oppnådde han en voldsom popularitet. Under okkupasjonen ble Jim Johannessen sjef for Hirdmusikken og gjorde her bl.a. også en stor virkelig nasjonal innsats, idet han etter at divisjonsmusikken var blitt oppløst sørget for å ta vare på divisjonsmusikens gamle og verdifulle noter som holdt på å komme på avveier. Blant annet sørget han for å få tilbakelevert det tyskerne hadde bemekket seg. Det er takket være Jim Johannessen at musikken i det norske forsvar idag er i besittelse av denne verdifulle notesamling.

Ellers bør vel nevnes den kjente fiolinist Willy Johansen.

Jeg viser ellers til det som foran er anført om Kulturdepartementets innsats for musikklivet, blant annet det iherdige arbeid for å få opprettet et Norsk Musikkakademi, som bl.a. komponisten David Monrad Johansen gikk varmt inn for. Så sent som på sitt siste møte i juli 1944 drøftet Kulturtinget denne sak. Det ble pekt på alle de vanskeligheter verdenskrigen tårnet opp mot løsningen av denne Ole Bulls og Griegs gamle tanke, men kulturministeren forsikret at saken ville bli realisert. «Vi kommer imidlertid til å la oppbyggingen vokse organisk fram etter hvert, og tar ikke det annet skritt før vi har tatt det første.» Maktskiftet i mai 1945 gjorde imidlertid at man ikke rakk å ta mere enn snaut nok det første skrittet.

3. Et norsk musikkakademi

Minister Fuglesang kom forøvrig for første gang nærmere inn på planene om et norsk musikkakademi i forbindelse med Grieg-jubileet i Bergen i pinsen 1943. Fritt Folk referer dette slik 16.6. 1943:

«Under sitt foredrag ved Grieg-jubileet i Bergen 2. pinsedag kom minister Fuglesang med følgende meddelelse:

På denne dagen, 100-årsdagen for vår største tonekunstner, Edvard Griegs fødsel, vil jeg, sa minister Fuglesang, som sjef for Kulturdepartementet ha framholdt at departementet ser det som en av sine viktigste oppgaver å gjennomføre den tanke som Ole Bull og Edvard Grieg oppofrende og iherdig gjorde sin innsats for å virkeliggjøre, nemlig dannelsen av et norsk musikk-

akademi. Det er mulig at denne tanken ikke fullt og helt kan virkeliggjøres i dag, men forberedes kan den. Og som viktigste oppgave som Kulturdepartementet stiller opp som ledd i denne forbindelse vil jeg nevne:

1. Planmessig innsamling av norsk folkemusikk
2. Planmessig gransking av det innsamlede stoff
3. Utgivelse av stoffet både i strengt vitenskapelig og en populærfolkelig utgave.

Som det endelige mål vil departementet stile hen i mot virkeliggjørelse av Edvard Griegs og Ole Bulls tanke: Grunnleggelsen av et norsk musikkakademi.»

Ellers redegjorde programdirektør Karl Aagaard Østvig på Kulturtingets møte i juli 1944 for arbeidet med musikkakademiet. Fritt Folk refererer hans foredrag slik:

«Beslutningen om opprettelsen av et slikt akademi ble første gang bekjentgjort ved minister Fuglesangs tale ved Grieg-jubileet i Bergen i juli ifjor. På kulturtingets møte i september samme år ble saken foredratt av komponisten David Monrad Johansen, som gjorde rede for den historiske bakgrunn for opprettelsen av et musikkakademi. Han viste berettigelsen og nødvendigheten av at Staten tok seg av dette viktige område av vårt kulturliv og framholdt at neppe noe nord-europeisk land kunne oppvise tilsvarende skjødesløshet like overfor nasjonale verdier, og det til tross for at nordmennene med stolthet regner musikken som sin nasjonale kunst fremfor noen annen.

Kulturtinget hadde ingen bemerkninger å gjøre til Monrad Johansens utredning, hvorefter minister Fuglesang konstituerte en komité bestående av David Monrad Johansen, Karl Aagaard Østvig, Willy Johansen og Jim Johanssen. Seinere har byråsjef i Kulturdepartementet Nils Aalholm tiltrådt som komitéens sekretær.

Komitéen har begynt sitt arbeide med å gjøre seg klart hvilken form for akademi landets musikalske behov nødvendiggjør. I den ene betydning av ordet akademi, er akademi en høyere undervisningsanstalt, mens det i den annen betyr et engere utvalg beregnet på å øve kulturell inflytelse innen et bestemt virkeområde. Som et resultat av komitéens overlegninger kan nevnes at en i første omgang vil forelegge for Ministerpresidenten et forslag til vedtak om opprettelse av akademiet i sin alminnelighet, og etter dette utbygge et sentraladministrativt organ, et organ som har opprettelsen av en høyere undervisningsanstalt i musikk som en av sine viktigste oppgaver.»

4. Byggeplaner for et konserthus

«Programdirektør Aagaard Østvig ga så et utsyn over en del av de arbeidsoppgaver som etter komitéens overlegninger er funnet å burde overdras til musikkakademiet. Som alle musikkinteresserte kjenner til, har ikke landet et eneste konsertlokale. Et grelt bilde av forholdet får man ved å tenke på at Edvard Grieg var henvist til å konsertere i gymnastikklokalet på Akershus,

i bedehus og kommunelokaler. Universitetets aula er ikke bygd med henblikk på kansertvirksomhet og er i flere henseender mindre hensiktsmessig. Konserthusfondet har imidlertid nådd et betydelig beløp, og akademiet bør straks gå i gang med å utarbeide byggeplaner selv om disse for tiden ikke kan realiseres.

Som det vil være kjent drives det i ikke liten utstrekning innsamling av folkemusikk med statsstøtte. Det må imidlertid sies at dette innsamlingsarbeid uten tvil kan drives mer planmessig og rasjonelt, dels ved at man setter inn de virkelig kompetente krefter landet rår over, dels ved at man lar innsamlingsarbeidet omfatte flere distrikter. Nord-Norge er den dag i dag m.h.t. innsamling av folkemusikk upløyd mark.

Også når det gjelder gramfonopptak av de store komponisters hovedverker er Norge distansert av nabolandene. Det blir også en oppgave for akademiet å få istand slike opptak.

Etter en lovbestemmelse av 1941 skal alle kunstnerstipend, således også stipend til musikere godkjennes av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet. Ordningen arter seg slik i praksis at innstillingen fra vedkommende stipendkomité forelegges for det musikkyndige medlem av Kulturrådet til uttalelse. Ordningen lider under en innlysende svakhet, nemlig at hverken departementet eller Kulturrådets medlemmer får høve til å se prøve på kunstnerens arbeid eller høre hans prestasjoner før avgjørelsen treffes. Det er derfor vel verd å overveie om ikke et utvalg av akademiet bør ha hånd om utdelingen av alle offentlige stipend og over statsstøtte til kunstnere, derunder innbefattet statsbidrag til landets symfoniorkestre.

Da det er behov for et professorat, eventuelt dosentur, i musikk ved Universitetet, antar en også at akademiet på et tidlig tidspunkt bør få i oppdrag å utrede denne saken.

Komitéen for akademiet har også vært inne på det administrative problem om en mer rasjonell og kunstnerisk forsvarlig utnyttelse av våre orkestermusikere.»

5. Fast operascene

«Operaen har vært totalt husvill. Blant musikere på den ene side og teaterfolk på den annen er denne skjønne kunstart nærmest ansett som en slags grim elling. Men at det skulde være behov for opera, er no endelig gått opp for noen hver. Sist i fjor kunde Nationaltheatret glede seg over flere fulle hus ved sin Butterfly-forestilling, — ikke å forglemme for noen år siden da vi oppførte tre operaer på Nationaltheatret på én gang med publikumsrekord ved 33 forestillinger. Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet har lenge vært oppmerksom på at kulturlandet Norge ikke har en fast scene, og ved statsmaktenes hjelp vil nok den grimme elling en vakker dag vise seg å bli en skjønn ny svane.

Taleren sluttet med å si at komitéen har nedlagt et ganske omfattende forberedelsesarbeid m.h.t. de nevnte arbeidsoppgaver for akademiet, og departementet rår over et ganske betydelig materiale til bruk ved akademiets start.

På grunnlag av det som var nevnt forela komitéen for Kulturtinget en innstilling om opprettelse av et musikkakademi. Dette bør ledes av en direktør og inntil 15 rådgivende medlemmer. Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet fastsetter for øvrig regler for akademiets oppgaver og organisasjon.»

Det er ellers interessant å notere seg hva operasanger Henry Alf skrev i Fritt Folk 13. januar 1944:

«Som mangeårig formann i Norsk Operaforbund, og stifter og formann i Norsk Solistforbund, har jeg årevis i skrift og tale forsøkt å gjøre meg til talsmann for de kolleger i Norge hvis tillitsmann jeg er. Dengang i fredstid gjorde våre myndigheter ingenting for å støtte oss vokalkunstnere. I dag, og i krigstid, gjøres alt hva gjøres kan for å støtte og hjelpe kunsten og kulturen til dens selvfølgeligelige plass i solen.»

6. Fortjente NS-kunstnere post mortem

Det er vel overflødig her å skrive noe nærmere om de kjente NS-medlemmer Chr. Sinding og David Monrad Johansen, som etterkrigstiden gjerne vil sole seg i den europeiske berømmelse av og derfor litt etter litt har strøket av listen over 'landssvikere' — etter at de vel er døde.

Men det er en del andre fortjente kunstnere innen Nasjonal Samlings rekke som fremdeles er støtt ut i glemsel. Jeg tar derfor med litt om noen av dem her, og bygger fortsatt på Relators artikkelserie i Folk og Land:

La meg da først ta noen linjer om Jim Johannessen, et navn som i dag jo er fullstendig glemt:

«I årene før krigen var Jim Johannessen kjent over hele landet. Som kapellmester og leder av Bergensesemblem oppnådde han en voldsom popularitet. Små orkestre lyder ofte tynt og skarpt i radio- og grammofongjengivelse, så hver gang vi hørte Jims ensemble var vi like forbløffet over den klang og fylde han fikk inn i musikken.

Så kom krigen, og som så mange andre nasjonalsinnede nordmenn fant Jim veien til NS hvor han ble sjef for Hirdmusikken.»

Og Cally Monrad:

«La oss nå kaste et blick på vår store sangerinnes liv.

Hun var elev av sangeren Wilhelm Kloed. Hun debuterte 18. februar 1899 og sang da Nilarien av Verdis 'Aida', Hildachs 'Das Kraut Vergessenheit', Griegs 'En svane' og Petterson-Bergers 'Irmelin Rose'. Hun skriver om sin debut:

*'Veien jeg går — er det torner
min fot skal betrede?
Skjebnen som venter meg —
er den ufølsom og døv?
Rosen jeg bærer — varsler den
sorg eller glede?
Irmelin Rose — nu ringer det.
Hjerteklapp? Tøv.*

*Bare jeg greier å hilse
og smile og neie.
Slepet er farlig — og trappen!
For tenk om jeg falt.
Tiden er inne. Å Gud
vær meg nær. La meg greie C'en
— og hjelp meg med Svanen
så greier jeg alt.'*

I april 1900 sang hun 'Haugtussa' i Nationaltheatret med Grieg ved flygelet. Hun sier om Grieg:

*'Det var du som tok meg ved
hånden og gikk med meg over
myr og hei i musikk —
Og 'Veslemøy' kom meg
så underlig nær —
Det var som hun gikk der
i mine klær.'*

Hvem var det som tok seg av denne lysende, vordende unge stjernen? Jo, selvfølgelig — vår egen Rulle. Det var han som reiste med Cally til København, og som i sine 'Memoirer' forteller så festlig om dengang han introduserte den unge sangerinnen til den kjente danske impresario Alfred Wilhelm Hansen. Det var da Johan Svendsen på sin merkelige blanding av Vikamål og Københavnersjargong presenterte Cally for et utsøkt kunstnerselskap med ordene: 'Ja, her er Cally Monrad, ærlig og redelig datter av O. P. Monrad, prest og dikter, sønnedatter av den gamle filosof professor Monrad, Edmund og Hilda Neuperts niese — ja hu er Norges ektefødte datter. ER'u ikke fra Krestiania, Cally?'

Og Cally beseiret alle da hun til Johan Svendsens akkompagnement sang Svendsens 'Violen', 'En lysegrønn birk ved tjernet stod' med tekst av Callys far og musikk av Svendsen. Og nå til slutt Neuperts deilige 'Syng meg hjem'.

Cally hadde adskillig å takke Rulle for, og på hans 70-års dag kvad hun:

*'Kjære fantastiske Rulle
Charmante jonglør.
70 bevegde år — og enn
øker du farten.
Fullblods artist.*

*Besnærende nu som før.
Qua impresario impresjonistisk
i arten.
Lett dekadent og farlig
Litt fregner. Litt rød.
(Ah — hvor jeg minnes ditt
flippskjegg — og senere barten!)
Sløret, opalfarvet blikk
med sugende glød, chick,
raffinert — ja. Slik omtrent
så du ut ved starten.'*

Callys første store operarolle var Grete i Humperdincks 'Hans og Grethe' på Nationaltheatret i 1903. Her har hun sunget en rekke store operapartier, bl.a. Carmen, Evredike i 'Orfeus', 'Madame Butterfly'. Hun opptrådte også med stor suksess på Stockholmsoperaen. I årene 1909—11 var hun fast ansatt ved Hofoperaen i Berlin.

Også på Fahlstrøms Teater gjestet hun flere ganger. Best av alt husker vi hennes Mimi i 'La Bohème', en rolle som Alma Fahlstrøm sa 'i særlig grad kledte hennes talent og skønne stemme'. En stor suksess oppnådde teatret med Sidney Jones operette 'Geisha', hvor Cally Monrad feiret rene triumfer med sin Mimosa San. Erna Berg (senere Schøyen) hadde Molly-Pollys rolle og Hauk Aabel var Wun-Hi. Offenbachs 'Den skønne Helena' med Cally i tittelrollen hører også til teatrets lyseste minner.

Det er dem som mener at fru Monrad nådde enda høyere som romanse-sangerinne. Hun har da også gitt konserter over hele Norden og alltid var suksessen overveldende. Særlig var hun en fremragende tolker av Schuberts sanger.

I 1926 debuterte hun som skuespillerinne på Nationaltheatret i Bernard Shaws drama 'Jeanne d'Arc'.

Efter å ha trukket seg tilbake som sangerinne viet hun seg til diktningen. Hun har utgitt romanen 'Petju' og flere diktsamlinger.

Det falt nesten av seg selv at denne vår store sangerinne var blant dem som sluttet seg til Vidkun Quislings nasjonale bevegelse.

— — —
Det tjener liten hensikt å dvele ved Callys siste år. De var hårde og bitre for alle nasjonalsinnede kunstnere. Vi husker med harme beretningen om hvordan hun ble mishandlet og ydmyket under det politiske fangenskap og vi tenker med sorg på hennes siste onde dager på Rikshospitalet i Oslo. »

Selv skrev Cally Monrad disse linjer om den behandling hun fikk som medlem av Nasjonal Samling:

*«Med Sinding og Knut Hamsun
er jeg 'forhatt', 'forstøtt'.
Det føles for min ringhet
som en heder.
Dessuten har jeg 'solgt' meg.
For jeg var 'pokka nødt'.*

*Jer er 'en feig og skjendig
landsforræder'.
Jeg 'logrer for de store', som
smigrer meg 'mød smil'.
Ja, warum nicht? Why not?
Buena sera!
Jeg er en 'gatepike',
'forrykt' og 'imbecil',
kort sagt: En gammel gås
som alle ler av.
Forsyn Dem, mine damer.
Litt gås til middagsmat?
God middag, mine herrer.
Velbekomme.
Men skynd Dem, hvis de ønsker
mitt hode på et fat.
Det er for sent,
når middagen er omme.»*

En annen kjent kunstner man ikke vil huske lenger var Karl Aagaard Østvig:

«— Efter fullendt utdannelse fikk Karl Aagaard Østvig høsten 1913 ansettelse som førstetenor ved Hoffoperaen i Stuttgart. Hans første store rolle der var Lohengrin. — Aftenen ble hans første store seier.

Og nå følger den ene oppgaven efter den annen: Rodolphe i 'La Bohème', 'Bajazzo', 'Madame Butterfly' og — kanskje størst av alle — Parsifal. Det ble en lang rekke triumfer som vakte internasjonal oppmerksomhet. Intet under at selve Metropolitan i New York var ute efter ham. Kontrakten var nettopp underskrevet da en representant for den kongelige Hoffopera i Wien meldte seg. Det var ikke tale om annet: Østvig måtte til Wien. Metropolitan fikk heller vente. Og nå hendte noe som vel må sies å være enestående i sangens verden: Østvig ba om å bli løst fra den amerikanske kontrakt, noe han efter en del forhandlinger også ble. Han var fra nå av førstetenor ved Wieneroperaen.

Han fikk i sannhet noe å stille med. Allerede dagen efter sin ankomst til Wien, en søndag, opptrådte han som don José i 'Carmen', tirsdag fulgte Bachus i 'Ariadne fra Naxos', og torsdag 'Lohengrin'. I Richard Strauss' 'Ariadne' sang han sammen med den berømte Maria Jeritz. Karl har senere fortalt sine venner om det inntrykk hun gjorde på ham, først og fremst hennes silkeglinsende, platinablonde hår.

Wiener Journal skrev:

'Allerede hans ytre er overraskende. Billedskjønn som han er, og med de slanke lemmene og det alvorlige ansiktet ser han virkelig ut som inkarnasjonen av den greske guden. Når en så strålende Ariadne som Jeritz og en slik Bachus står på scenen så tror også vårt øye villig på de lidenskaper som musikken forkynner. Kunstneren formår å gi uttrykk for den guddommelige storhet som behersker Bachus.'

Men suksessen med Lohengrin oversteg alt annet. Avisene konstaterte dagen etter at det var det rene opprør i salen. Jubelen nådde orkanaktige høyder het det. Intet under at 'Uhr Blatt' presenterte ham som den nye Caruso.

Østvigs blendende karriere som sanger er i det vesentlige knyttet til Wien. Han ble formelig noe av en sagnfigur der.

I Wien møtte han Maria Rajdl. Første gang var i 'Madame Butterfly'. Han var selvsagt Linkerton, mens hun var Butterfly. Suksessen var overveldende, og fra den aften fulgte et samarbeide som har vart i alle år — som hans hustru var hun med ham helt til hans dødsdag i juli 1968.

Det vil føre for langt å ramse opp alle Østvigs utallige oppgaver på opera-scenen, men la oss bare nevne noen: Pedro i 'Tiefland', 'Die Frau ohne Schatten', 'Der Zwerg' av Smolinsky, Wagneroperaene 'Den flyvende hollender' og 'Mestersangerne i Nürnberg', Puccinis 'Tosca', 'Trubaduren' og et utall andre.

Hjemlengselen til Norge var alltid der, og Karl mente selv at det var en liten hendelse ved en fest etter et gjestespill i 'Die Frau ohne Schatten' på Münchenoperaen som ble den gnisten som til slutt skulle bli avgjørende. Blant de mange supportere som deltok i festen var også to nordmenn, to sportsmennene, den kjente fotballspiller Macken Aas, og slo i bordet så glassene danset: 'Nå har du pinadød sunget nok for disse tyskerne. Nå får du komme hjem!'

Men ennå var det ikke slutt. Det fulgte gjestespill på operaen i Budapest, Berlin, Hamburg og andre steder. Inntil han endelig brøt over tvert og reiste hjem til sitt elskede Norge.

La oss gå kort over de ulykkelige krigsårene hvor Karl som en selvfølge fant sin plass i den nasjonale kulturfront.

De venstreradikale og deres feige borgerlige halegjeng behandlet Karl på samme måten som oss andre på den nasjonale kulturfront: med konsentrasjonsleir, 'dom', og lange, ulykkelige og utrolig vanskelige etterkrigsår. Slik takket Norge en av sine berømte sønner.»

Det er naturligvis en rekke andre kunstnere på musikkens område som her burde vært ofret de minneord en utakknemlig etterverden har nektet dem, men det får være. Man vet jo nesten ikke hvor man skal begynne og slutte.

VIII. Bildende kunst

1. Norsk og fremmed i vår malerkunst

Helt opp til denne dag har det vært sterkt delte meninger blant folk om det som kalles «moderne kunst» virkelig er kunst eller om det bare er en frekk svindel. Og typisk er det at det nettopp er den alminnelige mann — «grasroten» — som reagerer sterkest mot denne kunstmodernismen. Slik har det vært helt siden norske kunstnere, og spesielt da malere forlot den nasjonale linje og ga seg de nye såkalte retninger i vold. Men den alminnelige mann er blitt tilrettevist av forståelse på årene i massemediene og forklart at de ingenting skjønner og at kunsten da heller ikke er beregnet på dem. Det er ikke mange av de virkelige forståelse på årene som har våget å tre offentlig frem og protestere på vegne av skjønnheten — ikke engang malere som selv har holdt sin sti noenlunde ren.

Denne strid mellom det store flertall av folk oppfattet som vakkert og som virkelig kunst og alle hånende nye retninger, som folk ikke forsto noe av, pågikk også før annen verdenskrig. I Tyskland under det nye nasjonalsosialistiske styre ble det gjort rent bord med all denne «entartede» kunst. Den ble rensket ut av muséer og gallerier, og det er liten tvil om at iallfall på dette område hadde nasjonalsosialistene de brede masser med seg.

Det har vært gitt begredelige og dramatiske beskrivelser av denne hårde lodd «kunsten» led i Hitlers Tyskland, beskrivelser som ikke engang var sannferdige. Blant annet har man vært sterkt opptatt av at Edvard Munch sto på svartelisten.

Det er da interessant å merke seg at det ikke ble gjort noe anslag mot Munch da man under okkupasjonen av Norge gikk til liknende skritt i Nasjonalgalleriet.

Det var ingen hvemsomhelst som var blitt satt til sjef for Nasjonalgalleriet heller. Søren Onsager var en av våre mest kjente malere, som

selv var representert i galleriet. Men han hadde allerede så tidlig som i 1925 gitt uttrykk for uenighet når det gjaldt den politikk Nasjonalgalleriets direktør førte. Det gjaldt spesielt dette at norsk kunst ble tilsidesatt til fordel for fransk.

2. «Kunst og ukunst» i Nasjonalgalleriet

Onsager satte forøvrig i april 1942 i gang en opprydning i Nasjonalgalleriet og det ble arrangert en utstilling under titlen «Kunst og ukunst». Utstillingens katalog er interessant, fordi man av den kan se hvilke malerier og hvilke malere som uforbeholdent ble godtatt av okkupasjonsstyret og også en del av det man ikke ville godta som kunst.

Katalogen innledes forøvrig med dette forord av direktør Søren Onsager:

«Mange vil kanskje tro at denne utstilling er kommet istand for på en oppsiktsvekkende måte å blamere Galleriets tidligere ledelse og riktig søke å sette folk i gapestokken. Det vil iallfall mine motstandere sikkert påstå, men det kunne ikke falle meg inn.

Nei, det er noe ganske annet denne utstillingen gjelder, noe meget mere og noe meget større, det nemlig å prøve å overbevise alle om at vår kunst er kommet på vidvanke, at vi holder på å miste oss selv og vårt eget for alt dette som er fjernt og fremmed, at disse 20-30 siste årene med få unntagelser har vært en faretruende nedgangsperiode i vår kunst. Vi har jo dyrebare tradisjoner som vi *plikter* å verne om og en arv fra våre store mestere som der etter min mening er sjakret skammelig med. Og disse ting må man vel innse er så viktige at hensyn til enkeltpersoner må vike.

Fra det øyeblikk jeg overtok ansvaret for ledelsen av dette museum har jeg ansett meg forpliktet til å ofre meg for denne sak og det er min overbevisning at Galleriet *må* renses for alt det som enten svekker inntrykket av vår kunst eller på annen måte gjør samlingen løs og tilfeldig. Hvert eneste verk må heretter forsvare sin plass.

De sentrale salene og hele denne etasje skal vies vår egen kunst. Da først vil vi igjen kunne si at vi eier et virkelig Nasjonalgalleri slik som I. C. Dahl mente det burde være. For øvrig er det min mening at all virkelig god kunst, også den utenlandske, må få en verdig plass, hvorfor Galleriets utbygging nå bør påskyndes.

Jeg har nå gjort et lite utvalg av godt og dårlig blant de ting som er tilgjengelige i denne tid. Vi får her se noen prøver på hva vår kunst engang var og hvordan den ser ut idag, samtidig som man får anledning til å bedømme de senere års omstridte innkjøp.

Den nasjonale linje og hele utviklingen fra Dahl til forfallstiden hadde jeg gjerne ønsket komplett, så utglidningen og forfallet hadde trådt enda sterkere frem, men på grunn av evakueringen har altså dette vært umulig. Bare enkelte epoker er representert og dessverre bare med spredte ting.

Samtlige bilder og skulpturer tilhører Nasjonalgalleriet. Det som er utstillet i den største sal og viser forfallet, vil ikke bli medtatt i Nasjonalgalleriets nymontering.

Hva det såkalte «entartede» angår, så må det sies at vi i det store hele har sloppet heldigere her i Norge enn i de fleste land i Europa. Våre kunstnere er sunne på bunnen, og vil forhåpentlig nå få øynene opp og innrømme at her trengs et alvorligere studium, et bedre håndverk og frem for alt større pietet for våre tradisjoner. At også *vi* var kommet temmelig langt ut på skråplanet vil utstillingen vise. Det er trist å se talentfulle malere fornede seg selv og vår kunst til smakløst sensasjonsmaleri, kommunistisk propaganda og alle slags sykelige eller perverse eksesser.

I de 4 siste kabinetter er opphengt en del svake og helt likegyldige bilder, uskadelige forsåvidt, men etter min mening for dårlige for Nasjonalgalleriet. Disse må kunne innbyttes med bedre ting av vedkommende malere.

Mange av våre kunstnere og en del narraktige kunstsribenter vil selvfølgelig benekte at her i det hele tatt finnes noen utglidning. Det *må* de jo etter at de i årrekker har flommet av svulstig begeistring over slike ting. Eller man unnskylder disse latterlige prestasjoner med at det betegner en for kunsten nødvendig gjæringsprosess og at den av seg selv snart vil avklares, men det er det intet som tyder på. Frekkhet og sensasjonslyst er ikke av de ting som avklares, men som tvertimot stadig våger seg lenger og lenger ut så lenge det ikke blir slått ned. Mange av de utstilte ting er en hån mot kunsten og vårt kunstinteresserte publikum, og vi må spørre oss selv om hvordan det er mulig at slike ting er blitt innlemmet i vårt Nasjonalgalleri.

Nasjonalgalleriet har altså med denne utstilling gått foran i kampen mot «entartet» kunst, men flere må følge etter, alle våre samlinger og gallerier bør renses ut og publikum selv må kjempe med, holde seg den slags kunst fra livet.»

De fire første kabinetter og kvadratsalen inneholdt altså malerier som man uten videre godkjente som verdige vårt Nasjonalgalleri. De inneholdt disse maleriene:

Kabinett 1:

I. C. Dahl:

1. *Parti fra Præstø 1814*
2. *Tysk vinterlandskap 1838*
3. *Fra Hønefossen 1847*
4. *Stugunøset på Filefjeld 1851*
5. *Trollhättan 1853*
6. *Fra Lyshornet 1856*
7. *Elv i flom 1857*

Jacob M. Calmeyer:

8. *Høifjeld 1831*

Thomas Fearnley:

9. *Slindrebjerken 1839*
10. *Bayersk landskap. Brienzsjøen 1839*

Kabinett 2:

Hermann August Cappelen:

- 11. *Skogstudie ca. 1851*
- 12. *Skogstudie II ca. 1854*
- 13. *Skogtjern i nedre Telemark 1852*

Hans Gude:

- 14. *Foss i Telemark 1859*

Lars Hertervig:

- 15. *Skogtjern 1865*

Olaf Isachsen:

- 16. *En sætesdøl 1866*
- 17. *Stabbur i Setersdalen 1878*
- 18. *Syrinbusken 1881*
- 19. *Aftenstemning 1884*

Adolph Tidemand:

- 20. *Forarbeide til odelsbonden i «Haugianerne» 1846*
- 21. *De ensomme gamle 1849*
- 22. *En bonde*
- 23. *Røkstue, Vossevangen 1855*

Kabinett 3:

Harriet Backer:

- 24. *Musikk. Studie 1890*
- 25. *Kortspillere. Studie 1895*

Hans Heyerdahl:

- 26. *Ved vinduet*

Kitty Kielland:

- 27. *Torvmyr på Jæren 1883*

Amaldus Nielsen:

- 28. *Morgen ved Ny Hellesund 1893*

Eilif Petersen:

- 29. *Andrea Gram 1878*
- 30. *Sandø 1884*

Signe Scheel:

- 31. *Lysstudie 1884*

Frits Thaulow:

- 32. *Gate i Kragerø 1882*
- 33. *Vinter, Sigdalselven 1883*
- 34. *Fra Nord-Frankrike*

Kabinett 4:

Harriet Backer:

- 35. *Fra Strålsjøen 1894*

Frederik Collett:

- 36. *Nysne 1894*

Hans Heyerdahl:

- 37. *«Svart-Anna» 1887*

Christian Krohg:

- 38. *Bakbord Litt 1879*
- 39. *Sovende barn 1883*

Eilif Petersen:

- 40. *Mor Utne 1888*

Christian Skredsvig:

- 41. *Vinjes fødested «Pladsen» i Telemark 1887*

Halfdan Strøm:

- 42. *Portrett av kunstnerens mor 1885*

Kvadratsalen:

Nikolai Astrup:

- 43. *Jølsterstabbur 1905*

Halfdan Egedius:

- 44. *Spill og dans 1896*

Thorvald Erichsen:

- 45. *Landskap 1900*

Bernhard Folkestad:

- 46. *Loftsinteriør*

Hans Heyerdahl:

- 47. *Søstrene 1887*
- 48. *Skognymfe 1890*

Kristen Holbø:

- 49. *Sen kveld ved Sjoadalen 1902*

Christian Krohg:

- 50. *Håret flettes 1882*
- 51. *Mor og barn, Skagen 1883*
- 52. *Gerhard Munthe 1885*

Edvard Munch:

- 53. *Kunstnerens søster 1884*
- 54. *Vår 1889*
- 55. *Pikene på broen 1901*
- 56. *Hvit Nat 1901*

Gerhard Munthe:

- 57. *Aften i Eggedal 1888*
- 58. *Bondehaven 1889*

Eilif Petersen:

- 59. *Maleren Kalle Løchen 1885*

Harald Sohlberg:

- 60. *Natteglød 1893*

Halfdan Strøm:

- 61. *Restorationen 1888*

Jørgen Sørensen:

- 62. *Ved Vestre Akers prestegård 1887*
- 63. *Vinterbillede 1888*

Erik Werenskiöld:

64. *Fra Telemarken 1883*

65. *Professor Helland 1885.*

Man vil uten videre her legge merke til at en lang rekke av galleriets kjente bilder mangler. Det skyldes som man forstår ikke at de ikke ville blitt godtatt av Galleriets nye ledelse, men at de var blitt brakt i sikkerhet utenfor Galleriet av frykt for samlet krigsskade. En god del av dem var blitt anbragt rundt omkring i departementene m.v. og andre lagret utenfor Oslo.

I den store sal var som nevnt all «ukunsten» anbrakt. Her fantes følgende bilder:

Reidar Aulie:

66. *Jernbanen 1933*

Georges Braque:

67. *Nature Morte 1935*

C. Børje:

68. *Eksteriør*

Arne Ekeland:

69. *Vi arbeidsløse 1934*

70. *Kabyssen 1935*

71. *Nybyggerpike 1939*

Martin Edmond:

72. *Gutt med fugl*

Finn Faaborg:

73. *Blomsterbuketten 1939*

Kai Fjell:

74. *Voldsmannen 1933*

75. *Modellenes hyldest 1936*

76. *Kalven reiser seg 1936*

Harald Giersing:

77. *Selvportrett*

Isaac Grünewald:

78. *Riddarholmkyrkan*

79. *Katarinavägen*

Sigrid Hjerten:

80. *Liggende odalisk 1933*

Einar Jolin:

81. *Tunis 1923*

Gert Jynge:

82. *Jordbruker 1937*

Per Krohg:

83. *Vedhuggere 1922*

84. *Akt 1934*

Karl Larsen:

85. *Stilleben 1931*

Vilhelm Lundström:

86. *Stilleben 1918*

Willi Middelfart:

87. *Politiet angriper 1932†*

Eyolf Nagell Erichsen:

88. *Drøm 1933*

Jais Nielsen:

89. *Linedanserske 1917*

Pablo Picasso:

90. *Le Guitare 1913*

91. *Komposition*

92. *Stilleben 1927*

Johs. Rian:

93. *Høstbrand, Flatdal 1937*

Ola Rude:

94. *Nature Morte 1926*

Birger Simonsson:

95. *Gosse vid Källan*

Aage Storstein:

96. *Studie til 'Storrenkjøring' 1930*

97. *Konstellasjon. Detalje av 'Pinsefesten'. Utkast til utsmykning av Krematoriet 1932*

98. *Konstellasjon. Utkast til utsmykning av Krematoriet.*

Olav Strømme:

99. *Sildesteng 1938*

Rudolph Thygesen:

100. *Barbarer*

Charlotte Wankel:

101. *Gutt med agurkranke 1930*

Antony de Witt:

102. *La Piazzetta di Lucca.*

Ser man på navnene og på årstallene her, så er det interessant å legge merke til hvorledes de utenlandske malere etterhvert har trukket norske etterapere med seg.

Når det ellers gjelder de 4 siste kabinettene så inneholdt de altså som nevnt hva Onsager kalte svake og likegyldige bilder som ikke forsvarte sin plass i et nasjonalgalleri, men burde kunne byttes ut med bedre ting av vedkommende malere.

3. Mere om utstillingen

I en artikkel i verket «Det nye Norge», bind II (Blix Forlag, Oslo 1943) skriver Søren Onsager bl.a. dette i tilknytning til utstillingen:

«Når vi nå forhåpentlig blir kvitt alt det som er vår kunst uvedkommende like fra det utartede til de avskyelige massefabrikasjoner av «malerier» som

for tiden fyller våre butikkvinduer og auksjonslokaler, så vil vår kunst kunne reise seg igjen. — Når det kommer et virkelig europeisk kunstakademi med strenge krav, vil kommende generasjoner bygge opp igjen det som er revet ned. Malerkunsten vil etter hvert sjaltes over fra bløfferne til de virkelige kunstnere.

Men ære være de få som ikke lot seg forføre av alt dette fremmede, men som sto fast med sitt eget, som næret pietet for våre tradisjoner og våre egne nasjonale verdier. Alene sto de der, boikottet, forringet — Astrup, Sohlberg, Svarstad, Holbø osv. — personligheter, store kunstnere. Boikotten strakte seg for så vidt ennå lenger — avdøde malere som den uforlignelig fine og mesterlige Hans Heyerdahl, den norske lyrikeren Christian Skredsvig, ja selve våre eventyrs mesterskildrer, Kittelsen, skulde øyensynlig gjemmes og glemmes.

Det er de nye generasjoner vi må håpe på, som vi må bygge videre på — derfor er det av så stor betydning at våre læreanstalter blir revidert, at man tar godt vare på de unge, viser dem veien og retningen, den som skulle være så grei og liketil.

I en artikkel fra 1925 skrev jeg om dette, og jeg vil her sitere litt som gjaldt nettopp disse ting: «Her ligger vårt eget storslagne, maleriske, skjønn land med et eiendommelig folk fylt med edle, eldgamle kunstneriske tradisjoner, fra gammel tid selvstendig i tanke og uttrykk, disse sjeldne betingelser både for utviklingen av en særpreget sterk og stor kunst — og for videreutviklingen av en skole — sådan som andre særpregede nasjoner alltid har formådd, den skole som I. C. Dahl med veldig kraft og begeistring begynte, som gjenoppsto i vår nye tid med 80-årenes strålende kunstnere og ble båret videre av Sohlberg, Egedius, Thv. Erichsen, Astrup, Svarstad o. fl. Disse har vært store nok til å være seg selv, for dem har landet vært godt nok, så skulde det vel også være godt nok for oss andre! Men nå forlates landet troløst av dets kunstnere, alt skal være fremmed.

Utrettelig avgir vårt begavede folk kull etter kull av talentfulle malere, de kommer innerst fra dalene, ytterst fra havkanten, fra Nordland, fra Møre, Hardanger, fra Jæren og fra byene. Fylt av handlekraft og begeistring, av barndomsminnene og de sterke inntrykk fra den natur de har vokst opp i strømmes de til hovedstaden for å lære, for å se, for å bli kunstnere. Hvor skuffet må de ikke føle seg, hvor må de ikke straks miste fotfestet, hvor nedstemte og fulle av tvil om sin framtid ved over alt å se dette fremmede, forunderlige, som skal være det eneste som duger. Deres linje og vei er allerede brutt. Så følger de håpløse og oppgitte strømmen og tar fatt som de andre på det som er dem så fremmed og så fjernt fra deres naturell, i splid med deres rasefølelse. Bondegutten fra Hardanger skal lære å uttrykke seg på samme måte som den blaserte, overforfinede pariser gjør det.

Det er ikke meningen at vi skal være chauvinister, hjemfødinge, vi må ut for å se og lære, det er nødvendig, men gullet i vårt hjerte som skal følge oss overalt der ute i det fremmede, skal være vår kjærlighet til fedrelandet og troen på vår egen kraft til å bygge en stor og ny kunst opp av vårt eget. Vi skal lære hva vi har bruk for der ute og oppta i oss hva enhver kunstner føler er noe for ham, men ikke selge sin sjel for å bli en halvgod Matisse eller en forloren Derain.»

Så la det da være slutt med alt dette unorske, frekke og degenererte, la oss være enige om at kunst skal være noe opphøyet og edelt, vi må av våre malere igjen forlange ånd, storhet, skjønnhet og harmoni. I et bilde skal også form, farge, linje og komposisjon forenes i ett fullendt hele før det kan kalles et kunstverk.

Op man bør også av en moden kunstner forlange en annen uttrykksmåte enn barnets, sånn som vi uavlatelig har sett det i senere år. I andre fag er det ikke slik. Den vordende arkitekt leker som barn med byggeklosser og bygger som voksen Woolworth Building. Ingeniøren lager som barn mølle i bekkene og slår som voksen bro over Niagara. Er det ikke så i alt håndverk, i vitenskap, i musikken og i diktningen? Skal det bare være i malerkunsten at det gouteres at den modne mann uttrykker seg nøyaktig som den gang han var barn? Alle disse tutlete bildene må vi nå en gang for alle henvise til barnekamrene.

Det er disse ting som opptar oss i dag, idet Norges nyreisning er begynt. Kampen for vårt eget. Det gjelder også liv eller død for den norske kunst!»

4. Okkupasjonstidens kunstneriske utfoldelse

Jeg skal ikke her komme inn på det våre hjemmевærende malere presenterte under okkupasjonen. Også de var naturligvis, som skuespillerne, avhengig av publikum for å få omsatt sin kunst. Det var nok lettere under okkupasjonen enn vanlig fordi det var mange penger blant folk, men lite varer. Imidlertid krevet naturligvis den alt overveiende del av det kunstinteresserte publikum, og enda mere naturligvis de kjøpere som spekulerte i kjøp av malerier som pengeanbringelse, at maleriene helst skulle tilhøre den «entartede» kunst. Å kjøpe noe slikt ble jo da også en slags «patriotisk» handling.

Når det gjelder malerier fra okkupasjonstiden, har jeg ellers lyst til å nevne at det på 1-årsdagen for minister Lundes død ble hengt opp og avsløret et maleri av ham i Kulturdepartementet. Det var malt av Kristian Oppegaard. Hvor befinner det seg nå?

Når det ellers gjelder bildende kunst, så bør vel professor Wilhelm Rasmussens arbeider fra okkupasjonstiden nevnes. Riktignok er en god del av det rasert i den nasjonale jøssingrusen etter 1945, men det finnes jo iallfall fotografier av meget av det. Jeg tenker blant annet på det store anlegg Rasmussen utførte på Stiklestad. Han laget også mange portrettbyster, blant annet av Vidkun Quisling. Jeg nevner ellers Snorre-bautaen på Nisseberget, Griegmonumentet i Bergen m.v.

Ellers arbeidet jo Gustav Vigeland fremdeles og det er karakteristisk at også han så med velvilje på Quislingregjeringens kunstpolitikk. Som nevnt i «På nasjonal uriaspost» (side 196).

Under den tilspissede politiske strid som okkupasjonstiden førte med seg, kom naturligvis tegnekunsten, spesielt kanskje den politiske karikatur til å spille en stor rolle. Jeg nevner blant andre den eminente tegner

Harald Damsleth. Blant de norske krigskorrespondenter (Kriegsberichtere) på østfronten var det også en rekke tegnere, som skildret frontlivet, og ellers ble det jo tegnet en flom av plakater både for partiet, for LO og for andre.

Teatermalerne er et kapittel for seg. Jeg gir ordet til Relator igjen, fra en artikkel om Ola Cornelius:

«Når vi nevner teatermaler Ola Cornelius så slår det oss at alle de ypperste menn innen faget var tilsluttet den nasjonale bevegelse. Alexej Zaitzow, Adolf Egeberg. Alle tre begavelse og et særkjenne felles for dem var deres vennlighet og godhet. Et annet typisk trekk var deres tilbakeholdenhet, de hørte aldri til dem som stakk seg frem og for enhver pris skulle være 'betydningsfulle'.

Ola Cornelius ble utdannet som teatermaler hos Jens Wang og senere hos Oliver Neerland på Nathionalteatret. Derefter var han noen år i USA. Fra 1922 til 1940 var han teatermaler ved Det norske Teatret som står i stor takknemlighetsgjeld til ham. På det beskjedne atelier i Christian IV's gate laget han dekorasjoner til et utall av stykker i det nevnte tidsrum.

Cornelius var en fremragende tegner. Han var den aller første her i landet som skapte en tegnefilm. Hans 'Fanden i nøtten' var preget av et overdådig humør og lune, og hvis ikke forholdene for all skapende filmvirksomhet hadde vært så jammerlige på grunn av kommunaliseringen av kinoene, så hadde det neppe berodd med denne ene filmen. Den fortjente mange efterfølgere.

I okkupasjonsårene gjorde han seg bemerket med sin uforlignelige tegneserie om Nulle, den lille jøssinggutten, i Fritt Folk. Guttens refleksjoner kunne være spydige nok, men det lå ikke til Ola å være ondskapsfull. Selv om han refset de voksnes tåpelighet så lå det alltid hjertelag og medfølelse bak. Hvor vi trengte Nulle i de onde år etter krigen.

I 1945 var det som alle djevlervar sluppet løs i dette land og det sier seg selv at Ola befant seg blant dem som ble arrestert og fengslet for sitt nasjonale sinnelag. Men hans humør fornektet seg ikke. En av våre gode venner forteller at da han sammen med andre ulykkelige medfanger var kommet til Ilebu fra fengslet i Akersbergveien, så oppdaget han plutselig en tegning på latrineveggen. Det var selve Nulle med sin røde nisselue, og under sto det: Nulle ankommet til Ilebu 16. mai. Dere kan ikke tro hvor oppkvikkende det virket, sa vår venn.

Som alle andre på den nasjonale kulturfront ble Ola Cornelius i årene etterpå forfulgt på det skammeligste og overalt utelukket fra å utøve sin kunst. I sin bitre nød måtte han — som flere nasjonale kunstnerkamerater — ta jobb som dørvakt og fikk en i en bank. Vi glemmer ikke sjokket da vi så denne avholdte og fine kunstner stå med en mektig lue med 'Portner' på i en trekkfull dør og hilse alle slags jøssingfolk velkommen til banken. Men tok vi feil? Neppe. Vi oppdaget det skøyeraktige glimtet i øynene hans når han bukket for en riktig ufordragelig vestkantfrue eller en snørhoven jøssingadvokat.

I 1961 døde han, vel 71 år gammel . . . »

I det som foran nevnt er gjengitt av Søren Onsagers redegjørelse for sitt kunstsyn har han vel i grunnen skildret seg selv bedre enn vi kan gjøre det. Men la oss likevel ta med noen linjer av Relator om denne eminente kunstner som døde mens han satt innesperret på Ilebu:

«Søren Onsager ble født 1878 i Holmestrand, Harriet Backers, Nils Kjærs og Morten Müllers by. Senere flyttet familien til Arendal hvor faren, som var apoteker, drev Løveapoteket. Det var neppe efter farens ønske at den unge Søren valgte å bli kunstner. Han studerte først noen år hos Kristian Zahrtmann i København, og dro derefter til Paris hvor han ble elev på Collarossis malerskole. Det var her han fikk sin føling med impresjonismens mestre.

Hans første store utstilling her hjemme fant sted i 1909 og straks var man klar over at her sto man overfor den allerede fullt modne kunstner. Særlig oppsiktsvekkende var den frapperende måte hvorved han gjenga kvinnelegemets skjønnhet. Neppe noe annen norsk maler har nådd så langt på aktmaleriets område. Hans «Dobbeltakt» ble da også innkjøpt av Nasjonalgalleriet. I 1910 utstilte han i Berlin, senere i København og oppnådde begge steder de mest smigrende kritikker. Den utstilling han holdt i Kristiania i 1917 ble kanskje når alt kommer til alt den største triumf i hans liv. Aldri har vår hovedstad opplevet noe lignende. Ikke alene var anmeldelsene overstrømmende, men tilstrømningen av kjøpere slo alle rekorder. Salget gikk opp i nærmere 100 000 kroner, og det var dengang kronen virkelig hadde verdi — Vi husker ennå synet av kunstneren som sto der overveldet: 'Dette er ikke til å tro, jeg begriper ingen ting'.

I 1917 deltok han også i den norske utstilling i Stockholm hos Liljevalch. Vi noterer følgende uttalelse i den svenske presse: 'Den mest kultiverade av alle utställarna är Onsager — en verkelig norsk-franskmann och inte bare kultiverad, föruten diskret dämpade färgtonar äger han en livsglädje, munterhet och en verkligräce, något sällan i Norge'.

I de kommende år ofret han seg sterkt for å vareta kunstnernes fellesinteresser, ikke minst ved norske utstillinger i utlandet, bl.a. ved verdensutstillingen i Barcelona 1929 hvor han var Norges representant i den internasjonale jury.

Han ble i 1940 utnevnt til professor i maleri ved Statens kunstakademi og året efter til direktør for Nasjonalgalleriet. Ikke alene var han den best egnede, men han hadde også den representative fremtreden som man gjerne ser hos en mann i en toppstilling.

Rent tilfeldig streift vårt blikk fengselsbygningens triste fasade. Der oppe bak et gitter i fjerde etasje oppdager vi et uttært ansikt. Det var Søren Onsager. Han vinker til oss, en matt, rørende hilsen — hans siste hilsen.

Slik takket fedrelandet den store kunstner. Bak fengselsgitteret tilbragte han de siste dager av sitt liv. Det var takken for all den glede, alle de uforlignelige skjønnhetsinntrykk han hadde skjenket sine landsmenn, takken for den glans han kastet over Norge ved sine strålende deltagelser i kunstutstillinger i Sverige. Danmark, Tyskland, Frankrike og andre land.»

Det var riktignok ikke så ofte dette binds forfatter var i direkte kontakt med Søren Onsager under okkupasjonen. Vi arbeidet jo på så forskjellige områder. Men jeg minnes iallfall én gang. Det var i Trondheim, som jeg besøkte i egenskap av tillitsmann i LO. Jeg bodde på Britannia Hotell og utpå kvelden en dag samlet det seg noen lokale fagforeningsfolk på mitt rum. Det ble nok noe vel høyrøstet snakk og klokken gikk over ti om kvelden. Da ble døren revet opp og inn tren Søren Onsager i slåbrok og raste over at det ikke var fred å få. Han bodde også på Britannia Hotel og fikk ikke sove. Jeg fikk da «lempet ut» mine gjester og gikk i gang med å berolige Onsager. Det endte med at jeg ble sittende inne hos ham og snakke enno noen timer. Så kanskje det forplantet seg slik at andre igjen ikke fikk sove . . . ?

Jeg nevnte foran bl.a. professor Wilhelm Rasmussen. Han fortjener vel noen supplerende ord. Da han døde i desember 1965 skrev FOLK OG LAND:

«En av Norges største billedhuggere gjennom alle tider, vår gamle kampfelle, professor Wilhelm Rasmussen, er avgått ved døden, 86 år gammel. Det er oppløftende å kunne notere at hans gamle assistent Per Palle Storm minnes ham med vakre ord i AFTENPOSTEN. Ellers har det vært pinlig taust i pressen.

Wilhelm Rasmussen ble i 1921 utnevnt til professor i billedhuggerkunst ved Statens kunstakademi og har opp gjennom årene skapt en rekke billedhuggerverker som vil bli stående som monumenter over den døde kunstner. Palle Storm nevner skulpturene på Domkirken i Trondheim, Olav Tryggvasonsøylen samme steds, statuen av Fredrik II i Fredrikstad, monumentalbysten av Fernanda Nissen i Oslo og den Eidsvoldsøyle som skammelig nok enno ikke er reist. Men også i sine portrettbyster har han ydet det fremragende. Palle Storm nevner bystene av Magnus Paulsson, Harald Stormoen, Olav Aukrust og Bjørn Bjørnson.

I tillegg til disse arbeider vil vi for egen regning nevne den vakre utforming av festplassen på Stiklestad, som ble revet ned i 1945, og hans kjente byste av Vidkun Quisling.

Som så mange andre av våre fremste og mest nasjonalbevisste kunstnere på de forskjellige områder sluttet også Wilhelm Rasmussen opp om Nasjonal Samling og var bl.a. medlem av kulturtinget.»

IX. Litteraturen

1. Klar nasjonal linje

Det har som nevnt vært alminnelig etter 1945 å fremstille kulturlivet i det okkuperte Norge som en uhyggelig forfallstid med en flokk «nazistiske» barbarer herjende på de forskjellige områder. På samme måte som man også har fremstillet kulturlivet i Hitlers Tyskland. Ikke minst gjelder dette naturligvis litteraturen. Også på dette område hadde imidlertid Nasjonal Samling en klar nasjonal linje som ble fulgt planmessig gjennom de fem vanskelige år. Det sier seg selv at en verdenskrig med total karakter også satte, og måtte sette, visse grenser for litterær produksjon — blant annet en så prosaisk ting som papirrasjoneringen medvirket til det —, men trass i alle forsøk på boikott og press på våre utøvende kunstnere utkom det dog et imponerende antall bøker under okkupasjonen.

Når det gjelder det syn man hadde på litteraturen og den plan man fulgte, så ga forfatteren — og Aftenpostens mangeårige førkrigsbokanmelder — Finn Halvorsen beskjed også om det i et kringkastingsforedrag i serien «Norsk åndsliv på vegen heim», senere utgitt i bokform på J. M. Stenersens forlag (1942). Halvorsen tok sitt utgangspunkt i det han kalte «anmelder-diktaturet», som i årevis var utøvet over alle lesende nordmenn. «Når dette diktaturet er blitt uten varig virkning på de fleste, så skyldes ikke det at diktaturet ikke var tyrannisk nok, men at selve instinktet hos vårt folk er for sunt til å kunne la seg forgifte av en hvilken som helst syk og livsfjern intellektuell mentalitet».

Halvorsen gjennomgikk ellers dagens norske litteratur med utgangspunkt i at en anmelder i en avis hadde skrevet at «Der skrives og trykkes og leses utvilsomt langt flere utmerkede, ja, kanskje også førsteklasses bøker nu enn for et par generasjoner siden.»

«Hele dette gjensidig hilsende, bukkende og neiende anmelderkoblet er altså hjertens inderlig enig i dette: den norske diktning av i dag er langt bedre enn den fra slutten av forrige århundre.»

Og så regnet han opp samtidens norske forfattere med Sigurd Hoel i spissen og sammenliknet dem med Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Aasmund Olafsen Vinje, Jonas Lie, Alexander Kielland, Camilla Collett, Ivar Aasen, Asbjørnsen og Moe, Arne Garborg, Kristian Elster d.e., Amalie Skram. Også Knut Hamsuns første diktning rekker tilbake til den tid.

«Har da terrorklikken omkring Sigurd Hoel, «Arbeiderbladet» og «Dagbladet» klart å forvandle hele den norske dikterhagen til en jødisk kirkegård? Nei, heldigvis ikke. Jeg har alt nevnt navn som vitner om den sunne rot hos flere av våre diktere (Johan Bojer, Gabriel Scott, Peter Egge, Tore Ørjasæther, Inge Krokann, Sigurd Christiansen og Cora Sandel). Hamsun hvelver jo også fremdeles sin mektige åndskrone over landet. Og vi har andre mestere iblant oss, som Hans Aanrud, Johan Falkberget, Tarjei Vesaas, Herman Wildenvey og Åsmund Sveen.»

Han ga ellers en bred omtale av Kristen Gundelach, Kåre Bjørgen, Cally Monrad og brødrene Zwilmeyer, og nevnte også Andreas Markusson og Tilla Valstad. Han sluttet slik:

«Kaster vi blikket ut over all den skjønnlitteraturen vi fikk til jul (1941), ja, hva ser vi da? Det meste av den var under all kritikk. Norske statsborgere utenfor Norge i sitt sinn trakk fremdeles i sine egne unorske fotspor. Ja, visse forlag fortsatte til og med sin gamle trafikk med å sende ut komplett verdiløse amerikanske kjøkkenromaner. Ingenting viser bedre enn dette hvor lite forlagene skjønner av sin egen tid. Men gleden over hva julen ga oss av god diktning er heldigvis langt større enn sorgen over forfallet. Flere store tyske forfattere ble presentert for de norske lesere, menn av vår egen stamme, diktere som føler og tenker som vi selv. Og en rekke av tidens beste norske diktere gikk fram under kampen for et fritt og stort Norge og ga folket hele sin ånd og kraft. Det er dem vi skal hylle og takke i dag. For de leverer beviset for at den norske diktning, som lenge har famlet omkring i det fremmede, nå er på vegen heim.»

2. Ødeleggende forlagspolitikk

Også i det store verk «Det nye Norge» (Blix Forlag, 1943) finner man en nyvurdering av vår litteratur, denne gang ved dikteren Kristen Gundelach. Også han kom inn på de korrupte litteraturanmeldere og spør:

«Men hvorfor så forleggerne egentlig fordel i å verve en garde av korrupte kritikere som kunne hjelpe dem med å ødelegge vårt litterære liv og forvirre folkets begrep om godt og dårlig? Ville de ikke ha tjent like mange penger på bare å utgi virkelig gode bøker, bøker som folket selv fant frem til uten kostbart reklameapparat?

Hovedsaken var at forleggerne ikke *tapte* noe på det nye system, at de tvert imot fikk både i pose og sekk. Det utkom jo fremdeles en del gode bøker inniblant og disse hadde jo sitt salg. Hertil kom julesesongsalget av disse tvilsomme bøker som de ble satt i gang diskusjon om i pressen og som mange syntes de burde ha lest for å være med på notene. Men skulle det bli tap på en og annen av de angivelige «litterære» bøker så dekket forleggerne dette tap ved ganske enkelt å svikte litteraturen og oversvømme landet med engelsk og amerikansk oversettelseslektyre. Nei forretningen lønnet seg nok. Men det var allikevel ikke hovedsaken.

Vi har nå sett så mange avsløringer i stort og smått av de attentat på Europa og dets kultur som i mange år har vært under forberedelse at vi innser at det lå en bevisst hensikt bak humbugen i vårt åndsliv. Alt skulle rives ned, troen, kjærligheten, livsmotet, det skulle bli tvil i folket om hva som var godt og ondt, rett og urett, skjønt og uskjønt — og når den fullkomne forvirring var frembragt, når folket hverken visste ut eller inn og oppga å interessere seg for noe som helst utenfor øyeblikkets materielle anliggender, da — ja, da vet vi hva som skulle komme over et både fysisk og åndelig forsvarsløst folk. For hvert fordervet smøreri som ble skreket opp som genialt kunstverk, for hvert psykoanalytisk desillusjonerende og gjør kjedelig litterært makkverk, som av bestukne kritikere ble anbefalt publikum som førsteklases lesning, kom man dette mål et skritt nærmere. Ikke alene ble fordervelige idéer utbredt i folket, moralen forkvaklet og et illusjonsløst pessimistisk livssyn gjort til det eneste logisk riktige. Men selv den ting at folket syntes slike verker var kjedelige var en vinning for disse hemmelige makter som stod bak, for derved oppnådde de at folket vendte seg bort fra kunst og litteratur i det hele tatt. Og for litteraturens vedkommende hadde forleggerne som før nevnt en stor inntekt av å fallby surrogater. Peer Gynt tjente både på handel med narkotika og med gudelige bilder. Våre forleggere, som angivelig kjempet for å gjøre «boken» elsket av folket, gjør stor forretning på lekturer som *fortrenger* den virkelige bok.»

«Det skille mellom litteratur og underholdningslitteratur, som i sunne og store tider ikke er naturlig har altså forleggerne *selv* vært med på å få i stand, for det første ved å lansere mindreverdige litteratur, som ikke hadde noe å gi folket, for det annet ved å oversvømme det med underholdende sprøyt.

Det er her det nye samfunn vil sette inn med sitt gjenreisningsverk — og det første viktige skritt er allerede tatt ved Kultur- og Folkeopplysningsdepartementets forordning om oversettelseslitteratur. Ifølge denne forordning skal forleggere og bladutgivere heretter innlevere et eksemplar av den utenlandske roman eller novelle som ønskes oversatt for at departementets konsulent kan se om den er verdig til å sendes ut blant det norske folk. Men innen den endelige godtagelse må også *oversettelsen* gjennomleses i departementet, både det fremmede åndsverk og det norske språk skal heretter skånes for den mishandling dårlig oversettelse hittil har forårsaket.

Denne forordning vil rense opp i magasinlitteraturen, som uten sammenligning er den mest utbredte og legger beslag på den alt overveiende del av av den tid og den lyst folket har til å lese. Godtkjøpshistoriene av angelsaksisk opprinnelse som hittil har vært proppet inn i vårt folk med sine mys-

tiske mord, sine maskinskriverskeforelskelser i sjefer og alt sitt lordsnobberi vil forsvinne til fordel for fortellinger med sunt livssyn, men ikke mindre spennende for det.

Selvsagt kan man ikke i en fart tromme frem en tilstrekkelig stor stab forfattere til å fylle dette behov for god og underholdende lesning. Men etter hvert vil atskillig talent som hittil ikke har hatt noen steds å gjøre av seg få utløsning — og hos de forfattere som allerede har et større eller mindre navn, vil det også etter hvert utløses egenskaper som de hittil ikke har hatt bruk for og derfor ikke har dyrket. Blant annet har den handlingsskapende fantasi ligget brakk hos mange. De har fortapt seg i sjelegransking og skildringer uten å bekymre seg om hvorvidt de kunne holde interessen fangen hos leserne. Både i malerkunst og litteratur har *episoden* vært av underordnet betydning, billedene skulle helst ikke *handle* om noe, bare fargevirkning og linjespill, så var det fint — og i litteraturen gikk det an å skrive lange kapitler hvor absolutt intet skjedde, hvor personene bare snakket, ja undertiden bare grubliserte. Det fins hele romaner hvor intet skjer. Selvsagt er ikke kunstnere som *underordner* seg en tidsretning istedenfor å være med å skape den av *første* orden, men de kan jo ha evner som under gunstigere forhold kan utløses og utvikles — og en nærliggende evne for den som mener seg å ha noe å fortelle menneskene skulle være å fortelle det så de *fengsles* av det.

Torquato Tasso sier i innledningen til sitt store epos 'Det befriede Jerusalem' at han vil utfolde sine mest innsnigende egenskaper for å åpne sinnene for det han har på hjertet akkurat som man smører honning rundt kanten av begeret med den beske medisinen for å narre barnet til å drikke helsebot. Og det er jo *det* virkelige diktere gjennom alle tider har gjort — og når det blir skikk og bruk igjen vil skillet mellom litteratur og underholdningslitteratur forsvinne, folket trenger ikke lenger surrogatene, det vil bli innfanget for den virkelige diktning, dikterne vil atter få folket i tale som før, slik som i *normale* tider.»

3. Nye forordninger og mange nye bøker

Gundelach nevner foran forordningen om oversettelseslitteratur, men det kom også andre forordninger av betydning for bokutgivelsen under okkupasjonen. Allerede straks etter at Quisling overtok som norsk regjeringssjef, 5. februar 1942, kom det således en lov om at alle som ville drive forlagsvirksomhet måtte være medlemmer av Den Norske Forleggerforening. Dette hang naturligvis i første rekke sammen med den ordning man tok sikte på med selvstyrende legaliserte yrkeslaug som grunnlag for den fremtidige statsforfatning, men det sier seg selv at man også på det vis fikk større kontroll med det som ble utgitt. Forlegger Gunnar Stenersen ble oppnevnt som foreningens formann. Jeg nevner også en tidligere forordning, fra minister Lundes tid, av 20.9. 1941 med bestemmelser om trykte skrifter av politisk innhold.

Det er riktig nok at okkupasjonstidens norske myndigheter øvet den sensur når det gjelder bokutgivelser at arbeider man fant samfunnsskadelige ikke fikk komme ut, men dette forhindret naturligvis ikke at det også under okkupasjonen og trass i papirrasjoneringen, kom ut en rekke verdifulle bøker og skrifter. Et par av Olav Aukrusts bøker kom i nytt opplag, ishavsdikteren Lars Hansen sendte ut nye bøker, likeså Finn Halvorsen og Kristen Gundelach. Videre nevner jeg Kåre Bjørgen, den begavede dikter som ga ut flere diktsamlinger, Åsmund Sveen, Cally Monrad og Rulle Rasmussen. Aftenpostens kulturelle redaktør Doery Smith ga ut en bok (om dikteren Ewald) og likeså Cally Monrad. Ludvig Daae Zwilgmeyer ga ut «Under livets tre» og Dagfinn Zwilgmeyer «Nordlands-sanger». Videre kom det naturligvis ut en rekke pent utstyrte bøker av politisk art, blant annet det store verk «Det nye Norge», dr. Mehles «Olavstanken fra Stiklestad til Stiklestad» og noen bøker om Vidkun Quisling, som forøvrig også kom i tysk oversettelse.

Man må vel stort sett ha lov til å slå fast at skjønt okkupasjonstiden naturlig nok ikke utmerket seg som noen litteraturens gullalder, som rimelig nok kan være, så er det høyst misvisende å betegne den som en tid da all verdifull litterær produksjon ble kvalt av sensurerende myndigheter. For det må heller ikke glemmes at både Quisling selv og Kulturdepartementet også på mange måter trygget forfatterens stilling og hjalp dem til friere utfoldelse. Det var på det politiske plan og ikke i synet på kunst og kultur i og for seg meningsforskjellen lå. Og var det noen forskjell når det gjaldt dette syn, så måtte det da være at også på litteraturens område la det nye styre en hovedvekt på de rent nasjonale aspekter.

4. Eyvind Mehle og andre

Også her under okkupasjonstidens litteratur kommer vi ikke utenom dr. Eyvind Mehle. Jeg tenker da bl.a. på hans bok «Olavstanken fra Stiklestad til Stiklestad», som kom ut høsten 1944 på Centralforlaget, Oslo. På det tidspunkt måtte jo utgangen av verdenskrigen fortone seg som avgjort, men Mehle ville ikke ha vært den han var hvis han ikke selv da pekte på at den hellige ild ikke måtte gå tapt i de omveltninger som foresto. Jeg gjengir forordet i boken:

«Mange slektledd av nordmenn har gjennom skiftende tider påkalt Olav. Han har alltid gitt dem svar. For det var seg selv de fant i ham. Ganske som de stolt ukrenkelige rettsregler som ble kalt Hellig Olavs lov i et halvt tusen år eller mer, var sprunget fram av folkets eget sinn og livskår lenge før Olavs tid og i hovedsaken var de gamle lovene fra Gulating, Frostating og Eidsivating, slik søkte folket når det løftet blikket mot Olavsskikkelsen, etter livslinjen i sitt eget vesen.

En slik livslinje har også denne framstillingen søkt å ha for øye, skrevet

som den er i noen blodige, smussbestenkte, heroiske måneder, da våpenmakt fra fire verdensdeler søker mot den femte verdensdels hjerte. I dette truede Europa hører nordmennene heime.

Mot tidens urolige himmel, mot den brannrøde synsranden stiger Stiklestad fram i kjølig og tidløs ro. Det er idéer som seirer til slutt. Det er ikke massen, men derimot et tenkende mindretall som bærer en nasjon. Ikke ringeakt for opphav og egen rase gjør et folk aktet blant andre folk. Det er ikke mangel på fortid som skaper framtid... Ikke hån mot livslovene fører livet videre.

Alt dette visste de store historieforskere som i siste halvdel av forrige århundre søkte å bringe fram i lyset linjen og sammenhengen i det norske folks liv. Alt dette fornektet på sin side de vitenskapsmennene som ut fra en materialistisk historieoppfatning har søkt å endre folks syn på seg selv og på sin fortid.

I denne framstillingen vil det flere ganger bli pekt på dette. Det får heller virke som gjentakelse, bare det ikke blir glemt. Tidens historieoppfatning er til en viss grad tiden selv.

I et tidsskille da vår rett eller mangel på rett til å leve videre som nasjon vil bli prøvd, da historien har kastet kappen og vist oss sitt sverd og sitt timeglass, må enhver yte det han kan. Kanskje bør det også være tillatt for en som ikke har hørt til faghistorikernes krets å vende tilbake til sin første ungdoms studier og seinere års interesse. Sitt syn på vitenskap har forfatteren av denne framstillingen gitt i en artikkelrekke i Tidens Tegn for ti år siden, i 1934, og seinere i et oppsett i Samtiden. Meget som den gang var tenkt, er seinere med smerte opplevd. Vi står no midt i Ragnarok, og vårt folk har ikke behov for bleik bedreviten, men for en vitenskapelig kritikk som ut fra et helhetssyn, sansen for sammenheng, fra fornemmelsen av tingenes ubrytelige indre logikk kan veie og verdsette detaljene, og la det spredte føye seg sammen og finne sin plass i forskningens store enhet. Med lidenskapelig inntrengen i problemene, med vårt folks bankende pulsslag i hånden som fører pennen, skal historie skrives.

Denne korte framstillingen av Olavstanken i norsk historie har holdt seg til de kjente kildene og støtter seg til foreliggende forskningsresultater. Som noe stridsskrift er arbeidet ikke tenkt. Det er fylt av forvissningen om at de synsmåtene som her blir gjort gjeldende, er naturlige for alle nasjonalbevisste nordmenn. Selvsagt er ingen erkjennelse avsluttet og endelig. Det som for eksempel i denne framstillingen blir sagt om eddakvadene, kan minne om nasjonalromantikk og grundtvigianisme og folkehøgskole, og skulde i vitenskapens historie være motbevist ved Sophus Bugges berømte foredrag i Vitenskapsselskapet i Oslo i oktober 1879. Men nye vitenskapelige teorier og nye forskningsresultater har i vår tid hvelvet en bredere og høyere himmel over problemet, slik at svunne motsetninger kan forenes.

Dette er også en historiens lære: Alle ilder brenner ned, men ulykke blir det først når selve ilden går tapt. På Stiklestad var stort og smått med på å tyne Olav. Men hans sønn ble hentet heim med 'mikla sveit manna ok it besta mannval'.

Måtte dette lille verk kunne virke som en ærbødig og beskjeden hyldest til de store forskere og tenkere som har gitt norsk historie evighetspreg og latt folket se sammenhengen i sitt liv.»

Under avsnittet om teater nevnte jeg forfatteren Finn Halvorsen, men de få linjer jeg tok med om ham bør vel suppleres her. Og jeg viser atter til en artikkel av Relator i Folk og Land:

«Han begynte som journalist i Morgenposten hvor han noen år også fungerte som redaksjonssekretær. Allerede tidlig våknet hans interesse for teatret og meget snart ble han en anerkjent og respektert teater- og litteratur-anmelder. Han var en dyktig avismann, og ledet sin redaksjonsstab med fast hånd.

Journalistikken fører til alt bare man forlater den i tide, heter et kjent ord. Halvorsen ble trett av dagens evige kav og mas efter nyheter som var glemt bort like fort som de ble trykt. Det brente en ild i ham som måtte ha utløsning. Det ble til debutboken «I skriftestolen» som kom ut i 1918. Da var han 25 år gammel.

Til en debut å være vakte boken atskillig oppsikt. Den var en ung manns lidenskapelige bekjennelser, skrevet med en hensynsløs oppriktighet som virket likefrem rystende på leseren.

Flere bøker fulgte, og med «Den kolde vår» i 1924 slo han definitivt igjennom. Her var en dikter som man så opp for og ventet seg meget av.

Så fulgte noen år som avis-korrespondent i Rom, og disse årene ble utslags-givende. Han beundret Mussolinis mektige arbeide, hvordan han i løpet av få år hadde forvandlet Italia til en moderne stat. De gitarspillende, evig siestafylte italienerne måtte vise ro, orden og disiplin, egenskaper som man med noen rett hadde trodd var dem vesensfremmede.

Men enda mer avgjørende for hans utvikling ble hans kontakt med den katolske kirke. I katolisismen fant han seg til rette. Den, og kun den, gled harmonisk inn i hans sterke religiøse trang. Han hadde den største respekt for Moderkirkens holdning og for dens konsekvente avvisning av det utall av religiøse sekter og avarter som var grodd opp efter reformasjonen.

Efter tilbakekomsten til Norge fortsatte han sin litterære virksomhet. Det kom nye verker. Dette er ikke stedet for noe forsøk på en inngående analyse av hans forfatterskap. Vi vil bare nevne den uredhet med hvilken han tok opp emner som borgerskapet sto fremmed og fiendtlig overfor, hans inderlige medfølelse med mennesker som stillet seg utenfor det vanlige adferdsmønster. Vi tenker på hans skildring av 'kikkeren', den foraktede voyeur. Kun en virkelig dikter kan formå i den grad å trenge inn til den tragedie som ligger bak denne form for forstyrrelse i sinnet.

Hele tiden var han den skarpe teateranmelder. Hans anmeldelser var alltid båret av kjærlighet til teatret. Han tuktet ikke for å finne noe slags velbehag i 'skjellsordenes lyrikk' som Dagbladskribentene excellerte i. Var han streng så lå det alltid vennlighet og forståelse bak.

Men som Johan Hauge sa i en tale på Finn Halvorsens 50-års dag: 'Det er nå først og fremst dramatiker du er'.

Skuespill efter skuespill kom fra hans hånd, de aller fleste både betydelige og tankevekkende. Vi nevner 'Diktator', 'Hyklere', 'Hvempsebolet' og 'Abrahams offer'.

Av disse rager 'Abrahams offer' høyest. Det har dybde og hjertelag. Handlingen, som foregår i et prestehjem, er tragisk nok. Atmosfæren av hul gudelighet og dømmesyke kunne ha virket knugende hvis ikke scenene ble båret oppe av varme og menneskelighet som la et mildnende skjær over de dystre begivenheter. — Stykket er glimrende teater og har roller som er rene ønskeoppgaver for skuespillerne. Det ble da også en avgjort suksess på Nationaltheatret. Men det var før krigen, dengang nordmenn stort sett var venner og godt forlikte. Under okkupasjonen fremførte teatersjef Gustav Berg-Jæger to av hans nyeste verker. Det var efter den uvetlige brannstiftelsen på teatret, så det ene skuespill ble henvist til Edderkoppens lille scene, det annet til Det nye Teater.»

Det vil naturligvis føre for langt her å komme nærmere inn på de forfattere som sluttet seg til Nasjonal Samling og som ga ut bøker under okkupasjonen. Jeg kunne nevne ishavsforfatteren Lars Hansen, minister Jonas Lie og mange, mange fler.

Lyrikeren Kristen Gundelach kommer man vel ikke utenom. Han hadde jo et kjent navn før verdenskrigen og i noen utstrekning slapp han også til i noen aviser efter det lange opphold på Ilebu. Men han var ikke nådig mot plageåndene og alt de sto for. Han laget som nevnt et lite stensilert hefte «Den rå fred. Sonetter i harnisk» i 1951. Jeg hadde under okkupasjonen hatt meget med Gundelach å gjøre som redaktør av forskjellige publikasjoner, og han sendte meg da også et eksemplar av «Den rå fred» med en vennlig hilsen. Her er noen prøver:

*«Forsonlighet, — javisst, men ikke glem
— før De med sirupsøte ord bedærer —
å gjengi oss de mange livets vårer
som dere stjal, tryll tapte dager frem!*

*Og rettsoppgjørets o f r e, hva med dem?
Kan friskt blod gydes i de dreptes årer?
Og hvad med hustruer og mødres tårer,
de knuste lykkes, ødelagte hjem?*

*Nei, først når eders dommere blir fromme,
og i botferdighetens kledebon,
martret av anger, trygler Gud om nåde,*

*ført d a, min gode frue, kan De komme
og rekke oss — beskjeden — Deres hånd.
K a n s k j e vi tar den, — vi får tenke på det.*

— — —

*Demokratiets høitopskrytte goder
blir næsten alltid oprettholdt, såfremt
justisen ikke finner det bekvemt
å bruke terroristiske metoder.*

*Men brer seg stygge rykter som formoder
at grunnlovsparagrafene er glemt,
blir tatt affæe, myndig og bestemt,
av Dorenfeldt og andre kloke hoder.*

*Og Dorenfeldt han gjør en barsk geberd
og brøler hest: 'Gemén, gemén, gemén!'
og rasler med justisens rustne sverd.*

*Men at han gidder er jo uforklarlig,
hvem tviler på at bødlens hånd er ren
og hver en 'landssvik'-dommer ufeilbarlig?*

Et par forfattere som behandlingen under det såkalte rettsoppgjøret gjorde tause bør nevnes i denne sammenheng. Jeg tenker på de begavede lyrikere Asmund Sveen og Kåre Bjørgen. Hva den første angår, så var han jo kjent også før okkupasjonen, bl.a. som medarbeider i DAG-BLADET. Jeg har i bindet «På nasjonal uriaspost» gjengitt Sveens begrunnelse for at han sluttet seg til Nasjonal Samling (side 246—247), så jeg skal her bare gjengi en av hans «Bygdevisor», som han kalte «Trøystev»:

*«Alle stridde og somme vann,
men mange fann ikkje feste.
Dauden var ofte en løysarmann,
men lell var livet det beste.*

*Mannen har ikkje meire vett,
av livet han mykje krever.
Verda møter med rangt og rett,
men godskjelov vi lever.»*

Kåre Bjørgen hørte til en noe senere årgang av norske lyrikere. Han debuterte i 1940 med «I Noregs namn». Om debutboken skrev Barbra Ring i «Nationen»: «En av de helt utvilsomme talenter.»

Alf Larsen hadde dette å si «Janus»:

*«Her stiger en fullferdig lyriker frem. Det er en form så sikker og et sprog
så fast at det er en fornøielse å følge ham fra linje til linje, fra vers til
vers.»*

Og Kristen Gundelach skrev i FRITT FOLK: «Uten sammenligning årets mest lovende lyriske debut».

Året etter, i 1941 kom det en bok fra Bjørgen, «Eld og Blod». Jeg gjengir et par dikt fra denne samling:

«MODER JORD

Takk di jord, du norske folk,
at det levde menn som gøymde
på den fedrearv du gløymde.
Segn og soge,
mål og minne,
ervesylv og eventyr.
Takk di jord for desse menn
at det heile lever enn.

Nye tider ringjest inn,
men skal dei vår framtid tryggje,
må det nye trofast byggje
sjøl på same
gamle grunnen
forntids ætter bygde på.
Einast på vår eigi jord
kan vår ungdom vekse stor.

Bondesed og bondemat
må dei nye menn seg merke,
det er grunnen under verket.
alt i kraft av
same sanning
kann ei stor tid verte skapt.
Alt i kraft av Noregs jord
kann vi bli eit folk i nord.»

— — —

«DEN GRA HER

Leidang er ute frå bygder og bol,
baunane kaller til småkongestemne,
kræmar og trælhund og småkongeemne,
trongsyn og sjølvvelsk or slott og or skjol.

No er det fred millom småjarl og Kark,
lagmenn og lovlause, ransmenn og rike,
no er dei frimenn og brøder og like,
no er dei kongshird kvar rekande slark.

Dvergane aular or hellar og hol,
no er det noko å skjemma og sviike,
no lyt dei hjelpe til alt som kann skrike,
spytte og sprela mot sanning og sol.

Lygni og hatet hev festdag i dag,
oppover, nedover Ygdrasilasken
blåsprengd tårykte renn sveit Ratatasken,
no skal dei vinne eit Hafrsfjordslag.»

Det vil føre for langt her å komme mere inn på okkupasjonstidens bokutgivelser. Men jeg vil nok en gang nevne Rulle Rasmussens charmerende erindringsbok «Tutti Frutti» med undertitlen «Minner og meninger om livet på scene og podium». Det vil være synd om en utakknemlig eftertid skule la den gå helt i glemmeboken. For den representerer norsk kulturhistorie i aller bokstavlige stand.

X. Filmen

1. Norsk film i støpeskjeen

Et kulturområde som før verdenskrigen hadde ført en stemoderlig tilværelse i Norge og som var blitt trukket inn i politikken på en skjebnesvanger måte var filmkunsten. Det syntes duket for en bedre fremtid da statsråd Lunde etablerte et eget filmdirektorat og oppnevnte den kjente filmmann Leif Sinding til filmdirektør. Også Sinding deltok i den serie av kringkastingsforedrag som ble holdt av fremtredende kulturpersonligheter vinteren 1941-42 og som senere ble utgitt i bokform under titelen «Norsk åndsliv på vegen heim» (Gunnar Stenersen, 1942). Han pekte i sitt foredrag bl.a. på at

«Så vidt en kan forstå har norsk film nå chanser som en aldri har kunnet drømme om under det gamle system med dets nasjonalfiendtlige innstilling. Norsk filmproduksjon skal heves så vel kvantitativt som kvalitativt. Enkelte frykter at denne sterke ekspansjonstrang snart vil møte et tilbakeslag, men det er en unødig og overflødig frykt. Kultur- og Folkeopplysningsdepartementets sjef, minister dr. Gulbrand Lunde, er personlig sterkt interessert for norsk films framgang og trivsel, og han har tilsagt alle positive bestrebelser herfor sin fulle støtte. Det er minister Lunde de norske filmfolkene nå i første rekke kan takke for at de snart kommer bort fra de uverdige og beskjæmmende arbeidsvilkår det gamle system demonstrativt bød dem. Den gang var det i mange og lange år en utenkelig ting at de ledende filmmyndigheter støttet norsk film.»

Ellers kom direktør Sinding nærmere inn på fremtidige retningslinjer i en artikkel i det store verk «Det nye Norge» (Blix Forlag, 1943). Artikkelen hadde titlen «Norsk film i støpeskjeen. Et oppgjør og et program.» og Sinding anfører i den bl.a.:

«I de aller fleste land, som har en sunn og livskraftig filmproduksjon, er det til stede en vekselvirkning mellom produksjon, utleie og kinodrift. Produksjonsselskaper av betydning leier gjerne selv ut sine filmer for å ha en

effektiv kontroll med deres utbytelse, og en rekke land har nå også ordnet det slik at produsentene disponerer gode kinoteatre i landets største byer. Når inntektene fra disse tre kanaler flyter sammen til gjensidig understøttelse, har det vist seg at produksjonen har fått den naturlige og sikre basis.

Den største ulykke som kan vederfares et lands filmvirksomhet er når partipolitikere, og da tenker jeg selvsagt på politikere av den tidligere borgerlig-marxistiske støpning, begynner å blande seg inn i det fine vev av tråder som danner filmvirksomhetens livsnerv. Og uopprettelig er ulykken når en unndrar filmvesenet den nødvendige faglige ledelse og de likeså nødvendige økonomiske forutsetninger.

Våre marxistiske politikere, som var gjennomtrengt av kollektiviseringens ånd, fikk i sin tid tilrevet seg makten over kinoene her i landet, og fikk omgjort alle våre beste kinoer til kommunale monopolteatre. De fikk snart følge av stærblinde borgerlige politikere, og i virkeligheten hadde allerede da tanken om en sunn nasjonal utvikling på filmens område fått et ulivssår. Riktignok het det seg så vakkert at kommunaliseringen av kinoene skjedde fordi en ville verne om filmens kulturelle verdier. Det viste seg fra første øyeblikk av å være en hul og tom frase. Det marxistiske kinosystem har her i landet først og fremst gått ut på å tjene penger for enhver pris, likegyldig hvilke verdier en skamløst trampet ned i dansen om gullkalven.

La oss bare se på filmimporten. Millioner av kroner er gjennom årene øst ut av landet til ingen nytte fordi det rådende kinosystem simpelthen befordret et vanvittig massekjøp av film fra alle verdens kanter og da først og fremst fra USA, det land som utvilsomt har hatt minst av kulturelle verdier å by oss, men til gjengjeld desto mer av smaksfordervende, kulturnivellerende, forflatende påvirkning.

Kinosystemet under den borgerlig-marxistiske ledelse viste straks sitt sanne ansikt. En uhyre og grenseløs forakt for det faktum at en film dog representerer en verdi, at den sto landet i en god del penger iallfall. Hvis en film ikke straks gikk med toppkasse, så vips ned med den og opp med neste som hadde det følgende «nummer» i den mektige haugen som ventet på tur. Et ufyselig system hvor hovedstaden spilte en sørgelig rolle til eksempel for det hele land. I stedet for til skrekk og advarsel! Kinolederne likeframsatt i film. Og attpå til ble det sagt at disse kinolederne, som ødela flimbransjen i bunn og grunn på denne måten, de var så «dyktige». Stort mer kan vel ikke en sak settes på hodet! Hvis de enkelte tjente, så spilte det ingen rolle om landet tapte og om en systematisk ruinerte enhver sjanse til å skape en sterk og levedyktig filmproduksjon.

Her har vi en av det gamle systems styggeste og mest uopprettelige forbrytelser. Disse folkene som var så engstelige for å verne om kulturen, det falt dem aldri inn at deres første og helligste plikt var å verne om Norges egen stemme i det store internasjonale filmorkester. At vi gjennom filmen fikk vist vårt lands og vårt folks nasjonale egenart, vår historie, vår diktning, folkets liv i går og i dag. Våre kulturelle interesser lå ikke i å se Tarzaner svinge seg i kunstige urskoger eller Joan Crawford vampe med pomadiserte Hollywood-ynglinger. Nei, vi ville vise fiskernes harde liv langs vår barske kyst, fjellbøndernes slit på stupbratte akerflekker, tømmerfløtternes farefulle ferd på elvene våre. Eller vi ville se fjellvidda i smilende ro en solblank sommerdag. Kanskje også vinterstormer i all sin velde. Terje Viken som

rodde så blodet fra neglene sprang. Tordenskjolds friske og ramsalte eventyr...

Når jeg skriver dette så får en huske på at dette ikke er noe følelsesbetont annen hånds snakk. Jeg har nå i femogtyve år stått i aller første frontlinje for den nasjonale film mot den marxistisk pregede offentlig godtatte film-politikk. Jeg har fått føle hva det vil si å pådra seg politikernes uvilje.

Jeg glemmer aldri de stumfilmene vi med nesten umenneskelige anstrengelser allikevel fikk laget. Med et minimum av kapital og hjelpemidler ble de til. Interiørene ble til i utrangerte sporveishaller, gamle lofts-boder eller gymnastikksaler. Det tekniske utstyr var slik at det trosset enhver beskrivelse. Og allikevel ble det da filmer av det, ikke mesterverker nettopp, men de fortvilede og beskjæmmende arbeidsforhold tatt i betraktning, så synes jeg såmenn vi ikke har noe å skamme oss over. Hva disse loftsfilmene innebar av talent, vilje og pågangsmot var snarere imponerende. Men det gamle systems menn så det ikke slik. Den norske filmen var et problem, et ubehagelig og tidsødende problem. Den hollywoodske filmflom var mindre anstrengende og framfor alt innbringende, den fattige norske film krevet bryderi og ettertanke. Hva lå da nærmere enn å kaste tiggeren ut! At han var deres egen bror, skapt av eget blod, det fikk ikke hjelpe. Nei, dørene måtte heller stå åpne for den elegante krumnesede Hollywoodjoden.

Når samvittigheten ble for plagsom kunngjorde de ledende filmpolitikere at grunnen til at en ikke støttet norsk film var at en manglet «mannen» som kunne lage den. Når bare denne «mannen» kom, så ville alt se annerledes ut. Foreløpig var det et faktum at nordmennene i grunnen ikke egnet seg til å lage film slik som danskene og svenskene gjorde.

Det skal straks sies at pressen tok disse falske og dumme unnskyldninger alvorlig. Den liberalistiske og kulturbolsjeviske presse, som ofte forekom en bare å være anglomane spyttlikkere. Og i revyvisene var vi norske film-folk yndede modeller. Som vi fikk gjennomgå! En morsom og hyggelig sport for opphavsmennene, fordi den var så absolutt garantert risikoløs. Hvem i all verden brød seg om noe slikt som en der ville skape en nasjonal, norsk film. «Det finns visst ennå noen mennesker her i landet som tror på norsk film, men tenk det gjør ikke vi!» hoverte Aftenpostens filmanmelderske «ab» så sent som i 1932.

Hvor var så «mannen», denne vidundermannen som skulle springe rett opp fra gaten og uten erfaring, uten penger, uten hjelpemidler, uten øvet teknisk personell og uten øvede filmskuespillere, lage den kunstnerisk verdifulle film?

Han kom naturligvis aldri. Av den enkle grunn at alt må læres før en kan det. Og film mer enn noe annet. En film er ikke en enkelt manns verk. Det er i høy grad et kollektivt arbeid. Jeg vil sammenligne filmene med et orkester. Hver enkelt musiker må være en kunstner på sitt instrument hvis helheten skal bli overbevisende. Det hjelper ikke om kapellmesteren er en aldri så gudbenådet kunstner hvis de enkelte musikere i hans orkester stadig spiller falskt.

Filmen var til all ulykke blitt en melkeku. Av kinoinntektene ble det ydet bevilgninger til mye rart. Jeg husker i farten et robåthus, fontener og for-skjellig annet. *Det var bare vår nasjonale film som aldri fikk noen ting.*

Det burde være en selvfølge at de nasjonale filmfolk, de som *skapte* noe, er de viktigste og betydeligste personligheter i et lands film-liv. I den borger-

lig-marxistiske periode var det derimot filmpolitikerne som var pott og panne. En konfeksjonskjøpmann, en advokat, en renovasjonsarbeider og hva de nå kunne være, ble valgt inn i filmstyret og disse folkene, som skjønte seg meget lite på film og som dertil førte det store ord, ble intervjuet i avisene om det de ikke begrep seg på, og hva verre var, de fór Europa rundt, kjøpte film til fantasipriser og representerte Norge på de internasjonale filmkongresser. Jeg husker ennå med gru en stor filmkongress som for noen år siden ble holdt i Paris. Her var Norge representert med 7—8 politikere, menn av de forskjelligste yrker og erverv, men bare ikke fra filmen selvfølgelig. Ved hjemkomsten ble delegasjonens formann, en høyreadvokat, intervjuet om sine inntrykk fra kongressen. Advokaten var synlig forlegen og svarte: «Tja, det viste seg at det var egentlig en fagkongress!» Hva i all verden hadde mannen ventet seg — trodde han at filmfolk fra alle Europas kanter kom sammen for å drøfte Jean Harlows badedrakter eller fargen på Glorias underbukser! — — —

«De fleste av filmpionerene falt fra etter hvert, de orket ikke mer. Jeg sier ikke noe om det, det var en evig kamp i fattigdom og motgang.

Et lite resultat i kampen mot makthavernes unnfalighet viste seg endelig da Norsk Film ble startet og atelieret på Jar ble til. La gå at atelieret helt fra begynnelsen viste seg å være meget for trangt og uhensiktsmessig, det var da iallfall endelig en liten bygning utelukkende bygd for filmformål. Men det gamle systems ånd fornektet seg heller ikke denne gangen. Før atelieret ble bygd, reiste en «studiekommisjon» bestående av 6 politikere rundt til Europas viktigste filmsentra, Berlin, Paris, London og Stockholm «for å studere filmatelierer». Skamfølelse led de folkene aldri av, og på fornøyles-turen hadde de ikke engang tatt med seg *arkitekten* som forklær! Det er jo en ren ynke å se atelieret på Jar som ble resultatet av alle disse inngående studier. Trangt, litet, upraktisk, bygd på en aldeles umulig tomt. Jamen er det rart at vi har kunne lage såpass filmer der ute som vi på tross av alt har gjort.

Ute på Jar laget vi bl.a. «Bra mennesker», «Eli Sjursdotter», «De verge-løse», «Tante Pose» og «Bastard».

At disse filmene slo an var visst ikke etter beregningen. Her i landet skulle jo alt filmvesen under marxistisk ledelse og så dukket det private filmselskaper opp som viste et initiativ og pågangsmot som sprenge mot-standen. Nå vel, marxistpolitikerne hadde jo maktmidlene i sin hånd og de brukte dem straks mot den nye fare. Selskapet Norsk Film, som var dannet til støtte for norsk filmproduksjon, ble nå misbrukt til andre formål. I stedet for å bruke de midler en hadde til rådighet på den eneste fornuftige og anstendige måte, nemlig ved å bygge et par hårdt tiltrengte innspillingshaller til, og anskaffe et forsvarlig teknisk utstyr, så begynte selskapet en hensynsløs konkurranse med de private selskaper. En laget en del kostbare filmer, ofte over marxistisk pregete sujerter, for å slå den private konkurranse ned. Disse filmene fikk en rekke betydelige fordeler fremfor de private. Ja, en gikk så langt at en uten videre brøt et gitt ord til et privat selskap hvis en derved kunne skade det. Forholdene ble mer og mer uholdbare, samtidig som det tydelig fremgikk at bak det hele lå en bevisst antinasjonal inn-stilling.

Den 25. september 1940 står forhåpentlig for alltid som den dag da den marxistisk-liberalistiske innstilling innen film- og kinovesenets område har fått sitt banesår. Riktignok er jeg klar over at dødskampen ennå ikke er forbi. Forstemmende ofte dukker det fram gjengangere som forsøker å skru utviklingen tilbake, folk som står med begge ben plantet i fortidens borgerlig-marxistiske jord.

Tiden har lært meg atskillig i det spillet jeg har deltatt i. For 10 år siden gikk jeg betingelsesløst inn for den private kinodrift. Så enkelt er det imidlertid ikke. Menneskene tåler nå dessverre ikke altfor stor frihet, da løper de bare løpsk.

Jeg er klar over at det kommunale kinosystem på grunn av de nå rådende økonomiske forhold ikke kan avvikles foreløpig, men jeg håper det ikke varer lenge før vi kan nå fram til privat initiativ og foretagsomhet på dette område. Men det må skje *under statens kontroll*.

Kinonæringen bør ikke bli fri, men gis i form av offentlige bevillinger. Herunder ville det være ønskelig om våre produserende filmselskaper ble tilgodesett så vi endelig fikk den naturlige vekselvirkning mellom produksjon og kinodrift. Produksjonen innen de statsautoriserte selskaper bør en søke å støtte og lette. For at ikke produksjonen skal bli altfor forretningsmessig innstilt og gli for meget over i den intetsigende underholdning, ville det være en tiltalende idé om verdifulle filmer ble innrømmet hel skattefrihet. Filmer som foruten å være kunstnerisk verdifulle, også er statspolitisk verdifulle, skulle ha en ytterligere påskjønnelse.

Ettersom de norske filmene kan oppvise stadig større kvalitet, kan det sikkert også med fordel ordnes slik at en byttehandel med våre filmer kommer til å danne grunnlaget for vårt filmsamkvem med Sverige, Danmark og Finnland, og de nåværende statsmyndigheter ser ut til helt å slutte seg til dette syn.

Men for å kunne by våre naboland gode norske filmer, er det ubetinget nødvendig at det blir bygd nye og tidsmessige filmatelierer med førsteklasses utstyr, at det gamle systems mange unnlattelsessynder nå endelig blir gjort godt igjen.

Bare på området kulturfilm har vi umåtelig meget å utrette.

Filmimporten som under det gamle system var oppe i 400 filmer pr. år, hvorav 85 til 90 pst. amerikanske, vil under de nye økonomiske forhold neppe noensinne nå opp imot et slikt tall. Kinolederne får lære seg en ganske annen innstilling enn tidligere. Den voldsomme import bevirket at filmimportører og byråer dukket opp som paddehatter, på et tidspunkt for noen år siden hadde vi hele 29 filmimportforretninger i Norge. Den nye ordning overflødiggjør en slik mangfoldighet, men selv om selve omleggingen kan falle vanskelig, så vil resultatet til syvende og sist bare bli til det beste for norsk film og kinovirksomhet.

En tør trygt si at filmen i dette land hittil temmelig utelukkende har vært en økonomisk faktor. Den ensidige pengetenkning som gjorde livet så smått og lavt rådet grunnen alene i vår hjemlige filmverden.

Vi må ut i renere luft og få puste fritt igjen! Filmen skal bli en *kulturell* verdi som tjener den nye tids idéer. Og en tanke må besjele filmens tjenere framfor noen annen: *Norge, vårt land!*

2. Båer i sjøen, men dog mange nye norske filmer

Nå gikk vel ikke utviklingen slik som Sinding uttrykte håp om. Det var mange årsaker til det. Etter hvert som meningsterroren bredte seg ble de gamle filmskuespillere mere og mere uvillige til å medvirke i annet enn rene filmfarser. Dertil kom at den boikott av kinoene som ble gjennomført ikke ga grobunn for gjennomføring av store filmplaner. Det gjorde vel også sitt at Leif Sinding trakk seg tilbake som filmdirektør og at hans etterfølgere i stillingen vel ikke var av hans format og også savnet hans lange erfaring som filmprodusent. Minister Lundes bortgang gjorde nok også at filmproduksjon kom mere i bakgrunnen i kulturpolitikken.

I slutten av året 1943 utga Centralforlaget en oversikt over «Norsk film gjennom 35 år» under redaksjon av A. Heltberg. Det var en grundig gjennomgåelse med rikt billedstoff, fullstendige rollelister m.v. Av denne oversikt fremgår det at fra høsten 1940 til ut 1943 kom det følgende dramatiske filmer: 'Godvakker-Maren' - 'Tørres Snørteveld' - 'Gullfjellet' - 'Kjærlighet og vennskap' - 'Hansen og Hansen' - 'Den forsvunne pølse-maker' - 'Den farlige leken' - 'Trysil Knut' - 'Jeg drepte' - 'En herre med bart' - 'Det æ'kke te å tru' - 'Unge viljer' - 'Vigdis' - 'Sangen til livet' - 'Augurene' og 'Kommer du Elsa'. En rekke kjente kunstnere medvirket i disse filmer, også i de som Leif Sinding selv regisserte. I en rekke filmer medvirket ellers Karl Holter og det dukket også opp en del nye unge talenter, så som Else Budde, Anne-Eline Christie Østring og Karl Aagaard Østvig jr.

Men, noen «Jonsoknatt» eller Tordenskjoldfilm, som det også var planer om, ble det altså ikke.

Også på det kulturelle område var det en rekke tyske «Beratere» som ville ha et ord med i laget på okkupasjonsmaktens vegne. Det ville imidlertid være galt å si at ikke mange av dem gikk til sitt arbeide med dyp respekt for Norges kulturelle fortid. Selv kom jeg i berøring med et par slike innen pressesektoren — jeg nevner bl.a. en ytterst behagelig og forståelsesfull østerriker, *Sommer*, som ved flere anledninger kom til å virke som en støtpute mellom undertegnede og sjefen for Presseabteilung.

Når det spesielt gjelder filmen, nevner jeg Wilhelm Müller-Scheldt, tidligere president for Deutsche Filmakademie. Hans syn på norsk kultur og på oppgaven, fremgår kanskje best av den avskjedstale han holdt under en tilstelning Kulturdepartementet laget for ham da han i slutten av 1944 forlot Norge. Han uttalte da:

«*Mine norske venner!*

Da jeg for fire år siden kom hit opp, var jeg klar over deres lands betydelige kulturelle tradisjoner, og med tanke på de mange navn på store nordmenn følte jeg meg litt engstelig til mote. Dere har et land som riktignok er lite i

omfang, og deres folk omfatter i tall bare omkring halvparten av Berlins befolkning, men dette i tall lille folk har frembragt mange personligheter av intrenasjonalt format. For bare å nevne noen: Forskerne Fridtjof Nansen og Roald Amundsen, eller musikere som Edvard Grieg og Christian Sinding, eller malere som Dahl og Munch, eller diktere som Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen og Knut Hamsun, for bare å gripe fatt i et par tunge bruddstykker av en fylde av personligheter.

Dette gir meg foranledning til en sammenligning. Når man finner diamanter i en aker, og disse diamanter ikke er kommet der ved en tilfeldighet, så kan man vente at det finnes ennå flere edelstener av denne art skjult der. Måtte det som et positivt og likeså som forsonende resultat av den rystelse som denne krig også har fremkalt her i deres vidunderlige land ennå flere betydelige skapende personligheter bli synlige, til ære for deres land og til nytte for hele verden.

Mine venner, dere har en nasjonalsang med en gripende melodi og en tekst som rører hjertet. Denne sang begynner med ordene: 'Ja, vi elsker dette landet'. La meg nå ta avskjed med dere med en liten endring av denne setning: 'Også jeg elsker dette landet!'»

Når det tales om det man vel kan kalle okkupasjonstidens filmpolitikk, kan det vel være på sin plass å nevne at det også under de vanskelige forhold under annen verdenskrig med støtte av de norske myndigheter ble spilt inn en rekke norske filmer. Jeg nevner:

Bastard (Helge Lunde)
Tante Pose (Leif Sinding)
Godvakker-Maren (Knut Hege)
Tørres Snørtevold (Tancred Ibsen)
Kjærlighet og vennskap (Leif Sinding)
Gullfjellet (Rasmus Breistein)
Hansen og Hansen (Alfred Maurstad)
Den forsvundne pølsemaker (Toralf Sandø)
Den farlige leken (Tancred Ibsen)
Trysil-Knut (Rasmus Breistein)
Jeg drepte (Toralf Sandø)
En herre med bart (Alfred Maurstad)
Det æ'kke te å tru (Toralf Sandø)
Unge viljer (Walter Fyrst)
Vigdis (Helge Lunde)
Sangen til livet (Leif Sinding)
Den nye lægen (Rasmus Breistein)
Kommer du, Elsa? (Toralf Sandø)

Senere, i 1944 kom det også noen norske filmer, så når en tar med filmrevyene og annet, så var filmproduksjonen under en verdensomfattende krig og med boikott av kinoene ganske imponerende.

XI. Om kringkastingen

1. Kringkastingen som politisk virkemiddel

Det sier seg selv at kringkastingen må bli et viktig og omstridt ledd i både den verdenskrig som raste og også i maktutøvelsen i det okkuperte Norge. Allerede 9. april sørget okkupasjonsmakten for å skaffe seg kontrollen over kringkasteren i Oslo, og da Quisling etablerte sin første regjering om kvelden 9. april, ble Oslo-kringkasteren et viktig middel i den kamp om makten som fulgte. Quisling selv hadde jo skaffet seg tilgangen til kringkasteren ved et slags kupp i samvirke med Hans Wilhelm Scheidt. De bestemmende okkupasjonsmyndigheter var ikke særlig begeistret for dette initiativ. Men også senere var det naturligvis for okkupasjonsmakten to sider ved norsk kringkastingsvirksomhet. Den kunne nok også etter at den første Quisling-regjering var styrtet føre kontroll med det som ble sendt fra Oslo-kringkasteren og stasjoner innenfor besatt område, og den kunne også bruke kringkastingen til å nå det norske folk, men også vestmaktene kunne gjøre dette siste. Her måtte det en avveining til mellom fordeler og bakdelene. Selv om tilspissingen av verdenskrigen førte til at okkupasjonsmakten fant at bakdelene var større enn fordelene og derfor gikk til inndragning av mottagerapparatene — noe som naturligvis nærmest slo benene under norsk kringkastingsvirksomhet, selv om jo medlemmer av Nasjonal Samling og pålitelige folk ellers fikk beholde apparatene — så betød ikke det at det nye styre ikke også hadde satt seg store mål når det gjaldt utbyggingen av kringkastingen.

2. Dr. Mehles plan for virksomheten

Da dr. Eyvind Mehle ble programdirektør i Norsk rikskringkasting, så gikk han til arbeidet med et klart formulert program. Han omtaler dette i en artikkel i verket «Det nye Norge», som kom ut i 1943 på Blix Forlag. Artiklen het: «Riksprogrammet går videre». Det heter i denne bl.a.:

«Kringkastingsmannen sitter og ser ut over Norgeskartet sitt, han veier kjennsgjerning mot kjennsgjerning, mens tanken arbeider med de problemene som selve landet Norge åpnet for ham. Vi var sommeren 1941 nådd opp på sjetteplass i Europa når det gjaldt lyttertetthet. Veien fram er klar. Vi er forbi den tid da det var en fastspikret legende at Norge aldri kunne rekke opp ved siden av Danmark og Sverige. Den harde tiden som vårt folk har gjennomlevd, har gitt oss tro på at vi kan klare oss bedre enn materialistisk tankegang regnet med, og at vi har rett til å sette oss høyere mål. Hvorfor skulle vi ikke kunne bli det ledende kringkastingslandet i forhold til folketallet? Meget ligger til rette for det. Få folk i verden har mer bruk for kringkasting enn vi, og samstundes har få folk bedre naturlige forutsetninger for å gjøre bruk av det kringkastingen kan gi dem. I få land er det lenger fra gard til gard enn hos oss, og selvsagt skaper avstandene større behov for å få brutt ensomheten. Ute på havet ligger i fredstid fiskerne i duvende skøyter og venter på meldingene gjennom kringkastingen: hvor står fisken i dag, hvorledes er prisene? Ja, også åpne båter som er ute på fiske, har ofte en radiomottager i bakskottet. Kringkastingsens programledelse vet hvor stor vekt fiskerne legger på meldingene. Bøndene får andre meldinger som er like vesentlige for dem, og i fredstid hender det vel ikke at de om sommeren går til sengs før de har hørt kveldens siste værmelding om neste dags utsikter. Og så nyhetene! Det finnes bygder i Norge der avisene kommer fram en halv uke gamle. I kringkastingen derimot får lytteren i Karasjøk nyheten nøyaktig like hurtig som lytteren i Oslo. Alt dette er kjente kjennsgjerninger.

Allikevel forstår en kringkastings muligheter bedre når en får inntrykk av bredden i dens virkefelt. Det finnes voksne nordmenn som aldri har hatt høve til å se en teaterforestilling. Gjennom kringkastingsteatret kan de få høre landets beste skuespillere, og en gang, når fjernsynet er praktisk gjennomført, får de også se dem. På samme måten opplever de store hendinger både her hjemme og ute i verden samtidig med at det skjer, — de hører tidens store statsledere tale, de opplever nasjonens høytidsstunder, de lærer å kjenne musikkens mestre og de får beretninger fra besøk over alt i landet, og blir på den måte mer hjemme i det. Fremmede språk har mer enn en unggutt eller jente oppe på en fjellgard eller ute på de ytterste øyene lært seg ved å lytte til kringkastingsundervisningen. Og hva har ikke skolekringkastingen som når like inn i skolestuen, for en framtid? Den har som andre av kringkastings virksomhetsgrener liggende ferdig store, ja, revolusjonerende planer til å sette ut i livet så snart de ytre forutsetningene igjen er til stede. Vi må riktignok se den sannhet i øynene at ungdommen i den oppspilte, midtpunkt-løse og åndsforlatte tiden som gikk foran krigen, forholdsvis sjelden fant ro

til å sitte ti minutter eller et kvarter foran en radiomottager. Også det vil etter hvert bli annerledes, når ungdommen får et mål for sitt liv. De eldre var derimot av naturlige grunner mer trofaste lyttere. Mange som hadde ment at de aldri mer kunne komme til kirke, opplevde gjennom kringkastingen en søndagsmorgen da kirken kom til dem. I et land der det finnes mennesker som har fem miles vei og mer til kirkestedet, har dette sin betydning.

Er ikke nettopp Norge et land der folkekringkasting i ordets dypeste mening trer fram som et nasjonalt behov? Ikke noe teknisk redskap er bedre egnet til å samle et fra naturens hånd og ved historiens gang splittet folk. Sant nok skal det mer til enn bare mikrofoner, kabler og høyttalere, ja mer enn stemmer og musikkinstrumenter også. Men allerede selve stemmene, selve dialektene som lyder over landet og får finnmarkingen til å undre seg over egnens språklige eiendommeligheter, og hardingen med interesse å lytte på østerdølen, — disse stemmene fra alle kanter av landet til alle kanter av det, hva betyr de ikke av øket bredde i forståelsen av vårt folks fellespreg? For hvor forskjellige disse målførene enn er, kan enhver lytte seg til at de alle sammen hører hjemme innenfor norskhetens ramme.

Selve den kjennsgjerning at et riksprogram til samme tid når fram med samme bud til alle nordmenn, tjener jo til å knytte oss sammen. Naturligvis er det ikke meningen å la et riksprogram rulle som en åndelig veivals over dette knudrete landet. I lokalsendinger vil de enkelte landsdeler kunne bevare sin miljøtone og sin særegne kulturart. Norge som helhet blir bare rikere på at landsdelenes egenart ikke slettes ut.

For tvers gjennom alle stedegne eiendommeligheter og høyt over alle naturgitte motsetninger vil det nye Norges samlede ånd prege hver eneste sending, — fra de største til de minste.

Den nye tids kringkastingsmann slår tilbake legenden om at vårt land er for fattig til å kunne ta noen ledende stilling. Vi er ikke lenger redd for å gi oss i kast med reisingen av de sendere som skal til, vi skal få anbrakt forsterkerstasjonene og få lagt ledningene. Vi har andre mål på tingene. Å veie et påtrengende åndelig behov i folket mot økonomiske vanskeligheter, og la åndens krav få større vekt enn pengenes, var fjernt fra materialismens fanebærere. At folkets framgang, også materielt, til sjuende og sist var et spørsmål om ånd, om nasjonal forståelse, om vilje til felles innsats, falt dem ikke inn, og enda mindre at nettopp kringkastingen kunne bære ny norsk vilje som en åndens bauneild fra bygd til bygd og fra by til by ut over det vidstrakte landet.

Det har vært til liten lykke for folket vårt at det glemte å skjelne mellom viten og visdom. Og for kringkastingen har det ikke vært til ære at den villig fulgte med i kulturopløsningen, og stundom var å se først i toget. Vi ble stort sett et halvdannet folk, ja, det som verre var, — et folk som av rappe hender fikk kuttet over tråden til vårt eget vesen, til vårt norske opphav og vår norske fortid, til alt det som vi i ordets videste mening kaller ått og odel. Noen av de mest avholdte opptredende i norsk kringkasting var hvite mennesker som vant ry og jubileumsære foran mikrofonen ved å gi seg ut for svartinger og syngende negerstemmer: 'Swing low sweet chariot'.

Internasjonalismen bredte seg langsomt og umerkelig i kringkastingen, i mange former og under mange navn. At vårt næringsliv var sterkt interna-

sjonalt innstilt skadet selvsagt ikke, så lenge vi selv var nasjonale. Tvert om. Det ga spenning og rommelighet i sinnet. Det var jo på grunnlag av våre særegne nasjonale egenskaper vi vant fram i internasjonale forhold. Annerledes ble det da internasjonalismen tok makten over norske sinn. Bare et ragnarok kunne til slutt redde folket vårt.

I kringkastingen møter vi internasjonalismen i mange slags klededrakt, stundom opptrådte den endog i nasjonale draperier. Også kunnskapene ble internasjonalisert. Noen foredragsserier blåste seg opp og kalte seg for eterens universitet eller folkets egen høyskole. Besnærende var det for et folk som lengtet og tørstet etter viten. Når en hadde hørt på en serie eller to i kringkastingen, med tilsvarende hefter, var en jo langt på vei til å beherske livets problemer, en hadde trådt inn i de kunnskapsrikes krets, en behøvde ikke å slite mer med tankens tunge møllesteiner, en hadde fått det finmalt, en visste det vesentlige og hadde i grunnen ikke behov for å vite mer.

Den nye kringkastingen som skal bygge opp en helt annen programvirksomhet, skal ikke beskjeftige seg ytterligere med det som er forbi. Men vi kjenner iallfall bedre mulighetene våre.

Sann kunnskap, og altså ikke kunnskaper i flertall, er noe langt mer og noe langt større enn det som kan erfares i universitetshørsalens innstengte og ofte selvglade atmosfære. Først av alt må vi vite hvem vi selv er. Vi er nordmenn. Vi som frampå vinteren hadde så lett for å si: 'Gjev eg var i eit varmare land!'

Vi har opplevd følgene av at det norske folks viten om seg selv og om verden ble forfusket. Selvsagt løsner en ikke internasjonalismens forbannelse over et folk fra den ene dagen til den andre. Vi skal gi oss tid. Vi skal forsøke å være saklige fedrelandsvenner. Vi går med redelig vilje ut i dette folks hverdag. Det som trykker våre landsmenn i deres jevne strev, skal vi ta vår del av byrden av.

Vi har et vanskelig land for et virkelig folkefellesskap. Vi har ikke lett for å nå fram til hverandre. Skal vi i kringkastingen sende et program fra vår nordligste sender til Oslo, må vi ha en overføring på over to tusen kilometer, eller nøyaktig 2182 kilometer, — den uten sammenligning lengste høyfrekvenskanal i hele Europa. Og for å få et program fra Oslo ut til alle som bor i landet, har vi med våre seksten sendere ennå ikke tilstrekkelig.

Mektige avstander har vi altså å overvinne, stengende fjellmasser må vi omgå, meget trollskap av forskjellig art har vi å slå tilbake.

Det vil bli slått tilbake.

Når krigstidens vanskeligheter er overvunnet, kommer det nye Norge til å få en kringkasting som både inn mot vårt eget folk og ut over mot verden vil bidra sitt til å gjøre landet større og rikere.»

3. Ny lov om kringkastingen

Ulykkelige omstendigheter, blant annet inndragningen av radiomottagerne, gjorde at det ikke ble mulig å realisere de planer Mehle her ga uttrykk for. Mehle tok da også selv konsekvensene av dette og tok imot et

oppdrag om å bli sjef for det nye institutt for pressevitenskap, som jeg har omtalt under pressen.

Disse forhold medførte også at det ble utstedt en ny lov om kringkastingen. Det heter herom i FRITT FOLK for 8. november 1943:

«Ministerpresidenten har den 28. oktober vedtatt og undertegnet en ny lov om kringkasting. I den nye loven heter det bl.a. at den virksomhet som har vært drevet gjennom Norsk Rikskringkasting, overtas av et selskap, Norsk Rikskringkasting A/S, som vil bli stiftet etter tiltak av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet.

Selskapet overtar alle de eiendeler, rettigheter og forpliktelser som har vært lagt til det tidligere selskap på de vilkår som fastsettes ved avtale mellom selskapet og Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet. Avtalen må godkjennes av Ministerpresidenten, som for øvrig stadfester selskapets vedtekter. Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet fører tilsyn med selskapets virksomhet, som skal utøves etter de retningslinjer departementets sjef trekker opp.

Det heter videre i loven at det uten tillatelse fra sjefen for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet er forbudt å bruke, eie eller være i besiddelse av apparat til mottaking av kringkastingssender eller av antenne eller annet tilbehør. På samme måte kan det bestemmes at det skal være forbudt å utøve radiokonsulentvirksomhet eller radiomellommannsvirksomhet uten slik tillatelse.

Den nye lov trer i kraft fra det tidspunkt Ministerpresidenten bestemmer.»

I dette nye selskap ble Karl Aagaard Østvig utnevnt til direktør i begynnelsen av juni 1944. Det ble også oppnevnt styremedlemmer i selskapet, deriblant sjefredaktørene i AFTENPOSTEN og i FRITT FOLK.

4. Misnøye med inndragningen av apparatene

Det sier seg selv at mange innen Nasjonal Samling så med skepsis og bekymring på dette at myndighetene fant det nødvendig å gå til skritt som medførte at man avskar seg de muligheter kringkastingen ga til å komme i kontakt med hele det norske folk. Man var riktignok klar over at fri radioavlytting også ga utenlandske motstands- og fiendekrefter de samme muligheter, men hemmelig avlytting av utenlandske stasjoner kunne jo likevel ikke hindres og heller ikke viderebefordring av det avlyttede, ofte i forvrengt form. Alt tatt i betraktning fant mange at det var mere å tape enn å vinne ved å begrense radiolytting til kretser som ikke hadde omvendelse behov. For hva man så sier i dag, så er det en kjennsgjerning at betydelige deler av partimedlemmene var av den oppfatning at de synspunkter de i det store og hele sto for også ville ha

gjennomslagskraft langt utenfor partikretsen hvis man bare fikk anledning til å legge det frem for en bredere offentlighet. Imidlertid var det okkupasjonsmakten som også her hadde det avgjørende ord, og da det var de militære interesser som var avgjørende, var det naturligvis ikke mulig å oppnå endring.

Det skal heller ikke benektes at kretser innen partiapparatet sto på samme linje som okkupasjonsmakten. For dem var det naturligvis ikke bare militære hensyn som spilte noen rolle. De var vel stort sett innstillet på at krigssituasjonen m.v. ble belyst fra begge sider i verdenskrigen. Avgjørende var for disse den tone som ble brukt i BBC's norske sendinger og den hets og ofte direkte oppfordringer til voldshandlinger som disse sendinger eksellerte i.

En ikke uvesentlig rolle i kringkastingsdriften under okkupasjonen spilte naturligvis Sjømannssendingene, hvor man henvendte seg til norske sjøfolk i utenriksfart. Hensikten med disse sendinger var jo å påvirke disse sjøfolk til enten å vende tilbake til fedrelandet, eller om dette var umulig iallfall å gi dem et annet syn på forholdene i det okkuperte Norge enn det de ellers stadig ble innpodet.

Sett fra dette synspunkt er det forbausende å notere seg at en lang rekke kjente skuespillere m.v., folk som senere ofte har gitt uttrykk for den motstandskamp de førte, mot honorarer deltok i disse sendinger.

På den annen side avsto Kirsten Flagstad, der som kjent var gift med et NS-medlem, å medvirke i disse sendinger.

Det ble sendt ut meget både godt og interessant stoff gjennom Oslo-kringkasteren også under okkupasjonen. Jeg nevner i denne sammenheng bl.a. dr. Mehles eget store hørespill om Quisling.

Det har vært anført som et spesielt klagepunkt mot Nasjonal Samlings kulturpolitikk under okkupasjonen at kringkastingen ble utnyttet som middel til å fremme bevegelsens politiske syn. Naturligvis er det riktig at så skjedde, men man må ha lov til å spørre hvorledes det i så henseende sto til med den britiske kringkastings norske sendinger under okkupasjonen. Og når alt kommer til alt, så har vi jo den dag i dag et kringkastingsmonopol som ensrettet arbeider i the Establishments tjeneste og ikke slipper til røster for eksempel fra «vårt» hold.

Jeg nevner i den forbindelse at kringkastings Buraas for lenge siden tok opp et intervju med den tidligere kultur- og partiminister Rolf Jørgen Fuglesang. Etter hva vi hører så Buraas selv på intervjuet som værende av stor historisk interesse og det skulle man vel tro at enhver uhildet person måtte mene. Men, nei! Kringkastings øverste sjef som ellers viser slik rørende lojalitet overfor alt programmedarbeiderne finner på, ilte nu til og forbød programmet sendt! Det ligger på lager med sikte på en fremtid da også tidligere NS-medlemmer skal få slippe til i massemediene uten sensur og uten å måtte angre offentlig over noe som ingen anger fortjener. Så ganske tvert imot.

Vi har altså idag et kringkastingsmonopol som i hele sitt vesen naturligvis er høyst udemokratisk. Når det opprettholdes så skyldes det først og fremst pressen og dens uhyrlige makt. Man vil ikke ha konkurranse om annonsemarkedet med frittstående kringkastingselskaper og så skjuler man seg igjen bak falske slagord og falsk moral. For det er naturligvis ikke mere «umoralsk» å drive reklame gjennom kringkasting enn gjennom pressen.

Politikernes stilling er naturligvis lodden og unfallende som alltid. Vi har jo falt i hendene på det stortingspresidenten kaller «representasjonsdemokratiet», som i virkeligheten betyr at politikerne straks de er valgt kan gi pokker i hva deres velgere mener. Og handle direkte i strid med det som ellers kalles «folkemeningen». I så henseende er ikke dagens politikere et hår bedre enn de NS-ledere på de forskjellige områder som man kritiserer så sterkt — og når det gjelder dette med det karikerte «førerprinsipp» etter min mening med rette.

Meget, meget mer kunne sies om kringkastingen under krigen. Mange kunne berømmes for strålende innsats. Store deler av kringkastingshuset ble bygget tross byggerestriksjonene, et bedre programblad enn selv nu utkommer ble sendt ut, institusjonen ble bevart på norske hender, og meget annet. Det er egentlig stoff nok — og spennende — til en egen bok.

XII. Norsk byggekunst, bautaer m.v.

1. Nasjonal linje i byggekunsten

I et kringkastingsforedrag vinteren 1941-42 (gjengitt i boken «Norsk åndsliv på vegen heim» (J. M. Stenersens forlag, Oslo 1942) sa arkitekt Wilhelm K. Essendrop om «Hva er norsk i vår bygningskunst» bl.a. at det var av spesiell betydning å orientere seg om dette når en er stillet overfor den oppgave å gjenoppbygge våre krigsherjede byer og landsbebyggelse.

«For her foreligger, som enhver straks vil være klar over, muligheter som aldri før, til bevisst å følge en nasjonal linje i vår byggekunst. Hvis vi stiller krav om, og har evnen til, i vår byreguleringskunst og i vår husbygging å finne kunstnerisk uttrykk for de bestemmende karakteristiske faktorer ut fra norske livsforhold og norsk lynne, da vil vår arkitektur etter 100 års landflyktighet atter være på solid grunn, og vi vil ha knyttet tråden med våre gode tradisjoner på dette område. Franskmannen Mallemberts har uttalt den velkjente sentens at det er de lange erindringer som former nasjonene. For oss nordmenn skulle det nettopp i disse tider, da vi gjerne søker å styrke troen på vår egen misjon og en berettiget fremskutt plass som en kulturbærende nasjon, være grunn til å sette oss inn i våre fedres innsats på bygningskunstens område.»

— — —
«Men skal man ha håp om overalt å nå fram til full harmoni, plan og sammenheng i all nybygging, må der faglig ledelse og kontroll til.

Man har hos oss vært tilbøyelig til å betrakte ethvert kontrollerende inngrep fra offentlig side også på dette område som urimelig innskrenkning i den personlige frihet.

Men enhver vil lett innse at det gjelder deg og meg når naboen bygger, og for eksteriørets vedkommende endog berører oss mer enn ham selv.

Anvendt på oss selv fører det logisk til den slutning at samfunnet har både rett og plikt til å overvåke, at kravene settes høyt og på enhver måte ansporer til en innsats av de beste krefter.

Så bør man forutsette, at de rike evner til å sette form på tingene og spre skjønnhet overalt, hvor ånden og hånden arbeider, slik som arven fra fedrene vitner om, ennå er levende i oss og kun venter på den nye tids vekkende impuls for å komme til utfoldelse, så vi kan innta den samme plass som kulturbærende nasjon.»

Nå la naturligvis forholdene under en verdenskrig så å si uoverstigelige hindringer i veien nettopp for all byggevirksomhet. Hadde det ikke vært slik ville en rekke vidtrekkende byggeplaner vært satt ut i livet. Interessen var iallfall stor og levende.

2. Planer om restaurering av Paléet

Allerede så tidlig som 26. oktober 1940 leser vi i en artikkel i FRITT FOLK at «Paléet blir restaurert». Det heter i denne artikkel:

«En innsender i Fritt Folk har påpekt den forfalne forfatning Paléet befinner seg i og reist spørsmålet om en snarlig restaurering av den historiske bygning. Vi har spurt kst. statsråd Lunde hvordan Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet stiller seg til saken.

— Jo, det skal jeg si Dem lyder statsrådets svar. — Departementet har tatt opp dette spørsmålet allerede før inseratet kom i Fritt Folk og anmodet Riksantikvaren om å utarbeide planer og overslag for en fullstendig restaurering av bygningen. Men det gleder meg selvsagt at folk er så interessert i denne saken at de på eget initiativ tar den opp i pressen. Det kan ikke være mere enn én fornuftig mening om dette. Hvis det på nogen forsvarlig måte lar seg gjøre må Paléet restaureres sammen med de mange kulturhistoriske minnesmerker som finnes der. Det knytter seg så mange minner til Paléet fra en bestemt epoke i vår historie. Disse minner bør være hellige for enhver god nordmann, og det vilde bli stående som en skamplett i historien om vi lot det forfalle. Den vandalistiske tanke som Bergsvik & Co. var inne på — nemlig å selge eller rive ned det hele — vil jeg ikke engang snakke om. Den karakteriserer seg selv. Saken er som sagt foreløpig overlatt Riksantikvaren. Bygningen skal settes helt i stand, og så må vi selvsagt sørge for et forsvarlig vedlikehold.

— Men det vil koste store summer?

— Hvor meget det blir, vet vi altså ikke ennå. Men riksantikvarens beregning vil foreligge ganske snart.

— — —

— De nødvendige penger vil så bli skaffet?

— De skal skaffes. Når det gjelder ting som dette, har vi simpelthen ikke råd til å spare.»

Dessverre ble senere hele Paléet som kjent luenes rov før restaureringsplanene kunne bli satt ut i livet.

3. Hamardomen og kanaliseringen av Glomma m.v.

Når det ellers gjelder Nasjonal Samlings interesse for bevaring av våre gamle historiske minnesmerker, så er det på sin plass å gjengi følgende uttalelse av Quisling på et storstevne i Hamar i juni 1942 (Fritt Folk 1. juni 1942):

«Og når vi håper om ikke så lenge å få reist Domen og borgen igjen, håper jeg også at vi har skapt en sjøvei gjennom Glåma og Vormå (Tollef Kildes kongstanke) opp til Mjøsa. Når vi så i framtiden feirer midtsommerfest og borgen er reist på nytt, og vi ser de sjøgående båter ligge der ute, skal vi se det som et symbol på det nye Norges liv.»

Heller ikke disse planer gjorde forholdene det mulig å gjennomføre.

Det hadde forøvrig kanskje ikke hjulpet noe om de var blitt gjennomført heller, for de hevnjerrige vandaler av 1945 rev ned igjen uten smålige hensyn. Vi har to typiske eksempler på dette. Professor Wilhelm Rasmussens storslåtte utforming av stevneplassen på Stiklestad og den bautasten som ble reist på Nisseberget i Slottsparken på 700-årsdagen for Snorres død, 23. september 1941.

Helt fra 1920 av hadde det vært planer om å reise en bauta over Snorre Sturlason. Opprinnelig var det Anders Hovden som slo til lyd for dette. Det ble pekt på at Snorre ble drept på en norsk konges bud og at det var rett og rimelig at Norge ydet bot for dette ved å reise en bauta over Snorre på Island og med en kopi av bautaen i Norge, nærmere bestemt i Bergen ved Håkonshallen. Hovdens initiativ ført til at det ble nedsatt en bautakomite som også skulle sette igang en pengeinnsamling. Det tok litt tid før det var samlet inn tilstrekkelig med midler, men det lykkedes dog til slutt. Arbeidet med en slik bauta var etter islandsk ønske blitt overlatt til Gustav Vigeland, som også gjorde det ferdig. Bautakomiteens siste formann var professor Oscar Albert Johnsen. Imidlertid kom verdenskrigen før bautaen kunne reises på Island og man fant det ikke riktig å sette opp kopien i Norge før originalen kunne settes opp på Island. Isteden ble det da bestemt å reise en stor bautasten på Nisseberget i Oslo. Bautastenen ble avduket på 700-årsdagen for Snorres død, 23. september 1941, og det var møtt frem et stort publikum. Blant selcbre tilstedeværende personer kan nevnes den gamle komponist Chr. Sinding. Apningstalen ble holdt av professor Gudmund Schnitler, hvorefter kst. statsråd dr. Gulbrand Lunde holdt avdukingstalen og overleverte bautastenen til Oslo kommune. Professor Klaus Hansen, som var byens viceordfører, mottok den på byens vegne.

700-årsjubileet ble ellers viet stor oppmerksomhet i pressen og det ble også holdt et stort festmøte i Aulaen, hvor professor Oscar Albert Johnsen talte.

XIII. Nasjonal samling og studentene

1. Nasjonale studenter

Helt fra Nasjonal Samlings første tid hadde partiet et sterkt innslag av unge studenter, naturlig nok kanskje som en reaksjon mot den sterke venstreradikale dominans innen studentorganisasjonene. For den gang som nå klarte en forholdsvis liten flokk av marxistiske aksjonister å få hånd om ledende posisjoner, mens det store flertall av studenter var mere opptatt av studiene enn av politikk som sådan.

Også i okkupasjonsårene kom studenter til å spille en stor rolle innen Nasjonal Samling og det var mange studenter som gjorde sin innsats ved fronten i øst. Mange falt også der. En av datidens kjente akademikere, høyesterettsdommer Christian Selmer, som senere falt under slik frivillig innsats, holdt da også et foredrag i den tidligere nevnte serie om «Norsk åndsliv på vegen heim» vinteren 1941-42. Han talte om «Akademikerne i det nye Norge» og hevdet — som delvis gjengitt tidligere — at

«materialismen hadde fått et så sterkt grep på vårt folk at våre læreanstalter gled ut til å bli institusjoner hvor de unge i løpet av kortest mulig tid skulde bli dyktige soldater i Mammons tjeneste. De ungdomsår som man skulde se tilbake på som noen av de beste i livet, ble i stedet preget av et råkalddt og livsfjernt slit for eksamensresultatene. Den nybakte kandidat ble laget til en kunnskapsrik, men kald, borger, blottet for idealisme og glede.

Den norske akademiker hadde mistet kontakten med det folk han skulde tjene. Han hadde sine kunnskaper, men var seg ikke bevisst hvordan han skulde bruke dem. Han hadde ett mål: Å tjene mest mulig. Han glemte folket, som hadde gitt ham sin utdanning. Han glemte at samfunnet hadde ofret tusenvis av kroner for at han skulde få sin juridikum, sin medisinske eller teologiske embetseksamen. Han glemte at dette samfunn, det var skogsarbeideren, fiskeren, mannen i fabrikken i like stor grad som direktøren som gled rundt i sin hundre hestekrefters bil.

Derfor er det også at de intellektuelle i dag i høyere grad enn de andre samfunnslag har vanskelig for å innpasse seg i den nye stat. De er redd

folket, fordi de ikke *forstår* det. Mot denne livsinnstilling står i dag en gruppe av folket, som mener at man istedenfor materialismens egeninteresse skal sette fellesskapets oppofrelse. Som søker å bibringe vårt folk forståelsen av at vi kanskje må gi glipp på noen av våre personlige goder, såfremt man derved kan tjene det hele folk. Som mener at samarbeid og tro på landets framtid bærer lenger enn splittelse og mismot.

Disse folk kjemper også i akademikernes rekke, og disse folk vil seire, fordi den positive innsats i et folks kamp har selve livets rett.

Studentene skal atter reise opprørsfanen mot urett og egen nytte. Den dag skal komme da enhver intellektuells kyniske smil over den lille flokken som har tatt kampen opp, skal forvandles til en glad forundring over at livet dog hadde andre verdier enn ens egne luner.

Den akademiske stand må atter bli klar over at kunnskapens makt også gir *ansvar*. I kraft av den utdannelse akademikeren har, vil han bli stilt i en ledende stilling i samfunnet. Denne stilling har han fått ikke for sin egen, personlige vinnings skyld, men fordi han derigjennom skal fremme fellesskapets — det hele folks — oppgaver.

Skal det nye samfunn få menn og kvinner i sine rekke, som er fullt klar over den oppgave som den nye tid gir, er det en selvfølge at den unge student allerede fra den første dag han setter sine ben på universitetet eller høyskole, ser den linje som må følges. Det nytter i det lange løp lite å søke å omforme akademikeren etter at han har tatt sin eksamen og har fått den stilling han skal skjøtte.

Det synes da klart at man også må ha de menn som *forstår* den nye tids krav til å lede de unge. Det er denne konsekvens minister Skancke har tatt ved å fjerne de folk som stritter imot nyordningen ved Universitetet, og det er derfor studentene har fått nye tillitsmenn i de forskjellige fakulteter.

Ja, dette er vel og bra, vil kanskje mange si. Men hva er det man egentlig vil? Hva setter man i stedet for det gamle?

Det kan sies i få ord: Den akademiske stand skal som den norske kulturs tjenere fremme nasjonens interesser.

Det avhenger av hver enkelts innsats i den kommende tid, hvilken stilling vi i framtiden vil få i det nye Europa. Passivitet og likegyldighet overfor nyutviklingen er det samme som å motarbeide vårt arbeid for landets frihet og selvstendighet. Det avhenger av oss selv om målet skal nås. Man må kreve en full og kompromisløs innsats fra landets akademikere i den kamp Nasjonal Samling i dag fører. La gå at oppgavene kan synes store og vanskelige, men all utvikling har vist at de menn som vil noe, de vokser med sine oppgaver og når sine mål.

Den nye landsleder for Nasjonal Samlings Studentfylking, Rolf Holm, hadde så inderlig rett da han i sin tale til studentene ved Oslo Universitet uttalte at det som nå skjer i all sin enkelhet betegner et vendepunkt i norsk studentlivs historie. Den kalde og harde virkelighet er rykket studentene inn på livet, kampen for Norges frihet og selvstendighet er for alvor innledet også i hjertet av nasjonens akademiske liv, blandt studentene selv.

Vel er virkeligheten kald og hard, men den krever idealisme og vilje til ytelser og oppofrelser fra ungdommens side.

Og heldigvis — den nasjonale student er i dag atter villig til å gi noe. Landslederens ord til studentene lover så meget at man ikke kan gå forbi

dem i taushet. Nasjonal Samling krever av den norske student, uttalte han, at studenten i sitt studium og framfor alt i sitt liv, til enhver tid har for øye å fremme nasjonens beste. At han aktivt, så langt evnene rekke, slutter opp om staten og det nuværende styre, ved hvis hjelp han får anledning til å drive sine studier. Kan studenten ikke gå foran med et godt eksempel, har han heller ikke rett til å kreve noe av andre. Vi i Studentfylkingen, uttalte han, ser på vår oppgave som en plikt og kan i dette arbeid hverken la oss stanse eller sinke i noen som helst form. Når man skal ta standpunkt til de begunstigelser som staten kan gi studentene under studiet, må man ved siden av vedkommendes personlige faglige kvalifikasjoner vurdere studentens innsats for landet.

Vi har herved også innen det akademiske liv fått klare linjer. Den akademiske ungdom setter sterke krav til sin egen innsats, den påtar seg det ansvar som utdannelsen gir — men den krever da også på den annen side at denne innsats blir vurdert.

Og denne ungdom skal ikke bli stående alene. Vi eldre akademikere i Nasjonal Samling forstår at her som ellers må det samarbeid til. Studenten må under sine studier være seg bevisst at han har de eldre bak seg. Gamle og unge akademikere må atter komme sammen i Studentersamfunnet i felles kamp for vårt kulturelle og nasjonale liv. De eldre trenger de unge og deres impulser i like høy grad som de unge er avhengig av de eldres støtte. Sammen skal vi som representerer den nye nasjonale strømning, lufte ut den lumre atmosfære og atter skape kontakten med livet og folket. Studentersamfunnet skal atter bli forumet for norsk kulturliv.

Dette samarbeid må imidlertid utbygges videre. Samfunnet må tenke på hvordan den unge student skal bli best skikket for de oppgaver som skal stilles ham, og her må man ha en faglig kontakt mellom studentene og de eldre akademikere. Universitetet må ikke avstenges fra det praktiske liv, men stå i nøye kontakt med dette. Man har tidligere gjort enkelte forsøk på en sånn yrkesmessig kontakt. Forsøkene har dog ikke resultert i noe, det hele har syknet hen av seg selv. Menneskene som stelte med det, evnet ikke å se lenger enn til sin egen dør.

De forskjellige yrkesforbund som Norges Lægeforbund, Norges Advokatforbund m.v. må for framtiden se det som et av sine direkte formål å etablere et nøye samarbeid med studenter og unge kandidater til løsning av felles oppgaver. At det finnes oppgaver skulde være unødvendig å peke på. Ved siden av de rent faglige problemer venter en rekke sosiale tiltak på sin løsning, så som boligforhold, stipendieutdelinger m.m.

Jeg har påpekt at den norske akademiker må gå inn for en klar nasjonal linje. Heri ligger dog ikke at vi skal drive en sjåvinistisk skylapp-politikk. Selv om man bygger på det nasjonale liv i vårt folk, må man også evne å se ut over landets grenser. Norge er et lite land. Vi kan ikke kulturelt og politisk stenge døren til alt som hender utenfor vårt rike og påstå at det ikke vedkommer oss. Hverken Norge eller det øvrige Norden kan stå isolert i den kulturelle og politiske kamp som i dag raser. Vi er germanere, men må ikke glemme at vi først og fremst er nordmenn. På den annen side: Vi er nordmenn, men må ikke glemme at vi også er germaner.

Kampen står nemlig i dag om hvorvidt den germanske kultur og sivilisasjon skal råde i det nye Europa, eller om den vesteuropeiske kultur skal gå

til grunne og avløses av et jødisk-asiatisk maktvelde. I denne kamp må akademikeren gå foran, fordi han er blant vår kulturs fremste representanter. Vi må nå fram til et blodets samvirke mellom likeverdige nasjoner. Det nye Europa skal preges av den samme fellesskapets ånd som man krever innen de enkelte folk. Hand i hand vil man finne de germanske folk i et forbund, hvor hver yter sin innsats for sitt land og for Europa. Vi må evne å se *framover* Hittil har et enig Europa vært et ønskemål, som få eller ingen har trodd på. I dag ser vi at vi raskt nærmer oss målet.

Våre motstandere ser i denne tanke at vi nasjonalsosialister oppgir vårt nasjonale preg til fordel for en underordnet stilling under en fremmed stats førerskap. De glemmer at nasjonalsosialismen bygger på nasjonenes gjensidige tillit og på den enkelte likeverdige stats selvstendige nasjonale liv. Uten denne selvstendighet vilde den germanske kultur ikke kunne bestå. For disse våre motstandere er fellesskapets tillit en så uforstående tanke, at de kaller oss som går inn for den, blåøyde og verdensfjerne idealister. De glemmer at det til syvende og sist er det *gode* i menneskene man må bygge utviklingen på, og som derfor må seire. De samme motstandere lager obstruksjon og terroriserer store deler av folket. De håper på bolsjevismens seier og setter hele Europas framtid på spill. Seg selv sikrer de på beste måte og tar minst mulige chanser. Bare de har kjellerne fulle og selv ikke fryser, er deres livsmål fylt.

Hvor finner du den nasjonale akademiker i dag? I forreste linje for den idé han mener er rett. I hirden finner du ministeren, professoren, advokaten og lægen side om side med skogsarbeideren og fiskeren — kort sagt med *folket*. Du finner ham som frivillig kjempende på Russlands sletter. Han har lagt bøkene til side og forsvarer med våpen i hand og med livet som innsats de idéer og den kultur, han vet han må gå god for. Hvor forskjellige er de ikke fra tidligere tiders ledere? Dere kjenner alle salongradikaleren, som prekte verdensrevolusjonens evangelium, men som krøp redd i skjul, hvis noen skar seg på et glasskår. Dere kjenner alle anstifterne av klassekampene, som selv trygt i bakgrunnen trakk i trådene og kastet titusener ut i arbeidsløshet og fortvilelse, mens de selv oppebar profitten. *Disse menneskers ledelse er for alltid forbi*. Den nye tids førere står med begge bena plantet hos folket og er villig til et offer og en innsats for dettes, for fellesskapets sak. Det er denne innstilling som preger den nye statsidé, og som gjør at den vil vinne fram, tross motgang og uforstand.

Nye idéer vil alltid av folkets sunne elementer møtes med forstand. At kjernen av våre akademikere slutter seg til vår Fører i kampen for det nye, nasjonale Norge, viser at de forstår sin tid. De vil i den kommende tid være å finne forrest under solkorsflagget.»

2. NS Student-Fylking

Nasjonal Samlings Student-Fylking hadde ellers vært i virksomhet lenge da dette foredrag ble holdt. I Fritt Folk allerede for 28. januar 1941 er det en lengere artikkel av landslederen Age *Conradi*. Han innledet med

å minne om at generalsekretær Fuglesang allerede i 1936 i en artikkel i studentbladet HUGINN hadde pekt på nødvendigheten av å få en virkelig landsomfattende organisasjon som kunne vareta studentenes interesser. Og han fortsatte:

«Allerede for år tilbake hadde også studentene chance til å løse sine yrkesmessige krav og oppgaver. Midler hadde de, og folk nok, men gale folk, for de svindlet bort pengene og idag står studentene fremdeles uten et eneste skikkelig studenthjem både i Oslo og Trondheim, hvor nettopp denne sak har vært mest diskutert. Og hvorledes har studentene tenkt å løse oppgavene idag når de intet har, hverken overflod av midler, villige folk eller felles tilknytningspunkter?

Det er idag blitt Norges og nordmennenes skjebne at utviklingen har tvunget dem med i verdensoppjøret mellom kapitalismen og sosialismen, og det er blitt Nasjonal Samlings skjebne å føre folk og land og hele fallittboet bort fra undergangen og frem til en tid vi håper og vet skal bli bedre enn den vi har opplevet hittil. Det er da også blitt studentenes skjebne, jeg kunne fristes til å si, *uforskyldt*, nu å ha fått en centralorganisasjon som går inn for å løse studentenes oppgaver i tur og orden. Og for denne organisasjons, Nasjonal Samlings Student-Fylking's vedkommende skal det ikke bli tale om å diskutere seg fra problemene eller å underslå midlene. Vi skal bruke våre egne midler til studentenes felles beste, og vi skal arbeide så meget og intenst som det overhodet er mulig. Nu gjelder det nemlig å løse oppgavene så hurtig og effektivt som mulig.

Det som idag kan hende er av størst interesse for oss som studenter, er våre sosiale problemer, og da spesielt hybelspørsmålet. Hva de andre ikke maktet på 10 ganger 3 år løser vi idag på 10 ganger 3 dager. Dette mest omdiskuterte problem i studenterkretser skal vi nu få slutt på, det skal ikke vare lenge innen dere har den første studenthybelheimen i Oslo, og dere skal få både nr. 2 og 3 ...

Og det skal ikke bare bli med Oslo heller. Problemet er like aktuelt i Trondheim.

Det blir også vår oppgave å skape det norske studentersamfund slik det bør være. Det er behov i dag mere enn noen gang for et studentersamfund som kan samle alle studenter til diskusjon om tidens sosiale og kulturelle problemer og *det* ble også Nasjonal Samlings oppgave å skape disse studentersamfund som innen rammen av den nye tids stat kan fylle sin plass og føre studentene inn i det nye folkefellesskap.

NS' oppgave ble det å føre også det norske studentearbeid bort fra selvødeleggelsen og undergangen og inn i en epoke til gagn og lykke for fellesskapet. Det er vårt håp og sterke tro at dette skal lykkes for oss.

Vi er allerede langt på vei, og vi skal hverken la hender eller hode hvile vi som sliter med dette. To ting skal bare de studenter huske som ennå står mot oss. Det første er: La være med å propagandere mot oss ved hjelp av stensilerte lapper o.l. Vi vet hvem misdederne er, og tåler ingen forstyrrelser eller sabotasje fra folk som har bevist og beviser sin udugelighet. Vi har nemlig bare dette ene mål: Gjennomføre studentenes rettmessige krav. — Og for

det annet skal dere huske: Legg de politiske skylappene vekk jo før jo heller. Jo flere av dere som kan kaste de personlige hensyn overbord og gå aktivt inn for vår felles sak, desto hurtigere og effektivere kan vi nå det mål studentene alltid har hatt for øye: En sterk studentorganisasjon som kan gi oss de studiekår og leveforhold vi trenger i de årene vi utdanner oss.»

3. Studentheimen i Oslo

Det varte da heller ikke lenge før Fylkingen fikk opprettet en studentheim i Oslo. I Fritt Folk for 2. april 1941 omtales denne nye studenthybelheim. Den lå i Hansteens gate 5, hvor den disponerte over 3 etasjer med tilsammen 46 værelser. Bestyreren Einarson roses for å ha utført et imponerende arbeide med innredningen. Samtlige værelser var da også borttinget før åpningen. På hvert eneste værelse var det innlagt telefon, varmt og kaldt vann. Flere av værelsene hadde også eget bad og dessuten var det 6 bad til avbenyttelse. Det var sentralfyring og møbleringen var smakfull med dype lenstoler, skrivebord, klesskap med innlagte speiler osv. Til felles avbenyttelse var det spisesal og salong. Heimen hadde også et førsteklasses kjøkken. Foruten disse værelser ble det også innredet en egen hotellavdeling, hvor tilreisende kunne bo for en rimelig pris.

4. Utskiftning i studenterutvalgene

Høyesterettsdommer Selmer nevnte som man vil ha sett i sitt foredrag at Kirkedepartementet hadde fjernet de folk som strittet mot nyordningen og oppnevnt nye tillitsmenn for de forskjellige fakulteter.

Dette gjorde minister Skancke i en forordning av 12. november 1941. FRITT FOLK meddeler dette i et oppsett med titlen «Minister Skancke oppløser de gamle studenterutvalg og innsetter nye ledere». Bladet meddeler ellers at ministeren hadde innkalt studentene til et stort møte i Aulaen og at det var overfylt hus. Ellers het det: «Rektor (ved Universitetet) oppnevner i samråd med studentene for hvert semester representanter for disse ved de enkelte fakulteter. Disse representanter skal tjene som mellomledd mellom Universitetets myndigheter og de studerende i alliggjender vedrørende disse interesser.» Navnene på de nyinnsatte ledere ble så lest opp.

Det sier seg selv at disse endringer og kanskje spesielt det forhold som Selmer omtaler, at «når man skal ta standpunkt til de begunstigelser som staten kan gi studentene under studiet, må man ved siden av vedkommendes personlige faglige kvalifikasjoner vurdere studentenes innsats

for landet» vakte strid og motstand hos de studenter som ikke kunne gjøre krav på slike fordeler. Spesielt tilspisset naturligvis motstanden seg da Sovjet kom med i krigen og da håpet om tysk nederlag i verdenskrigen ble sterkere og sterkere. På den annen side utnyttet naturligvis også den London-dirigerte propaganda uroen innen studenterverdenen. Og så hendte det da natt til søndag 28. november 1943 at det ble anstiftet brann i Universitetets Aula. FRITT FOLK skrev 29. november at det var kommunister som stod bak brannstiftelsen.

5. Brannstiftelsen i Aulaen

Rikskommissær Terboven hadde da lenge sett med misnøye på forholdene innen studenterverdenen og den rolle en del studenter spilte innen motstandsbevegelsen. Dette var forhold som okkupasjonsmakten uten hensyn til Quslings norske regjering kunne gripe inn i fordi det forstyrret den offentlige ro og orden og også kunne skade okkupasjonsmaktens interesser. Og som vanlig grep han til drastiske foranstaltninger når han først grep inn. Pressen meddelte 1. desember 1943:

«Etter oppdrag av Reichskommissar Terboven ga SS-Obergruppenführer und General der Polizei, Rediess, tirsdag (30/11) ettermiddag i Aulaen følgende erklæring til studentene ved Oslo Universitet:

Helt siden besettelsen av Norge, altså fra 1940, har studentene ved Universitetet i Oslo opptrådt som en motstandsgruppe mot den tyske besettelsesmakt og den norske statsledelse, som er anerkjent av Tyskland.

Man ble i tide klar over studentenes nasjonalfiendtlige og internasjonale propaganda-virksomhet, og det har ikke manglet på advarsler og formaninger til studentene.

Den ridderlighet og det storsinn som besettelsesmakten viste overfor studentene, har vært gjenstand for en feilaktig tolkning. Det førte til at det ble stadig flere tilfeller hvor studentene deltok i sabotasjehandling, i illegale organisasjoner og i ledelsen av dem.

Det kaster et avslørende lys over den åndelige innstilling studentene i Oslo hadde, at de protesterte mot at det ble opptatt studerende, som hadde gjort sin plikt som europeere i kampen mot bolsjevismen og derved vist seg som tapre nordmenn.

Denne utvikling nådde sitt topp-punkt ved den slyngelaktige brannstiftelse i denne Aula.

Etter denne skjenselsgjerning har dere uten tvil regnet med en reaksjon fra tysk side, og i dette tilfellet har dere for en gangs skyld ikke tatt feil.

Øyeblikket krever at det blir grepet skarpt inn for at besettelsesmaktens interesser kan bli beskyttet og ro og orden sikret i landet.

Jeg har derfor i oppdrag av Herr Reichskommissar å gi dere meddelelse om følgende beslutninger:

1) Studentene ved Universitetet i Oslo blir overført til en særlig leir i Tyskland.

2) De kvinnelige studenter blir permittert fra Universitetet. De skal hurtigst mulig begi seg til sine heimsteder og øyeblikkelig melde seg for politiet der. Inntil videre har de ikke adgang til å forlate sine heimsteder uten politiets tillatelse.

3) De lojale studenter blir bedt om å vise forståelse for at man i første omgang må handle generelt og derfor bære over med de ubehageligheter som måtte oppstå. Man garanterer at disse studenter på hurtigste måte, om mulig enno i dag, får sin fulle bevegelsesfrihet.

4) I forståelse med den norske statsledelse vil man dessuten utnytte alle muligheter og sette alle midler i bevegelse for at denne gruppe av studenter snarest mulig kan få anledning til å fortsette sitt studium i tilknytning til høyskolene i Trondheim og Bergen.

5) De øvrige studenter i Oslo har gitt all grunn til at man no griper inn mot dem skånselløst, hardt og uten hensyn. Det er derfor utelukkende etter henstilling fra Ministerpresidenten at man ikke går ut over det minstemål som er absolutt nødvendig, — det minstemål man ikke kan gi avkall på når det gjelder å beskytte besetelsesmaktens interesser og sikre ro og orden i landet.

6) De blir derfor ikke sendt til en konsentrasjonsleir, men anbrakt i en særlig leir i Tyskland. Man har derved trukket konsekvensen av Oslo-studentenes holdning. Denne konsekvens er de selv alene skyld i.

Dere er der Reichskommissar takk skyldig for at ikke langt mer drakoniske forholdsregler er kommet til anvendelse. Ut over dette har denne forholdsregel til følge at en stor del av dere for framtiden ikke står i fare for å forspille liv og eiendom.

I deres personlige interesse må dere straks villig følge politi-organenes bestemmelser. Jeg har utstedt ordre om at man griper inn hensynsløst og med alle midler mot all passiv eller aktiv motstand.»

Det som da på forhånd hadde skjedd var at tysk politi hadde omringet Universitetet og arresterte de studenter som befant seg der eller i nærmeste omegn av Universitetet. Såvidt jeg har kunnet bringe på det rene grep okkupasjonsmakten til dette uten å kontakte den norske regjering. Det sier seg forøvrig selv at dette meningsløse tiltak som rammet overveiende uskyldige måtte vekke sterkt ubehag hos de norske myndigheter og hos de nasjonale studenterledere. Når det gjaldt den anførsel, som forsåvidt var ganske riktig, at mange studenter deltok i aktiv kamp mot okkupasjonsmakten, så var jo forholdet at disse folk bare i meget liten utstrekning fortsatte sine studier ved Universitetet. De vanlige studenter deltok ikke aktivt i noen slik kamp, selv om det vel kan sies at de som folk flest hadde «jøsningtilbøyeligheter». Og når det så gjaldt brannstiftelsen, så var det vel egentlig lite som tydet på at virkelige studenter hadde noe med denne nattens gjerning å gjøre.

Hva denne brannstiftelse angår, så må den vel være oppklart etter det vitneprov professor Halvor Solberg avga i saken mot professor Adolf Hoel. Jeg gjengir fra AFTENPOSTENS referat onsdag 18. mai 1949:

«Professor Solberg: Det er sagt at studentenes protest mot arrestasjonene ved Universitetet skulde ha vært skyld i stengningen. Alle vet at den skyldtes aulabrannen.

Dommer Høstad: Hva kommer alle disse motsetningene ved Universitetet av?

Vitnet: Flere av dem som satt i aksjonsutvalget var hysteriske og det er ikke så rart at de siden er blitt kommunister. Professor Jansen er imidlertid en sindig mann. Men professor Skjelderup gikk jo over til kommunismen. Før krigen var han tyskvennlig. Men da Hitler forsvant, valgte han Stalin.

— — —
Vitnet: Jeg var i politiets landssvikavdeling etter frigjøringen for å fortelle hva jeg visste om brannen, da jeg selv var interessert i å få den oppklart. Et navn ble nevnt, og det kjente politiet — sangeren Svein Bruun, som tilhørte London-Nytt. Da Svein Bruun holdt sin første konsert etter frigjøringen, hadde flere studenter møtt frem for å pipe. De hadde hørt om Bruuns befatning med brannen, og det var atskillige studenter som tok bestemt avstand fra brannstifterne.»

Skjønt den nasjonale regjering og dens mange tilhengere blant studentene naturligvis var lite begeistret for den holdning mange studenter viste og så med bekymring på en virksomhet som kunne føre til at okkupasjonsmakten stoppet all virksomhet ved Universitetet i Oslo, så er det iallfall sikkert at aksjonen mot studentene både kom helt overraskende på de norske myndigheter og vakte både misstemning og til dels åpen motstand. Man var, slik Leiv Storhaug anfører i en artikkel i AFTENPOSTEN 3. januar 1974, klar over at rikskommissær Terboven lenge hadde ventet på et påskudd til å stenge universitetet og at han derfor grep affæren med brannstiftelsen med begjærighet. Han anfører ellers i artikkelen bl.a.:

«Bakdøren var brutt opp av sabotører som hadde lagt to parafinkanner under podiet, overhelt sidebenkene med brennbare stoffer og satt fyr på en parafinkanne midt i aulaen.»

Når man i dag ser tilbake på denne hendelse, så må den fortone seg som galmannsverk. Hvilken hensikt kunne den overhodet ha og hadde man overveiet de mulige konsekvenser? Det er forsåvidt riktig det som Rediess sa i sin erklæring at det utelukkende var etter henstilling fra Quisling at okkupasjonsmakten ikke grep til langt alvorligere tiltak mot studentene. Storhaug anførte i sin nevnte artikkel at

«Terboven ville arrestere samtlige studenter og skyte hver tiende student. Resten ville han i følge sitt brev til Martin Bormann foreslå for Heinrich Himmler ble utdannet en kortere tid i en leir i Tyskland for å kunne gjøre en innsats ved å bekjempe partisaner i Russland.»

6. Forsøk fra NS på å hjelpe de arresterte

Imidlertid var erklæringen fra Rediess likevel egnet til å få folk til å tro at Quisling på noe slags vis, annet enn i et forsøk på å hindre de verste tiltak, hadde noen del i aksjonen mot studentene. Storhaug skriver om dette:

«Det riktige er at Quisling og NS langt fra medvirket til denne razzia etter studenter som ble satt i gang om morgenen 30. november 1943. Tvertimot foreligger beviser for at det samme dag fra NS-hold ble satt igang aksjon for å få stoppet arrestasjonene og få løslatt de arresterte studenter.»

Denne innstilling fra partimedlemmenes side ga seg uttrykk også ved flere anledninger senere. Jeg har i bindet «På nasjonal uriaspost» omtalt en fest som rikskommissar Terboven innbød Oslo-redaktørene til ute på Skaugum på forsommeren 1944. Forfatteren av dette bind, som da var sjefredaktør i Nasjonal Samlings hovedorgan FRITT FOLK, kritiserte sammen med NATIONENS redaktør Olav Eide jr., sterkt aksjonen mot studentene. Noe som førte til at Terboven trakk seg tilbake i sinne og avlyste hele festen uten at gjestene hadde fått hverken vått eller tørt. Sjefen for den tyske Presseabteilung, som var tilstede, sier i en vitneforklaring i min sak at jeg «kom i heftig diskusjon» med rikskommissæren og herunder «gjorde en meget uheldig figur».

Også sendemann Finn Støren kom til å spille en rolle når det gjaldt de deporterte studenter. Han forteller om det i en artikkel i bladet FOLK OG LAND 10. november 1962. Støren forteller at han i slutten av juli 1944 besøkte Berlin. Han skulle «etter oppdrag av Quisling forsøke å gjøre en innsats for å hjelpe de deporterte norske studenter og andre politiske fanger...» De stadig voldsommere luftangrep på Tyskland hadde skapt stor engstelse blant studentenes pårørende og Støren tok spørsmålet om å få sendt dem tilbake til Norge opp med Reichssicherheitshauptamt. Det ble sagt ham at studentene sorterte direkte under Himmler og at denne ikke ville motsette seg at studentene kom hjem til Norge igjen. Da Støren ga rapport til Quisling om dette, uttalte Quisling tilfredshet med utført oppdrag, noe senere kom det også beskjed fra Berlin om at Himmler «ikke hadde noe imot at studentene og de politiske fanger ble sendt hjem til Norge, men forutsetningen var at de norske myndigheter måtte sørge for transportmidlene hjem». Quisling tok saken opp med Terboven, men

«dessverre viste det seg at Reichskommissar var temmelig negativt innstillet. Han hadde meddelt Quisling at han slett ikke gjerne så at disse fiendtlig innstilte mennesker kom tilbake til Norge, hvor det var vanskeligheter nok fra før av.

— — —

Da Terboven på denne måte motsatte seg planen, fremkom vi med et forslag

om at studentene og fangene forøvrig ikke skulle bringes hjem til Norge, men at vi kunne søke om oppholdstillatelse for dem i Sverige.

Det varte lenge før vi fikk svar fra Reichskommissar på dette forslag, og da det endelig kom, beklaget han at det heller ikke kunne gjennomføres fordi det ikke fantes nok bensin i Norge til å gjennomføre transporten. Likeså ville kommunikasjonene i Norge lide sterkt ved at man trakk så mange busser ut av trafikken.

Med andre ord: Terboven var en absolutt motstander av frigivelse og vi ble klar over at han ville legge alle hindringer i veien for å få gjennomført vår plan.»

I mellomtiden var naturligvis saken med deportasjonen av studentene utnyttet til siste rest av den allierte propaganda. Også Sverige reagerte med diplomatiske henvendelser til Tyskland og det ble så mye oppstyr omkring saken at den vakte misstemning også på høyeste tyske hold. Så det var ikke så rart at Terboven var spesielt hårsår når saken kom på tale og at han til siste slutt forsvarte sin handlemåte. Under sammenstøtet på Skaugum anførte han således bl.a. at det var en fordel for studentene at de var blitt sendt til Tyskland, hvor de ingen nød led. Hadde de forblitt i Norge ville sikkert mange av dem ha engasjert seg i motstandsarbeide og kunne ha mistet livet.

XIV. Ny rettskrivning

1. Arbeid på å skape et «høynorsk høvisk mål.»

Noe som vakte spesiell oppmerksomhet og som også i noen grad kom til å sette spor etter seg var den nye rettskrivning som kom i 1941 mens dr. Guibrand Lunde var sjef for Kulturdepartementet. Ministeren gjorde selv rede for saken under en pressekonferanse 26. november 1941. I FRITT FOLKS referat heter det bl.a.:

«Ministeren pekte innledningsvis på Nasjonal Samlings programpost i i sprogsaken, som lyder slik:

'Den naturlige sammensmeltning av de to målfører til ett norsk skriftsprog fremmes, men uten tvang.'

Formålet er så snart som mulig å nå frem til ett høynorsk høvisk mål.

Hensikten med den nye rettskrivning er ikke å oppheve rettskrivningen av 1938, men er nærmest en korrektur, fremholdt minister Lunde. Man har villet komme til livs alt det som virket til forsimpning av sproget. Rettskrivningen av 1938 har da også, ikke minst på grunn av den forsimpning av sproget den førte med seg, møtt sterk motstand i begge mållesirer. Også de valgfrie former har møtt sterk motstand. Det er jo innlysende at det ikke i lengden kan fortsette med at man ofte har tre og i flere tilfelle hele fire forskjellige måter å skrive samme ordet på.

I overensstemmelse med Nasjonal Samlings program har man hatt for øie at en naturlig sammensmeltning av de to sprog måtte finne sted. Tiden til dette var imidlertid ikke inne ennå. Men med denne nye rettskrivningen hadde man tatt et skritt i retning av å finne frem til det som er målet: ett høynorsk sprog.

Under arbeidet hadde man holdt sig for øie å finne frem til ord som var mest mulig like i begge målfører. Eksempelvis ordene nu, no, nå. Herefter skal det bare være ett ord som er tillatt her: no. Dette skal uttales nå. Ordet vei er blitt til veg, og kan uttales som vi uttaler vei eller veg, som vedkommende finner det naturlig for sig.

Den dermed fastslåtte skrivemåte for disse ord er i full overensstemmelse med gammelnorsk, og man har i det hele tatt i tvilstilfelle holdt sig til gammelnorsk, hvor dette ikke har vært støtende for stilen.

Ellers er å bemerke, at antallet av obligatoriske hunnkjønnsord er øket, mens de fakultative i tilsvarende grad er gått ned.

Minister Lunde håpet at man med de forandringer som nå var foretatt hadde fått vekk alt det stygge som skjemet rettskrivningen av 1938. Det var under alle omstendigheter et skritt i retning av å finne frem til et felles mål for hele landet, og dette var det nødvendig å finne frem til. Det kunde i lengden ikke gå med at et lite folk som vårt skulde være delt i flere sprog-leire.

Den nye rettskrivningen vilde bli obligatorisk for alle oversettelser, for offentlig tjeneste og for pressen. En undtagelse vilde bli gjort for norske skjønnlitterære forfattere, som vilde få anledning til å skrive som de vilde, når det blev skrevet på en kunstnerisk forsvarlig måte. Dette av hensyn til at våre skjønnlitterære forfattere kan ha en misjon som sprogfornyere.

Med hensyn til tidspunktet for gjennomførelsen av den nye rettskrivningen vilde denne bli fastsatt senere. Det var under utarbeidelse ordlister, og forandringen var for en del avhengig av når disse blev ferdige. For skolenes vedkommende var det dog på det rene at den nye rettskrivning vilde bli gjennomført fra august 1942. For oversettelser og for pressen vilde den antagelig bli innført i mars måned neste år.

De forandringer som nu er foretatt har været forelagt en rekke interesserte institusjoner til uttalelse. For riksmålets vedkommende har det blandt annet været behandlet av en komité på tre medlemmer av kjente riksmålsfolk, og for det annet målføre er det gått frem på tilsvarende måte.

Forøvrig gav minister Lunde i sin redegjørelse en rekke interessante eksempler på hvori forandringene bestod . . . »

Man må vel ha lov til å si at gjennomføringen av den nye rettskrivning gikk temmelig smertefritt for seg. Det var naturligvis spesielt dette at hele pressen også måtte ta den i bruk som lettet gjennomføringen. Imidlertid skal det ikke underslås at det spesielt i riksmålskretser den gang ikke var noen stor begeistring for reformen. Man syntes det var for mange ord som hadde fått «landsmålssving» over seg og mange så da også på Lunde som en slags forkledd «landsmålsmann». Nå var vel ikke dette riktig. Lunde hadde en klar nasjonal innstilling, man kan vel si nasjonal-romantisk, og med dette fulgte det et visst svermeri for gammelnorsk. Når det ellers ifølge partiets program skulle forsøke å smelte de to målfører sammen til et høynorsk skriftsprog, så var det naturligvis ikke til å unngå at ekstremister i begge sproglesirer måtte gi konsesjoner og lett kunne føle seg tråkket på tærne. Det er jo ellers å legge merke til at det var *skriftsproget* reformen tok sikte på, mens det altså av Lunde uttrykkelig ble understreket at uttalen lå opp til den enkelte. Og når veg kan uttales vei og no skal uttales nå, så faller jo meget av den kritikk som ble reist bort.

Striden mellom de to sproglesirer, den som fortsetter den dag i dag, forstummet ikke med gjennomføringen av rettskrivningen av 1941. Under okkupasjonstiden dukket den opp både titt og ofte. Selv husker jeg blant

annet en voldsom sprogdiskusjon i FRITT FOLK, hvor spesielt Kristen Gundelach førte ordet på vegne av riksmålsleiren. Den ble avbrutt etter inngripen fra myndighetenes side. Nasjonal Samling med sin sprogpost var naturligvis ikke innstillet til å slippe løs en ny voldsom sprogdebatt. Partiets hovedorgan forsøkte på sett og vis å bære kappen på begge skuldre. Dens sprogbruk var jo overveiende riksmålsbetonet, men imellom brakte den også lederartikler og annet redaksjonelt stoff på nynorsk. Som alle aviser fulgte bladet ellers naturligvis retningslinjene i rettskrivningen av 1941.

Når man taler om Gulbrand Lundes rettskrivningsreform, så er det naturligvis i høy grad på plass å understreke at den ingenlunde var noen konsesjon til dagens sproglige utglidning i det man kaller «dialektomanien». Så ganske tvert i mot tok den bevisst sikte på å skape et høvisk rikssprog.

Det var jo egentlig ikke dr. Lunde personlig som utformet noen sprogreform, men snarere hans ekspedisjonssjef Sigvat Hegstad, såvidt jeg forstår. Men det politiske ansvar var naturligvis dr. Lundes. Jeg skulle tro at hans syn nærmest falt sammen med det Odin Augdahl ga uttrykk for i en artikkel i tidsskriftet RAGNAROK nr. 1 for 1938 om «Norsk og unorsk». Forfatteren anfører her bl.a.:

«I ethvert land forekommer det både 'høvisk tale' og bygdetale. Tingsproget, kirkesproget, 'de gamle kultur- og trafikksteders sprog' er overalt forskjellig fra bygdemålene —.

Men tror De virkelig at forskjellen mellom riksmål og det sprog som tales av den alt overveiende del av det norske folk, bare beror på denne — i alle lande forekommende — forskjell mellom den 'høviske tale' og bygdetalen?

Er der ikke i vårt land kommet noe ganske særlig til? Har ikke fremmede folk 'trengt sig inn i landet'? Blev ikke tingsproget dansk? Blev ikke kirkesproget dansk? Var det ikke så at riksmålet helt til 1907 så ut som dansk? Kjenner vår historie i det hele tatt ikke til noen 'dansketid'?

Det nytter ikke å se bort fra det avgjørende moment. Og det er at sprogutviklingen hos oss ikke har fått foregå slik som i andre land vanlig. Istedenfor en norsk 'høvisk tale', istedetfor et norsk samlende skriftsprog og høitidelig sprog fikk vi dansken. Og slik kom de norske bygde- og bydialektene til å mangle den samlende og regulerende faktor som et nasjonalt høvisk sprog, et nasjonalt skriftsprog, betegner.

Slik ligger saken an. Det er bare på grunnlag av dette moment at sprogstriden i vårt land og uføret i sprogveien overhodet kan forståes.»

Dette er et syn som i høy grad også har adresse til deltagerne i dagens sprogstrid, en strid som har bragt hele det norske sprog i oppløsning og prisgitt oss til «dialektomaniens» raseri.

Jeg vil også gjerne peke på en annen side ved Kulturdepartementets sprogreform, som også burde ha noe å si dagens politikere — ikke minst

dem på venstre fløy. Dr. Lunde ville bygge en bro i sprogstriden og skape et skriftsprog som kunne gjøre ende på klassekampen slik den kom til uttrykk også i sproget. Sproget skulle være likt og nasjonalt samlende for alle klasser. Ikke slik at de enkelte dalfører skulle nøye seg med sine dialekter også i offentlig tjeneste og når de offentlig henvendte seg til det samlede folk. Etter siste verdenskrig har man her i landet gått den motstatte vei og med de sørgelige resultater enhver kan se. Mens klaseskillene praktisk talt er fullstendig eliminerte — forøvrig i full samklang med det Nasjonal Samling gikk inn for, så lager man gjennom sproget nye klaseskiller. I dag er det jo slik at man vurderer folks virkelige klasseutspring på basis av deres sprog. Man opplever jo at folk med den høyeste fagutdannelse ikke engang kan den enkleste norske grammatikk. Og i spissen for dette å opprettholde en sproglig underklasse, går pussig nok de venstreradikale kretser som ellers sier seg å kjempe mot klasesamfunnet. Ofte til og med under ledelse av folk som selv har en dannet bakgrunn, men som vel tror det er «folkelig» å betjene seg av sproget til et sproglig proletariat — istedenfor å lære dette «folket» noe bedre, og dermed utrydde siste rest av klasser i dette land.

2. Et norsk sprogakademi

I sammenheng med rettskrivningen av 1941 og sprogstriden bør jeg vel ellers nevne Kulturtingets arbeid med å etablere et norsk sprogakademi. Saken ble behandlet på Kulturtingets siste møte, i juli 1944 og det var redaktør *Dehli Laurantz* (senere kortvarig landbruksminister) som la frem innstillingen fra et nedsatt utvalg, hvor han var formann. FRITT FOLK refererer 27. juli 1944:

«Den hovedoppgave som dette akademi får, er å fremme en naturlig og levedyktig sammensmeltning av de to målfører. Akademiet skal virke bestemmende på språkveksten og bidra til å skape et rikt, konsist, nyansert og velklingende norsk språk. Det er ikke bare i den aktuelle språkstrid at opprettelsen av akademiet har sin berettigelse. Det er nok av oppgaver å ta fatt på. Bl.a. foreligger den permanente oppgave etterhånden å sørge for at skriftspråkets fastsatte og vedtatte former følger i tritt med utviklingen, slik at skriftspråket ikke fordeles i forhold til talespråket.

Akademiet må videre godkjenne eller sjalte ut nye ord og former. Ved nydannelse og lån fra fremmede språk, blir vårt ordforråd stadig rikere, men vi bør ikke åpne portene for nye ord og former uten at de blir prøvd med full forståelse av språkets dypere behov.

Det er også ønskelig at det norske språkakademi søker samarbeid med grannelandene i øst og sør, og i den utstrekning det er formålstjenlig, bidrar til en mer hensynsfull holdning overfor de nærbeslektede språk. Det som knytter de nordiske landene sammen er i første rekke at vi kan forstå hverandre, og dette er så verdifullt at vi ikke må ødelegge det, men styrke det.

Akademiet bør ikke ha over 20 medlemmer. Det må være folk med store språkkunnskaper, og med fin målkjensle. Det skal være et æresverv som bare kan oppnås av et fåtall. Følgende institusjoner bør få anledning til å komme med forslag til medlemmer: Den norske Forfatterforening, Det norske vitenskapelige selskap, Det norske Vitenskapsakademi, Norges Handelshøgskole, Norges Landbrukshøgskole, Norsk Bokmannslag, Norsk Presseforbund, Norsk Rikskringkasting, Norsk Skuespillerforbund, Statskirken og Universitetet. Når ikke Noregs Mållag og Riksmålsforbundet er med, så kommer dette av at disse foreninger vil bli overflødige i og med at språkakademiet er en realitet.»

Også på dette området hindret krigsutviklingen og maktskiftet i 1945 at planene kunne gjennomføres og sprogakademiet komme i sving.

Efter at dette var skrevet ble dagens sprogsituasjon drøftet i en polemikk i AFTENPOSTEN med deltagelse av bl.a. professor Finn-Erik Vinje, professor Aarnes og lektor K. E. Steffens. Sistnevnte hadde et innlegg 8. april 1978, hvor han bl.a. skriver:

«Troen på en fremadskridende, ubønnhørlig utvikling ble gjort gjeldende også for sproget, og utviklingsretningen ble hos oss bestemt som en bevegelse henimot ett samlende, nasjonalt skriftsprog. Siden vi nu hadde to, var det svært naturlig å tenke seg den nødvendige utvikling som en mer eller mindre spontan 'sammenslutning' av disse, vanligvis oppfattet slik at en kraftig fornorsking av riksmålet sammen med en 'modernisering' av landsmålet ville gi som resultat en harmonisk syntese, 'samnorsken'.

Så lenge nasjonalismen virket som en drivkraft, forelå det visse muligheter for en gjennomførelse av et slikt program, men en svekkelse av den nasjonale impuls gjorde en annen drivkraft nødvendig, og den ble funnet i det sosiale. Når folket fikk den politiske makt, måtte også sproget demokratiseres, men siden folket talte mange ulike dialekter, måtte sprogets folkeliggjørelse bestå i en favorisering av visse flertallsformer, enkelte generelle trekk som var felles for de fleste av våre målfører.»

Steffens medgir at de radikale sprogformer for tiden er på fremmarsj, men han trøster seg, som motstander av dem, med at

«selv om såkalte radikale former for tiden er på fremmarsj, kan der meget vel komme en reaksjon, og vi kan få en sproglig tradisjonisme i nye former, basert f.eks. på en tilknytning til miljø- og ressursverntanken.»

Men er det da ikke en mulighet for at norsk nasjonalisme igjen kan vinne terreng i dette land og også på det sproglige område bringe orden, rettferd og fred? Kanskje i minister Lundes ånd.

XV. Avslutning

Det er mitt håp at jeg med det foran anførte har kunnet gi leserne et inntrykk av at det ingenlunde var en flokk kulturbarbarer som i forholdenes medfør kom til å ta hånd om kulturpolitikken i okkupasjonsårene. Det var kjente kunstnere med et spesielt nasjonalt syn på kunstutøvelsen som på hver sine områder forsøkte å bygge opp et kulturliv etter de retningslinjer de selv var kommet frem til. Og det var alle sammen kunstnere som også før okkupasjonen var kjent og respektert og som tellet navn som Knut Hamsun, David Monrad Johansen, Chr. Sinding, Wilhelm Rasmussen, Finn Halvorsen og Søren Onsager, for bare å nevne noen ganske få.

At det nå mange årtier etterpå, og i en tid hvor også kunstutfoldelsen sammen med så meget annet har gått i oppløsning i det materialistiske hav, synes å være meningsløst å gå inn for nasjonale verdier istedenfor blind internasjonalisme, kan så være. Men dengang var det jo ikke slik. Dengang drømte norske kunstnere fremdeles om utfoldelse på nasjonal grunn. Resultatet var for disse kunstneres vedkommende pussig nok at de ble straffedømte for å ha vært unasjonale — og det av representantene for den materialistiske internasjonalisme! Vel, de ville vel ha overlevet også det, men deres motstandere, internasjonalismens representanter, lot det ikke være med å la dem sone en straff for «landssvik». De forfulgte også disse kunstnere etterpå med boikott og bakvaskelse. De stengte veien for dem når det gjaldt fremtidig kunstnerisk utfoldelse, til ubotelig skade for norsk kulturliv. Det gikk ut over de kunstnere jeg har nevnt foran, og mange andre, så leseren kan selv gjøre seg en forestilling om hva det har betydd for kulturlivet i Norges land.

Ellers har jo som nevnt en av hovedhensiktene med dette bind vært å gi en mere sannferdig beretning om den skammelige kirkestrid biskop Berggrav fikk istand da det begynte å brenne et blått lys over hans egen stilling. Det er ikke så lenge siden en representant for den berggravske menighet fra dengang hadde et begredelig innlegg om hvorledes prester og lærere hadde satt livet på spill for å delta i en såkalt motstandskamp — ikke mot okkupantene, men mot de nasjonale krefter okkupantene etterhvert slapp til for å forsvare norske interesser.

Hvis det ikke fremgår av det som foran er anført, så la det da her være slått fast at hverken prester eller lærere satte noe liv på spill.

Berggrav ble riktignok internert på sin egen hytte, hvor han levet uanstastet og i overflod. Alt tyder på at han på forhånd hadde fått okkupantenes forsikring om at han ikke ville lide noen overlast. For Terboven så på kirke- og lærerstriden som en kjærkommen anledning til å komme Quisling til livs i Berlin, hvor en kirkestrid var det siste man ønsket.

Hva lærerne angår, så var det jo som det vil fremgå foran også Terboven som satte saken på spissen og gjennomførte transporten til Kirkenes trass i at lærerne da hadde falt tilfote og Quisling sterkt ønsket dem løslatt.

Jeg fester ellers oppmerksomheten ved alle de planer som ble lagt frem i Kulturtinget, planer som forholdene dengang gjorde det umulig å realisere, men som senere er realisert.

Hermed overlater jeg da bindet til leserne med håp om at det kan føre til at iallfall folk som er modne nok til å kunne frigjøre seg fra krigspropagandaens fremstilling av forholdene i det okkuperte Norge, kan finne noe av den virkelige sannhet. Naturligvis er det nokså overfladisk det man i et slikt lite bind kan få med om kulturutfoldelsen i en spesielt vanskelig femårsperiode av norsk historie, men et visst inntrykk bør det dog kunne gi.

Oslo, april 1978

Odd Melsom

Kilder

- Fritt Folk 1940—1945
 Professor Lyder L. Unstad: «Vidkun Quisling, The Norwegian Enigma» (Susquehanna University Press, Pennsylvania, 1957)
 Det nye Norge (Blix Forlag, 1943)
 Nasjonal Samlings program, 1934
 Erich Kern: «Der grosse Rausch»
 Diverse dokumenter fra straffesak mot forfatteren
 Klipp fra AFTENPOSTEN og en rekke andre aviser
 Sigmund Feyling: Kirkelig Hvitbok (Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942)
 Norges Nyreisning (Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942)
 Kunst og ukunst i Nasjonalgalleriet. Opprydningen april 1942 (Det Mallingske Boktrykkeri)
 Johannes Norvik: Vårt skolevesen. Notisstandpunkt og framtidslinjer (Gunnar Stenersens forlag, Oslo 1942)
 Forhenv. prost Brigt Hope: Kirken og rettsoppgjøret (Eget forlag)
 Eivind Berggrav: «Da krigen kom» (Land og Kirke, Oslo 1945)
 Arne Kildal: «Pressen under okkupasjonen» (Aschehoug 1945)
 Dr. Eyvind Mehle: Olavstanken (Centralforlaget, Oslo 1944)
 Kristen Gundelach: Den rå fred — Sonetter i harnisk (Egen utgave 1950)
 Kåre Bjørge: Eld og Blod (Kamban Forlag, 1941)
 Folk og Land 1958—1973
 Samtaler med fhv. kulturminister Rolf Jørgen Fuglesang
 Samtaler med fhv. leder av Norges Lærersamband, Orvar Sæther

Personregister

- Abusdal, Sigurd, kontorsjef 155
 Alf, Henry, operasanger 40, 43, 171, 174
 Amundsen, Roald 208
 Andresen, Ivar 161
 Asbjørnsen, Chr. 192
 Askerød, frk., bibliotekar 28
 Astrup, Nikolai, kunstmaler 183, 186
 Aukrust, Olav, dikter 44, 190, 195
 Aulie, Reidar, kunstmaler 184
 Backer, Harriet, kunstmaler 182, 189
 Bakke, Jørgen, skolebestyrer, major 128
 Barstad, J. A., sogneprest 100
 Beggerud, Anders, pressedirektør 27, 133, 137, 146, 150, 152
 Berge, sogneprest 64
 Bergersen, overlærer 118
 Berggrav, Eivind, biskop 10, 51-52, 60-62, 66, 68-70, 72, 74-79, 82, 84, 85, 94-96, 98, 99, 117, 118, 123, 156, 235, 236
 Berg-Jæger, Gustav, teatersjef 27, 40, 162, 163
 Bjørne, C. L., rektor, kaptein 122
 Bjørge, Kåre, forfatter 43, 192, 195, 199
 Bjørnson, Bjørn, teatersjef 161, 190
 Bjørnson, Bjørnstjerne 41, 192, 208
 Bojer, Johan, forfatter 192
 Borgstrøm, Hjalmar, komponist 169
 Bormann, Martin 227
 Braque, Georg, kunstmaler 184
 Bragstad, professor 127
 Breker, tysk billedhugger 162
 Breistein, Rasmus, filmregissør 208
 Bretteville-Jensen, fru 100
 Brochmann, J. M. M., sogneprest 100
 Bruun, Svein, sanger, dirigent 227
 Bruhl, tysk Abteilungsleiter i Reichskomm. 150
 Budde, Else, filmskuespillerinne 207
 Bukdahl, Jørgen, forfatter 22
 Bull, Ole, fiolinist, komponist 32, 36, 168, 171
 Buraas, Anders 214
 Børje, C., kunstmaler 184
 Calmeyer, Jacob, kunstmaler 181
 Cappelen, Herman A., kunstmaler 182
 Canaris, Wilhelm, admiral, tysk Abwehrsjef 118
 Caspari, Theodor, overlærer 100
 Christiansen, Sigurd, forfatter 192
 Christie, H. S., sogneprest 95, 96
 Churchill, Winston 37
 Collett, Camilla 192
 Collett, Frederik, kunstmaler 182
 Conradi, Aage, studentleder 222
 Cornelius, Ola, teatermaler 40, 188
 Crawford-Jensen, Hans Fredrik, riksarkitekt 27
 Dahl, I. C. 180, 181, 186, 208
 Dahle, P. Blessing, biskop 65, 93
 Dahlen, Per 124
 Damsleth, Harald, tegner 27, 188
 Debussy, komponist 169
 Dehli-Laurantzson, redaktør, minister 27, 233
 Berain, kunstmaler 186
 Devold, Harald, sogneprest 101
 Dorifat, dr., tysk professor 152
 Dysthe, Roald, forretningsmann 151
 Edmond, Martin, kunstmaler 184
 Egedius, Halfdan, kunstmaler 183, 186
 Egge, Peter, forfatter 192
 Eide, Olav jr., sjefredaktør 135, 228
 Einarson, studenthjembestyrer 224
 Eines, Albin, redaktør 133, 157, 158
 Ekeland, Arne, kunstmaler 184
 Eldegard, Eyvind 40
 Eldegard, Sigurd, skuespiller 164, 167
 Elster, Kr., d.e., forfatter 192
 Endsjo, sjefredaktør 135, 152
 Engelschion, Otto 157
 Erichsen, Thorvald, kunstmaler 183, 186
 Essendrop, Wilhelm K., arkitekt 27, 216
 Erichsen, Wilhelm Nagell, kunstmaler 185
 Erlandsen, Lars, sjefkemiker 27, 45

- Fahlström, Alma, skuespillerinne 176
Fahlström, Johan, teatesjef 166
Falck-Hansen, G., post 77
Falk, berater 140
Falkberger, Johan, forfatter 192
Fearnley, Thomas, kunstmaler 181
Feiring, sjefredaktør 133, 135
Feyling, Sigmund, ekspedisjonssjef, prost 83, 87, 92
Findahl, Theo, journalist 142
Fjell, Kai, kunstmaler 184
Fjellbu, Arne, domprost 58, 66
Flagstad, Kirsten 161, 214
Fleischer, biskop 63, 67, 82, 83
Flood, Simon W., redaktør 155, 156
Folkestad, Bernhard, kunstmaler 183
Frøyland, Lars, biskop 93, 97
Fuglesang, Rolf Jørgen, minister, generalsekretær 18, 25, 30, 36, 44, 45, 50, 79, 115, 136, 154, 156, 171, 172, 214, 223
Fyrst, Walter, filmregissør 208
Fønhus, Mikjel 192
Faaborg, Finn, kunstmaler 184
- Garborg, Arne 192
Gerhardsen, Einar, statsminister 123
Ghandi, Indira 129
Giersing, Harald, kunstmaler 184
Gigli, operasanger 166
Glasenapp, Paul, direktør NTB 27, 152, 154, 155
Goebbels, Josef, tysk riksmminister 17, 26
Grieg, Edvard 21, 32, 36, 168, 170, 171, 172, 208
Grünwald, Isaac, kunstmaler 184
Gude, Hans, kunstmaler 182
Gullbranson, Ellen 161
Gulbranson, Olaf, tegner 36, 37, 38, 39
Gundelach, Kristen, forfatter 10, 28, 192, 194, 195, 198
Gundersen, Grundtvig, redaktør 142
Graarud, Gunnar, operasanger 38, 40, 161, 164, 171
- Hafskjold, Anders 13
Haga, Sigurd, biskop 93
Hagelin, Wiljam Albert, minister 67, 71, 72, 116
Hagemann, dr., Einsatzstab Reichskomm. 71
Hagen, H. O., biskop 77, 93
Hagn, Alfred, restaureringskonsulent 27
Hallesby, Ole, professor 82, 83, 84, 85, 86
Halvorsen, Finn, forfatter 26, 28, 40, 45, 50, 154, 160, 161, 163, 167, 191, 192, 195, 197, 235
Hambro, C. J. 127
Hamsun, Knut 11, 14, 15, 40, 41, 42, 43, 167, 192, 208, 235
Hansen, Klaus, dr. 218
Hansen, Lars, forfatter 40, 195
Hansteen, Chr., biskop 77
Hansteen, Viggo 76
- Hasle, Georg, ekspedisjonssjef 45
Hauge, Johan, skuespiller 27, 164, 197
Haugerud, Kåre, formann i INO 13
Haugseth, Ellen, lærerinne 121
Hegel, Knut, filmregissør 208
Heggstad, Olav, professor NTH 27
Hegstad, Sigvart, ekspedisjonssjef 232
Heltberg, A., forfatter 207
Hertervig, Lars, kunstmaler 182
Hertzberg, Michael 100
Heyerdahl, Hans, kunstmaler 182, 183, 186
Hille, biskop 67, 82, 83
Himmler, Heinrich, tysk riksmminister 57, 227, 228
Hitler, Adolf 16, 30, 41, 42
Hjerten, Sigrid, kunstmaler 184
Hjort, J. B., høyesterettsadvokat 157
Hoel, Adolf, professor 26, 27, 36, 40, 50, 151, 152, 154, 155
Hoel, Sigurd, forfatter 192
Holbo, Kristen, kunstmaler 183, 186
Holm, Rolf, studentleder, fylkesfører 220
Holter, Halvor 96
Holter, Karl, forfatter, skuespiller m.v. 40, 164, 167, 207
Holter, Iver 40
Hope, Brigit, prost 58, 59, 94, 98
Hoprekstad, Olav 119, 121
Hovden, Anders, sogneprest 100
Hygen, Johannes, domprost 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 94
Høstad, landssvikdommer 227
Høverstad, Torstein, forfatter 24
Haakon VII 123
- Ibsen, Henrik 208
Ibsen, Lillebil 166
Ibsen, Tancred 163, 208
Indrebø, sogneprest 64
Isachsen, Olaf, kunstmaler 182
Ivarson, avdelingssjef 27
- Jensen, Gustav, stiftsprost 99, 100
Johannessen, Jim, kapellmester 27, 171, 172, 174
Johansen, David Monrad, komponist 11, 21, 26, 27, 36, 43, 50, 171, 172, 174, 235
Johansen, Willy, fiolinist 27, 171, 172
Johnsen, Oscar Albert, professor 218
Johnsrud, Even Hebbe 37
Jolin, Einar, kunstmaler 184
Jynge, Gert, kunstmaler 184
- Kielland, Alexander 192
Kielland, Kitty, kunstmaler 182
Kildal, Arne 131
Kittelsen, Theodor, tegner og maler 186
Kjelstrup, Finn H., major 128
Kjerulf, Halfdan, komponist 168, 170
Kjør, Nils, forfatter 189
Klevenberg, Willy, rikspapandaleder 137, 139
- Kloed, Wilhelm, operasanger 174
Knudsen, Johannes, sjefredaktør 26, 27, 45, 50, 145, 152, 154
Krohg, Christian, kunstmaler 183
Krohg, Per, kunstmaler 184
Krohn-Hansen, biskop 82, 83
Krokann, Inge, forfatter 192
Kvasnes, O. J. B., biskop 77, 82, 93
- Lammers, Hitlers kansellisjef 30
Langballe, M. M., professor 27
Lange, Alexander, redaktør 75, 76
Lange, Torstein, redaktør 27
Langaard, Borghild 161
Larsen, Alf, forfatter, filosof 199
Larsen, Karl, kunstmaler 184
Lie, Jonas, forfatter 192
Lippestad, J., minister 127
Lothe, kirkesanger, Lindås 82, 83
Lothe, Einar, biskop 77, 93
Lund, Harald Egenes, magister 27
Lunde, Gulbrand, dr., minister 15, 17, 19, 25-25, 28-30, 54, 69, 75, 130, 156, 187, 194, 202, 207, 217, 218, 230, 234
Lunde, Helge, filmregissør 208
Lundström, Vilhelm, kunstmaler 185
Lødrup, rektor 119
- Markusson, Andreas, forfatter 192
Maroni, biskop 67, 78, 82, 83
Marstrand, prost 64
Marthinsen, K., politisjef, kaptein 147
Matheson-Bye, Roar, kunstmaler 27
Matisse, kunstmaler 186
Maurstad, Alfred, skuespiller 208
Mehle, Eyvind, dr., NRK 27, 151-153, 157, 158, 159, 195, 210-212, 214
Meidell, Birger, professor, minister 27, 154
Melteig, Anders d.e. 51
Meyer, Håkon 15, 18
Middelfart, Willie, kunstmaler 185
Moe, Jørgen 192
Mohr, redaktør 38
Moltke, grev von., Abwehrstab 118
Monrad Cally 40, 161, 164, 167, 171, 174, 192, 195
Monrad, O. P., sogneprest 175
Moser, Abteilungsleiter Reichskommissars Presseabteilung 130, 136, 150, 156
Munch, Edvard 183, 208
Munthe, Gerhard 23, 183
Müller, G. W., ministerialrat 17, 156
Müller, Morten 189
Müller-Scheldt, Reichskommissariat (film) 207
- Neerland, Oliver 188
Neupert, Edmund, komponist 175
Neupert, Hilda 175
Nielsen, Amaldus, kunstmaler 182
Nielsen, Jais, kunstmaler 185
- Nissen, Fernanda 190
Nordraak, Rikard 32
Norena, Kaja Eide 161
Norum, Kåre, lærer 118, 119
Norvik, Erling, høyerepolitiker 102
Norvik, Johannes, ekspedisjonssjef 103
- Ohm, dr., tysk gestapooffiser 26
Olav, A. M., biskop 93
Onsager, Søren, professor, kunstmaler 26, 27, 36, 40, 50, 167, 179-181, 185, 189, 190, 235
Oppegaard, Kristian, kunstmaler 187
Orheim, lektor 118
Oselio, Gina 161
- Pavlova 166
Peterssen, Eilif, kunstmaler 182, 183
Picasso, Pablo 185
Paulsson, Magnus 190
Prestgard, Ragnhild, billedveverske 27, 36
- Quelprud, Thordar, dosent 27, 155
Quisling, Vidkun, NS fører, ministerpresident 14-16, 18, 30, 37-42, 51, 54, 57, 58, 64, 65, 67-72, 74, 75, 90, 95, 97, 116-118, 120-122, 130, 131, 140, 145, 146, 150, 157, 170, 176, 190, 194, 195, 214, 218, 228, 236
- Rajdl, Maria, operasangerinne 178
Rasmussen, Rudolf («Rulle»), skuespiller 40, 164, 165-167, 175, 195, 201
Rasmussen, Wilhelm, professor, billedhugger 26, 27, 40, 50, 187, 190, 218, 235
Ravel, komponist 169
Redess, tysk politisjef 225, 228
Reidarson, Per, komponist 40, 43, 168-170
Rian, Johs., kunstmaler 185
Ringnes, Ellef, generalkonsul 26
Riisnæs, Sverre, minister 28, 113, 114
Rishovd, Arnt, sjefredaktør 27, 132
Rode, Nobel 166
Rode, F. W., byarkitekt 26, 27, 45, 50
Rose, Einar 150
Rosenberg, Alfred, tysk riksmminister 56
Rude, Ola, kunstmaler 185
Rygh-Hallan, Birger, byråsjef 27, 45
- Sand, Arne, sogneprest 99
Sandel, Cora, forfatter 192
Sandø, Toralf, filmregissør 208
Scheel, Signe, kunstmaler 182
Schjelderup, Gerhard, komponist 169
Schnitler, Gudmund, professor 27, 218
Schøyen, Erna, skuespillerinne 176
Scott, Gabriel 192
Schibbye, Einar, kringkastingsmedarbeider 40
Seeland, Karl 73-74
Selberg, Henrik L., dosent 27
Selmer, Christian, høyesterettsdommer 112, 219-222, 224
Simonsson, Birger, kunstmaler 185

- Sinding, Chr., komponist 40, 168, 170, 171, 174, 208, 218, 235
 Sinding, Leif, filmdirektør 13, 26, 27, 40, 50, 202-208
 Sinding, Otto, kunstmaler 165
 Sivertsen, J. E., biskop 77, 93
 Skagestad, biskop 64, 82, 83
 Skancke, Ragnar, minister, professor 52, 55, 57, 67, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 82, 83, 84, 90, 96, 99, 115, 116, 123-128
 Skarphagen, Hans, minister, professor 27
 Skram, Amalie, forfatter 192
 Skredsvig, Christian, kunstmaler 183, 186
 Smith, Doery, redaktør 150, 155, 195
 Sohlberg, Harald, kunstmaler 183, 186
 Solberg, Halvor, professor 226
 Solem, Erik, høyesterettsdommer 76
 Sommer, Referent Reichskommissars Einsatzstab 207
 Stang, Axel, minister 67, 90, 116
 Stave, Dina, bestyrerinne av Nasjonalhøgskolen 27
 Steen, Reiulf, sosialistpolitiker 102
 Steffens, K. E., lektor 234
 Stein-Andersen, Odd 157
 Steltzer, Th., tysk oberstløytnant 118
 Stenersen, Gunnar, forlagsbokhandler 28, 194
 Storhaug, Leif, studentleder 227
 Storm, Per Palle, kunstmaler 190
 Stormoen, Harald, skuespiller 190
 Storstein, Aage, kunstmaler 185
 Strøm, Halfdan, kunstmaler 36, 183
 Strømme, Olav, kunstmaler 185
 Styri, Erling, dosent 27
 Støren, Finn, konsul 13, 66 flg., 72, 116, 228
 Støren, Johan, biskop 62, 66-70, 72, 78
 Sundlo, Konrad, oberst 123-128
 Svarstad, kunstmaler 186
 Sveen, Aasmund, dikter 27, 40, 43, 192, 195, 199
 Svendsen, Conrad Bonnevie, sogneprest 73
 Svendsen, Johan, komponist 168, 170, 175
 Sæther, Orvar, lærer, hirdsjef 11, 13, 114, 116-120, 122
 Sørensen, Jørgen, kunstmaler 183
- Talén, Bjørn, operasanger 161
 Tandberg, J., biskop 99, 100
 Tasso, Torquato, forfatter 194
 Terboven, Josef, rikskommissær 15, 17, 19, 25, 26, 28-30, 54, 69, 75, 130, 156, 187, 194, 202, 207, 217, 218, 230-234
 Thaulow, Fritz, kunstmaler 182
 Thommessen, Rolf, dr., sjefredaktør 151, 157, 158
 Thygesen, Rudolph, kunstmaler 185
- Tidemand, Adolf, kunstmaler 182
 Torp, Arnt 123
 Trahaug, Eiliv, Noregs Ungdomslag 27
 Tveit, Geirr, komponist 170
 Tveito, Einar, skuespiller 40, 164
- Unstad, Lyder L., professor 51, 52
 Utsond, Gunnar 36
- Valstad, Tilla, forfatter 192
 Vesaas, Tarjei, forfatter 192
 Vigeland, Gustav, billedhugger 43, 187, 218
 Vinje, Finn Erik, professor 234
 Vinje, Asmund Olafsen, forfatter 192
 Vold, Karl, professor 73
- Wagner, SS-Hauptsturmführer 84, 85
 Wang, Jens 188
 Wankel, Charlotte, kunstmaler 185
 Wegener, Paul, tysk Gauleiter, sjef for Einsatzstab 70, 71
 Werenskiold, Erik, tegner 184
 Wergeland, sogneprest 64
 Wickstrøm, Rolf 76
 Wildenvey, Herman 192
 Willums, Olaf, grafiker 27
 Wingar, Ragnvald, skuespiller 166
 Witt, Antony de, kunstmaler 185
 Wisløff, H. E. 84
 Waage, Christian, rektor 152
- Ørjasæter, Tore, forfatter 192
 Østbye, Haldis Neegaard, skribent 18
 Østring, Anne Eline Christie, filmskuespillerinne 207
 Østvig, Karl Aagaard, operasjef/sanger 27, 40, 161, 164, 171, 172, 177, 213
 Østvig, Karl Aagaard jr., filmskuespiller 207
- Zahrtmann, Kristian, kunstmaler 189
 Zaitzow, teatermaler 188
 Zwiłgmeyer, Dagfinn, domprost 77, 97, 99, 192, 195
 Zwiłgmeyer, Ludvig Daas, biskop 93, 192, 195
- Aabel, Hauk, skuespiller 176
 Aalholm, Nils, byråsjef 172
 Aall, Herman Harris, professor 27, 36
 Aall, Jacob 51
 Aamodt, Kristoffer, kinodirektør 163
 Aanrud, Hans 192
 Aarnes, professor 234
 Aas, Macken 178
 Aasen, Ivar 192

Institutt for Norsk
Okkupasjonshistorie (INO)
(tidl. Institutt for Samtids-
historie og norsk Okkupasjonshistorie, 2014)
formålsparagraf «**som
hovedformål å drive gransk-
nings- og opplysningsvirk-
somhet om norsk okkupa-
sjonshistorie 1940—45 og
tiden før og etter dette
tidsrom ut fra det syn at den
offisielle historieskrivning
om okkupasjonstiden er sterkt
fortegnet. Instituttet skal i
denne sammenheng søke å
få utgitt bøker og skrifter og
kan støtte publikasjoner,
organisasjoner eller enkelt-
personer som fremmer
Instituttets formål.**»

Tidligere er (delvis i sam-
arbeide med Store Bjørn
Forlag) utgitt:

C. H. B. Benneche:

Landssvikoppgjøret og meg.

Herman Boehm:

Norge mellom England og
Tyskland.

A. E. Hedem:

Quo vadis Norvegia?

Ralph Hewins:

Quisling — profet uten ære.

Karl Holter:

Frontkjempere.

Arne Tellefsen:

Når forsvaret forfaller.

Odd Melsom:

På nasjonal Uriaspost.

Odd Melsom:

Nasjonal Samling og
Fagorganisasjonen.

Bøkene kan bestilles fra INO.

Interesserte kan bli med-
lemmer av INO mot å betale
en mindre årlig kontingent.

INO's adresse er:

INO,
Postboks 924 - Sentrum
Oslo 1.

NS-folks motiver var helt andre enn folk tror

Den alvorligste urett som er begått mot NS-folk,
er kriminaliseringen og den totale underkjennelse av
deres motiver. Langt de fleste av dem hadde en
ærlig vilje til å tjene sitt land og til å bringe sitt folk
mest mulig uskadd gjennom okkupasjonstidens
vanskeligheter.

Dette er den tredje bok av Odd Melsom — de
tidligere var «På nasjonal Uriaspost» og «Nasjonal
Samling og Fagorganisasjonen». Alle inneholder
adskillig stoff som vil være helt ukjent for de fleste,
og deres misjon er å belyse hvorfor NS-folk gjorde
hva de gjorde. Dette får Melsom frem først og fremst
ved å referere hva NS-folk sa og skrev under
okkupasjonen. Selv om man den gang av åpenbare
grunner ikke kunne si alt på den måten man helst ville,
foreligger et stort materiale som viser NS-folks
fedrelandssinn og vilje til det gode.

**Ingen som vil gjøre krav på å kjenne vår norske
okkupasjonshistorie, kan komme utenom disse bøker.**

FRA KIRKE- OG KULTURKAMPEN UNDER OKKUPASJONEN

Institutt for

Supply